

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Historické vědy – moderní hospodářské a sociální dějiny

Tomáš Okurka

Průmyslové a všeobecné výstavy v Čechách 1891–1914

Aktéři a jejich motivace

Industrial and Universal Exhibitions in Bohemia during 1891–1914
Participants and Their Motivation

Disertační práce

Školitel: Prof. PhDr. Drahomír Jančík, CSc.

2012

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Průmyslové a všeobecné výstavy v Čechách 1891-1914. Aktéři a jejich motivace

Abstrakt

Práce nejprve vymezuje čtyři skupiny aktérů průmyslových a všeobecných výstav v Čechách před první světovou válkou: a) pořadatele a podporovatele, b) vystavovatele, c) veřejnost, d) „dodavatele“. Zkoumá přitom především institucionální základnu (spolky, obchodní a živnostenské komory, orgány obecní a zemské samosprávy, státní úřady atd.) a socioprofesionální složení. Následně jsou důkladně analyzovány nejdůležitější motivy a cíle, které tyto aktéry vedly k účasti na výstavách: a) podpora průmyslu, řemesel a obchodu a ekonomický profit, b) poučení a zábava, c) přínos městu a prezentace komunální politiky, d) nacionální motivy a zemský patriotismus d) společenská prestiž. V závěru se práce zabývá otázkou, do jaké míry výstavy plnily funkci komunikačního média jednak mezi jednotlivými socioprofesionálními skupinami a jednak napříč národnostní hranicí.

Industrial and Universal Exhibitions in Bohemia during 1891–1914. Participants and Their Motivation

Abstract

At first, the work defines four participant groups in connection with industrial and universal exhibitions in Bohemia before the First World War: a) organizers and promoters, b) exhibitors, c) the public, d) “suppliers”. In doing so, it examines in particular the institutional base (associations, chambers of commerce, municipal and land authorities, civil service etc.) and the socio-occupational structure. Consequently, there follows a thorough analysis of the most significant motives and goals that led these parties to take part in the exhibitions: a) promotion of industry, crafts and trade, b) edification and entertainment, c) benefits for the town and presentation of municipal politics, d) national motives and country patriotism, e) social prestige. The thesis concludes with the question of to what extent the exhibitions served the function of communication medium among the individual socio-occupational groups on the one hand, and across the ethnic border on the other hand.

Poděkování:

Poděkovat bych chtěl především svému školiteli prof. PhDr. Drahomíru Jančíkovi, CSc., za jeho ochotnou a cennou pomoc po celou dobu mé práce na této disertaci a především za mimořádnou obětavost v nelehké době jejího dokončování. Dále bych chtěl poděkovat doc. PhDr. Kristině Kaiserové, CSc, která mě k tématu výstavnictví přivedla a umožnila mi se jím zabývat v rámci jí koordinovaných projektů. Za mnohostrannou pomoc bych chtěl poděkovat také prof. PhDr. Eduardu Kubů, CSc. V neposlední řadě bych chtěl poděkovat za ochotu pracovníkům archivů a muzeí, jejichž služeb jsem využil.

Obsah

I. Úvod	6
I.1. Stav bádání	7
I.2. Cíle, metoda a struktura práce	9
I.3. Prameny	11
I.4. Definice a základní funkce výstav	12
I.5. Typologie výstav v Čechách 1891–1914 a vymezení předmětu zkoumání	14
II. Kontext	17
II.1. Příbuzná média	17
II.1.1. Trhy a veletrhy	17
II.1.2. Muzea	20
II.1.3. Galerie a veřejné výstavy výtvarného umění	25
II.2. Vznik průmyslového výstavnictví a jeho obecný vývoj do první světové války	28
II.3. Průmyslové výstavy v Čechách do roku 1891	31
III. Aktéři	40
III.1. Pořadatelé a podporovatelé	40
III.1.1. Spolky	41
III.1.2. Živnostenská společenstva a obchodní grémia	50
III.1.3. Obchodní a živnostenské komory	51
III.1.4. Zemědělská rada	53
III.1.5. Orgány obecní a okresní samosprávy	54
III.1.6. Zemská samospráva	56
III.1.7. Státní úřady a představitelé panovnického rodu	57
III.1.8. Soukromé osoby	58
III.2. „Dodavatelé“	61
III.3. Vystavovatelé	67
III.4. Veřejnost	80
III.5. Aktéři: shrnutí	85
IV. Motivy a cíle	88
IV.1. Podpora průmyslu, řemesel a obchodu. Ekonomický profit	88
IV.2. Poučení a zábava	111
IV.3. Přínos městu a prezentace komunální politiky	130
IV.4. Nacionální motivy a zemský patriotismus	146
IV.4.1. Všeobecná zemská výstava 1891	146
IV.4.2. Národnostně české výstavnictví po roce 1891	169
IV.4.3. Německé výstavnictví v Čechách 1892–1914	176
IV.4.4. Utravistické a mezinárodní výstavy	198
IV.5. Společenská prestiž	203
Závěr	211
Seznam pramenů a literatury	216
Seznam obrazových příloh	233
Příloha 1: Přehled průmyslových a všeobecných výstav v Čechách 1891–1914	
Obrazové přílohy	

I. Úvod

Průmyslové a všeobecné výstavy doby před první světovou válkou jsou pozoruhodným fenoménem. Příprava a konání každé z nich znamenalo interakci širokého spektra aktérů. Desítky či stovky lidí se spojily, aby společně výstavu připravily, stovky či tisíce vystavovatelů obeslaly tento podnik svými výrobky nebo jinými výsledky své činnosti, tisíce či miliony návštěvníků pak přijížděly do místa konání, aby výstavu navštívily. Pouze pro účel jedné výstavy byla mnohdy vybudována velkolepá výstaviště s monumentálními stavbami (byť stavěnými často pouze ze dřeva a sádry), upravovány jízdni řady vlaků, noviny zaváděly zvláštní výstavní přílohu, lidé plánovali návštěvu přátel a známých s ohledem na konání výstavy, stejně tak různé korporace plánovaly konání svých sjezdů či konferencí, aby jejich účastníci mohli výstavu navštívit. Po několika týdnech či měsících se brány výstavy zavřely, vystavovatelé odvezli své exponáty a pořadatelé zbourali většinu staveb. Z velkolepého výstaviště nezbylo většinou téměř nic.

Je zřejmé, že tyto efemérní akce musely nabízet něco mimořádného, když dokázaly aktivovat takové množství lidí. Pořadatelé, vystavovatelé i návštěvníci museli mít nějakou silnou motivaci, která je vedla k jejich aktivitě. Právě analýza toho, kdo vlastně byli oni pořadatelé, vystavovatelé a návštěvníci a jaké byly motivy a cíle těchto hlavních skupin aktérů, z nichž každá od výstav nepochybně očekávala něco jiného, stojí ve středu zájmu této práce.

Otázkou výstavnictví jsem se začal zabývat před mnoha lety, kdy jsem se nejprve podrobněji věnoval krajské výstavě v Ústí nad Labem v roce 1903, poté výstavám v celém regionu severních a severozápadních Čech a některým vybraným problémům výstavnictví. Předkládaná práce se pokouší zodpovědět výše nastíněné otázky na základě studia pramenů a literatury k širšímu spektru výstav v celých Čechách. Bez nároku na komplexní zpracování problematiky výstavnictví v Čechách v dané době je první studií, která se o podobný širší komparativní pohled na toto téma pokouší.

I.1. Stav bádání

Problematicke průmyslových a všeobecných výstav je v literatuře, především zahraniční, věnována již několik desetiletí poměrně velká pozornost. Většina autorů se zabývá světovými výstavami, které jsou zkoumány z rozmanitých hledisek.¹ Výstavám zemským a regionálním je i v zahraniční literatuře věnováno méně pozornosti. Přesto se především v posledních letech začíná zájem autorů obracet stále více i k nim. Například pro oblast Německa vznikla již řada studií zabývajících se vývojem výstavnictví v jednotlivých německých zemích či regionech² a před několika lety byla vydána i rozsáhlá práce zkoumající optikou kulturní historie vývoj výstavnictví na území celého Německa v období 1790–1914.³ Regionálnímu výstavnictví v rakouských alpských

---

¹ Nejpodrobnější bibliografii nejen světových a dalších mezinárodních, ale i zemských, národních a regionálních výstav podává GEPPERT, Alexander C. T. – COFFEY, Jean – LAU, Tammy, *International Exhibitions, Expositions Universelles and World's Fairs, 1851–2005. A Bibliography*, Wolkenkuckucksheim. Internationale Zeitschrift für Theorie und Wissenschaft der Architektur (Special Issue, 2000) [online], <<http://www.tu-cottbus.de/theoriederarchitektur/Wolke/eng/Bibliography/ExpoBibliography.htm>>, [cit. 8. 3. 2012]. Z publikací o světových výstavách je pro ilustraci možno uvést následující práce: obecný přehled dějin světových výstav přináší např. KRETSCHMER, Winfried, *Geschichte der Weltausstellungen*, Frankfurt/Main – New York 1999; HALADA, Jaroslav – HLAVAČKA, Milan, *Světové výstavy. Od Londýna 1851 po Hannover 2000*, Praha 2000; ze starších přehledových prací je možno jmenovat LUCKHURST, Kenneth W., *The Story of Exhibitions*, London – New York 1951; světovou výstavou v Londýně 1851 se zabýval HALTERN, Utz, *Die Londoner Weltausstellung von 1851. Ein Beitrag zur Geschichte der bürgerlich-industriellen Gesellschaft im 19. Jahrhundert*, Münster 1971; světovou výstavou ve Vídni PEMSEL, Jutta, *Die Wiener Weltausstellung von 1873. Das gründerzeitliche Wien am Wendepunkt*, Wien 1989; rakouskou účastí na světových výstavách FELBER, Ulrike – KRASNY, Elke – RAPP, Christian, *Smart Exports. Österreich auf den Weltausstellungen 1851–2000*, Wien 2000; účastí německých výrobců na světových výstavách KROKER, Evelyn, *Die Weltausstellungen im 19. Jahrhundert. Industrieller Leistungsnachweis, Konkurrenzverhalten und Kommunikationsfunktion unter Berücksichtigung der Montanindustrie des Ruhrgebietes zwischen 1851 und 1880*, Göttingen 1975; z hlediska vývoje techniky FERGUSON, Eugene S., *Expositions of Technology, 1851–1900*, in: KRANZBERG, Melvin – PURSELL, Caroll W. Jr. (edd.), *Technology in Western Civilization I*, New York – London – Toronto 1967, s. 706–726 nebo SCHMIDT, Willy, *Die frühen Weltausstellungen und ihre Bedeutung für die Entwicklung der Technik*, *Technikgeschichte* 34, 1967, s. 164–178; prezentací etnografie a historie WÖRNER, Martin, *Vergnügung und Belehrung. Volkskultur auf den Weltausstellungen 1851–1900*, Münster 1999; kulturním transferem prostřednictvím světových výstav MIECK, Ilja, *Deutschland und die Pariser Weltausstellungen*, in: FRANCOIS, Etienne et al. (Hrsg.), *Marianne – Germania. Deutsch-französischer Kulturtransfer im europäischen Kontext 1789–1914 I*, Leipzig 1998, s. 31–60; KAISER, Wolfram, *Inszenierung des Freihandels als weltgesellschaftliche Entwicklungsstrategie. Die „Great Exhibition“ 1851 und der politische Kulturtransfer nach Kontinentaleuropa*, in: BOSBACH, Franz – DAVIS, John R. (Hrsg.), *Die Weltausstellung von 1851 und ihre Folgen*, München 2002, s. 163–180.

² SCHWANKL Herbert R., *Das württembergische Ausstellungswesen. Zur Entwicklung der allgemeinen Gewerbe- und Industrieausstellungen im 19. Jahrhundert*, St. Katharinen 1988; KORN, Oliver, *Hanseatische Gewerbeausstellungen im 19. Jahrhundert. Republikanische Selbstdarstellung, regionale Wirtschaftsförderung und bürgerliches Vergnügen*, Opladen 1999; HOCHMUTH, Enrico, *Industrie- und Gewerbeausstellungen in Sachsen 1824–1914 und ihr Beitrag zur kommunalen und regionalen Standortbildung*, disertační práce, Universität Leipzig, Fakultät für Sozialwissenschaften und Philosophie 2007.

³ GROßBÖLTING, Thomas, *„Im Reich der Arbeit“. Die Repräsentation gesellschaftlicher Ordnung in den deutschen Industrie- und Gewerbeausstellungen 1790–1914*, München 2008.

zemích byla věnována pozornost pro období první poloviny 19. století,⁴ období konce 19. a počátku 20. století se okrajově věnují některé práce zabývající se především vývoji vzorkových veletrhů po první světové válce.⁵

Z výstav v Čechách před rokem 1891 byla dosud pozornost věnována pozornost především výstavě ve Veltrusech 1754,⁶ v pražském Klementinu 1791,⁷ pražským průmyslovým výstavám 20. a 30. let 19. století⁸ a výstavě v Písku v roce 1867.⁹

K období 1891–1914 tvořící časový rámec této práce bylo již napsáno poměrně velké množství monografií a kratších studií, které se věnují jednotlivým výstavám: nejvíce pochopitelně Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891,¹⁰ dále pak mj. Hospodářské, průmyslové a národopisné výstavě v Hradci Králové 1894,¹¹ Národopisné výstavě v Praze 1895,¹² Všeobecné německé výstavě v Ústí nad Labem 1903,¹³ Českoněmecké výstavě v Liberci 1906,¹⁴ Jubilejní výstavě pražské obchodní a živnostenské komory

---

⁴ WIKIDAL, Elke, *Gewerbe- und Industrieausstellungen im österreichischen Vormärz. Ihre Entstehung und Bedeutung im Kontext der industriellen Entwicklung der Zeit*, diplomová práce, Universität Wien, Geisteswissenschaftliche Fakultät 1994.

⁵ Především BISTEGHI, Stefan, *Messeanlagen in Österreich. Entwicklung, Struktur, Bedeutung*, Wien 1995; NEUDHARD, Heinrich G., *Provinz als Metropole. Salzburgs Aufstieg zur Fachmesse-Hauptstadt Österreichs. Von den Anfängen bis Ende der 1970er Jahre*, Wien 2006.

⁶ Např. ŠPECINGER, Otakar, *První vzorkový veletrh v Čechách r. 1754*, *Hospodářské dějiny* 13, 1985, s. 89–117 a řada dalších článků na stejné téma od téhož autora.

⁷ Např. NOBACK, Victor, *Ueber die erste Gewerbe-Ausstellung anno 1791 nebst einer geschichtlichen Skizze der allgemeinen Gewerbe-Ausstellung in Böhmen*, Prag 1873; LIER, Jan, *Výstava průmyslová r. 1791 v Praze*, in: *Sto let práce. Zpráva o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 I–II*, Praha 1893, s. 3–11; JELÍNEK, Tomáš, *Zemská výstava v Klementinu roku 1791*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Pražské slavnosti a velké výstavy* (= Documenta Pragensia XII), Praha 1995, s. 325–331.

⁸ Např. SLOKAR, Johann, *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I. Mit besonderer Berücksichtigung der Großindustrie und unter Benützung archivalischen Quellen verfaßt*, Wien 1914, s. 232–234; MENDEL, Bedřich, *Český průmysl před sto lety a počátky Průmyslové jednoty*, in: *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833–1933. Sborník statí o vzniku, vývoji a působení Jednoty Průmyslové*, Praha 1934, s. 7–168, zde s. 22–89; LNĚNIČKOVÁ, Jitka, *Pražské průmyslové výstavy v letech 1828–1836*, *Historický obzor* 4, 1993, s. 172–177; POSPÍŠILOVÁ, Marie, *Výstavní činnost Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách ve 30. letech 19. století na Pražském hradě*, in: *Průmysl a technika v novodobé české kultuře*, Praha 1988, s. 59–85.

⁹ HLAVAČKA, Milan, *Písecká hospodářská výstava 1867*, in: BLÜMOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jitka (edd.), *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice 2005, s. 11–24.

¹⁰ Hlavně HLAVAČKA, Milan, *Jubilejní výstava 1891*, Praha 1991; HLAVAČKA, Milan – KOLÁŘ, František, *Češi, Němci a jubilejní výstava 1891*, ČČH 89, 1991, s. 493–518; KOLÁŘ, František – HLAVAČKA, Milan, *Jubilejní výstava 1891*, Praha 1991 (= Slovo k historii 28); AUGUSTA, Pavel – HONZÁK, František, *Sto let Jubilejní*, Praha 1991; studií ke Všeobecné zemské výstavě vzniklo relativně velké množství, odkazy na ně budou uváděny v příslušných citacích.

¹¹ KORITENSKÁ, Pavla, *Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava v Hradci Králové v roce 1894*, Hradec Králové 1994.

¹² Např. PARGAČ, Jan (ed.), *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*, Praha 1996.

¹³ OKURKA, Tomáš, *Všeobecná německá výstava v Ústí nad Labem 1903*, Ústí nad Labem 2005.

¹⁴ MELANOVÁ, Miloslava, *Liberecká výstava 1906*, Liberec 1996; OKURKA, Tomáš, *Českoněmecká výstava v Liberci 1906*, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011,

1908,¹⁵ Českoněmecké zemské výstavě v Chomutově 1913¹⁶ i dalším výstavám.¹⁷ V těchto případech se jedná o práce, které všeobecně popisují jednotlivé výstavy nebo se zaměřují na určité rysy jednotlivých výstav. O systematictější analýzu výstavnictví v určitém regionu, jmenovitě severních a severozápadních Čechách, jsem se pro období 1891–1914 pokusil v kratší studii.¹⁸ K dispozici je také obecný přehled vývoje výstavnictví a muzejnictví v německojazyčných oblastech Čech.¹⁹ Dosud však neexistuje pro sledované období ani obecný přehled vývoje výstavnictví v celých Čechách, natož pak jeho podrobnější komparativní analýza.

I.2. Cíle, metoda a struktura práce

Cílem předkládaného textu je analýza průmyslových a všeobecných výstav v Čechách v letech 1891–1914, na jejímž počátku stály dva okruhy otázek:

- a) kdo výstavy pořádal, kdo se jich účastnil jako vystavovatel a kdo je navštěvoval?
- b) a proč?

V průběhu práce vykrytalizovalo jakožto nejvhodnější členění textu takové, které shodou okolností odpovídá výše uvedeným okruhům otázek, totiž jeho rozdělení na dvě základní části: a) aktéry, b) motivy a cíle. To umožnilo důkladně a uceleně analyzovat na jedné straně okruh osob, institucí a korporací, které se výstav v jednotlivých rolích

---

s. 309–326; ZALKA, Elisabeth, *Die Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906*, diplomová práce, Geisteswissenschaftliche Fakultät, Universität Wien, 1998.

¹⁵ JIRÁNEK, Tomáš, *K jubileu našeho císaře. Výstava obchodní a živnostenské komory v Praze 1908*, Dějiny a současnost 30/12, 2008, s. 24–27.

¹⁶ OKURKA, Tomáš, *Českoněmecká zemská výstava v Chomutově 1913*, in: RAK, Petr (ed.), *Comotovia 2007. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 550 let udělení znaku města Chomutova (1457–2007)*, Chomutov 2008, s. 160–185.

¹⁷ Např. VEVERKOVÁ, Irena, *I. krajinská výstava 1902 v Kladně*, Slánský obzor 10, 2003, s. 57–67; KINKOROVÁ, Radka, *Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava v roce 1893 v Domažlicích*, in: *Musa pedestris. Sborník ke čtyřicátému výročí městského archivu v Plzni a šedesátým narozeninám Jaroslava Douši*. Plzeň 2010, s. 198–212; KRIST, Miloslav, *100 let první výstavy umění kuchařského a hostinství v Plzni*, Plzeň 2004; některé studie ve sborníku BLŮMOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jitka (edd.), *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice 2005; průmyslové výstavy bývají v poslední době také oblíbeným tématem diplomových a bakalářských prací: např. NOVÁKOVÁ, Lenka, *Okresní hospodářská a průmyslová výstava v Nasavrkách 1910*, bakalářská práce, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická 2009; GALBAVÁ, Lucie, *Východočeská výstava v Pardubicích v roce 1903*, bakalářská práce, Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií 2003 a další.

¹⁸ OKURKA, Tomáš, *Průmyslové a živnostenské výstavy v severních a severozápadních Čechách před I. světovou válkou*, in: OUBRECHTOVÁ, Marcela – ZEMAN, Václav (edd.), *Fenomén muzeum v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011, s. 118–133.

¹⁹ HOUFEK, Václav – OKURKA, Tomáš, *Německé muzejnictví a výstavnictví v Čechách*, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011, s. 195–234.

účastnily, včetně podrobnější analýzy jejich socioprofesionálního zařazení. Na druhé straně to umožnilo uceleně analyzovat jednotlivé motivy a cíle, které je k různým formám účasti vedly. Tyto dvě základní části jsou na začátku práce doplněny o část zasazující výstavnictví v Čechách v období 1891–1914 do kontextu historického vývoje výstavnictví ve světě a v Čechách, jakož i do kontextu příbuzných médií.

První skupina „pořadatelů“ měla zahrnovat nejen aktivní členy výstavních výborů, ale i jedince, instituce a korporace, které výstavy podporovaly především finančně, případně jiným způsobem. Při analýze seznamů členů výstavních výborů, upisovatelů výstavních fondů a dalších podporovatelů výstav se ukázalo, že se jedná o značně různorodou skupinu sestávající z členů rozmanitého spektra institucí a korporací, jakož i soukromých osob. Pro účely této práce bylo nejužitečnějším řešením rozdělení kapitoly věnované pořadatelům a podporovatelům do podkapitol, které uceleně prezentují právě jednotlivé zúčastněné instituce a korporace. Druhá skupina „vystavovatelů“ je představena důkladnou analýzou složení vystavovatelů na vybraných výstavách, které představují jednotlivé výstavní typy. Do třetí skupiny aktérů, vycházející z otázky kdo výstavy navštěvoval, byli vedle návštěvníků zahrnuti v průběhu práce také obyvatelé výstavních měst a tisk, a proto byla předdefinována na „veřejnost“. Tyto tři skupiny aktérů byly doplněny ještě o čtvrtou skupinu – „dodavatele“, zahrnující aktéry, kteří se na výstavách podíleli poskytováním různých služeb a zboží.

K uchopení otázky „proč“ bylo zapotřebí vymezit základní okruhy motivů a cílů jednotlivých aktérů. Jako hlavní motivy a cíle jsou v této práci představeny: a) podpora průmyslu, řemesel a obchodu a ekonomický profit, b) poučení a zábava, c) přínos městu a prezentace komunální politiky, d) nacionální motivy a zemský patriotismus d) společenská prestiž. Každému z těchto témat je věnována samostatná kapitola. Rád bych však uvedl, že se jedná o motivační faktory, které osobně považuji za nejdůležitější, nikoli za vyčerpávající přehled všech motivů, které jednotlivé aktéry k účasti mohly vést. Pokus o vyčerpávající přehled by ostatně byl při rozmanitosti motivů lidského jednání předem odsouzen k neúspěchu.

Jedná se tedy o motivy a cíle, které se podle mého názoru nejvýrazněji podílely na tom, že výstavy byly pořádány, že se jich účastnili vystavovatelé a že o ně projevovala zájem veřejnost. Analýza těchto motivů a cílů aktérů umožňuje přiblížit základní funkce výstav v Čechách ve sledované době a zasadit je do kontextu historického, mezinárodního a mediálního.

Příloha na konci práce obsahuje soupis větších průmyslových a všeobecných výstav, uskutečněných v Čechách ve sledovaném období. Kde se podařilo dohledat počty vystavovatelů a návštěvníků, jsou doplněny i tyto údaje. Tabulka slouží především jako orientační pomůcka pro čtenáře, nečiní si nárok být úplným přehledem všech průmyslových a všeobecných výstav.

I.3. Prameny

Rozbor aktérů a jejich motivace je v této práci proveden především na základě důkladnějšího studia pramenů k vybraným výstavám, které pokrývají všechny výstavní typy, jimž se práce věnuje (viz dále). Jedná se o prameny především k následujícím výstavám:²⁰ Praha 1891, Cheb 1892, Ústí nad Labem 1893, Smíchov 1893, Hradec Králové 1894, Příbram 1894, Šluknov 1895, Teplice 1895, Varnsdorf 1896, Vrchlabí 1896, Slaný 1897, Praha 1898, Most 1898, Sedlčany 1898, Kutná Hora 1900, Děčín 1902, Šluknov 1903, Pardubice 1903, Hořice 1903, Ústí nad Labem 1903, Plzeň 1904, Liberec 1906, Chrudim 1907, Klínovec 1908, Praha 1908, Chlumeck nad Cidlinou 1911, Heřmanův Městec 1911, Mladá Boleslav 1912, Písek 1912, Chomutov 1913.

Pramennou základnu tvoří v první řadě katalogy, v nichž bývá většinou u každého vystavovatele uveden stručný popis jeho expozice nebo seznam exponátů, v úvodní části bývá zpravidla i obecný text o dané výstavě, který mnohdy obsahuje informace o jejích cílech a přípravách, dále bývá v katalozích otištěn i seznam členů výstavních výborů a součástí je někdy i příloha s reklamami vystavujících firem.²¹ Dalším důležitým pramenem jsou výpravné knihy, které o některých výstavách vyšly krátce po jejich skončení.²² Obsahují zpravidla podrobný popis přípravných prací a průběhu výstavy, podoby výstaviště i jednotlivých expozic, otištěny zde bývají i důležité dokumenty jako provolání pořadatelů, seznamy upisovatelů základního a garančního

---

²⁰ Pro názvy výstav a základní údaje viz Příloha 1.

²¹ Pro citace katalogů k jednotlivým výstavám odkazují na seznam pramenů na konci práce.

²² Např. o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 vyšla monumentální kniha *Sto let práce. Zpráva o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 I–III, Praha 1893–1895* (nákladem výkonného výboru) a kromě toho i další výpravná publikace *Jubilejní výstava zemská království Českého v Praze 1891*, Praha 1894, na níž se podíleli zčásti titíž lidé. Po skončení Českoněmecké výstavy v Liberci 1906 byla vydána rovněž výpravná publikace: ARNOLD, Erhard (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906. Industrie-, Gewerbe-, Kunst- und Landwirtschafts-Ausstellung der Deutschen Böhmens*, Reichenberg 1909. Podobných, byť skromnějších knih se dočkaly i některé menší výstavy, např. živnostenská výstava ve Vrchlabí 1896: *Erinnerung an die Nordostböhmisches Gewerbe-Ausstellung in Hohenelbe vom 15. Juli bis 15. September 1896*, Hohenelbe 1898.

fondu, účetní uzávěrka a podobně. Tyto knihy zahrnují navíc velmi bohatou obrazovou dokumentaci. Důležitým pramenem je dále dobový tisk, který tehdejšími výstavám věnoval velmi mnoho prostoru a z nějž lze čerpat množství informací o výstavách samotných i o tom, jak byly vnímány různými společenskými skupinami.

U vybraných výstav jsem pracoval ve větší míře také s archivním materiálem. Jeho dochovanost je u jednotlivých výstav velmi rozdílná, často velmi torzovitá nebo nulová. K některým výstavám (např. Liberec 1906, Hradec Králové 1894 aj.) je však dochovaný archivní materiál velmi bohatý a umožňuje získat nejen podrobné informace o daných akcích, ale též o obecnějších principech fungování instituce výstav. Seznamuje nás s korespondencí pořadatelů, jejich provoláními k výrobcům, přihláškami vystavovatelů (včetně např. jejich specifických přání), postojem státních a samosprávných úřadů, návrzích na ocenění a jejich odůvodněních, o finančních záležitostech atd. Archivní materiál je shromážděn většinou ve fondech spolků, městských úřadů, obchodních a živnostenských komor, ministerstev, v některých případech existuje samostatný fond dané výstavy.²³

I.4. Definice a základní funkce výstav

Podle současných definic se pod pojmem výstava či expozice rozumí veřejná prezentace výsledků umělecké, hospodářské, vědecké, zájmové či jiné činnosti. Výstavy plní především informativní, popřípadě vzdělávací nebo reprezentativní funkci a bývají určeny nejširší veřejnosti. Výstavy mohou plnit také komerční funkci, ta ale nebývá na rozdíl od veletrhů funkcí primární.²⁴

Podívejme se však především na definice výstav z druhé poloviny 19. a počátku 20. století, tedy z doby, která nás zajímá vzhledem k tématu práce. Za prvé většinou definují výstavu jako vystavování předmětů. Například *Ottův slovník naučný* v roce 1908 výstavu definuje jako „soustavné uspořádání předmětů téhož neb několika oborů, nejobyčejněji oborů průmyslových, hospodářských neb uměleckých (...)“.²⁵ Podobně popisoval v roce 1872 Riegrův *Slovník naučný* výstavu jako „snášení rozličných věcí na

---

²³ Viz seznam pramenů na konci práce.

²⁴ Pro současné definice výstav viz např. FORET, Miroslav et al., *Vystavujeme na veletrhu*, Praha 2002, s. 4; VYSEKALOVÁ, Jitka – HRUBALOVÁ, Monika – GIRŠALOVÁ, Jana, *Veletrhy a výstavy. Efektivní prezentace pro úspěšný prodej*, Praha 2004; PÖHLMANN, Wolfger, *Handbuch zur Ausstellungspraxis von A–Z*, Berlin 2007, s. 33–37.

²⁵ Heslo *výstava* in *Ottův slovník naučný XXVII*, Praha 1908, s. 55.

jedno místo a přiměřené jich dle druhů uspořádání“.²⁶ Významný německý teoretik výstavnictví Alfons Paquet v roce 1908 popisoval základní princip výstav jako vystavení předmětů za účelem poznání jich samých nebo schopností vystavovatele.²⁷ Jak však ukážeme v dalších kapitolách, nespočívalo ani tehdejší výstavnictví nutně pouze ve vystavování hmotných předmětů. Již na přelomu 19. a 20. století se ve výstavní praxi uplatňovalo širší pojetí výstavních objektů, zahrnující i nehmotné objekty sociální a mentální kultury.²⁸

Druhým základním principem výstavy je podle Paqueta nutnost, aby se jednalo o vystavení veřejné (*Öffentlichkeit des Erscheinens*).²⁹ Veřejný charakter výstav na různých místech zmiňuje i *Ottův slovník naučný*. Výstava byla tedy již tehdy chápána, řečeno ovšem dnešní terminologií, jako komunikační médium mezi tím, kdo vystavuje, a tím, kdo vystavené pozoruje. Paquet k této funkci výstavy píše: „Tak jako doprava slouží k překonávání prostorové vzdálenosti, tak slouží výstavnictví do jisté míry k překonávání té duchovní: cizosti mezi tím, kdo něco má a je, kdo to může ukázat a poskytnout, a tím, od něhož se může očekávat, že to nabízené přijme.“³⁰

Jako hlavní ekonomická funkce výstav bývá v dobových slovníkových heslech uváděna propagace vystavovatele. *Ottův slovník naučný* k tomu píše: „Po stránce hmotné nejsou v[ysta]vy nic jiného než více méně vydatným prostředkem reklamy v dobrém toho slova smysle, družíce se k modernímu vývoji inserce i výkladních skříní.“ Zároveň měly výstavy umožnit vzájemné porovnávání produktů stejného druhu „aby veřejnou soutěží vývoj průmyslu, hospodářství, umění atd. se zvýšil“. Takové srovnání mělo podle *Ottova slovníku naučného* sloužit jako pobídka „k dalšímu rozvoji průmyslu, umění, hospodářství a j. a ke vzdělání odbornému a všeobecnému.“ Konečně patřilo k poslání výstav, „aby byl podán co možná úplný obraz výkonnosti a schopnosti v oboru tom některého kraje neb země“.³¹

Takto byly v dobových slovníkových heslech a teoretických příručkách o výstavnictví z období konce 19. a počátku 20. století reflektovány základní rysy a

---

²⁶ Heslo *výstava* in: RIEGER, František Ladislav (ed.), *Slovník naučný IX*, Praha 1872, s. 1332.

²⁷ PAQUET, Alfons, *Das Ausstellungsproblem in der Volkswirtschaft*, Jena 1908, s. 17.

²⁸ Vedle hmotných předmětů zahrnuje mezi muzejní objekty právě také „nehmotné objekty sociální a mentální kultury“, tj. např. i zvuky, tradice, rituály nebo virtuální objekty SCHOLZE, Jana, *Medium Ausstellung. Lektüren musealer Gestaltung in Oxford, Leipzig, Amsterdam und Berlin*, Bielefeld 2004, s. 16.

²⁹ PAQUET, Alfons, *Das Ausstellungsproblem*, s. 16.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Heslo *výstava* in *Ottův slovník naučný XXVII*, s. 55–56.

funkce výstav. Těmito i dalšími funkcemi se budeme podrobněji zabývat v dalších kapitolách.

I.5. Typologie výstav v Čechách 1891–1914 a vymezení předmětu zkoumání

Spektrum výstav konaných ve sledované době v Čechách bylo značně široké. Rozlišit lze několik základních typů, které zde spolu se stručnou charakteristikou a příklady uvádím. Tato studie podrobuje důkladnější analýze první tři typy, tj. všeobecnou zemskou výstavu, krajinské všeobecné a průmyslové výstavy a odborné výstavy. Ostatními typy se zabývá jen okrajově a závěry, které předkládá, se na tyto výstavy nevztahují.

Před následujícím přehledem je třeba ještě učinit krátkou terminologickou poznámku. U analyzovaných třech typů se jedná o výstavy, jejichž jádro tvořily obvykle řemeslnické a průmyslové výrobky, u prvních dvou typů pak byly většinou zastoupeny i zemědělské produkty, mnohdy ale také široká škála dalších výsledků lidské činnosti: umělecká díla, etnografické památky, exponáty znázorňující činnost obecních samospráv, spolků atd. Pro tyto typy výstav bývá někdy v současné historiografii používán výraz „hospodářská výstava“, který sice dobře vystihuje jejich hospodářské jádro, ale v dobové terminologii se jednalo o označení pro zemědělské výstavy, a je proto poněkud matoucí. Pro výstavy, na nichž řemeslnické a průmyslové výrobky jednoznačně dominovaly a ostatní obory byly zastoupeny jen ve skromné míře, používám v této práci označení průmyslová výstava. S takovým označením se setkáme poměrně často i v dobové terminologii. Průmysl zde přitom nemá vyjadřovat pouze tovární velkovýrobu, ale také řemeslnou výrobu, popřípadě i zemědělství a hornictví, jak bylo toto slovo ještě na přelomu 19. a 20. století někdy chápáno.³² Z tohoto důvodu považuji za zbytečné používat složitější výraz živnostensko-průmyslová nebo řemeslnicko-živnostenská výstava, který by měl v dobové terminologii rovněž oporu.

V případě Všeobecné zemské výstavy nebo i některých krajinských výstav (např. Liberec 1906), se však jednalo o natolik rozmanitou a reprezentativní přehlídku mnoha

---

³² *Ottův slovník naučný* definuje průmysl následovně: „Průmysl (industrie) jest část' výroby, která záleží v mechanickém nebo chemickém zpracování (zušlechťování) surovin k tomu účelu, aby suroviny změnou své podstaty nebo tvaru staly se způsobilými nebo způsobilejšími k ukojení určitých potřeb lidských. V širším smysle bývá p[ř]ůmysl]em nazývána všeliká činnost k rozmnožení hmotného blahobytu směřující, tedy i zemědělství a hornictví. Naopak zase užívá se někdy slova p[ř]ůmysl] nesprávně jen o průmyslové velkovýrobě v protivě k ‚živnostem‘ v užším smysle jakožto drobné výrobě průmyslové (...)“ Viz heslo *Průmysl*, in: *Ottův slovník naučný XX*, Praha 1903, s. 834–839, zde s. 834.

oborů lidské činnosti, že označení průmyslová výstava je v těchto případech už značně nepřesné. Tyto výstavy jsou proto v této práci označovány pojmem všeobecná výstava, ačkoli třeba v případě liberecké výstavy se takový termín nepoužíval.³³

a) Všeobecná zemská výstava

Principem tohoto typu výstavy je zahrnout co nejširší spektrum oborů lidské činnosti na území celé země, tj. Čech. Tento typ reprezentuje ve sledované době pouze Všeobecná zemská výstava v Praze 1891.

b) Krajské (regionální) průmyslové a všeobecné výstavy

Jedná se o skupinu značně heterogenní co do velikosti i šíře spektra zastoupených oborů. Rozdílly existují také v tom, jestli výstava byla určena výhradně pro výrobce z daného regionu, nebo byla otevřená i dalším vystavovatelům. K největším regionálním výstavám ve sledované době patří výstavy v Hradci Králové 1894, Pardubicích 1903, Hořicích 1903, Ústí nad Labem 1903, Liberci 1906, Praze 1908, Mladé Boleslavi 1912 nebo Chomutově 1913. Druhou část spektra tvoří menší průmyslové výstavy lokálního významu, na nichž dominovali místní výrobci (např. Sedlčany 1898, Nasavrky 1910, Písek 1912).

c) Odborné (specializované) výstavy

Do této kategorie patří výstavy zaměřené na určitý obor. V praxi však docházelo často k tomu, že se mezi exponáty objevovaly i výrobky související se zaměřením výstavy jen velmi vzdáleně. K největším patřila Výstava architektury a inženýrství v Praze roku 1898 nebo kuchařská výstava v Plzni 1904. Do této kategorie patří dále např. mezinárodní výstavy automobilů v Praze konané od roku 1905, 1. česká sportovní výstava v Praze 1900–1901, knihtiskařská výstava v Praze 1895, mezinárodní lékárnická v Praze 1896, kožešnická v Praze 1904, truhlářská v Praze 1905, lnářská v Humpolci 1906, rybářská v Kolíně 1908, pivovarská v Praze 1911, kadeřnická a parukářská v Praze 1911, košíkářská, hračkářská a korkařská v Praze 1913, kancelářského zařízení v Praze 1914, potravin a nápojů v Praze 1914 a další.

---

³³ V dobové terminologii byl někdy pojem všeobecná výstava chápán ve smyslu všeobecně průmyslová výstava, tzn. nikoli specializovaná na určitý obor, ale nikoli nutně jako výstava prezentující i neprůmyslové obory.

d) Dělnické výstavy

Obsahově jsou podobné průmyslovým výstavám, ale představují svébytný typ. Byly určeny především pro vystavovatele z řad dělnictva. Dělnické výstavy se konaly v Plzni v letech 1889, 1890 1892, 1896 a 1909, v Praze 1902 a v Kladně 1911.³⁴

f) Zemědělské výstavy

e) Výstavy učednických prací

g) Národopisné výstavy

i) Umělecké výstavy

j) Muzejní výstavy

Svébytný typ výstavy představuje také např. Stálá výstava a tržnice řemeslných výrobků v Praze a další.

---

³⁴ Dělnickým výstavám se věnoval ŠTOVÍČEK, Jan, *První dělnické výstavy*, in: *Město a jeho kultura. Sborník k padesátinám docenta PhDr. Zdeňka Pince*, Praha 1994, s. 93–125; toto pozoruhodné téma by si ovšem zasloužilo podrobnější analýzu v samostatné rozsáhlejší studii.

II. Kontext

II.1. Příbuzná média

Průmyslové výstavy do určité míry navazovaly na tradici médií, která vznikla dříve a plnila některé shodné funkce jako průmyslové výstavy. Po svém etablování se průmyslové výstavy s některými médii v určitých funkcích překrývaly. Bude proto užitečné představit základních funkce a historický vývoj nejvýznamnějších příbuzných médií a vymezit jejich rozdíly oproti výstavám. Jedná se o a) trhy a veletrhy, b) muzea a c) galerie a výstavy výtvarného umění. Určité funkce sdílely průmyslové výstavy ale také např. s obchodními domy, vzorkovými sklady, odbornými časopisy atd. Některé z nich zmíníme v dalším textu v souvislosti s analýzou jednotlivých funkcí výstav.

II.1.1. Trhy a veletrhy

Blízkým médii výstav jsou trhy a veletrhy. Dříve byl rozdíl popisován především tak, že zatímco primárním cílem vystavování objektů na výstavách je seznámit s nimi širší okruh lidí, hlavním cílem trhů a veletrhů je jejich prodej. V úvahu přitom připadal buď přímý prodej vystaveného zboží, nebo prodej prostřednictvím objednávky na základě vystaveného vzorku.³⁵ V posledních desetiletích se sice veletrhy „z místa kontraktů stále více stávají místem kontaktů“, kde jde v první řadě, podobně jako u výstav, o výměnu informací,³⁶ ale přesto se i moderní veletrhy od výstav v zásadě liší jasným komerčním zaměřením. Jejich cílem je především posílení obchodních vztahů a hospodářské spolupráce. Bývají zaměřeny na úzkou skupinu odborníků a doba jejich konání bývá kratší než u výstav.³⁷ Hranice mezi výstavami, trhy a veletrhy se však v praxi dodnes často stírají. Účel těchto institucí se navíc v průběhu času proměňoval. Proměnu charakteru trhů a veletrhů přiblíží následující stručný přehled vývoje do 1. světové války.

---

³⁵ Např. LUCKHURST, K. W., *The Story*, s. 12–14.

³⁶ PAVLŮ, Dušan, *Veletrhy a výstavy*. Kultura, komunikace, multimedia, marketing, Praha 2009, s. 9.

³⁷ FORET, Miroslav et al., *Vystavujeme*, s. 5; definice viz heslo *trh II*, in: *Slovník spisovného jazyka českého VI*, Praha 1989², s. 209–210; heslo *trh*, in: *Ottův slovník naučný XXV*, Praha 1906, s. 723; heslo *trhy*, in: *Ottův obchodní slovník II/2*, Praha (1914–1924), s. 1515–1519; heslo *veletrhy*, in: tamtéž, s. 1612–1613.

Trhy měly především ve středověku a raném novověku nezastupitelnou úlohu v obchodování. Každodenní a týdenní trhy sloužily zpravidla k obchodování s potravinami a dalším zbožím na lokální úrovni. Trhy výroční neboli jarmarky trvaly zpravidla několik dnů až několik týdnů a účastnili se jich v hojné míře také obchodníci ze vzdálenějších oblastí, často i ze zahraničí. V evropském obchodě měly už ve 12. a 13. století velkou důležitost mezinárodní trhy ve Flandrech a Champagne, které byly navštěvovány obchodníky a návštěvníky z Itálie, Anglie, Německa nebo Španělska. Ve střední Evropě patřily k nejvýznamnějším trhy ve Frankfurtu nad Mohanem, Lipsku a po určitou dobu také v Linci.³⁸

Také v Čechách byly trhy od středověku důležitou součástí obchodu. Vedle místních denních a týdenních trhů se i zde rozvinula tradice výročních trhů. Již ve 13. století se výroční trhy konaly v Praze, Mostě, Kynšperku, Kladrubech a dalších českých městech.³⁹ Nejdůležitějším střediskem obchodu v Čechách byla Praha, kde se v polovině 16. století konalo každý rok osm výročních trhů, které dohromady trvaly více než 100 dní.⁴⁰

Obchodování na výročních trzích se těšilo značné svobodě: nevztahoval se na něj monopol domácích řemeslníků a obchodníků a zboží bylo osvobozeno od mýt a cel.⁴¹ Dalším charakteristickým rysem výročních trhů bylo to, že se konaly každoročně ve stejnou dobu, která byla odvozena od náboženských svátků. V Praze to byl např. svatováclavský jarmark a jarmark o Hromnicích na Starém Městě, svatovítský jarmark na Novém Městě atd. Souvislost výročních trhů s křesťanskými slavnostmi dobře vystihuje jak anglický výraz *fair*, odvozený od latinského slova *feriae* znamenajícího slavnosti či svátky,⁴² tak německý pojem *Messe*, který označoval od 14. století vyšší formu výročního trhu a jehož etymologie je odvoditelná ze skutečnosti, že tyto trhy byly zahajovány mší.⁴³

---

³⁸ Evropským trhům ve středověku a novověku se podrobně věnuje publikace JOHANEK, Peter – STOOB, Heinz (Hrsg.), *Europäische Messen und Märktesysteme in Mittelalter und Neuzeit*, Köln–Weimar–Wien 1996; viz též CLARK, Peter, *European Cities and Towns 400–2000*, New York 2009, passim; heslo *trhy* in: *Ottův obchodní slovník II/2*, s. 1515–1519; JANÁČEK, Josef, *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze*, Praha 1955, s. 26.

³⁹ HOFFMANN, František, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 254–255.

⁴⁰ Situaci v Praze do 17. století popisuje JANÁČEK, J., *Dějiny obchodu*, s. 240–267; k trhům v Praze viz též MENDL, Bedřich, *Vývoj řemesel a obchodu v městech pražských*, Praha 1947, zejm. s. 8–10 a 17–18.

⁴¹ HOFFMANN, F., *Středověké město*, s. 255, JANÁČEK, J., *Dějiny obchodu*, s. 261–262.

⁴² Heslo *fair*, in: *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford 1996⁵, s. 342.

⁴³ BLASCHKE, Karlheinz, *Die Stadt Leipzig und ihre Messen. Funktionale Beziehungen zwischen Stadtgrundriß, Messebetrieb und Stadtbild*, in: JOHANEK, Peter – STOOB, Heinz (Hrsg.), *Europäische*

K výraznému poklesu hospodářského významu trhů došlo v 19. století. Stalo se tak v důsledku dalekosáhlých změn souvisejících s procesem industrializace. Díky novým výrobním postupům, standardizaci výrobků strojovou výrobou, podstatnému zlepšení dopravy a vynálezu nových prostředků přenosu informací (telegraf a později telefon) se otevřely nové možnosti obchodu. Vzrostl počet postupně se specializujících maloobchodníků, objevily se první obchodní domy, továrny nabízely prodej přímo z továrních skladů, k dalším formám obchodu patřil zásilkový obchod a prodej prostřednictvím obchodních cestujících.⁴⁴

Malý význam trhů na přelomu 19. a 20. století výmluvně dokládá i *Ottův slovník naučný*: „Za našich dob t[řh]y pozbyly valně své důležitosti, ač některé (na př. koňské t[řh]y v Benešově a v Chrudimi) posud hojně jsou navštěvovány.“⁴⁵ Stejně tak *Encyclopaedia Britannica* ve vydání z roku 1911 píše o úpadku výročních trhů od 2. poloviny 18. století a jejich postupném rušení v průběhu 19. století.⁴⁶

Pouze ojediněle se pořadatelé výročních trhů dokázali přizpůsobit nové situaci. Byl to především případ Lipska, kde se podařilo dokonale zužitkovat princip standardizace výrobků: namísto velkého množství zboží byly na trhu představovány již jen vzorky, podle nichž si zájemci mohli výrobky objednat. Tak se udála proměna trhu se zbožím (*Warenmesse*) ve vzorkový veletrh (*Mustermesse*).⁴⁷ Lipské veletrhy představovaly ovšem před první světovou válkou výjimku. Na jiných místech se tradice vzorkových veletrhů zrodila až v meziválečném období, přičemž přímá návaznost na dřívější výroční trhy neexistovala. V Čechách byly jako první založeny roku 1920 vzorkové veletrhy v Praze a Liberci.⁴⁸

Messen und Märktesysteme in Mittelalter und Neuzeit, Köln–Weimar–Wien 1996, s. 295–304, zde s. 296. Autor se ve studii zabývá také odlišnostmi mezi „Messe“ a „Jahrmarkt“.

⁴⁴ LENDEROVÁ, Milena, *Obchody a nákupy*, in: LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009, s. 19–40; JAKUBEC, Ivan, *Vývoj obchodu. Období 1848–1914*, in: JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (edd.), *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2006, s. 277–316.

⁴⁵ Heslo *trh*, in: *Ottův slovník naučný* XXV, s. 723.

⁴⁶ *Encyclopaedia Britannica*, 11. vyd., 1911, online <<http://www.1911encyclopedia.org/Fair>>, [cit. 10. 7. 2010].

⁴⁷ KAUFHOLD, Karl Heinrich, *Messen und Wirtschaftsausstellungen von 1650 bis 1914*, in: JOHANEK, Peter – STOOB, Heinz (Hrsg.), *Europäische Messen und Märktesysteme in Mittelalter und Neuzeit*, Köln–Weimar–Wien 1996, s. 239–294, zde s. 266–268.

⁴⁸ MOUTVIC, Miroslav, *Pražské vzorkové veletrhy 1920–1951*, Praha 2000, s. 11–18.

II.1.2. Muzea

Dalším příbuzným médiem jsou muzea, která s výstavami pojí princip veřejného vystavování. Ačkoli tradice sběratelství a vystavování předmětů sahá přinejmenším do starověku a na našem území do středověku, pro vznik moderních muzeí byly zásadní především podněty, které přinesla doba osvícenství. Dřívější sbírky panovníků, šlechticů či církevních institucí plnily především reprezentativní či religiózní funkci, popřípadě sloužily pro soukromou potěchu jejich majitelů. Teprve v 18. století se začala důsledněji uplatňovat snaha o vědecký charakter a systematickosti sbírek. Zároveň se prosazovala tendence zpřístupňovat sbírky širšímu okruhu vzdělanců a tím rozvinout jejich vzdělávací funkci a praktický význam pro vědu, ale i hospodářství. Týkalo se to zejména sbírek přírodovědných, o něž byl v době osvícenského rozkvětu přírodních věd velký zájem.⁴⁹

V Německu vznikaly již v první polovině 18. století přírodovědné kabinety, například *Königliches Erz- und Mineralien Cabinet* v drážďanském Zwingu.⁵⁰ U nás vytvořil jednu z prvních významných sbírek minerálů, hornin a zkamenělin Ignác Born. Tento v Sedmíhradsku narozený Sas, který pobýval v 60. a 70. letech 18. století v Čechách, se mimo jiné významně angažoval v Soukromé společnosti v Čechách pro pěstování matematiky, dějin vlasti a přírodovědy a řídil první pražský vědecký časopis *Prager gelehrte Nachrichten*. Část jeho pražské sbírky později skončila v Britském muzeu, část byla darována hraběti Františku Josefu Kinskému. Kinský sám vlastnil významnou mineralogickou a paleontologickou sbírku a společně s Bornem zřídil v roce 1775 v pražském Klementinu studijní kolekci hlavních přírodnin z Čech s cílem podpořit vědu a výrobu. Tato sbírka byla později darována univerzitě jako kabinet přírodnin, který byl jakožto Pražské muzeum přírody volně přístupný veřejnosti.⁵¹

K dalším významným přírodovědeckým sbírkám v této době patřila např. valdštejnská v Duchcově, thunovská v Děčíně, ale i nešlechtické jako sbírka Jana Boháče, bratří Mayerů, bratří Presslů, F. M. Opize a další. Vedle přírodovědeckých se nadále rozvíjely také sbírky umění a uměleckého řemesla, byť ne srovnatelně

---

⁴⁹ ŠPÉT, Jiří, *Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945)*, Brno 2003², s. 10–12; SKLENÁŘ, Karel, *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea*, Praha – Litomyšl 2001, s. 11–26.

⁵⁰ MAJER, Jiří, *Školy a musea v boji za technickou vzdělanost*, in: *Na prahu naší techniky*, Praha 1957, s. 259–361, zde s. 269.

⁵¹ SKLENÁŘ, K., *Obraz vlasti*, s. 22–25.

systematické a ucelené. Mezi sběrateli byli např. František Šternberk, F. A. Kolovrat a mnoho dalších.⁵²

Další linií vzniku muzeí bylo budování souborů názorných výukových pomůcek na školách. V první polovině 18. století založili jezuité v Klementinu sbírku astronomických, geometrických, fyzikálních a dalších přístrojů a pomůcek, známou jako matematické muzeum. Ve stejné době vznikala na inženýrské škole v Praze podobný soubor, který byl během následujících desetiletí doplňován množstvím modelů báňských strojů, stavebních zařízení atd. Tyto soubory nebyly ještě určeny pro širší veřejnost, ale sloužily posluchačům příslušných škol.

Od poslední čtvrtiny 18. století vznikaly nejprve ve Francii a pak i v dalších zemích veřejně přístupné sbírky strojů, nástrojů a náradí, k jejichž hlavním cílům patřila snaha o zavedení nových strojů do výroby a podnícení nových vynálezů. Tato muzea, která můžeme nazvat za předchůdce průmyslových muzeí, se stala vedle technických škol další důležitou institucí na poli technického vzdělávání.⁵³ V Praze založil v roce 1799 Johann Ferdinand Schönfeld technologické muzeum, které bylo později přeneseno do Vídně. Bylo otevřeno široké veřejnosti a získalo si velkou oblibu mezi řemeslníky. Ve sbírce dominoval retrospektivní prvek, ale zastoupeny byly také soudobé ukázky různých výrobních oborů.⁵⁴ Se skutečnými průmyslovými muzei se však v Čechách setkáváme až po polovině 19. století.

První polovina 19. století byla v Rakouském císařství dobou zakládání zemských muzeí. Vzorem bylo štýrské zemské muzeum Joanneum, založené v roce 1811. To mělo podávat všestranné poučení o přírodním a historickém vývoji země, být vědeckým střediskem a také sloužit jako vyučovací ústav. K hlavním cílům přitom patřilo přispět činnostmi muzea k podpoře hospodářství. Joanneum bylo inspirací mimo jiné pro Gymnaziální muzeum v Opavě (dnešní Slezské zemské muzeum) Františkovo muzeum v Brně (dnešní Moravské zemské muzeum) a Vlastenské muzeum v Praze (dnešní Národní muzeum).⁵⁵

U zrodu pražského Vlastenského muzea (*Vaterländisches Museum*) jakožto českého zemského muzea stála především česká šlechta, reprezentovaná v tomto případě hlavně hrabětem Františkem Antonínem Kolovratem a hrabětem Kašparem Šternberkem.

---

⁵² ŠPÉT, J., *Přehled vývoje*, s. 11–12; SKLENÁŘ, K., *Obraz vlasti*, s. 25.

⁵³ MAJER, J., *Školy a musea*, s. 270–277.

⁵⁴ Tamtéž, s. 285–286.

⁵⁵ SKLENÁŘ, K., *Obraz vlasti*, s. 30–35; ŠPÉT, J., *Přehled vývoje*, s. 15–18.

K cílům zakládaného zemského muzea patřilo sbírání historických a přírodních památek a jejich vystavení k užitku věd, umění a průmyslu v zemi. Právě praktické uplatnění vědy při podpoře výroby a techniky patřilo k hlavním deklarovaným záměrům vznikající instituce. Součástí muzea měla být podle původních představ i síň výrobků domácího průmyslu, uměleckého průmyslu a vynálezů. Ačkoli byl v tomto směru plán vypracovaný Kašparem Šternberkem a Františkem Josefem Klebelsbergem zdrženlivější oproti návrhu Františka Josefa Gerstnera, který chtěl muzeum spojit s polytechnikou, přesto se v praxi neuplatnila ani tato skromnější představa o průmyslově-technickém zaměření muzea.⁵⁶ V zemském muzeu zprvu dominovaly přírodovědné sbírky, přičiněním Františka Palackého začala být později věnována systematická pozornost také historii. Podle Palackého představy měly technicko-průmyslovou sběrnou činnost vykonávat jiné instituce.⁵⁷

Takovou instituci se pokusila ve 30. letech 19. století přivést k životu Průmyslová jednota. Ta chtěla svoje aktivity v pořádání temporárních průmyslových výstav doplnit založením technického kabinetu, v němž by byly trvale přístupné ukázky průmyslových výrobků, vynálezů a strojů. Podařilo se jí získat vzorky všech druhů v Čechách vyráběného plátva, ukázky výrobků z vlny, několik druhů skla, modely vynálezů, několik strojů a další exponáty. Na obsáhlé vybavení a především pak dlouhodobé systematické doplňování kabinetu o nové výrobky a vynálezy však Jednota neměla dostatek prostředků. Ve stávající podobě se tato instituce mýjela účinkem. Výrobci si opatřovali nové vzorky zahraničních i domácích výrobků sami rychleji a o kabinet nebyl zájem. Za několik let ho Jednota přestala podporovat a jeho sbírky skončily v pražských školách.⁵⁸

Důležitým impulsem pro zakládání průmyslových muzeí byly po polovině 19. století první světové výstavy. V mnohem větší intenzitě než dříve se díky nim prosazovala myšlenka, že soustředěním a veřejným vystavením nejlepších výsledků technické práce se dosáhne trvalého pozitivního vlivu na podporu výroby.⁵⁹ V tomto duchu pak bylo v roce 1857 založeno průmyslové muzeum v Kensingtonu, které se stalo inspirací i pro české snahy. Druhou londýnskou světovou výstavu navštívila delegace Průmyslové jednoty, jejímž členem byl také Vojta Náprstek. Záhy po návratu bylo Náprstkovou

---

⁵⁶ SKLENÁŘ, K., *Obraz vlasti*, s. 64–67.

⁵⁷ ŠPÉT, J., *Přehled vývoje*, s. 27.

⁵⁸ MENDL, B., *Český průmysl*, s. 91; ŠPÉT, J., *Přehled vývoje*, s. 27-28.

⁵⁹ MAJER, J., *Školy a musea*, s. 319.

iniciativou založeno podle kensingtonského vzoru České průmyslové muzeum. To zpočátku inspirovalo české výrobce uváděním zahraničních, především anglických výrobků, postupně v něm však začala převládat domácí produkce. Muzeum mělo také pořádat veřejné přednášky, vydávat naučné publikace, vést knihovnu a působit celkově jako důležitá vzdělávací instituce. Velkokorysý plán se však dařilo naplňovat jen zčásti. Především se nedařilo systematicky doplňovat sbírky o nové výrobky a expozice tak rychle zastarávala. Náprstek se později přeorientoval na etnografické sbírky, které v jeho muzeu zastínily fondy průmyslové a technické.⁶⁰

Mezitím docházelo v oblasti průmyslového muzejnictví k posunu těžiště na estetickou stránku výrobků. Muzea se snažila probudit zájem o výrobky uměleckého průmyslu, rozvíjet vkus spotřebitelů a tím působit i na estetickou kvalitu výrobků. Shromážděním a vystavením esteticky prvořadých výrobků měl být rozvíjen vkus výrobců i spotřebitelů. Progresivním typem muzea se tak stávalo uměleckoprůmyslové muzeum. V Čechách byla inspirace hledána opět v kensingtonském muzeu, a také v Rakouském muzeu umění a průmyslu (*Österreichisches Museum für Kunst und Industrie*) ve Vídni, které bylo založeno v roce 1863,⁶¹ nebo v Bavorském průmyslovém muzeu (*Bayerisches Gewerbemuseum*) v Norimberku z roku 1869. V 70. letech se tímto směrem ještě pokusil usměrnit své muzeum Vojta Náprstek, ale plně se tento trend projevil v Severočeském průmyslovém muzeu v Liberci (*Nordböhmisches Gewerbemuseum*) a Moravském průmyslovém muzeu v Brně (*Mährisches Gewerbemuseum*), která byla založena shodně v roce 1873. Podobné zaměření měla v následujících letech zakládána muzea v Českých Budějovicích, Ústí nad Labem, Hradci Králové a dalších městech. Pražské Uměleckoprůmyslové muzeum bylo založeno v roce 1885.⁶²

Specifickým typem bylo technologické průmyslové muzeum pražské obchodní a živnostenské komory, které bylo založeno v roce 1898. Shromažďovalo sbírku surovin, vzorových nástrojů, strojů, ukázek moderních výrobních metod, ale i bezpečnostních a

---

⁶⁰ ŠPÉT, J., *Přehled vývoje*, s. 47.

⁶¹ Dnes Österreichisches Museum für angewandte Kunst. K jeho historii GRIESSMAIER, Viktor, *Hundert Jahre Österreichisches Museum für angewandte Kunst*, in: *100 Jahre österreichisches Museum für angewandte Kunst. Kunstgewerbe des Historismus. Ausstellung, veranstaltet vom Verein der Museumsfreunde, durchgeführt vom Österreichischen Museum für angewandte Kunst*, Wien 1964, s. IX–XV; NOEVER, Peter (Hrsg.), *Tradition und Experiment. Das Österreichische Museum für angewandte Kunst Wien*, Salzburg – Wien 1988.

⁶² ŠPÉT, J., *Přehled vývoje*, s. 43-44; *Sto let Severočeského muzea v Liberci*, Liberec 1973; HOUFEK, Václav (ed.), *120 let muzea Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1996, s. 8-10;

zdravotnických prostředků při výrobě. Vedle toho muzeum provádělo praktické zkoušky účelnosti materiálů, nástrojů a strojů, poskytovalo znalecké rady v technických záležitostech průmyslové a řemeslné výroby, pořádalo přednášky, výstavy a kurzy pro živnostníky a učně. Technologické průmyslové muzeum se soustřeďovalo více na tyto výzkumné a pedagogické aktivity než na samotnou sbírkotvornou činnost. Později se tato instituce proměnila v Ústav pro zvelebování živností.⁶³

Během 2. poloviny 19. století se rozvinul také vlastivědný typ regionálních muzeí. V letech 1860–1890 vzniklo v Čechách takových muzeí několik desítek. Jejich sbírky byly velmi různorodé, zpravidla vznikaly ze soukromých sbírek jednotlivců, které byly muzeím buď darovány, nebo byly zakoupeny. Většinou se jednalo převážně o předměty regionálně historického nebo přírodovědného charakteru, spíše výjimečně se mezi nimi objevovaly exponáty technické a průmyslové.⁶⁴

Od 90. let 19. století se také postupně rozšiřovalo spektrum specializovaných muzeí. Jejich vznik často bezprostředně souvisel s velkými výstavami té doby, především Všeobecnou zemskou výstavou 1891 a Národopisnou výstavou 1895. Do této kategorie patří mimo jiné Národopisné muzeum československé nebo školské muzeum. Dalším příkladem je zemědělské muzeum, jehož cílem bylo podobně jako v případě muzeí průmyslových a uměleckoprůmyslových napomáhat k rozvoji praktické hospodářské činnosti. Zemědělské muzeum se nejprve rozvíjelo v rámci Národopisného muzea, v jehož rámci byla v roce 1908 otevřena samostatná retrospektivní zemědělská expozice. K založení samostatného Zemědělského muzea došlo až v roce 1918. Ještě předtím však vzniklo v Čechách několik specializovaných zemědělských muzeí, jako bylo např. mlékařské muzeum při mlékařské škole v Plzni nebo včelařské muzeum v Žatci.⁶⁵

V roce 1896 bylo v Praze ustaveno obchodní muzeum. Jeho cíl byl rovněž praktického rázu, a sice podpora soudobého českého obchodu. Muzeum dokumentovalo trendy současného světového obchodu, a zároveň mělo sloužit jako vzdělávací instituce pro žáky obchodních oborů.⁶⁶

---

⁶³ ŠPĚT, J., *Přehled vývoje*, s. 61–62.

⁶⁴ Tamtéž, s. 32–42.

⁶⁵ PERNES, Jiří, *Nejstarší pokusy o muzejní dokumentaci zemědělství v českých zemích*, Vědecké práce Národního zemědělského muzea 30, 1993, s. 13–29; KUBAČÁK, Antonín, *Vývoj zemědělského muzea v Praze v letech 1891–1989*, Vědecké práce Národního zemědělského muzea 30, 1993, s. 39–71.

⁶⁶ ŠPĚT, J., *Přehled vývoje*, s. 60.

Poslední důležitou institucí, kterou je třeba v tomto přehledu zmínit, jsou technická muzea. Navazovala na předchozí vývoj průmyslových a technologických muzeí, ale koncepcí se od nich podstatně lišila. Principem technických muzeí nebylo shromažďování aktuálních vzorných výrobků jako předloh pro výrobu, ale dokumentování základních prvků historického vývoje všech technických disciplín. Muselo se v nich nutně více uplatňovat hodnotící hledisko technické pokrokovosti. Tímto směrem se ubíralo *Science Museum* v South Kensingtonu nebo *Conservatoire des Arts et Métiers* v Paříži. V roce 1903 bylo založeno *Deutsches Museum* v Mnichově, které se stalo přímým vzorem pro *Technisches Museum* ve Vídni, založené v roce 1909 a otevřené pro veřejnost v novostavbě muzejní budovy roku 1918.⁶⁷ V Praze bylo v roce 1908 založeno Technické muzeum v Království českém. Pro veřejnost bylo muzeum otevřeno o dva roky později v Schwarzenberském paláci na Hradčanském náměstí, kde sídlilo až do roku 1941. V dnešní budově Technického muzea na Letné byly první expozice otevřeny až po skončení druhé světové války.⁶⁸

II.1.3. Galerie a veřejné výstavy výtvarného umění

Tak jako v případě prezentace přírodovědných a technických předmětů, změnil se v době osvícenství přístup také k prezentaci výtvarného umění, kterému byl přisuzován výchovný a zušlechťující vliv. Výstavy soudobého umění měly nejen seznámit veřejnost se současnou uměleckou tvorbou a tříbit její vkus, ale také materiálně podpořit umělce. Vedle oblíbených uměleckých výstav ve Francii, jejichž počátky sahaly až do 17. století, se v 18. století rozvinula tradice veřejných výstav také v Anglii i v dalších zemích.⁶⁹ Kromě výstav současného umění vznikaly také retrospektivní umělecké výstavy a galerie.

V Čechách se myšlenka zřízení veřejné galerie začala realizovat díky Soukromé společnosti vlasteneckých přátel umění (*Privat Gesellschaft patriotischer Kunst Freunde*), která byla založena roku 1796 v Praze. Jak stálo v preambuli prvních tištěných stanov, jejím hlavním cílem bylo „znovuvyzdvižení umění a vkusu“. Prostředkem k tomu bylo v první řadě zřízení galerie, „jímž by se zabránilo dalšímu ničení a vyvážení obrazů a jiných uměleckých děl, a poskytl též vzory pro nastávající

---

⁶⁷ FELLNER, Manuela, *Zur Geschichte des Museums*, in: ZUNA, Gabriele (Hrsg.), *TMW – Technisches Museum Wien*, München 2002, s. 6–13.

⁶⁸ HOZÁK, Jan, *Příběh Národního technického muzea*, Praha 2008, s. 11–87.

⁶⁹ LUCKHURST, K. W., *The Story*, s. 15–62.

umělce a milovníky umění“. Vedle galerie měla být založena také umělecká škola, „v níž by mladí umělci našli žádoucí vedení při svém úsilí přiblížit se ve své práci (těmto) vzorům.“⁷⁰ Mezi iniciátory, činovníky a podporovateli galerie dominovali zpočátku podobně jako v případě českého zemského muzea šlechtici. Prvním prezidentem byl zvolen hrabě František Antonín Kolovrat-Novohradský, většinu administrativní činnosti v prvních letech vykonával hrabě František Šternberk a k významným iniciátorům patřil také hrabě Bedřich Jan Nostic. Kromě šlechticů se však na vzniku Společnosti podílelo také několik příslušníků měšťanských kruhů, především přírodovědec Tobiáš Gruber a malíř a historik umění Jan Jakub Quirin Jahn. V prvních letech Společnost nakoupená umělecká díla prodávala při aukcích svým členům pod podmínkou, že majitelé je nechají alespoň deset let v galerii jako zápujčku. Stálý sbírkový fond proto nejprve tvořily pouze dary. Teprve později začala Společnost umělecká díla nakupovat do stálého fondu. Již v roce svého založení otevřela Společnost pro návštěvníky galerii v Černínském paláci na Hradčanech. První instalace obsahovala přes 500 obrazů a soch. Galerie byla orientována retrospektivně, nikoli na současné umění. Od roku 1814 byl jejím novým sídlem Šternberský palác na Hradčanech, který později sdílela se zemským muzeem.⁷¹

Od 20. let 19. století byly veřejnosti přístupné výstavy žákovských prací pražské kreslířské akademie v Klementinu.⁷² Kromě žáků Akademie byli postupem času v rostoucí míře zastoupeni i bývalí žáci akademie, kteří působili jako umělci. Tyto umělecké výstavy byly mezi veřejností dosti oblíbené, ve 30. letech činila návštěvnost až více než 9 000 návštěvníků.⁷³

Ve 30. letech 19. století vznikla v rámci Společnosti vlasteneckých přátel umění Krasoumná jednota pro Čechy (*Kunstverein für Böhmen*). Jejím cílem bylo podporovat současné umění. Dosavadní aktivity Společnosti vlasteneckých přátel umění byly v tomto směru vnímány jako zcela nedostatečné. Umělci proto usilovali o založení vlastního spolku podle vzoru měšťanských uměleckých spolků (*Kunstverein*) působících v německých zemích už od roku 1818. Nakonec se však podařilo realizovat

---

⁷⁰ Citováno podle: VLNAS, Vít (ed.), *Obrazárna v Čechách 1796-1918. Katalog výstavy, uspořádané Národní galerií v Praze u příležitosti dvouletého výročí založení Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění v Čechách*, Praha 1996, s. 26.

⁷¹ Tamtéž, s. 26–30.

⁷² Ta vznikla roku 1799 rovněž péčí Společnosti vlasteneckých přátel umění.

⁷³ HOJDA, Zdeněk, *Geneze uměleckých výstav v Praze 1791–1851*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Pražské slavnosti a velké výstavy* (= Documenta Pragensia XII), Praha 1995, 317–324, zde s. 320.

projekt samotné Společnosti vlasteneckých přátel umění, která jej prezentovala jen jako rozšíření své dosavadní činnosti. Krasoumná jednota prodávala akcie a ze zisku nakupovala umělecká díla současných domácích umělců, která byla posléze slosována a rozdělena mezi akcionáře. Umělecká díla byla přitom vybírána na veřejných výstavách, které Krasoumná jednota pořádala. Konaly se nejprve v Klementinu, později na dalších místech v Praze. Od 40. let se výstavy konaly také mimo Prahu (v Liberci, Karlových Varech, Jindřichově Hradci).⁷⁴

Zatímco Krasoumná jednota byla nacionálně nevyhraněná, Umělecká beseda, založená v roce 1863, se hlásila k českému národnímu hnutí. Sdružovala umělce různých oborů – vedle malířů a sochařů také hudební skladatele, spisovatele a další. Pořádání výstav výtvarného umění patřilo k jejím prvořadým úkolům. Počátkem 70. let otevřela svou stálou výstavu a vedle toho pořádala množství dočasných výstav. Vznikaly i menší komerční výstavní síně jako Lehmannův salón.⁷⁵

Důstojné galerie se výtvarné umění v Čechách dočkalo až otevřením pražského Rudolfinu v roce 1885. V něm byla po několika předchozích provizorních prostorách umístěna Obrazárna Společnosti vlasteneckých přátel umění a konaly se v něm také výroční výstavy Krasoumné jednoty. Na výstavách Krasoumné jednoty se přitom návštěvníci nesetkávali jen s díly české provenience, ale i zahraničními. Kromě toho si Krasoumná jednota, respektive Společnost vlasteneckých přátel umění i v této době zachovávala utrakvistický česko-německý charakter, za což byla českými nacionály často kritizována.⁷⁶ Utrakvistický charakter měla také Moderní galerie v Praze, založená v roce 1902 jako soukromá fundace císaře Františka Josefa I.⁷⁷

Plány na velkorysou stavbu galerie výtvarného umění existovaly před 1. světovou válkou také v Liberci. Tato galerie měla vzniknout jako reprezentativní výstavní prostor pro sbírku evropského umění, kterou městu věnoval továrník Heinrich Liebig.⁷⁸ Projekt se však nepodařilo nikdy realizovat.⁷⁹

---

⁷⁴ Tamtéž, s. 321–324; VLNAS, V. (ed.), *Obrazárna*, s. 185–191.

⁷⁵ *Umělecká beseda 1863–2003*, Praha 2003, s. 6–21.

⁷⁶ VLNAS, V. (ed.), *Obrazárna*, s. 89–101.

⁷⁷ *Die deutsche Kunst in Böhmen und die neue Prager Kunstgalerie*, Deutsche Arbeit. Monatschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen 1, 1901–1902, s. 416–420; SERVAES, Franz, *Zur Gründung der „Modernen Galerie“ in Prag*, Deutsche Arbeit. Monatschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen 4 (1904–1905), s. 623–625.

⁷⁸ Viz IV.2.

⁷⁹ HABÁNOVÁ, Anna, *Plánovaná novostavba galerijní budovy v Liberci v první polovině 20. století*, *Fontes Nissae* 11, 2010, s. 77–93.

II.2. Vznik průmyslového výstavnictví a jeho obecný vývoj do první světové války

Instituce průmyslových výstav sice nese některé podobné rysy s dřívějšími trhy, nicméně vznikla nezávisle na vývoji trhů. Její vznik byl silně ovlivněn duchem osvícenství 18. století a bezprostředně souvisí s hlubokými ekonomickými a společenskými proměnami během průmyslové revoluce. Ve vzniku průmyslových výstav se zrcadlilo osvícenské přesvědčení o vzdělávací funkci vystavených předmětů a možnosti jejich praktického využití pro rozvoj vědy, techniky a hospodářství. Toto přesvědčení se uplatňovalo ve stejné době například i v budování systematických přírodovědných sbírek a jejich zpřístupňování širšímu okruhu vzdělanců.

Vznik a rozvoj průmyslového výstavnictví byl bezprostředně spjat se státní a soukromou podporou průmyslového podnikání. Po polovině 18. století vznikaly první společnosti podporující rozvoj umění, řemesel a obchodu. V roce 1754 byla založena londýnská *Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce*, která iniciovala pořádání výstav, jež byly první svého druhu na světě. Také v kontinentální Evropě se ve druhé polovině 18. století uskutečnilo několik podobných výstav: 1763 v Paříži, 1789 v Ženevě, 1790 v Hamburku a 1791 v Praze.⁸⁰ Tyto výstavy však nebyly určeny pro širokou veřejnost a i z obsahového hlediska je lze označit pouze za předchůdce moderního průmyslového výstavnictví.⁸¹

Výraznou modernizaci výstavnictví a nové podněty, které určily jeho další vývoj, přinesly francouzské Národní výstavy na přelomu 18. a 19. století. První z nich konaná v Paříži v září 1798 byla zinscenována v rámci cyklu slavností revoluce jako oslava průmyslu a techniky a byla spojena s koncerty, literárními čteními, vojenskými přehlídkami, nočními iluminacemi a dalšími doprovodnými akcemi. Podpora průmyslové výroby nebyla jejím prvořadým cílem – výstava byla především oslavou revoluce, která přinesla svobodu podnikání, a zároveň prostředkem k povznesení národní hrdosti. Této akce se zúčastnilo pouze 110 vystavovatelů z Paříže a blízkého okolí, kteří představili velmi různorodou směsici exponátů: vedle běžných výrobků každodenní potřeby také obrazy, sochy nebo vědecké přístroje. Již na této výstavě se

---

⁸⁰ LUCKHURST, K. W., *The Story*, s. 63–69; HALTERN, U., *Die Londoner Weltausstellung*, s. 15–19.

⁸¹ Totéž platí v ještě větší míře o výstavě ve Veltrusech roku 1754 – viz dále.

však setkáme s některými novými prvky, typickými pro další průmyslové výstavy: byla jmenována jury, která ocenila nejlepší vystavovatele, byl vydán katalog exponátů atd.

Další francouzské Národní výstavy v letech 1801 a 1802 přišly již s novým pojetím celého podniku. Jejich pořadatelé se totiž zaměřili především na využití výstavy k podpoře průmyslového podnikání. Periodicky opakované výstavy měly rozvíjet soutěživost výrobců, jejich vzdělání, podporovat zájem spotřebitelů a rozvíjet vkus. Tato idea se stala základem pro další průmyslové výstavy. Na výstavě roku 1801 dominovaly ještě náročně zhotovené luxusní výrobky. O rok později se pořadatelé již pokusili podat prostřednictvím výstavy celkový přehled o průmyslové a řemeslné produkci v zemi a v jednotlivých regionech, který by umožnil zavést vhodná opatření na její podporu. Po čtyřleté přestávce se na podnět Napoleona konala další francouzská Národní výstava v roce 1806. Byla obeslána již 1 422 vystavovateli, kteří byli pro větší přehlednost rozděleni do čtyř sekcí. Všechny francouzské departementy byly zastoupeny exponáty, které měly reprezentovat průmyslovou a řemeslnou výrobu jednotlivých oblastí. Oproti předchozím výstavám poklesl výrazně podíl luxusních exponátů a převažovaly běžné spotřební výrobky. Na základě výstavy vypracovali porotci zprávu o stavu francouzského průmyslu a jeho jednotlivých odvětví. Další Národní výstavy se ve Francii konaly po skončení napoleonských válek od roku 1819. Podle vzoru Národních výstav byly na počátku 19. století pořádány také v dalších francouzských městech menší oblastní výstavy.⁸²

Velký vliv měly francouzské Národní výstavy v německých státech. Tendence hospodářského a posléze i politického sjednocování se projevila už v první polovině 19. století uskutečňováním výstav, které měly ukázat stav živnostenské a průmyslové výroby v zemích celého německého Celního spolku. Vrcholem tohoto snažení byla první Všeobecná výstava německých průmyslových výrobků v Berlíně roku 1844, které se zúčastnilo přes 3 000 vystavovatelů.⁸³ Výstavy byly ovšem před polovinou 19. století pořádány také v dalších zemích.⁸⁴

Po polovině 19. století byla zahájena tradice světových výstav, které měly na další vývoj výstavnictví, včetně regionálních výstav, zásadní vliv. Světové výstavy

---

⁸² BECKMANN, Uwe, *Gewerbeausstellungen in Westeuropa vor 1851. Ausstellungswesen in Frankreich, Belgien und Deutschland. Gemeinsamkeiten und Rezeption der Veranstaltungen*, Frankfurt am Main 1991, s. 15–28; LUCKHURST, K. W., *The Story*, s. 70–82.

⁸³ K výstavám v Německu nejpodrobněji GROBBÖLTING, T., „*Im Reich der Arbeit*“. Autorův soupis obsahuje pro období 1790–1850 na německém území 71 průmyslových výstav – viz tamtéž s. 441nn.

⁸⁴ Viz KUSAMITSU, Toshio, *Great Exhibitions before 1851*, *History Workshop* 9, 1980, s. 70-90.

prezentovaly univerzální průmyslový, technický a vědecký pokrok. První světová výstava byla uspořádána roku 1851 v Londýně. Jejím cílem bylo představit úroveň průmyslu a umění celého lidstva a přispět k pokroku, obecnému blahobytu, míru a spolupráci mezi národy.⁸⁵ Během druhé poloviny 19. století se k uspořádání světové výstavy odhodlaly i další státy v Evropě a mimo Evropu,⁸⁶ přičemž nejagilněji si počínala Francie, kde se jich do konce století konalo pět. Naopak Velká Británie se po nepřilíš úspěšné druhé londýnské výstavě pořadatelství nadobro zřekla.

Koncem 19. a na počátku 20. století bylo na světových výstavách stále patrnější mezinárodní napětí. Univerzální charakter technického a vědeckého pokroku byl zastřen sílící rivalitou mezi státy. Konfrontační duch byl patrný zejména ze strany Německa po jeho sjednocení roku 1871.⁸⁷ Vedle světových patřily k největším koloniální výstavy, např. v Londýně v roce 1886.⁸⁸ Kromě toho se konalo také množství národních a zemských výstav, na nichž hrála mnohdy nacionální a politická témata zásadní roli. Silný nacionální náboj měla například uherská zemská výstava v Budapešti v roce 1885,⁸⁹ ale také některé regionální výstavy v Německu.⁹⁰

K trendům výstav dále patřilo, že na úkor průmyslových exponátů na nich rostl podíl dalších složek. Výstavy se stávaly stále více médiem zprostředkujícím informace o společenských otázkách, historii, kultuře atd. Vedle toho byly na výstavy ve stále rostoucí míře zařazovány zábavní atrakce. Do velké míry kvůli nim se výstavy těšily mimořádné oblibě široké veřejnosti.⁹¹

---

⁸⁵ První světovou výstavu v Londýně analyzuje HALTERN, U., *Die Londoner Weltausstellung*; k jejím ideám viz též SCHMIDT, W., *Die frühen Weltausstellungen*, s. 167; HALADA, J. – HLAVÁČKA, M., *Světové výstavy*, s. 16.

⁸⁶ Kritéria pro označení „světová výstava“ nebyla v 19. století ještě pevně stanovena, a proto bývají některé velké mezinárodní výstavy někdy označovány za světově, jindy ne. Kritéria pro pořádání a časové odstupy světových výstav byla stanovena až konvencí roku 1928 – k tomu FRIEBE, Wolfgang, *Architektur der Weltausstellungen 1851 bis 1970*, Leipzig 1983, s. 9. Přehled světových a velkých mezinárodních výstav podává např. KRETSCHMER, W., *Geschichte der Weltausstellungen*, s. 288–303; HALADA, J. – HLAVÁČKA, M., *Světové výstavy*.

⁸⁷ Viz CORNELIßEN, Christoph, *Die politische und kulturelle Repräsentation des Deutschen Reiches auf den Weltausstellungen des 19. Jahrhunderts*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 3/2001, s. 148–161; FUCHS, Eckhardt, *Das Deutsche Reich auf den Weltausstellungen vor dem Ersten Weltkrieg*, in: týž (ed.), *Weltausstellungen im 19. Jahrhundert (Comparativ. Leipziger Beiträge zur Universalgeschichte und vergleichenden Gesellschaftsforschung* 9/5–6), Leipzig 1999, s. 61–88.

⁸⁸ Viz ROCHE, Maurice, *Mega-events and Modernity. Olympics and expos in the growth of global culture*, London – New York 2000, s. 33–64.

⁸⁹ Viz BALOGH, Wilhelm – TOLDY, Franz – GELLERI, Moriz, *Führer durch die Ausstellung*, Budapest 1885.

⁹⁰ GROßBÖLTING, T., „*Im Reich der Arbeit*“, s. 385–394.

⁹¹ Viz GREENHALGH, Paul, *Education, Entertainment and Politics. Lessons from the Great International Exhibitions*, in: VERGO, Peter (ed.), *The New Museology*, London 1989, s. 74–98; HALADA, J. – HLAVÁČKA, M., *Světové výstavy*, s. 16–18.

II.3. Průmyslové výstavy v Čechách do roku 1891

S výstavami soudobých řemeslných a manufakturních výrobků se v Čechách setkáváme již v 18. století. První se konala v roce 1754 ve Veltrusech u příležitosti návštěvy Marie Terezie v Českém království. Dochovalo se o ní málo zpráv. Výstavu hostil v areálu svého zámku hrabě Rudolf Chotek, který se zabýval hospodářskými otázkami a zastával funkci prezidenta Ministeriální bankodeputace. Na uspořádání výstavy se významně podílel také komerční rada českého gubernia rytíř Otto Ludvík Loscani.⁹² Převládalo zde textilní zboží, které mohli návštěvníci přímo zakoupit. Myšlenka výstavy byla zřejmě do značné míry dána snahou státních úředníků o rozvoj výroby a obchodu v Čechách. Na rozdíl od pozdějších výstav byla však uspořádána především jako přehlídka pro panovníci a její doprovod a od pozdějších průmyslových výstav se podstatně lišila.⁹³

Více informací máme o další výstavě, která se konala v roce 1791 v pražském Klementinu. Byla uspořádána u příležitosti korunovace Leopolda II. českým králem. Největší zásluhu na jejím uspořádání měli nejvyšší purkrabí hrabě Jindřich František Rottenhan a komerční rada českého gubernia Josef Antonín Schreyer. Zúčastnilo se 150 vystavovatelů rozdělených do 49 kategorií, mezi nimiž byla nejsilněji zastoupena textilní výroba, dále se tu objevila například visutá zrcadla, výrobky z cínu, drobné sochařské práce a další.⁹⁴ I v tomto případě se na uspořádání výstavy jistě podílely praktické cíle povznesení výroby a obchodu, větší význam však zřejmě měla snaha zemské šlechty prezentovat hospodářskou vyspělost země před panovníkem. Uspořádání výstavy spadá do kontextu dlouhodobého boje české šlechty proti centralizačním tendencím Vídně v době vlády Marie Terezie a Josefa II., kdy byla vyzdvihována svébytnost a vyspělost Českého království, a bezprostředně souvisí s aktem korunovace Leopolda II. českým králem. Mezi majiteli manufaktur vystavujícími své výrobky se také objevují přední čeští aristokraté jako hrabě Kinský, hrabě Lažanský a další. Tato výstava již byla určená i pro širší veřejnost, nicméně v porovnání

---

⁹² K aktivitám Loscaniho včetně jeho podílu na veltruské výstavě SMUTNÝ, Bohumír, *Loscani a Chamaré o východočeském plátenictví. Studie o hospodářské politice habsburské monarchie mezi slezskými válkami a válkou sedmiletou a edice korespondence z let 1754–1757*, Zámorsk 1998, s. 27–33.

⁹³ Výstavou se podrobněji zabýval ŠPECINGER, Otakar, *První vzorkový veletrh*. Jeho závěr, že se jednalo o nejstarší obchodně průmyslovou výstavu na světě se všemi podstatnými rysy moderních průmyslových výstav a vzorkových veletrhů, je ovšem značně nadsazený.

⁹⁴ Seznam výstavních kategorií přináší: LIER, J., *Úvod*, s. 8–10.

s pozdějšími průmyslovými výstavami nevzbuzovala zatím příliš velký zájem. Například Krameriovy noviny sice podrobně popisovaly různé akce související s korunovací, jako byl ples, vzlet balonu či slavnostní osvětlení Prahy, ale výstavu v Klementinu pominuly.⁹⁵ Od pozdějších Národních výstav v Paříži, které svou otevřeností širokým občanským vrstvám a dalšími progresivními prvky začínaly éru moderních průmyslových výstav, se přehlídka v Klementinu ještě výrazně lišila.

Na tradici výstav řemeslných a manufakturních výrobků 2. poloviny 18. století nebylo v důsledku napoleonských válek, ekonomických problémů Rakouska a hospodářské politiky císaře Františka I. bezprostředně navázáno. Další výstavy tohoto druhu se v Čechách konaly až za téměř čtyři desetiletí. Na vývoj českého výstavnictví tak větší vliv než dvě zmíněné české přehlídky v 18. století mělo zahraničí – především draždánské průmyslové výstavy let 1824–1829 a pravděpodobně i pruská průmyslová výstava v Berlíně 1827, jakož i francouzské výstavy.⁹⁶

Ve 20. a 30. letech 19. století se v Praze konalo pět průmyslových výstav. Jednalo se o první moderní průmyslové výstavy v rámci habsburské monarchie.⁹⁷ Představovaly již výrazně odlišný typ výstavy, než jakým byly přehlídky v 18. století. Jejich hlavním cílem byla podpora rozvoje tovární výroby, zlepšení konkurenceschopnosti výrobců z Čech a vzájemné srovnání kvality jejich produkce. Čechy stály v rámci monarchie na předním místě v postupu industrializace, ale zdejší výrobci se těžko vyrovnávali se zahraniční, především anglickou konkurencí.

První z pražských průmyslových výstav uspořádalo roku 1828 v bývalém Vusínovském domě gubernium. Jeho prezidentem byl v té době hrabě Karel Chotek, který společně s guberniálním radou Peterem Josefem Eichhoffem a hrabětem Josefem Dietrichsteinem nese největší zásluhu na jejím konání. Jako hlavní cíl výstavy gubernium zdůrazňovalo překonání obecně rozšířené nedůvěry k domácím výrobkům, jež měla vést k tomu, že lidé často dávali přednost dražšímu zahraničnímu zboží, i když bylo třeba horší kvality. Zároveň měla výstava poskytnout úřadům informace o stavu výroby, aby na jejich základě mohla být učiněna vhodná opatření na podporu průmyslové výroby. Výstava sklídila velký úspěch mezi domácími i zahraničními

---

⁹⁵ JELÍNEK, T., *Zemská výstava*, 329–330.

⁹⁶ LNĚNIČKOVÁ, J., *Pražské průmyslové výstavy*, s. 173.

⁹⁷ Po Praze následovaly v letech 1832 a 1833 průmyslové výstavy ve Štýrském Hradci, které však neměly velkou odezvu, 1833 a 1836 v Brně, od roku 1835 ve Vídni a roku 1838 v Klagenfurtu. Podrobně WIKIDAL, E., *Gewerbe- und Industrieausstellungen*; srov. SLOKAR, J., *Geschichte der österreichischen Industrie*, s. 239nn; CARPENTER, Kenneth E., *European Industrial Exhibitions before 1851 and Their Publications*, *Technology and Culture* 13, 1972, s. 465–486.

návštěvníky. Ve stejném duchu uspořádalo gubernium o rok později v Ledeburském paláci na Malé Straně další výstavu, na níž byly poprvé vystavené exponáty oficiálně hodnoceny a oceněny medailemi a čestnými uznáními. Kritéria hodnocení byla dosti složitá, neboť se posuzovala nejen kvalita vystaveného zboží, ale také hospodářský význam výrobků – například jakému počtu lidí dává výrobce práci, v jakém regionu podniká, zda zpracovává suroviny, které by v daném regionu neměly jiné uplatnění atd. Mezi porotci byli významní představitelé tehdejší vědy a techniky, mimo jiné ředitel pražské polytechniky František Josef Gerstner nebo geolog a mineralog František Xaver Maxmilián Zippe, působící v pražském zemském muzeu. Během šesti týdnů trvání navštívilo tuto výstavu přes 7 000 návštěvníků. V tradici pořádání průmyslových výstav pokračovalo gubernium i roku 1831.⁹⁸

Předseda výstavní komise hrabě Dietrichstein mezitím usiloval o založení trvalé instituce, která by i dalšími aktivitami přispívala k povzbuzení průmyslového ducha v Čechách. O svém záměru informoval gubernium a na jeho popud vypracoval podrobný popis cílů spolku i jeho stanovy. Sliboval si od něj nalezení nových zdrojů obživy, objevení dosud nevyužitých sil země, rozmnožení jejího hmotného bohatství, podporu nových objevů, vynálezů a zdokonalení. Stanovy byly schváleny císařem a v roce 1833 společnost oficiálně zahájila svou činnost. Jednalo se o první spolek tohoto druhu v Rakousku. Jeho německý název zněl *Verein zur Ermunterung des Gewerbsgeistes in Böhmen*. Pro zvolení vhodného českého překladu byla svolána schůze předních znalců českého jazyka, kteří se usnesli na názvu Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách. V časopise zemského muzea poté byla otištěna výzva k české veřejnosti doplněná jazykovým výkladem slova průmysl. Nejednalo se o slovo zcela nové, nicméně dosud natolik neobvyklé, že bylo třeba jej vysvětlit.⁹⁹

Příznačné pro tehdejší situaci v Čechách bylo, že tento spolek vznikl zcela na stavovském základě – všichni zakládající členové museli být šlechtického původu. To byl rozdíl od obdobných spolků nejen ve Francii (*Société d'Encouragement pour l'Industrie nationale*), ale například i v Prusku (*Verein zur Beförderung des Gewerbflusses für das Königreich Preußen*). Zakládající členové Jednoty jí vtiskli ducha zemského vlastenectví. Pro českou šlechtu, bránící se centralizačním tendencím

---

⁹⁸ MENDL, B., *Český průmysl*, s. 22–27; fakta o výstavě udává např. SLOKAR, J., *Geschichte der österreichischen Industrie*, s. 232–233; viz též LNĚNIČKOVÁ, J., *Pražské průmyslové výstavy*, s. 173–174.

⁹⁹ MENDL, B., *Český průmysl*, s. 67–74.

Vídňě, mělo velký význam symbolické používání češtiny jako historického jazyka země. Na pečeti a razítku spolku byl proto český nápis, podobně jako byl v češtině nápis na medailích průmyslových výstav. Všechny písemnosti týkající se spolku byly ovšem psány v němčině, stejně tako jako se v němčině odbyvala jeho zasedání. Používání češtiny bylo právě jen symbolickým gestem, znalosti češtiny v kruzích aristokratů by ani při dobré vůli neumožňovaly používat ji jako běžného komunikačního jazyka.

Zakládajícími členy Jednoty bylo téměř 200 českých aristokratů, k nimž následně měli přistoupit jako skuteční členové s povinností platit příspěvky a s omezenými rozhodovacími pravomocemi průmyslníci, obchodníci, statkáři, představitelé inteligence a další. Vzhledem k vysokým příspěvkům a stanovami danému stavovskému charakteru spolku byl však zájem v těchto kruzích malý. Výraznou změnu přinesla až změna stanov v roce 1842, která otevřela cestu k přílivu středních vrstev, z velké části českojazyčných.

Jednota od prvních let svojí existence vyvíjela široké spektrum aktivit. Krátce po vzniku založila technický kabinet,¹⁰⁰ v centru Prahy zřídila odbornou knihovnu technické a hospodářské literatury, podílela se na zřizování řemeslnických pokračovacích škol.¹⁰¹

Vraťme se však k průmyslovým výstavám, které stály u zrodu Jednoty. V roce 1833 byla na Pražském hradě uspořádána menší výstava pro císaře Františka I., který tou dobou pobýval v Praze. Pořádalo ji ještě gubernium a Průmyslová jednota se na ní podílela jen jako poradní orgán.¹⁰²

Další výstavu uspořádala o tři roky později už přímo Jednota, která chtěla organizovat pravidelné zemské průmyslové výstavy i v následujících letech. Výstava roku 1836 se konala v Ledeburském paláci u příležitosti korunovace Ferdinanda I. českým králem. Trvala celé září, byly zde představeny výrobky od 251 producentů a vidělo ji přes 8 000 návštěvníků.¹⁰³ Pořadatelé se však stejně jako u předchozích výstav potýkali s problémem udělování cen. Nejenže tradičně naráželi na kritiku vystavovatelů, že ceny nejsou udělovány spravedlivě, ale také sami uznávali, že je mimořádně obtížné nalézt spolehlivá měřítka, jimiž by se porota mohla řídit. Složitě rozhodování mělo za následek, že se na udělení cen po jednotlivých výstavách čekalo mnohdy i přes rok. Tyto

---

¹⁰⁰ Viz II.1.2.

¹⁰¹ Podrobně MENDL, B., *Český průmysl*.

¹⁰² SLOKAR, J., *Geschichte der österreichischen Industrie*, s. 234; LNĚNIČKOVÁ, J., *Pražské průmyslové výstavy*, s. 175; MENDL, B., *Český průmysl*, s. 81–82.

¹⁰³ LNĚNIČKOVÁ, J., *Pražské průmyslové výstavy*, s. 176.

potíže přivedly Jednotu k rozhodnutí, že u příštích výstav od posuzování a odměňování vystavovaných předmětů upustí. Jednota chtěla propříště udělovat mimo rámec výstav diplomy a medaile za vynikající práci. Tím by ale výstavy ztratily jednu ze svých hlavních funkcí, přestaly by být oficiálně hodnoceným soupeřením jednotlivých výrobců.

Objevily se však i další námitky vůči pravidelnému pořádání zemských průmyslových výstav. Čechy nebyly přece jen natolik rozsáhlou průmyslovou oblastí, aby mohly výstavy pořádané v krátkých časových intervalech přinášet stále něco nového a zajímavého, hrozila jim ztráta zájmu veřejnosti i výrobců. Další důležitou okolností bylo, že od roku 1835 hostila Vídeň všeobecné rakouské výstavy, které se těšily výraznější podpoře nejvyšších úřadů a zároveň byly pro mnoho výrobců atraktivnější, neboť zastupovaly rozsáhlejší trh. Tyto nepříznivé okolnosti vysvětlují, proč tradice pražských průmyslových výstav v následujících letech nepokračovala.

První průmyslová výstava se konala před polovinou 19. století také v Liberci. Byla uspořádána v roce 1841 v sále liberecké střelnice a zúčastnili se jí především producenti z Liberce a okolí. Jejím iniciátorem a organizátorem byl vrchní úředník na gallasovském panství Liberec Karl Uchazy. Převažovalo na ní textilní zboží, zastoupeny však byly rovněž výrobky ze skla, porcelánu, bronzu, dále hodiny, knižní vazby, truhlářské práce a výrobky dalších řemesel. K vidění kromě toho byly modely strojů, hnědé uhlí z dolu v Hrádku nad Nisou nebo rašelina z okolí Rýnovic.¹⁰⁴ Ve stejné době se v prostorách hlavní školy v Liberci konala umělecká výstava.¹⁰⁵

Na konci roku 1841 byl v Liberci založen Živnostenský spolek, který měl za cíl podporovat liberecké průmyslníky a živnostníky zejména rozvojem vzdělání, neboť pražská Průmyslová jednota potřeby libereckých podnikatelů neuspokojovala. Kromě zřízení knihovny, pořádání odborných přednášek a vydávání tiskovin patřilo podle stanov k prioritám jeho činnosti občasně pořádání průmyslových výstav.¹⁰⁶ Na podnět libereckého cechu soukeníků zorganizoval spolek průmyslovou výstavu od 29. srpna do

---

¹⁰⁴ Zprávu o průmyslové výstavě roku 1841 otiskla Bohemia, ein Unterhaltungsblatt 14/125, 17. 10. 1841, s. 3–4; zmiňuje ji LIER, J., *Úvod*, rovněž SLOKAR, J., *Geschichte der österreichischen Industrie*, s. 236, ale K. E. Carpenter ji ve svém přehledu neuvádí: CARPENTER, K. E., *European Industrial Exhibitions*.

¹⁰⁵ *Katalog der von der hohen Landesstelle bewilligten Kunstausstellung in Reichenberg 1841, Jungbunzlau 1841*; Bohemia, ein Unterhaltungsblatt 14/106, 3. 9. 1841, s. 4; Bohemia, ein Unterhaltungsblatt 14/118, 1. 10. 1841, s. 3–4.

¹⁰⁶ RICHTER, Ignaz, *Der Gewerbeverein der Stadt Reichenberg während eines Zeitraumes von fünfzig Jahren 1841–1891. Eine Schilderung seiner Thätigkeit*, Reichenberg 1893, s. 3–10; TOBISCH, Eduard, *Der Gewerbeverein der Stadt Reichenberg. Eine Skizze seiner Thätigkeit seit der Gründung bis zur Gegenwart*, Reichenberg 1875, s. 1–11.

28. září 1852 v budově reálky. Expozice měla opět převážně regionální charakter – ačkoli pořadatelé oslovili producenty z celého rozsáhlého obvodu liberecké obchodní a živnostenské komory, vystavovatelů ze vzdálenějších oblastí se zúčastnilo jen málo. Celkový počet zhruba 240 vystavovatelů však nebyl na tehdejší poměry nikterak malý. Jednoznačně nejpočetněji byly obeslány kategorie textilního zboží, k vidění dále byly výrobky ze skla, šperky, chemické výrobky, několik strojů atd. Přání vyjádřené v tehdejší novinové zprávě, aby se výstava jako prostředek soutěživosti mezi výrobci brzy opakovala, zůstalo nevyplněno. Příští významná výstava byla v Liberci uspořádána až na počátku 20. století. Přesto byl Liberec svými výstavami z let 1841 a 1852 vedle Prahy dalším průkopníkem výstavnictví v Čechách.¹⁰⁷

Liberecká výstava z roku 1852 však představovala v době neoabsolutismu výjimku. Státní úřady samy pořádání průmyslových výstav neiniciovaly a spolková činnost byla silně omezena. Ani obchodní a živnostenské komory nevyvíjely v této době v oblasti výstavnictví velkou aktivitu. Až po uvolnění poměrů v 60. letech – především v souvislosti s rozvojem obecní samosprávy po roce 1862 a spolkového života po roce 1867 – začal počet pořádaných výstav postupně narůstat. V roce 1862 se v Praze konala výstava předmětů z londýnské světové výstavy, která se stala základem Náprstkova Průmyslového muzea. V dalších letech se konaly výstavy například v Plzni, Táboře¹⁰⁸ a Písku.¹⁰⁹ V roce 1872 byla v Praze po několika desetiletích uspořádána další výstava celozemského charakteru.¹¹⁰ Uskutečnila se v době příprav na vídeňskou světovou výstavu a její výsledek byl „neočekávaně skrovný“.¹¹¹

V této době však také rychle rostl počet menších krajských průmyslových a zemědělských výstav. Jejich pořadatelé byly většinou místní živnostenské, průmyslové či zemědělské spolky, popř. obchodní a živnostenské komory. Někdy byly určeny výhradně pro členy místního živnostenského spolku, většinou byly otevřeny širšímu okruhu vystavovatelů, nicméně regionální výrobci na nich vždy dominovali. Za

---

¹⁰⁷ Zprávu o výstavě roku 1852 přinesl na pokračování Reichenberger Wochen-Blatt: *Bericht über die Reichenberger Gewerbsprodukten-Ausstellung*, Reichenberger Wochen-Blatt 1, 1852, s. 225, 231, 238, 244, 263–264, 271–272 a 278–279; viz též TOBISCH, E., *Der Gewerbeverein*, s. 60–62; RICHTER, I., *Der Gewerbeverein*, s. 27.

¹⁰⁸ LIER, J., *Úvod*, s. 17.

¹⁰⁹ HLAVÁČKA, M., *Písecká hospodářská výstava*.

¹¹⁰ Poslední předchozí výstavou, kterou je možno označit za zemskou, byla pražská průmyslová výstava z roku 1836. V 50. letech měly sice Průmyslová jednota a pražská obchodní a živnostenská komora v úmyslu uspořádat další zemskou průmyslovou výstavu, ale z projektu nakonec sešlo, stejně tak jak z několika projektů v 60. letech – viz LIER, J., *Úvod*, s. 16.

¹¹¹ Tamtéž. Výstavu obeslalo jen 265 vystavovatelů s 3 485 exponáty.

výstavní prostory sloužily většinou školní budovy, tělocvičny, hostince nebo jiné stávající budovy, k nimž bylo případně na přilehlých prostranstvích přistaveno několik jednoduchých výstavních hal. Doba trvání byla většinou okolo jednoho měsíce nebo kratší. Pro příklad je možno uvést stručné popisy několika krajských výstav v severních a západních Čechách, konaných v 70. a 80. letech.¹¹²

V Chebu byla první průmyslová výstava uspořádána v roce 1871, přičemž se jednalo o první průmyslovou výstavu v obvodu chebské obchodní a živnostenské komory. Další výstava se v tomto městě konala o deset let později. Uspořádala ji chebská OŽK společně s živnostenským a zemědělským spolkem. Byla zaměřena v první řadě na výrobky od producentů chebské OŽK a na zemědělské produkty severozápadních Čech. Speciálními expozicemi se ale zúčastnila také tři vídeňská muzea: Technologické průmyslové muzeum, Rakouské muzeum umění a průmyslu a Orientální muzeum. Zároveň bylo na výstavě poměrně bohatě zastoupeno výtvarné umění, a to kolektivní expozicí vídeňského Sdružení výtvarných umělců (*Genossenschaft der bildenden Künstler*), v níž byly k vidění mj. obrazy Hanse Makarta či Eduarda von Lichtenfelse.¹¹³

V Litoměřicích se v roce 1877 konala Umělecká, průmyslová a živnostenská výstava (*Kunst-, Industrie- und Gewerbe-Ausstellung*). Uspořádalo ji právě založené litoměřické Živnostenské muzeum a jeho zřizovatel, místní Živnostenský spolek. Pro potřeby výstavy dal k dispozici své prostory biskupský kněžský seminář. V třinácti kategoriích se tu sešlo 205 vystavovatelů, kteří zastupovali živnostenský sektor a drobnější průmysl. Stejně jako v Chebu se i zde speciální expozicí představilo Rakouské muzeum umění a průmyslu a Orientální muzeum. Podle odhadu organizátorů vidělo výstavu během jejího trvání od 12. srpna do 16. září přibližně 15 000 návštěvníků.¹¹⁴ Výstava založila tradici místních každoročních výstav prací žáků odborných škol a muzejních přírůstků.

V České Lípě byla tamějším zemědělským a lesnickým spolkem uspořádána v roce 1880 velká zemědělská výstava pro severní Čechy. Její těžiště spočívalo ve vystavení zemědělských zvířat, plodin a potravinářských výrobků, vedle toho však zahrnovala

---

¹¹² Oblast severních a západních Čech je zvolena vzhledem k mému výzkumu, který jsem provedl v rámci projektu GA ČR „Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách“, a jehož výsledky byly publikovány v: HOUFEK, V. – OKURKA, T., *Německé muzejnictví a výstavnictví v Čechách*. Celkový přehled výstavnictví v Čechách před rokem 1891 není dosud k dispozici.

¹¹³ *Katalog der Gewerbe- und landwirthschaftlichen Ausstellung in Eger 1881*, Eger 1881.

¹¹⁴ RESSEL, G. A., *Bericht über die Kunst-, Industrie- und Gewerbe-Ausstellung in Leitmeritz 1877*, Tetschen 1878.

také expozici zemědělských strojů a náradí, zemědělského a lesnického vzdělávání a další exponáty. Ačkoli trvala pouze čtyři dny, navštívilo ji okolo 10 000 lidí.¹¹⁵

V Teplicích, které se profilyovaly nejen jako přední lázeňské město, ale také jako významné centrum průmyslu a obchodu, uspořádal místní Živnostenský spolek první průmyslovou výstavu v roce 1875, kterou obeslalo 650 vystavovatelů a zhlédlo přes 40 000 návštěvníků. Další výstava následovala v roce 1879 a zúčastnilo se jí přes 1 200 vystavovatelů. Kromě průmyslových, řemeslnických a zemědělských výrobků zde byla samostatnou kategorií zastoupena balneologie. Jednu z výstavních skupin tvořily historické a současné výrobky uměleckého řemesla. V této skupině vystavovalo například již zmiňované Rakouské muzeum umění a průmyslu, které přivezlo vídeňskou, francouzskou, italskou a anglickou fajáns, švýcarské, německé, maďarské a indické hrnčířské výrobky a další exponáty. K vidění byly také vybrané předměty z Bavorského průmyslového muzea v Norimberku a Moravského průmyslového muzea v Brně. Poměrně bohatě bylo zastoupeno výtvarné umění – vystavovali zde mimo jiné opět členové vídeňského Sdružení výtvarných umělců, tentokrát např. Julius Mařák. Další výstavu uspořádal teplický Živnostenský spolek v roce 1884.¹¹⁶

V Ústí nad Labem, které od poloviny 19. století rostlo v přední průmyslové centrum severních Čech, se první průmyslová výstava se konala v květnu 1874. Jejím pořadatelem byl ústecký Živnostenský spolek. Probíhala dva týdny v prostorách Schmidovy restaurace a byla omezena na vystavovatele z řad spolku. Větší výstava byla uspořádána od 29. července do 31. srpna 1880 v budově školy. Zúčastnilo se jí 352 živnostníků a průmyslových podniků převážně ze severních Čech, výjimečně i vystavovatelé vzdálenější. Cílem bylo kromě „mírového soupeření“ a „obrazu pokroku“ též nalákání nových členů do Živnostenského spolku. V ojedinělých případech se mezi exponáty objevila i umělecká díla, z nichž nejvýznamnější byly obrazy Ernsta Gustava Doerella. Celkově zůstal ovšem zájem výrobců o účast na výstavě za očekáváním pořadatelů. Také návštěvnost čítající necelých 15 000 návštěvníků byla poměrně malá.¹¹⁷

---

¹¹⁵ *Vollständiger Bericht über die landwirthschaftliche Regional-Ausstellung für den nördlichen Theil des Königreiches Böhmen in Böhm.-Leipa im Jahre 1880*, Böhm.-Leipa 1880; *Katalog der landwirthschaftlichen Regional-Ausstellung für den nördl. Theil des Königreiches Böhmen in Böhm.-Leipa am 25., 26., 27. und 28. September 1880*, Böhm.-Leipa 1880.

¹¹⁶ K výstavě roku 1879 viz *Katalog der Gewerbe- und Industrie-Ausstellung, verbunden mit einer Ausstellung antiker und moderner kunstgewerblicher Gegenstände in Teplitz 1879*, Teplitz 1879.

¹¹⁷ *Festschrift zur Feier des 20jährigen Bestandes des Gewerbe-Vereines in Aussig a. E. am 1. October 1893*, Aussig 1893, s. 9–10; k výstavě roku 1880 viz *Katalog der Gewerbe- & Industrie-Ausstellung*

Za pozornost stojí, že v Liberci jakožto jednom z hlavních průmyslových center severních Čech, se v tomto období nekonala žádná významnější průmyslová výstava. Jejich funkci zde ovšem od roku 1873 do značné míry plnilo uměleckoprůmyslové muzeum.¹¹⁸

Průmyslové výstavy se ovšem během 70. a 80. let 19. století konaly i v mnoha dalších městech Čech – například v Kutné Hoře (1875), Jičíně (1875), Kolíně (1875), Slaném (1875), Čáslavi (1878), Plzni (1878 a 1883), Poděbradech (1880), Českých Budějovicích (1881, 1883 a 1889), Jindřichově Hradci (1883), Chrudimi (1883), Soběslavi (1883), Strakonících (1883), Sušici (1883), Vodňanech (1883), Roudnici nad Labem (1884), Kadani (1885), Táboře (1886), Žatci (1887), Ústí nad Orlicí (1888) a dalších městech.¹¹⁹

Výstavnictví v Čechách mělo tedy před rokem 1891 poměrně bohatou tradici. I když je třeba držet si kritický odstup od označování výstavy roku 1791 jakožto „první průmyslové výstavy na evropském kontinentu“ a zejména pak výstavy roku 1754 jakožto „nejstarší obchodně průmyslové výstavy na světě“,¹²⁰ byly Čechy přinejmenším v rámci habsburské monarchie průkopníkem výstavnictví. Zejména pražské průmyslové výstavy 20. a 30. let představovaly – přes značné nedostatky hlavně s udílením cen – promyšlený pokus o oživení podnikatelského ducha v Čechách prostřednictvím nového média průmyslových výstav. Další rozkvět výstavnictví nastal pak od 60. let 19. století a hlavně ve dvou desetiletích před rokem 1891 se uskutečnilo značné množství regionálních a místních průmyslových, řemeslnických a zemědělských výstav. Vedle inspirace zahraničními výstavami představuje tedy tradice výstav v Čechách druhý důležitý zdroj, z něhož výstavnictví v letech 1891 až 1914 čerpalo.

---

verbunden mit einer Exposition landwirtschaftlicher Maschinen und Geräthe in Aussig 1880, Aussig 1880.

¹¹⁸ Viz II.1.2. K činnosti libereckého muzea v 70. a 80. letech 19. století viz *Sto let Severočeského muzea*, s. 12–18.

¹¹⁹ Lier, J., *Úvod*, s. 17.

¹²⁰ Viz pozn. 93

III. Aktéři

Průmyslových a všeobecných výstav se v různých rolích účastnilo velké množství aktérů. Pro přehlednost je s jistou dávkou zjednodušení můžeme rozdělit do čtyř hlavních skupin. První z nich je skupina, která výstavy iniciovala, pořádala nebo je různým způsobem významně podporovala. V ní vystupují do popředí různé instituce a korporace, jejichž podíl na pořadatelsví a podpoře výstavnictví je účelné představit uceleně, a proto je tato část pojata primárně na institucionální bázi. Druhou kategorií je široké spektrum osob a firem, které na základě zakázek pomáhalo výstavy realizovat a které zde bude nazýváno souhrnně jako „dodavatelé“. Třetí skupinou jsou vystavovatelé, přičemž v jejich případě jsem považoval za nejučelnější přiblížit jejich strukturu – především z hlediska oboru činnosti, sídla a u výrobců též velikosti podniku – na různých typech výstav. Poslední skupinou je pak široká veřejnost, jednak v roli návštěvníků, ale také poskytovatelů zázemí nebo zprostředkovatelů informací.

III.1. Pořadatelé a podporovatelé

Do skupiny pořadatelů a podporovatelů patří osoby, instituce a korporace, které měly největší podíl na samotném uspořádání výstav. Na výstavách se obvykle podílelo různým způsobem větší množství subjektů. K nejdůležitějším aktivitám patřilo vznesení podnětu k uspořádání výstavy, účast na jejich pořadatelsví, podpora formou dotací, udělování medailí vystavovatelům, bezplatné nebo mimořádně výhodné poskytnutí prostor pro vybudování výstaviště, případně poskytnutí budovy pro instalaci výstavy, převzetí záštity nad výstavou atd.

Organizace přípravných prací i samotného průběhu výstav bývala řízena prostřednictvím výstavních výborů, které mívaly na různých výstavách různou strukturu. Nejdůležitější rozhodnutí většinou činil výkonný výbor, jemuž byly nápomocny různé pomocné výbory: finanční, instalační, dopravní, stavební, redakční, agitační, sjezdový, zábavní, ubytovací atd. Někdy existovaly rovněž výbory pro

jednotlivé výstavní skupiny (např. Všeobecná zemská výstava 1891).¹²¹ Část členů výstavních výborů měla funkce čestné: bylo jmenováno čestné prezidium, čestný výbor výstavy atd. Jednalo se obvykle o osobnosti, které se samy aktivně jednání výstavních výborů neúčastnily a neležela na nich tíha důležitých rozhodnutí ani běžné organizační práce. Mohly však výstavě významně prospět díky svému vysokému postavení a konexím. Někdy vedla osobní zainteresovanost konkrétního jedince k velmi aktivnímu podílu na výstavě – to platilo např. o jednom z čestných předsedů Všeobecné zemské výstavy, českém místodržiteli hraběti Františku Thunovi, který patřil k předním aktérům této výstavy. Ale i v případě, že se čestný člen aktivně na přípravě a průběhu výstavy nepodílel, znamenala jeho funkce přinejmenším morální podporu. I čestný člen výboru na sebe bral autoritou svého úřadu nebo osobnosti spoluzodpovědnost za výstavu. Totéž platilo o protektorovi, který přebíral nad výstavou záštitu. Převzetí čestné funkce nebo záštity nemuselo být automatické a odmítnutí mohlo znamenat nesouhlas s výstavním záměrem. Tak tomu bylo například u následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este, který odmítl převzít záštitu nad výstavou v Liberci 1906, protože měla podle jeho názoru příliš nacionální ráz.¹²²

Hlavní podíl na charakteru výstavy měli však nositelé nejvyšších výkonných funkcí. Byli to především členové výkonného výboru a v dílčích otázkách pak členové pomocných výborů. Ti rozhodovali o znění provolání k vystavovatelům, která byla důležitou informací pro jejich rozhodnutí o účasti či neúčasti a měla velký význam pro celkový ráz výstavy, obraceli se prostřednictvím tisku k veřejnosti, dohadovali finanční podporu, jednali s obecní radou o vybudování potřebné infrastruktury atd. Členové hlavních výstavních výborů byli většinou do funkcí delegováni určitou institucí či korporací, přičemž právě podíl jednotlivých institucí a korporací stojí ve středu zájmu následující analýzy kategorie pořadatelů a podporovatelů.

III.1.1. Spolky

Jedním z hlavních aktérů na poli výstavnictví ve sledovaném období byly spolky. Především v případě menších krajinských a lokálních výstav byly spolky nejčastějším iniciátorem a mnohdy i hlavním pořadatelem. Koresponduje to se skutečností obecnější

---

¹²¹ Srov. např. rozdělení výstavních výborů na výstavách v Pardubicích 1903, Hořicích 1903, Liberci 1906, Ústí nad Labem 1903, na zemské výstavě 1891 atd. v hlavních katalozích těchto výstav.

¹²² GALANDAUER, Jan, *František Ferdinand d'Este. Následník trůnu*, Praha – Litomyšl 2000, s. 227.

platnosti, že právě činnost spolků představovala v této době jednu z klíčových forem veřejného života. Především po vydání spolkového zákona v roce 1867 se spolkový život v Čechách rozvíjel velice dynamicky. Podmínky pro zakládání a fungování spolků byly stanoveny značně liberálně, úřady zasahovaly od té doby do jejich činnosti již jen minimálně. Členství ve spolcích přestávalo být výsadou majetných a vzdělaných vrstev, spolky ztrácely sociální exkluzivitu. Spektrum spolků bylo značně široké, existovaly mj. spolky náboženské, dobročinné, podpůrné, tělovýchovné, studentské, hasičské, vojenských vysloužilců, pěvecké, umělecké, vědecké, politické, dělnické atd.¹²³ Typem spolku, který se nejvíce angažoval v oblasti průmyslových a všeobecných výstav, byly spolky živnostenské a průmyslové, popřípadě též zemědělské a v menší míře spolky obchodní.

Forma účasti spolků na pořádání výstav byla značně různorodá. V první řadě je třeba rozlišit podíl spolků dle jednotlivých typů výstav. Odborné výstavy spolky mnohdy samy pořádaly. Jako příklad je možno uvést knihtiskařskou výstavu v Praze 1895, kterou pořádala Typografická beseda, respektive Klub Stará garda, který byl její součástí. Výstava se konala v nedávno dokončeném spolkovém domě Typografické besedy a spolek zajišťoval její organizaci včetně doprovodných akcí.¹²⁴

Zásadní pořadatelský podíl spolků byl zřejmý také v případě většiny menších regionálních průmyslových a zemědělských výstav. Zemědělský, lesnický a národohospodářský spolek (*Land-, forst- und volkswirtschaftlicher Verein*) ve Šluknově uspořádal v roce 1895 na oslavu dvacetiletého výročí svého trvání zemědělsko-živnostenskou výstavu a další výstavu pak v roce 1903.¹²⁵ Na krajské výstavě v Písku roku 1912 se významně angažoval tamní Průmyslový spolek. Když u příležitosti drobné výstavy místních živnostníků v roce 1910 vznikla idea, aby byla za dva roky uspořádána větší výstava, která by ukázala pokrok dosažený za 30 let od poslední velké písecké výstavy konané v roce 1882, ujal se Průmyslový spolek prvních kroků vedoucích k její realizaci. Valná hromada spolku pověřila v dubnu 1911 spolkový výbor, aby zahájil přípravné práce. I po vytvoření výstavního výboru, jehož členové se

---

¹²³ Viz např. tematické skupiny spolkového katastru pražského policejního ředitelství: LAŠŤOVKA, Marek et al., *Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990*, Praha 1998, s. XXVI.

¹²⁴ *Katalog odborné výstavy knihtiskařské v Praze 1895*, Praha 1895.; srov. KRAUS, Vladimír, *Dějiny Typografické besedy I*, Praha 1998, s. 119–121.

¹²⁵ *Katalog der Land-, forstwirtschaftlichen und gewerblichen Regional-Ausstellung in Schluckenau 1895*, Schluckenau 1895, s. 3; *Amtlicher Katalog der Deutschen Gau-Ausstellung für Gewerbe, Industrie und Landwirtschaft Schluckenau 1903*, Schluckenau 1903, s. 3.

rekrutovali z velké části mimo spolek, ležela nemalá část organizačních záležitostí nadále na bedrech Průmyslového spolku, který měl mimo jiné na starosti finanční agendu.¹²⁶

Také v případě větších krajských výstav byly místní spolky obvykle iniciátorem výstavy a mnohdy se významně podílely na její organizaci. V případě výstavy v Hořicích 1903 vzešla iniciativa od místní Jednoty samostatných řemeslníků. Jednota svolala za tímto účelem v květnu 1902 schůzi, které se zúčastnili zástupci spolků z Hořic a okolí (mj. Hospodářsko-průmyslové jednoty, Včelařské jednoty, Učitelské jednoty, Spolku pro ochranu zvířat, živnostenských spolků v Miletíně, Bašnicích a Jiřicích, hudebního spolku Dalibor a dalších), jakož i představitelé okresního zastupitelstva a městské rady. Delegáti s iniciativou Jednoty vyjádřili jednomyslný souhlas. V následně zvoleném výkonném výboru, který se ujal organizace výstavy, připadlo zástupci Jednoty samostatných řemeslníků předsednictví odboru pro malý průmysl, zástupci Hospodářsko-průmyslové jednoty se stali předsedy odboru hospodářského a sjezdového, jednatelem výstavy se stal zástupce Spolku pro ochranu zvířat atd. Předsedou výkonného výboru byl ovšem zvolen představitel okresního zastupitelstva.¹²⁷

Zásadní podíl na uspořádání průmyslových výstav v Ústí nad Labem v letech 1893 a 1903 měl tamější Živnostenský spolek. Navazoval tak na tradici dřívějších menších výstav převážně řemeslnického charakteru, které zorganizoval v letech 1874 a 1880. Rok konání výstav let 1893 a 1903 byl určen oslavami jubilea spolku, založeného v roce 1873. Na příkladu výstavy z roku 1893 lze přiblížit mechanismus konstituování výborů toho typu výstav, kde byl spolek oficiálním pořadatelem.

Na řádném zasedání spolku v březnu 1891 byl dán podnět k tomu, aby byla za dva roky u příležitosti dvacetiletého výročí uspořádána výstava. Z řad předsednictva spolku byl zvolen šestičlenný výbor, který byl pověřen prvními přípravnými pracemi.¹²⁸ Později byl vytvořen dvanáctičlenný výstavní komitét (*Ausstellungs-Comité*), v němž zasedalo šest členů spolku a šest osobností, které nebyly členy spolku. Z nečlenů spolku to byl okresní hejtman Karl Hütter (protektor výstavy), prezident OŽK v Liberci Ignaz

---

¹²⁶ *Katalog jubilejní krajské výstavy v kr. m. Písku 1912*, Písek 1912, s. 46.

¹²⁷ Státní oblastní archiv v Zámrsku, Státní okresní archiv Jičín (dále SOKA Jičín), Hospodářská, průmyslová a umělecká výstava českého severovýchodu, výkonný výbor Hořice (dále HPUV), neuspořádaný fond, Protokol o schůzi delegátů hořických a okolních spolků 8. 5. 1902 a Protokol o první schůzi výkonného výboru 10. 5. 1902.

¹²⁸ *Bericht des Gewerbe-Vereines zu Aussig a.d. Elbe über seine Tätigkeit im Jahre 1891*, Aussig 1892, s. 4–5.

Ginzkey, okresní hejtman v Chabařovicích Ernst Klöcker (oba čestní prezidenti výstavního komitétu), poslanec říšské rady a zemského sněmu Franz Böns, ředitel domény v Chlumci Otto Decker a c. k. horní rada v Předlicích Josef Neuber (všichni tři členové výstavního komitétu). Někteří z šesti členů Živnostenského spolku ve výstavním komitétu ovšem zastávali zároveň vysoké funkce v samosprávných orgánech, které byly pro jejich delegování do výstavního komitétu nepochybně rozhodující: Adolf Kögler (čestný prezident výstavního komitétu) byl čestným členem Živnostenského spolku a zároveň starostou Ústí nad Labem; Franz Lange byl členem spolku a zároveň okresním starostou v Ústí nad Labem; Alois Nasty byl členem spolku a zároveň městským radním v Ústí nad Labem; Thaddäus Zwiedinek byl předsedou Živnostenského spolku a zároveň městským radním v Ústí nad Labem. Zbylí dva členové Živnostenského spolku ve výstavním komitétu byli významnými představiteli místních průmyslových kruhů: Wilhelm Wolfrum byl majitelem továrny v Krásném Březně a Alexander von Wölfel byl ředitelem Rakouského spolku pro chemickou a hutní výrobu.¹²⁹

Ve druhém výstavním orgánu – třináctičlenném ústředním komitétu (*Central-Comité*), který plnil funkci výkonného výboru a měl tedy na starosti skutečnou organizaci výstavy, zasedli téměř výhradně členové Živnostenského spolku s výjimkou předsedy stavebního podvýboru, ústeckého městského architekta Maxe von Loose.¹³⁰ Všichni ostatní předsedové odborných podvýborů (finančního, redakčního, agitačního a ubytovacího), jakož i předsednictvo a řadoví členové byli členy spolku.¹³¹

Na ústeckém Živnostenském spolku můžeme rovněž přiblížit socioprofesionální strukturu tohoto typu spolků. V roce 1900,¹³² kdy byl dán podnět k uspořádání další výstavy,¹³³ měl ústecký Živnostenský spolek 340 členů. Zhruba polovinu z nich tvořili drobní živnostníci (truhláři, kováři, zámečníci, kloboučníci, pekaři, řezníci, krejčí atd.). Členy

---

¹²⁹ Seznam členů výstavního komitétu je otištěn v: *Bericht des Gewerbe-Vereines zu Aussig a.d. Elbe über seine Thätigkeit im Jahre 1892*, Aussig 1893, s. 51–52; srov. seznam členů Živnostenského spolku tamtéž, s. 59–62.

¹³⁰ Jeho stručný životopis přináší web Teplice-Teplitz – architektura na severu Čech: <http://teplice-teplitz.net/autori/karta/jmeno/13-max-loos-von-losimfeldt> [cit. 24. 2. 2012].

¹³¹ Seznam členů ústředního komitétu je otištěn v: *Katalog zur Gewerbe-, Industrie- und landw. Ausstellung in Aussig 1893*, Aussig 1893, s. 11; srov. seznam členů Živnostenského spolku v: *Bericht des Gewerbe-Vereines zu Aussig 1892*, s. 51–52.

¹³² Pro následující analýzu nemohl být použit seznam členů z počátku 90. let, protože tehdy nebyly ve výročních zprávách v seznámech členů uváděny jejich profese.

¹³³ Podnět k jejímu uspořádání byl dán na řádném zasedání spolku v březnu 1900 – viz Archiv města Ústí nad Labem (dále AMÚ), fond Živnostenský spolek Ústí nad Labem 1873–1939 (dále ŽSUL), zápisy ze zasedání spolku (Protokolle) 1899–1902, inv. č. 21; přípravy a organizaci výstavy podrobně popisuje OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*.

spolku bylo dále 26 obchodníků, 11 hostinských, 3 učitelé a 4 ředitelé škol (z nichž jeden – ředitel živnostenské pokračovací školy Berthold Titlbach – byl předsedou spolku), dále několik majitelů nemovitostí, stavitelů, advokátů a příslušníků dalších profesí. V seznamu členů nalezneme také 17 továrníků, včetně nejvýznamnějších ústeckých velkopodnikatelů Heinricha a Johanna Schichtů, Carla Wolfruma nebo Johanna Maresche. Nový starosta města – profesí advokát – Franz Ohnsorg byl rovněž členem spolku.¹³⁴ Přestože se v členstvu spolku stýkalo široké spektrum profesí, dominoval zde živnostenský živel. Tomu odpovídalo i těžiště činnosti spolku. Prvním výrazným počinem bylo zřízení živnostenské pokračovací školy, v 90. letech byla otevřena tovaryšská ubytovna, živnostníkům v nouzi měl pomáhat podpůrný fond, spolek dále usiloval o zákaz podomního obchodování a zrušení či omezení místních trhů, které představovaly pro místní živnostníky konkurenci. Zabýval se vedle toho i problémy, které se přímo dotýkaly všech obyvatel Ústí nad Labem, jako například otázce zlepšení městské hygieny nebo zdokonalením poštovních služeb, nicméně zájmy živnostenského stavu v jeho působení dominovaly.¹³⁵

Živnostníci byli také silně zastoupeni ve zmíněném ústředním komitétu ústecké výstavy z roku 1893, který měl na starosti organizaci výstavy (byl zde mj. kloboučník, zámečník, tesař).¹³⁶ Totéž platilo i o členech výkonného výboru další ústecké výstavy v roce 1903, která byla dokonce největší do té doby konanou výstavou v německém jazykovém prostředí v Čechách – výbor měl devět řadových členů s následujícími profesemi: 4 tesařští mistři, 2 zámečníčtí mistři, knihvazačský mistr, holič, uzenářský mistr, malířský mistr a stavitel; prvním předsedou výboru byl ředitel živnostenské pokračovací školy, druhým předsedou dopravce, pokladníkem učitel a zapisovatelem cukrářský mistr.¹³⁷

Rozhodující podíl tohoto typu spolku na iniciování a často též na organizačních záležitostech po celou dobu příprav, konání i likvidace výstavy můžeme konstatovat i

---

¹³⁴ *Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig über die Thätigkeit im Jahre 1900*, Aussig 1901, s. 30–35.

¹³⁵ Podrobný přehled dosavadní činnosti Živnostenského spolku byl podán ve slavnostních spisech u příležitosti 10., 20. a 30. jubilea jeho založení: viz např. dva posledně jmenované: *Festschrift zur Feier des 20jährigen Bestandes des Gewerbe-Vereines in Aussig a. E. am 1. October 1893*, Aussig 1893; *Festschrift zur Feier des 30jährigen Bestandes des Gewerbevereines in Aussig*, Aussig (1903); reprezentantem buržoazie byl v Ústí nad Labem spíše Obchodnický spolek (*Kaufmännischer Verein*), který však v oblasti výstavnictví žádné významnější aktivity nevyvíjel; srov. HYE, Hans Peter, *Bürgerlichkeit im Spiegel des Vereinswesens am Beispiel der nordböhmischen Stadt Aussig (Ústí nad Labem)*, Österreichische Osthefte 36/1, 1994, s. 85–108, zde s. 90–91.

¹³⁶ U členů ústředního výboru není uvedena profese, je třeba porovnání s pozdějšími seznamy členů spolku: srov. *Katalog* (Aussig 1893), s. 11 a *Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig 1900*, s. 30–35.

¹³⁷ *Katalog* (Aussig 1903), s. 19.

v mnoha dalších případech krajských výstav. Jako iniciátor a hlavní pořadatel vystupuje místní živnostenský spolek také například u výstavy v Děčíně 1902, výstavu v Kutné Hoře 1900 pořádala tamní Řemeslnická beseda ve spolupráci s Hospodářským spolkem, chebský živnostenský spolek inicioval průmyslovou výstavu roku 1892, výstavu v Mladé Boleslavi 1912 iniciovali členové tamní Řemeslnické besedy a dalších spolků. Také libereckou výstavu roku 1906 inicioval a prvních přípravných kroků se ujal místní Živnostenský spolek, ačkoli později se na jejím pořadatelství podílel spíše okrajově.

Vedle iniciování lokálních a krajských výstav a podílu na jejich organizaci přispívaly spolky mnohdy na jejich konání také finančně. Například Hospodářský spolek pro okresy Chrudim, Nasavrky a Hlinsko přispěl na konání výstavy v Chrudimi roku 1907 částkou 500 korun, výstavu učednických prací v rámci průmyslové výstavy v Kutné Hoře roku 1900 podpořila tamní Řemeslnická beseda 100 korunami atd.¹³⁸

Dělnické spolky uspořádaly několik explicitně dělnických výstav. V Plzni se čtyři dělnické výstavy konaly v letech 1889, 1890, 1892 a 1896 a jejich pořadatelem byl Spolek pro zbudování spolkového domu dělnického v Plzni. Další dělnická výstava se v Plzni konala péčí dělnických spolků v roce 1909. Ve větší míře se dělnické spolky angažovaly na přípravě dělnické expozice, která měla být součástí Národopisné výstavy v Praze 1895, ale k jejíž realizaci nakonec nedošlo. Velká celozemská dělnická výstava byla uspořádána v roce 1902 v průmyslovém paláci pražského výstaviště, na jejímž uspořádání měla největší zásluhu Dělnická akademie. V roce 1911 byla uspořádána dělnická výstava také v Kladně. Podnět k jejímu uspořádání dala krajská organizace sociálně demokratické strany na oslavu dvacetiletého jubilea svého trvání a byla realizována za součinnosti dělnických spolků z Kladna a okolí.¹³⁹

Významným podporovatelem výstavnictví byla v této době Průmyslová jednota. Jak již bylo zmíněno, pořádání průmyslových výstav bylo bezprostředně po založení Průmyslové jednoty ve 30. letech 19. století těžištěm její činnosti. Poté nastal v průmyslovém výstavnictví útlum a Jednota se soustředila na jiné aktivity. Mimo jiné

---

¹³⁸ *Katalog okresní hospodářsko-průmyslové výstavy v Chrudimi od 10. do 25. srpna 1907 konané, Chrudim 1907, nestr.; Katalog krajské hospodářské, průmyslové a technologické výstavy v Hoře Kutné, Kutná Hora 1900, s. 50.*

¹³⁹ ŠTŮVÍČEK, Jan, *První dělnické výstavy*; LÁBEK, Ladislav, *Plzeňské výstavy a jejich medaile 1854–1942*, *Minulostí západočeského kraje* 6, 1968, s. 99–111; *Katalog I. dělnické výstavy v Praze ve dnech 15. srpna až 8. září 1902*, Praha 1902; *Katalog Jubilejní dělnické výstavy živnostenské, hospodářské a průmyslové výroby na Kladně r. 1911*, Kladno 1911; *Výstavní procházky*, *Nová doba* 14/58, 14. 5. 1909, s. 5.

sbírala statistická data o průmyslu a podávala dobrozdání v hospodářských otázkách. Po zřízení obchodních a živnostenských komor, které převzaly značnou část její agendy, byla nejdůležitějším předmětem její činnosti podpora průmyslového školství. Později se spektrum jejích aktivit znovu rozšířilo a od 70. let se opět začala více angažovat v oblasti výstavnictví. Společně s obchodnickým spolkem Merkur¹⁴⁰ se významně podílela na všeobecné výstavě v Praze roku 1872 a ve druhé polovině 70. a v 80. letech také na uspořádání několika odborných výstav.

V období od 90. let do začátku 1. světové války se Průmyslová jednota organizačně, finančně či udílením medailí podílela mj. na Národopisné výstavě v Praze 1895, Výstavě architektury a inženýrství v Praze 1898, Jubilejní výstavě pražské OŽK 1908. Medaile Jednota udělovala na mnoha krajinských výstavách: v Příbrami, Horažďovicích a Chotěboři roku 1894, Sedlčanech a Golčově Jeníkově 1898, Červeném Kostelci 1899, Kutné Hoře 1900, Táboře a Kladně 1902, Pardubicích a Hořicích 1903, Příbrami 1907, Klatovech 1908, Nasavrkách 1910, Příbrami 1911, Mladé Boleslavi a Vysokém Mýtě 1912. Medaile udělovala také na dělnických výstavách v Plzni roku 1896 a Praze 1902. Od roku 1896 do první světové války věnovala každoročně medaile a byla zastoupena v porotě na pravidelných jarních hospodářských trzích pořádaných Ústřední hospodářskou společností. V letech 1890–1911 se podílela na stálé výstavě a tržnici řemeslných výrobků v Praze.¹⁴¹

Poměrně významnou roli sehrála Průmyslová jednota společně s obchodnickým spolkem Merkur také v případě Všeobecné zemské výstavy 1891. Bylo již zmíněno, že oba spolky spolupřádaly všeobecnou výstavu v Praze roku 1872. Poté chtěla Jednota v roce 1883 uspořádat k 50. výročí svého trvání všeobecnou zemskou výstavu, z tohoto

---

¹⁴⁰ Pražský spolek Merkur byl významnou profesní korporací obchodnických kruhů. Byl založen v roce 1862 jako první profesní obchodnický spolek v Čechách. Zpočátku byl etnicky utrakvistický, v roce 1868 se definitivně proměnil na etnicky český, když byl zvolen výhradně český výbor. Němečtí členové ze spolku vystoupili a založili německý obchodnický spolek Kaufmännischer Verein. Spolek Merkur poté otevřeně zastával národnostně české zájmy. Jeho význam poněkud poklesl v 80. letech 19. století, kdy vznikaly další národnostně české profesní spolky obchodníků. Ke spolku Merkur nejnověji JAKUBEC, Ivan, *Obchod – symptomatické pole nacionálních zápasů*, in: JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.), *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha 2011, s. 125–167, zde s. 139–142; srn. TÝŽ, *Die Emanzipation der ethnisch tschechischen Kaufmannschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Am Beispiel der Entwicklung des Prager Handelsstandes*, in: KUBŮ, Eduard – SCHULTZ, Helga (edd.), *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten. Die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive*, Praha – Berlin 2004, s. 105–119.

¹⁴¹ MANSFELD, Bedřich, *Činnost Jednoty průmyslové od let 1880*, in: *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833–1933*, Praha 1934, s. 318–378, zde s. 350, 361; viz též pravidelné zprávy o podpoře výstav ze strany Průmyslové jednoty v časopise *Obzor národohospodářský*; srov. ŠPIRITOVÁ, Alexandra, *Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách*, *Paginae historiae* 3, 1995, s. 9–23.

projektu však sešlo. Myšlenky všeobecné zemské výstavy se však nevzdávala a v roce 1885 předala společně s obchodnickým spolkem Merkur pražské obchodní a živnostenské komoře žádost, aby se ujala jejího uskutečnění. Ani tato iniciativa však nevedla k bezprostředním krokům. Teprve o dva roky později – mj. pod dojmem z úspěšné pražské výstavy Spolku architektů a inženýrů, jakož i uherské výstavy v Budapešti – se předsednictvo pražské OŽK začalo otázkou zemské výstavy podrobněji zabývat. Iniciativa spolku Merkur a Průmyslové jednoty zde tedy měla spíše nepřímý vliv.¹⁴²

Merkur a Průmyslová jednota, stejně tak jako i mnoho dalších českých spolků, se však aktivně podílely na přípravách a poté i na průběhu zemské výstavy. Průmyslová jednota se podílela na anketě, kterou ve věci uspořádání všeobecné zemské výstavy uspořádal v roce 1888 zemský výbor. Poté delegovala své členy do generálního komitétu výstavy, darovala 1 000 zlatých na podporu účasti vystavovatelů z řad chudých živnostníků, věnovala 26 stříbrných a 51 bronzových medailí pro mistry a pomocné dělníky, podílela se na činnosti jury, poskytla své prostory pro zasedání různých komisí a porotních sekcí atd.¹⁴³ Spolek Merkur vytvořil záhy po zahájení přípravných prací Agitační komitét pro obeslání výstavy. Ten ve spolupráci se Spolkem českých obchodních cestujících prováděl systematickou agitaci po českých městech a vesnicích, která měla za cíl probudit co nejširší zájem o připravovanou výstavu. Výstavní deník *Praha* uvádí, že celá třetina vystavovatelů zemské výstavy byla získána zásluhou Agitačního komitétu. Komitét poté na výstavě zastupoval jako oficiální komisionář přes 600 vystavovatelů a vydal *Illustrovaného průvodce všeobecnou zemskou jubilejní výstavou*.¹⁴⁴ Spolupracoval také například s dopravním výborem výstavy během návštěvy císaře Františka Josefa I.¹⁴⁵

Průmyslová jednota nebyla na rozdíl od výše jmenovaných lokálních živnostenských spolků spolkem tak výrazně zaměřeným na drobné živnostníky. Podle novelizovaných stanov z roku 1888 bylo jejím cílem povzbuzování průmyslu, obchodu a živností a podpora všech průmyslových odvětví v Čechách. V čelných funkcích Jednoty byli

---

¹⁴² LIER, J., *Úvod*, s. 29–30.

¹⁴³ MANSFELD, B., *Činnost Jednoty průmyslové*, s. 350–353; podíl Průmyslové jednoty na Všeobecné zemské výstavě 1891 byl tedy nemalý, ovšem tvrzení A. Špiritové, že „její organizaci Jednota plně převzala“, je nesprávné – srov. ŠPIRITOVÁ, A., *Jednota*, s. 16.

¹⁴⁴ KAFKA, Josef (ed.), *Illustrovaný průvodce všeobecnou zemskou jubilejní výstavou s průvodcem Prahou*, Praha 1891.

¹⁴⁵ *Agitační komitét pro obeslání výstavy v obch. spolku Merkur*, Praha. Denní list výstavní 1/153, 17. 10. 1891, s. 4–5.

zastoupeni především průmyslníci, obchodníci a inteligence. Dlouholetým předsedou Jednoty v letech 1865–1892 byl velkoobchodník Alois Oliva,¹⁴⁶ jeho nástupci právník a politik Jan Jeřábek, právník a sekretář pražské OŽK A. D. Haasz a po něm od roku 1901 až do roku 1919 továrník a zemský poslanec Ferdinand Schiller. K dalším vrcholným funkcionářům patřil v této době např. velkoobchodník a pozdější ředitel ČKD Ferdinand Mellan, který byl od roku 1901 místopředsedou Jednoty. V jednotlivých odborech aktivně působili továrníci, obchodníci, nakladatelé, architekti, inženýři, ředitelé škol, vysokoškolští učitelé.¹⁴⁷ Konkrétní činnost Jednoty zahrnovala v této době – vedle podpory výstav – mj. odbornou knižní a časopiseckou produkci (Jednota mj. spoluvydávala *Obzor národohospodářský*), provozování odborné knihovny, poradenství v průmyslových a technických otázkách, podporu studijních průmyslových cest, podávání zpráv, návrhů a dobrozdání o průmyslových záležitostech státním a samosprávným úřadům atd. Nicméně podpora drobných živnostníků patřila rovněž k důležitým úkolům spolku, a sice především jejich vzděláváním (vedle zmíněné knižní a časopisecké produkce a provozování knihovny to byly např. přednášky pro živnostníky), vyznamenáváním výjimečných živnostenských výrobků, spoluprací s živnostenskými společenstvy, řemeslnickými spolky atd.¹⁴⁸

Spolek Merkur hájil hlavně zájmy obchodníků. V jeho vedení byli zastoupeni především majitelé a šéfové velkoobchodních firem, v menší míře pak průmyslníci, maloobchodníci a úředníci. Do okruhu jeho činnosti patřilo zejména obchodní školství (založení Československé akademie obchodní, péče o kupecké pokračovací školy), dále se podílel na zakládání záložen, zřízení burzy na zboží a cenné papíry atd.¹⁴⁹ Svými aktivitami v oblasti výstavnictví byl Merkur mezi obchodnickými a kupeckými spolky spíše výjimkou. Většina z nich se na pořádání a podpoře výstav významněji nepodílela.

Obecně můžeme říci, že spolky byly v tomto období jedním z hlavních aktérů výstavnictví. Patřily k nejčastějším iniciátorům výstav, často se významně podílely na organizačních záležitostech, podporovaly výstavy finančně, formou medailí atd. Za jeden z důležitých předpokladů výstavnictví v Čechách v letech 1891–1914 tedy můžeme označit rozvinutý spolkový život.

---

¹⁴⁶ K jeho osobnosti JAKUBEC, Ivan, *Die Geschichte eines Vertreters des tschechischen Handelsstandes: Alois Oliva (1822–1899)*, Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 14, 2011, s. 97–107.

¹⁴⁷ MANSFELD, Bedřich, *Organisace Jednoty průmyslové*, in: *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833–1933*, Praha 1934, s. 299–317, zde s. 310–314.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 301–302.

¹⁴⁹ *Obchodnický spolek Merkur v Praze na paměť svého 50.letého trvání*, Praha 1912.

III.1.2. Živnostenská společenstva a obchodní grémia

Jako důležitý aktér vystupovala v oblasti výstavnictví živnostenská společenstva, ve výrazně menší míře pak obchodní grémia. Tyto svazy živnostníků a obchodníků vznikaly na základě živnostenského řádu z roku 1859 jako náhrada za zrušené cechy a členství v nich bylo povinné. K velkému rozmachu živnostenských společenstev ale došlo hlavně po novele živnostenského řádu z roku 1883, která mj. zbavovala povinnosti vstupovat do společenstev továrníky. Tím získala společenstva výrazný řemeslnicko-živnostenský ráz. Společenstva byla samosprávnou institucí, která měla ochraňovat zájmy živnostníků a podporovat jejich spolupráci a solidaritu. V rámci společenstev bylo zřizováno například nemocenské a starobní pojištění členů nebo vznikala úvěrní prodejny, nákupní a výrobní družstva. Společenstva také podporovala živnostenské školy a pořádala odborné kursy.¹⁵⁰

Živnostenská společenstva poměrně často iniciovala a podílela se na pořádání odborných, ale i větších krajinských výstav. Odbornou kuchařskou výstavu v Plzni 1904 iniciovalo společenstvo hostinských a výčepníků v Plzni, které rovněž konstituovalo výkonný výbor.¹⁵¹ Truhlářská výstava v Praze 1905 byla uspořádána zásluhou společenstva pražských truhlářů.¹⁵² Krajinskou výstavu v Příbrami roku 1894 uspořádala příbramská živnostenská společenstva za spolupráce spolků v Příbrami a Březové Hoře.¹⁵³ Živnostenská společenstva v Hradci Králové iniciovala tamní průmyslovou výstavu roku 1894 a společně se zástupci městské rady, obchodního grémia a hospodářského spolku konstituovala výstavní výbor.¹⁵⁴ Výstavu ve Vrchlabí 1896 inicioval okresní svaz živnostenských společenstev (*Genossenschaftsverband*).¹⁵⁵

---

¹⁵⁰ MÁLKOVÁ, Květoslava, *Vývoj živnostenské otázky v rakouském Slezsku 1859–1914*, Bruntál 2010, s. 32–34; ŠTEMBERK, Jan, Právní vývoj, in: JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (edd.), *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2006, s. 55–76, zde s. 65–66; JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005² s. 288; soupis společenstev s českou jednací řečí v Čechách k roku 1909 přináší: *Česká společenstva živnostenská v království Českém 1909*, [Praha 1910] (= Úřední publikace c. k. obchodního ministeria instruktora živnostenských společenstev s českou řečí jednací v království Českém, sv. 2); soupis společenstev s německou jednací řečí přináší: TOMASCHEK, Franz, *Fachgenossenschaft oder Collectivgenossenschaft. Ein Beitrag zur Frage der Organisation unseres Gewerbestandes*, Reichenberg [1902].

¹⁵¹ *Katalog první mezinárodní výstavy pro umění kuchařské, hostinství a příbuzná odvětví v Plzni*, Plzeň 1904, s. 7–8.

¹⁵² *Katalog II. odborné výstavy truhlářské a příbuzných odvětví v Praze 1905*, Praha 1905.

¹⁵³ *Katalog krajinské průmyslové, hospodářské a národopisné výstavy v královském horním městě Příbrami*, Příbram 1894, s. 3–4.

¹⁵⁴ KORITENSKÁ, P., *Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava*, s. 4.

¹⁵⁵ *Führer durch die Nordostböhmsche Gewerbe-Ausstellung Hohenelbe 1896*, Hohenelbe 1896, s. 3.

V dalších případech se živnostenská společenstva podílela alespoň finančně. Mezi upisovateli základního a garančního fondu výstavy v Kutné Hoře roku 1900 nalezneme mj. místní společenstvo stavebních a výtvarných řemesel, společenstvo výčepníků, společenstvo živností oděvních a společenstvo obuvníků, jakož i společenstvo spojených živností v Nových Dvorech a společenstvo spojených živností v Kaňku.¹⁵⁶

Role obchodních grémií v pořádání a podpoře průmyslových výstav byla spíše okrajová. Tyto svazy se zpravidla podílely pouze finančně (několik obchodních grémií podpořilo finančně Všeobecnou zemskou výstavu 1891, obchodní grémium v Kutné Hoře podpořilo tamní výstavu úpisem do garančního fondu atd.).

III.1.3. Obchodní a živnostenské komory

Obchodní a živnostenské komory vznikaly v habsburské monarchii na základě nařízení ministerstva obchodu z prosince 1848 (komora ve Vídni) a zákona z března 1850, na jehož podkladě vzniklo v Čechách pět OŽK, a sice v Praze, Plzni, Českých Budějovicích, Liberci a Chebu. Komory byly reprezentativními orgány podnikatelských kruhů a měly hájit zájmy průmyslu, živností a obchodu. Rozhodující vliv v OŽK měli vzhledem k volebním řádům velkopřemyslníci a velkoobchodníci. Drobní živnostníci neměli v komorách odpovídající zastoupení a usilovali o jejich demokratizaci nebo o zřízení vlastní živnostenské komory.¹⁵⁷

OŽK sloužily mimo jiné jako poradní orgány, na které se stát obracel například v případě návrhů zákonů týkajících se průmyslu, obchodu a živností nebo při organizačních změnách. Kromě toho plnily některé úkoly hospodářské správy, zejména statistického charakteru. Komory vedly mj. rejstříky vzorků a ochranných známek a spravovaly jejich archivy. Do spektra jejich činnosti patřilo dále zakládání odborných škol, exportních kanceláří, průmyslových muzeí a v neposlední řadě pořádání a podpora průmyslových výstav.¹⁵⁸

Pražská obchodní a živnostenská komora byla iniciátorem a pořadatelem Jubilejní výstavy obvodu pražské obchodní a živnostenské komory v roce 1908. Na uspořádání výstavy se komora usnesla na své všeobecné schůzi v říjnu 1906. Předsedou

---

¹⁵⁶ *Katalog* (Kutná Hora 1900), s. 49–51.

¹⁵⁷ JIRÁNEK, Tomáš, *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v Českých zemích 1850–1918*, Pardubice 2004, s. 43–46.

¹⁵⁸ K OŽK obecně např. GRUBER, Josef, *O komorách obchodních a živnostenských*, Praha 1904; JIRÁNEK, T. *Projevy hospodářského nacionalismu*, kde jsou i odkazy na příslušnou literaturu.

pětičlenného výkonného výboru se stal prozatímní předseda pražské OŽK Léon Bondy a dále v něm zasedli tři vysocí představitelé této komory: její prezident Antonín Řivnáč, místoprezident Václav Němec a bývalý prezident Josef Wohanka. Jednatelům výkonného výboru a ředitelem výstavy byl sekretář pražské OŽK Rudolf Hotowetz. I většinu dalších funkcí zastávali členové komory.¹⁵⁹

Chebská komora uspořádala v roce 1892 průmyslovou výstavu na podnět chebského živnostenského spolku. Zástupci komory zastávali nejdůležitější posty ve výstavních výborech: předsedou výstavní komise byl prezident komory Georg Jäger, předsedou výkonného výboru další člen komory Johann Siegl, předsedou výstavní kanceláře tajemník komory G. Habermann. Vedle zástupců OŽK byli do výstavních výborů delegováni také členové Živnostenského spolku, okresní starosta a další.¹⁶⁰

Obchodní a živnostenské komory byly také pořadatelem menších odborných výstav. Například pražská OŽK uspořádala společně s vídeňským Technologickým muzeem v roce 1894 v Praze výstavu pracovních technických pomůcek pro malé živnosti.¹⁶¹

Nemalý podíl měly obchodní a živnostenské komory – především pražská – na Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891. Ze strany pražské OŽK vyšel významný podnět k jejímu uskutečnění a i když se výstava nakonec nekonala na jejím institucionálním základě, nýbrž jako soukromý podnik,¹⁶² podílela se komora na přípravách a později i na průběhu výstavy významným způsobem. V jejích prostorách se konaly porady ohledně výstavy, nový prezident komory František Šebor se stal místopředsedou generálního výboru a ve dvanáctičlenném výkonném výboru během konání výstavy zasedali čtyři členové komory (Bohumil Bondy, Václav Nekvasil, Jan Otto, František Křížík) a její tajemník Josef Fořt.¹⁶³ V menší míře se na Všeobecné zemské výstavě podílely také OŽK v Českých Budějovicích a Plzni. Složitější otázka postoje liberecké a chebské komory bude podrobně popsána v kapitole IV.4.1.

Na mnoha výstavách zastávali zástupci OŽK čestné funkce ve výstavních výborech, ale aktivní podíl komory se omezil především na poskytnutí finanční podpory, popřípadě též udělení ocenění vystavovatelům. Obvykle se jednalo o podporu výstav

---

¹⁵⁹ HOTOWETZ, Rudolf, *Průvodce Jubilejní výstavou obvodu Obchodní a živnostenské komory v Praze 1908*, Praha 1908, s. III–V.

¹⁶⁰ *Catalog der Gewerbe & landwirtschaftlichen Ausstellung in Eger 1892*, Eger 1892, nestr.

¹⁶¹ *Katalog výstavy technických pomůcek pracovních pro malé živnosti v Praze*, Praha 1894.

¹⁶² Viz IV.4.1.

¹⁶³ Seznam členů výstavních výborů: *Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze. Hlavní katalog*, Praha 1891, s. XLIX–LVIII; srov. členů obchodní a živnostenské komory v Praze: *Jednání obchodní a živnostenské komory v Praze roku 1890*, Praha 1891, s. IV–VII.

konaných v obvodu dané komory. Pražská OŽK podpořila ve sledovaném období mj. výstavu v Kutné Hoře (400 K), českobudějovická OŽK např. přispěla do základního fondu výstavy v Sedlčanech 1898 částkou 150 K a věnovala medaile, liberecká komora podpořila výstavy v Teplicích 1895, Vrchlabí 1896, Ústí nad Labem 1903 a další. Výstavy, které se konaly v českých městech a profilovaly se jako české národní podniky, podporovala liberecká OŽK mnohem méně než německé.¹⁶⁴ Obchodní a živnostenské komory dále vysílaly své zástupce do výstavních jury, rozhodujících o udělení ocenění (například František Křížík byl jakožto zástupce pražské OŽK členem soudcovského sboru na výstavě ve Slaném 1897).¹⁶⁵ OŽK se také někdy na výstavách podílely zřizováním vzorových dílen.

Na okraj je možno ještě zmínit, že OŽK se významně podílely na obeslání zahraničních výstav. V některých případech se samy ujaly zřízení expozice představující české výrobce, jindy alespoň působily jako zprostředkovatel.¹⁶⁶

III.1.4. Zemědělská rada

Zemědělská rada pro království České byl odborný poradní orgán v zemědělských otázkách, který byl zřízen vládním oktrojem v roce 1873 po rozpuštění c. k. Vlastenecko-hospodářské společnosti. Jejím prvořadým úkolem bylo zastupovat a hájit zájmy zemědělství a zemědělského průmyslu v Čechách. Zemědělská rada zprostředkovávala odborný styk mezi ministerstvem orby a zemědělskými spolky, podporovala činnost zemědělských spolků, podávala zprávy a návrhy vládě a zemskému sněmu, spolupracovala při provádění opatření týkajících se zemědělství, spravovala záležitosti hospodářských učilišť, zemědělských výzkumných ústavů a podobně. Od roku 1891 byla česká zemědělská rada rozdělena na český a německý odbor, vedle nichž existoval ústřední sbor pro společné záležitosti.¹⁶⁷

Zemědělská rada patřila k poměrně štědrým poskytovatelům subvencí výstavám. Jednak podporovala výstavy zaměřené pouze či převážně na zemědělství, vedle toho ale i výstavy průmyslové a všeobecné, na nichž bylo zemědělství zastoupeno. Například

---

¹⁶⁴ Viz IV.4.2.

¹⁶⁵ *Katalog krajské hospodářsko-průmyslové výstavy v Slaném*, Slaný 1897, nestr.

¹⁶⁶ Roli pražské OŽK na některých zahraničních výstavách popisuje GRUBER, Josef, *Obchodní a živnostenská komora v Praze. Její vývoj, dnešní činnost a organisace*, Praha 1908, s. 37.

¹⁶⁷ GÖRNER, Josef, *Od Vlasteneckohospodářské společnosti k Zemědělské radě*, Vědecké práce Československého zemědělského muzea 7, 1967, s. 167–180; JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J., *Dějiny správy*, s. 289–290.

výstavu v Hradci Králové podpořil český odbor zemědělské rady částkou 700 zlatých a ústřední sbor zemědělské rady 200 zlatých.¹⁶⁸ V některých případech vystupovala zemědělská rada jako aktivní účastník jednání o podobě zemědělské části výstavy, jako například německý odbor rady během příprav výstavy v Chomutově 1913.¹⁶⁹ Dále udělovala zemědělská rada na velké části výstav vystavovatelům medaile a diplomy.

III.1.5. Orgány obecní a okresní samosprávy

K nejdůležitějším společenským změnám v Čechách po roce 1848 patřilo vybudování systému moderní samosprávy. Činnost samosprávných orgánů na obecní a okresní úrovni představovala – vedle mj. činnosti spolků – jeden z hlavních pilířů formování občanské společnosti. Prozatímním obecním zřízením z roku 1849 byla vytyčena zásada, že „základem svobodného státu je svobodná obec“. Obecní samospráva jako důležitá složka veřejné správy začala pak skutečně fungovat na základě zákona o obecní samosprávě z roku 1862. Obce jednak v přenesené působnosti vykonávaly určité záležitosti státní správy, především se však staraly o obecní majetek, bezpečnost, školství, obchod, dopravu, zdravotnictví, hygienu, výstavbu a další komunální záležitosti. Rozvoj obce do velké míry závisel na schopnostech členů obecní samosprávy – lokálních politických elit.¹⁷⁰

Bylo již zmíněno, že iniciativa k pořádání výstav obvykle vzešla od spolku, živnostenského společenstva popř. obchodní a živnostenské komory. Orgány obecní a okresní samosprávy vstupovaly do hry jako významný aktér většinou ve fázi, kdy jim byla předložena žádost, aby výstavu podpořily finančně, morálně, popřípadě aby se

---

¹⁶⁸ *Katalog. Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava pro východní Čechy v Hradci Králové*, Hradec Králové 1894, s. XIV.

¹⁶⁹ Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Chomutov (dále SOKA Chomutov), fond Archiv města Chomutov (dále AMCh), kart. 1144, protokol o jednání výkonného výboru výstavy a členů městské rady se zástupci německé sekce zemědělské rady pro království České 26. září 1912.

¹⁷⁰ Obecní a okresní samosprávě, respektive lokálním politickým elitám začíná být v posledních letech také v české historiografii věnována systematictější pozornost. Z hlavních prací je možno jmenovat: HLAVÁČKA, Milan, *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006; FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*, Brno 2006; FASORA, Lukáš, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*, Brno 2007; srov. též FASORA, Lukáš, *Představitel obecní samosprávy. Příklad Rudolfa Rohrera*, in: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.), *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2004, s. 124–139; PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hlavního města Prahy 1994*, Praha 1997 (=Documenta Pragensia 14); PEŠEK, Jiří, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850–1920*, Praha 1999.

ujaly její organizace. Obecně můžeme říci, že podíl orgánů obecní a okresní samosprávy na dalších přípravách a průběhu býval často velmi významný.

Výjimečně se samosprávné korporace ujaly přímo pořadatelství výstavy. To byl případ výstavy v Mladé Boleslavi v roce 1912, kdy se na podnět místních spolků staly pořadateli výstavy město Mladá Boleslav a mladoboleslavské okresní zastupitelstvo.¹⁷¹

Většinou nevystupovaly samosprávné korporace jako pořadatel výstavy, ale jejich podíl na realizaci výstav byl přesto mnohdy zásadní. Představitelé obecní a okresní samosprávy zaujíмали ve výstavních výborech obvykle vysoké pozice, a to nejen čestné, ale mnohdy i skutečně výkonné, v nichž rozhodovali o nejdůležitějších otázkách. Tak tomu bylo u výstavy v Liberci roku 1906, kde post prvního předsedy výkonného a pracovního výboru zastával starosta města Franz Bayer. Jednatelům pracovního výboru byl navíc další představitel města Erhard Arnold.¹⁷² Jak je patrné z dokumentů vztahujících se k výstavě, byli to skutečně oni, kdo nesl hlavní podíl zodpovědnosti za její výsledný charakter. Podobná situace byla v Chomutově roku 1913, kde post prvního prezidenta výkonného výboru zastával starosta města Ernst Storch.¹⁷³ Rovněž v Mostě 1898 byl starosta města předsedou výstavní komise.¹⁷⁴ I na některých dalších výstavách zastával představitel obecní či okresní samosprávy post předsedy (prezidenta) výkonného výboru, jako na výstavě ve Šluknově 1903, kde jím byl obecní a okresní starosta – a zároveň předseda pořádajícího Zemědělského, lesnického a národohospodářského spolku v jedné osobě Johann Kindermann.¹⁷⁵

Neujali-li se představitelé obecní a okresní samosprávy jako v těchto případech hlavních výkonných funkcí, ze kterých plynul skutečný vliv na cíle a podobu výstav, podporovali je alespoň v čestných funkcích autoritou svého úřadu. Protektorem některých výstav bylo obecní zastupitelstvo nebo městská rada (Příbram 1894, Pardubice 1903 atd.), případně společně s okresním výborem či okresním zastupitelstvem (Hradec Králové 1894, Beroun 1899, Kutná Hora 1900, Písek 1912 atd.). Čestným předsedou výstavního výboru odborné kuchařské výstavy v Plzni 1904 byl starosta města, čestným předsedou výstavy ve Slaném 1897 byl okresní starosta, na Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 byl starosta hostitelského města Jindřich Šolc

---

¹⁷¹ *Katalog severočeské hospodářské a živnostensko-průmyslové výstavy severních a severovýchodních Čech v Mladé Boleslavi roku 1912*, Mladá Boleslav 1912, s. 5–6.

¹⁷² *Katalog der Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906*, Reichenberg 1906, s. 14–15.

¹⁷³ *Amtliches Handbuch der Deutschböhmisches Landesschau Komotau 1913*, Komotau 1913, nestr.

¹⁷⁴ *Brüxer Ausstellungs-Zeitung* 1/2, 23. 7. 1898, s. 1–4.

¹⁷⁵ *Amtlicher Katalog* (Schluckenau 1903), s. 7.

jedním z pěti čestných předsedů generálního výboru. V dalších čestných funkcích vystupovali mnohdy nejen představitelé města a okresu, kde se výstava konala, ale i dalších obcí a okresů – u krajských výstav především z daného regionu. Tak například členy širšího výboru krajské výstavy v Hradci Králové 1894 byli mj. okresní starostové z Nechanic a Libonic, starostové Dvora Králové, Vlčkovice a Třebosic a člen obecního zastupitelstva z Kostelce nad Orlicí.¹⁷⁶ Podobných příkladů by se dalo jmenovat velmi mnoho.

Orgány obecní a okresní samosprávy také většinou podporovaly výstavy finančně úpisy do základních a garančních fondů, přebíraly finanční záruky a někdy musely skutečně po výstavě splácet nemalé dluhy. Finanční podpory ze strany samosprávných orgánů obce, kde se výstava konala, se dočkala většina místních a krajských výstav. Zemská výstava 1891 byla podpořena nejen pražskou městskou radou (60 000 zlatých do základního fondu) a dalšími pražskými městy (Karlín 6 000 zlatých do základního fondu, Smíchov 2 000 zlatých do základního a 5 000 zlatých do garančního fondu, Vinohrady 3 000 zlatých do základního a 5 000 zlatých do garančního fondu), ale menšími částkami také mnoha dalšími českými obcemi a okresy (město Náchod 200 zlatých do základního fondu, město Mladá Boleslav 100 zlatých do základního a 400 zlatých do garančního fondu, město Rokycany 500 zlatých do garančního fondu, okresní výbor Jindřichův Hradec 500 zlatých do základního fondu atd.).¹⁷⁷

Podíl obecních samospráv na různých výstavách spočíval dále například bezplatným pronájmem pozemku (městského parku, zahrady) nebo budovy (obecní školy), kde se výstava konala. Podpora mohla mít rovněž podobu bezplatného zajištění určitých stavebních prací (například zavedení vodovodu a kanalizace). Města a okresy také někdy udělovaly vystavovatelům vlastní medaile a diplomy.

III.1.6. Zemská samospráva

Zemská samospráva sehrála významnější roli především v případě Všeobecné zemské výstavy 1891. Zemský sněm na ni poskytl zásadní dotaci 100 000 zlatých a bezplatně propůjčil část Královské obory pro vybudování výstaviště. Zemský výbor vyslal svého delegáta Jana Jeřábka (mj. zároveň vysokého funkcionáře Průmyslové jednoty) do

---

¹⁷⁶ *Katalog* (Hradec Králové 1894), s. VII–XIII.

¹⁷⁷ *Sto let práce II*, příloha Výbor listin, s. VI–XI.

výkonného výboru výstavy. Kromě toho se příprav výstavy aktivně účastnilo mnoho poslanců zemského sněmu (předsedou výkonného výboru byl zemský poslanec hrabě Karel Max Zedtwitz, jednatelem poslanec Jan Sedlák atd.).

Na krajinských a místních výstavách se podpora orgánů zemské samosprávy omezovala hlavně na poskytnutí subvence (např. do základního fondu výstavy v Hořicích 1903 věnoval zemský výbor 1 000 korun), ale ani ta nebyla zdaleka pravidlem. Vysocí představitelé samosprávných orgánů někdy zastávali čestné funkce ve výstavních výborech, aktivnější byl na některých krajinských výstavách podíl poslanců zemského sněmu.

III.1.7. Státní úřady a představitelé panovnického rodu

Státní úřady podporovaly výstavy nejčastěji formou subvencí a udílením státních cen. O podpoře se státní úřady, především ministerstva obchodu a orby, rozhodovala na základě programu výstavy a dobrozdání obchodních a živnostenských komor. Podmínkou bylo také to, že se výstavě dostane značné podpory ze strany obce, v níž se výstava koná, respektive v případě zemské výstavy zemského sněmu.¹⁷⁸ Ministerstvo obchodu někdy přispívalo speciálně na výstavu učednických prací, která se v rámci krajinské výstavy konala (např. Kutná Hora 1900). Podpora mohla mít také formu účasti státních ústavů nebo státem podporovaných muzeí: např. z pověření ministerstva obchodu instalovalo vídeňské c. k. technologické průmyslové muzeum na několika krajinských výstavách speciální expozici technických pracovních pomůcek. Ministerstvo kultu a vyučování se na výstavách někdy podílelo bezplatným propůjčením budov státních škol jakožto výstavních prostor (Příbram 1894).

Vláda si vyhrazovala přiměřený vliv na řízení výstav, kterým poskytla státní podporu. Zástupcem státu ve výstavním výboru na krajinských výstavách býval většinou okresní hejtman, který také mohl převzít nad výstavou záštitu (Ústí nad Labem 1893). Nad výstavou v Teplicích 1895 převzal záštitu český místodržitel hrabě František Thun-Hohenstein. Ten také o čtyři roky dříve – rovněž jakožto český místodržitel – zastával post jednoho z čestných předsedů Všeobecné zemské výstavy v Praze, přičemž

---

¹⁷⁸ *Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené*, rok 1895, s. 211–215 (Nařízení č. 80 obchodního ministeria ze dne 10. června 1895, o státní podpoře tuzemských výstav živnostenských).

byl během příprav i v průběhu této výstavy mimořádně aktivní a velkým dílem se podepsal na jejím celkovém úspěchu.¹⁷⁹

Záštitu nad výstavou v několika případech převzali představitelé panovnického rodu. Pokud k tomu došlo, bývalo to ze strany pořadatelů chápáno jako mimořádná pocta a dodávalo to výstavě značnou prestiž. Arcivévoda Ferdinand Karel byl protektorem výstav v Ústí nad Labem 1903 a Liberci 1906,¹⁸⁰ arcivévoda Karel František Josef, pozdější císař Karel I., převzal záštitu nad výstavami na Klínovci 1908 a v Chomutově 1913, následník trůnu arcivévoda František Ferdinand byl protektorem výstavy pražské OŽK 1908. Nad Všeobecnou zemskou výstavou 1891 převzal protektorát sám císař František Josef I.

Vrátíme-li se však k roli státních úřadů v pořadatelství a podpoře průmyslových a všeobecných výstav v Čechách v období 1891–1914, lze obecně konstatovat, že nepatřily k nejdůležitějším aktérům. Jako významnější hráč vystupovaly v případě účasti zdejších výrobců na zahraničních výstavách.

III.1.8. Soukromé osoby

Do kategorie pořadatelů a podporovatelů výstav řadíme ovšem i jednotlivce, kteří nevystupovali jako reprezentanti žádné instituce či korporace. Do výkonných nebo čestných funkcí výstavních výborů byli někteří členové dosazováni na základě jejich profesní kvalifikace nebo všeobecného respektu. U velkých výstav to bývali zejména továrníci, majitelé velkostatku, umělci apod. V čestném výboru výstavy v Liberci 1906,

---

¹⁷⁹ K jeho aktivitám v souvislosti se Všeobecnou zemskou výstavou podrobně GALANDAUER, Jan, *František kníže Thun. Místodržící Českého království*, Praha – Litomyšl 2007, s. 49–63.

¹⁸⁰ Ferdinand Karel se narodil roku 1868 ve Vídni, jeho otcem byl mladší bratr císaře Karel Ludvík, jenž sám často reprezentoval císařskou rodinu při zahajování výstav, například na světové výstavě ve Vídni nebo Jubilejní výstavě v Praze 1891, čímž si vysloužil přezdívku „výstavní arcivévoda“. Nejstarším z šesti sourozenců Ferdinanda Karla byl pozdější následník trůnu František Ferdinand. Po obvyklé vojenské kariéře, v níž roku 1902 dosáhl hodnosti generálmajora a které roku 1904 ze zdravotních důvodů zanechal, se zájem Ferdinanda Karla soustředil především na divadlo, přičemž usiloval o místo dvorního divadelního intendanty. V té době se však již začalo jeho postavení u dvora otřásat kvůli poměru s neurozenou dcerou profesora vídeňské techniky Bertou Czuberovou. Ferdinand Karel požádal císaře o povolení sňatku, ale dočkal se zamítavé odpovědi. Několik let podléhal tlaku dvora, roku 1909 se však tajně oženil. Dva roky poté byl sňatek prozrazen a Ferdinand Karel byl z habsburské rodiny vyobcován. Od té doby používal jméno Ferdinand Burg a žil většinou v Mnichově a jižních Tyrolech. Izolace od velkých událostí habsburského rodu byla výjimečně porušena v červenci 1914, kdy mu byla povolena účast na posledním rozloučení s Františkem Ferdinandem d'Este. Svého bratra ovšem dlouho nepřežil – zemřel 12. března 1915 v Mnichově. Viz heslo *Ferdinand Karel*, in: HAMANNOVÁ, Brigitte (ed.), *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 2001², s. 110–111; heslo *Burg Ferdinand*, in: *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950 I*, Wien 1954, s. 128.

který čítal téměř 200 členů, najdeme mj. mnoho předních českoněmeckých podnikatelů, přičemž v seznamu je u jejich jména, na rozdíl reprezentantů různých institucí a korporací, uvedena pouze jejich profese – byli to mj. liberečtí továrníci Ludwig Liebig a Josef Salomon, ústečtí továrníci Karl Wolfrum a Johann Schicht, továrníci z Dolního Polubného Josef a Wilhelm Riedelové, ústečtí velkoobchodníci Ignaz Petschek a Eduard Weinmann a mnoho dalších. Vedle podnikatelů byli členy čestného výboru např. i malíř Gabriel Max, ekonom Friedrich von Wieser a další významné osobnosti.¹⁸¹ Hrabě František Thun v roce 1902 nepřebíral protektorát nad výstavou v Děčíně z moci žádné politické funkce, ale nepochybně jako hlava rozsáhlé děčínské thunovské domény, sídlící na děčínském zámku a těšící se na Děčínsku značnému respektu.¹⁸²

Také mezi upisovateli výstavních fondů nalezneme mnoho soukromých dárců. Například do základního fondu výstavy v Sedlčanech 1898 přispělo kromě různých korporací také sedm majitelů velkostatků (mj. kníže Mořic Lobkovic, baron Viktor Coudenhove a další) a dále farář v Sedlci Josef Mottl a Jan Rosenkranc z Prahy.¹⁸³ Některé výstavy získaly zdarma či za výhodných podmínek od soukromých majitelů areál pro vybudování výstaviště: například Luisa Gärtnerová, majitelka mlýna a manželka velkopřumyslníka Jaroslava Gärtnera, poskytla bezplatně pozemek pro konání výstavy v Sedlčanech 1898,¹⁸⁴ pozemek na vybudování výstaviště v Liberci 1906 pronajal za výhodných podmínek hrabě Franz Clam-Gallas, který rovněž převzal funkci čestného prezidenta výstavy.¹⁸⁵

Mnohdy je ovšem těžké určit, zda podíl konkrétní osoby na pořádání či podpoře výstavy přiřadit její osobní zainteresovanosti nebo členství v určité instituci nebo korporaci. Bylo již zmíněno, že když se v případě Všeobecné zemské výstavy nezdařil záměr uspořádat ji na institucionálním základě pražské OŽK, rozhodli se její příznivci uspořádat ji jako v podstatě soukromý podnik. Nicméně velká část osobností, které se v prosazení výstavní myšlenky nejvíce angažovaly a které později zasedly ve významných funkcích výstavních výborů, byla členy pražské OŽK (Bohumil Bondy, František Křížík, Václav Nekvasil, Jan Otto a další). Také mezi členy zmíněného čestného výboru výstavy v Liberci 1906 bylo mnoho osobností, které se těšily respektu

---

¹⁸¹ *Katalog der Deutschböhmisches Ausstellung*, s. 5–13.

¹⁸² Thun v této době nevykonával žádnou vysokou funkci ve státní správě. V seznamu čestných funkcionářů výstavy není u Thuna na rozdíl od ostatních uvedena žádná politická funkce. Viz *Deutsche Gewerbe-, Industrie & landw. Ausstellung Tetschen 1902*, Tetschen 1902, s. I.

¹⁸³ VYSTYD, Antonín, *Jubilejní výstava v Sedlčanech 1898. Pamětní list*, Sedlčany 1898, s. 18–19.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 19.

¹⁸⁵ *Katalog der Deutschböhmisches Ausstellung*, s. 39–41.

na základě jejich podnikatelských aktivit, a zároveň byly členy významné instituce či korporace: velkopřemyslník z Vratislavic nad Nisou Alfred Ginzkey, velkopřemyslník z Teplic Theodor Grohmann či velkopřemyslník z Liberce Theodor Liebieg byli členy liberecké OŽK atd. V seznamech členů výstavních výborů se také obvykle neuvádělo řadové členství ve spolcích, které mohlo mít na jmenování do různých funkcí ve výstavních výborech značný vliv. Ve velkém výboru výstavy v Ústí nad Labem 1903 zasedal mj. přední ústecký podnikatel Ferdinand Maresch, který byl zároveň řadovým členem Živnostenského spolku a členem obecního zastupitelstva. Někdy je obtížné rekonstruovat cestu, kterou se konkrétní osobnost do okruhu pořadatelů a podporovatelů dostala.

III.2. „Dodavatelé“

Druhou kategorií aktérů tvoří jedinci a firmy, které byly pořadateli najímány, aby pomohly výstavní projekty zrealizovat, nebo které se svými službami podílely na provozu výstavy. Jednalo se o dodavatele zboží a především poskytovatele širokého spektra služeb, které pro zjednodušení budeme nazývat „dodavateli“, byť je v některých případech takové označení neobvyklé. Zahrnout sem můžeme mimo jiné architektky, kteří projektovali výstavní areál a jednotlivé stavby, stavební firmy, které výstavní budovy postavily, malíře, kteří navrhovali výstavní plakáty, provozovatele restauračních zařízení, prodejce suvenýrů, provozovatele zábavních atrakcí, hudebníky, ale také pojišťovny a mnoho dalších. Pořadatelé buď vypisovali na tyto služby ofertní řízení, nebo dodavatele přímo oslovovali, popřípadě reagovali na jejich konkrétní nabídky.

Na architektuře výstavišť se v některých případech podíleli významní architekti. Pro výstavu v Liberci 1906 byl získán renomovaný vídeňský architekt Max Fabiani, který byl žákem a spolupracovníkem Otto Wagnera a jedním z důležitých představitelů secesní architektury v habsburské monarchii. Kromě řady budov ve Vídni (k jeho nejznámějším stavbám patří palác Urania, postavený ovšem až po liberecké výstavě), Lublani a dalších městech navrhoval také výstavní pavilony: např. na Jubilejní výstavě ve Vídni v roce 1898.¹⁸⁶ V případě liberecké výstavy byl Fabiani autorem architektonické podoby výstaviště a projektů hlavních výstavních budov, z nichž nejdůležitější byla 240 metrů dlouhá „hlavní budova“ (*Hauptgebäude*). Architektonická stránka liberecké výstavy se dočkala všeobecně kladného přijetí, chválil ji i český časopis *Obzor národohospodářský*.¹⁸⁷

Také na některých dalších výstavách najdeme mezi architektky výstavních budov zvučná jména: například na výstavě pražské OŽK 1908 byl hlavním architektem Rudolf Kříženecký, pavilony školství a obchodu navrhl Jan Kotěra, pavilon peněžních ústavů Josef Fanta, palác keramického průmyslu Osvald Polívka, koncertní síň Josef Zásche atd.¹⁸⁸ Většina výstav, především s ohledem na finance, se ovšem spokojila se skromnějším architektonickým řešením výstaviště, na něž nebylo zapotřebí nadprůměrného architekta. Například i na velké a dosti ambiciózní výstavě

---

¹⁸⁶ O Fabianim viz POZETTO, Marco, *Max Fabiani. Ein Architekt der Monarchie*, Wien 1983.

¹⁸⁷ *Obzor národohospodářský* 11, 1906, s. 405.

¹⁸⁸ JIRÁNEK, T., *K jubileu našeho císaře*.

v Chomutově v roce 1913 byly zbudovány pouze jednoduché, účelné haly ze dřeva. Menší výstavy se často odbyvaly v prostorách již stojících budov, obvykle škol, popřípadě kombinovaly využití těchto budov s postavením několika jednoduchých pavilonů v jejich těsné blízkosti (např. výstava v Ústí nad Labem 1893, Teplicích 1895 či Děčíně 1902).

V případech, kdy bylo budováno velkorysé výstaviště s náročnými výstavními budovami (především pro Všeobecnou zemskou výstavu 1891, libereckou výstavu 1906, ústeckou výstavu 1903 a další), si stavební práce, které musely být obvykle postavené ve velmi krátkém termínu, vyžadovaly mimořádného nasazení stavebních firem a dodavatelů stavebního materiálu. Navíc bývaly stavby doprovázeny neočekávanými potížemi. Náročná montáž konstrukce průmyslového paláce na pražském výstavišti, kterou prováděla První českomoravská továrna na stroje, byla hotova během pěti měsíců, přitom byla stavba provázena silnými dešti, během nichž došlo ke zřícení části konstrukce, a poté tuhou zimou se silnými mrazy, při nichž pokračovalo v práci přes 350 montérů, tesařů a pomocných dělníků.¹⁸⁹

Ne vždy však byli pořadatelé s přístupem stavebních firem spokojeni. Pořadatelé výstavy v Ústí nad Labem 1903 zakoupili pro účel hlavní výstavní budovy konstrukci průmyslové haly velké Rýnsko-vestfálské výstavy, která se konala roku 1902 v Düsseldorfu. Autorem této haly byl düseldorfský architekt Otto Husung, jehož firma měla na sever Čech konstrukci dopravit a na místě ji postavit. S touto zakázkou si však počínala velmi laxně, což vedlo k ostrým sporům s pořadatelem výstavy. Ti si dokonce od düseldorfské informační kanceláře obstarali posudek o důvěryhodnosti Husungovy firmy.¹⁹⁰ Halu přijeli montéři z Düsseldorfu sestavit až dva měsíce před zahájením výstavy. Přesto však byla nakonec postavena a vybavena exponáty včas.

Do kategorie „dodavatelů“ patří také výtvarní umělci, kteří navrhovali výstavní plakáty a další propagační materiály. Autory výtvarných návrhů byli v několika případech přední malíři. Alfons Mucha byl autorem plakátu výstavy v Hořicích 1903, Vojtěch Hynais, navrhl plakáty pro Všeobecnou zemskou výstavu 1891 a Národopisnou výstavu 1895. Ke 2. Mezinárodní lékárnické výstavě 1896 navrhl plakát mladý Karel Špillar, v soutěži o plakát Výstavy architektury a inženýrství 1898 zvítězil Karel Vítězslav Mašek nad návrhem Alfonse Muchy. Člen Mánesu Arnošt Hofbauer vytvořil

---

¹⁸⁹ HLAVAČKA, M., *Jubilejní výstava 1891*, s. 18–19.

¹⁹⁰ AMÚ, ŽSUL, Průvodní spisové materiály výstavy 1903, inv. č. 48.

plakát pro výstavu v Táboře 1902, jeho kolega ze spolku Vladimír Županský k výstavě v Pardubicích 1903. Většinou byli autory návrhů méně známí autoři, jejichž plakáty jsou v některých případech přesto kvalitní, v některých však méně.¹⁹¹ Výběr autora výstavního plakátu probíhal buď přímým oslovením umělce, nebo na základě veřejné soutěže, do které se obvykle přihlásil poměrně velký počet uchazečů. Například do soutěže o výstavní plakát regionální výstavy v Děčíně 1902 bylo zasláno 27 návrhů.¹⁹² Často však došlé návrhy pořadatele zklamaly. Na plakát Jubilejní výstavy pražské OŽK 1908 vypsal komora soutěž, ze které žádného vítěze nevybrala. *Obzor národohospodářský* tehdy výsledky soutěže komentoval: „Porota přiřkla druhou cenu návrhu, který se naprosto za plakát nehodí, spíše na obálku knihy nebo k olemování programu zábavy a pod. Návrh třetí cenou poctěný, nehledě k jeho slabinám po stránce umělecké, nehodí se k reklamě pro výstavu takového významu, poněvadž o ní obrazem nic nepovídá. A přece nebylo to tak nesnadné, vyhověti aspoň co do účelnosti plakátu. Jednalo se o 1. ‚výstavu‘, 2. ‚obchodu a průmyslu‘, 3. ‚jubilejní‘ a 4. ‚v Praze‘. Tyto čtyři momenty jsou podstatné a k nim měly všechny návrhy přihlížeti – ale indián, papoušci, přístav s lodicemi, hubená jakás Evropa na býku atd. atd. – ani allegoricky nic o této výstavě nepovídají.“¹⁹³ Pořadatelé proto raději oslovili zkušeného ilustrátora, malíře a autora plakátů Viktora Olivu.¹⁹⁴

Další významnou skupinu v kategorii „dodavatelů“ tvořili provozovatelé restaurací, pivnic, vináren, kaváren, prodavači sodovky, párků a dalšího občerstvení. Dostatek těchto zařízení byl pro spokojenost návštěvníků a celkový úspěch výstavy velmi důležitý a zároveň znamenal pro pořadatele významný zdroj financí z poplatků. V areálu Všeobecné zemské výstavy 1891 se nacházelo přes 60 ochutnáváren s výčepem piva a jednoduchými jídlly, 18 hostinců a pivnic, 5 vináren, 2 kavárny, 4 uzenářské a 1 lahůdkářský stánek, 3 výčepy sodovky, 2 pekárny, americký bar, kakaový bar a 7 stánků s cukrovinkami.¹⁹⁵ Na menších výstavách byly počty těchto zařízení pochopitelně nižší, přesto i tam byli jejich provozovatelé důležitou součástí provozu výstavy. Totéž platí i o provozovatelích různých zábavních atrakcí, které byly rovněž neodmyslitelnou součástí

---

¹⁹¹ Viz katalog výstavy *Veletřní a výstavní plakáty ze sbírek Moravské galerie v Brně a Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, Moravská galerie v Brně, Pražákův palác, 1. 10. – 22. 11. 1998*, s průvodními texty Marty Sylvestrové a Petra Štembery.

¹⁹² *Deutsche Arbeit* 1, 1901/1902, s. 173.

¹⁹³ *Obzor národohospodářský* 12, 1907, s. 183.

¹⁹⁴ *Veletřní a výstavní plakáty*, nestr.

¹⁹⁵ HLAVÁČKA, M., *Jubilejní výstava*, s. 78.

všech větších výstav. Nedílnou součástí větších výstav tvořily také pravidelné nebo jednorázové koncerty najatých hudebních souborů. Jejich financování tvořilo nezanedbatelnou položku v režii výstavy. Například výstavní výbor výstavy v Ústí nad Labem 1903 zaplatili za celkem 246 odehraných koncertů téměř 23 000 korun.¹⁹⁶ Další hudební vystoupení se pak konaly na náklady provozovatelů restauračních zařízení, kde se koncerty konaly.¹⁹⁷

Bližší pozornosti si zaslouží ještě početně malá, ale důležitá a pozoruhodná skupina, která stojí na pomezí mezi pořadateli a „dodavateli“. Jedná se o výstavní specialisty, kteří byli pořadateli některých výstav najati, aby se ujali praktických organizačních záležitostí, přičemž zastávali většinou funkci ředitele výstavy. Jejich vliv na podobu výstavy a podíl na konečném úspěchu byl veliký. Pro bližší pochopení této skupiny poslouží krátké portréty tří výstavních odborníků, z nichž dva byli získáni pro funkci ředitele výstavy, o jednoho pořadatelé výstavy usilovali, ale nakonec působil pouze v roli odborného poradce.

Výstavního odborníka jako ředitele výstavy se rozhodli najmout pořadatelé Českoněmecké výstavy v Liberci v roce 1906. Výkonný výbor nejprve vypsala výběrové řízení, do něhož se přihlásilo 37 uchazečů. Nakonec však byl přímo osloven Ludwig Erhard, který se do výběrového řízení nepřihlásil.¹⁹⁸ Ludwig Erhard byl původem z Bavorska, vystudoval techniku v Mnichově a poté pracoval ve strojírenském průmyslu. Od roku 1888 působil v živnostenském muzeu v Norimberku, kde vytvořil vzorové živnostenské dílny. V roce 1893 se jako bavorský komisař a porotce zúčastnil světové výstavy v Chicagu, v pozdějších letech byl činný na výstavě strojů v Mnichově nebo na bavorské zemské výstavě v Norimberku. V roce 1898 odešel do Vídně, kde pracoval v úřadu podpory živnostenského podnikání na ministerstvu obchodu. Do doby jeho působení v tomto úřadu spadá také spolupráce s pořadateli liberecké výstavy. Vrchol jeho kariéry přišel ovšem až v následujících letech: v roce 1909 byl pověřen vybudováním Technického muzea ve Vídni, které bylo otevřeno v roce 1918 a jehož ředitelem byl Erhard až do roku 1930, kdy odešel do důchodu.¹⁹⁹ Ludwig Erhard přislíbil působit na liberecké výstavě jako odborný poradce výkonného výboru, funkce ředitele výstavy se však vzhledem k pracovním povinnostem ve Vídni zhostit nemohl.

---

¹⁹⁶ *Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig über die Thätigkeit im Jahre 1903*, Aussig 1904, s. 190.

¹⁹⁷ Konzumnímu a zábavnímu rázu výstav bude věnována větší pozornost v kapitole IV.2.

¹⁹⁸ ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil I, s. 5.

¹⁹⁹ Heslo Erhard, Ludwig, in: *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950*, Online Edition, <<http://www.biographien.ac.at/oebl?frames=yes>> [cit. 13. 4. 2011].

Na funkci ředitele výstavy navrhl Bruno Leinwebera, který pod jeho vedením zastával funkci hlavního inženýra na mezinárodní lihovarnické výstavě ve Vídni. Leinweber se funkce ředitele výstavy ujal a přesídlil již v roce 1904 do Liberce, aby se zde mohl naplno věnovat jejím přípravám. Za ním do Liberce přicestovalo a důležitých organizačních funkcí se ujalo i několik jeho spolupracovníků z vídeňské lihovarnické výstavy.²⁰⁰

Třetím příkladem výstavního specialisty je Josef M. Gally, který byl ředitelem výstavy hygieny, potravinářského průmyslu, sportu a cestovního ruchu v Karlových Varech v roce 1901 a Všeobecné německé výstavy v Ústí nad Labem v roce 1903. J. M. Gally se narodil ve Štýrském Hradci, později se usadil ve Vídni. Jeho angažovanost na poli výstavnictví začala na přelomu 80. a 90. let 19. století. V roce 1890 byl na zemědělské a lesnické výstavě ve Vídni zodpovědný za kolektivní výstavu vín, na Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 vedl rakousko-uherský pavilón vín a o rok později sám uspořádal v Berlíně mezinárodní trh vín. Poté se okruh jeho zájmu rozšířil o další výstavní témata. V roce 1893 organizoval v Londýně výstavu hygieny a farmacie a v následujícím roce inicioval vídeňskou Mezinárodní výstavu výživy, vojenského zásobování, sportu a cestovního ruchu. V následujících letech řídil výstavy vynálezů a novinek v Benátkách a Mnichově, velkou výstavu výživy, hygieny, sportu a cestovního ruchu v Baden-Badenu, organizoval zahraniční sekci na mezinárodní pivovarnické výstavě v Londýně, uspořádal výstavu výživy a zdravotní péče v Hamburku či zdravotnickou výstavu ve Vratislavi. Za vrchol jeho kariéry lze považovat uspořádání všeobecné výstavy hygieny v Rotundě vídeňského Prátru v roce 1906.²⁰¹ V témže roce založil Gally noviny *Internationale Ausstellungs-Zeitung*, které se staly předním periodikem specializujícím na výstavnictví v habsburské monarchii. Byl rovněž autorem knihy *Das Ausstellungswesen und sein Wert*, kterou vydal v roce 1902 a poté v rozšířené verzi ve druhém vydání z roku 1911.²⁰² V této knize shrnul Gally význam výstavnictví pro rozvoj živnostenského podnikání, průmysl, obchod a cestovní ruch, podrobně popsal zásady při pořádání výstav a zabýval se také otázkou reformy výstavnictví. Podrobil zde ostré kritice praktiky obchodních a živnostenských komor,

---

²⁰⁰ ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil I, s. 5.

²⁰¹ Přehled výstav, na kterých se J. M. Gally podílel, podává ve své knize: GALLY, J. M., *Das Ausstellungswesen und sein Wert für Handel, Gewerbe und Industrie, Exportförderung und Fremdenverkehr. Studien, Erfahrungen und Reformvorschläge eines praktischen Fachmannes*, Wien–Leipzig 1911².

²⁰² Tamtéž.

kteřé označil za „plánovité znásilňování výstavnictví“,²⁰³ a nešetřil ani státní úřady, jejichž rozhodování o výstavnictví považoval za nekompetentní.²⁰⁴ V mnoha ohledech byla tato kritika jistě oprávněná, byť tón knihy byl zjevně do velké míry ovlivněn osobními frustracemi autora, neboť některé jeho výstavní projekty se nedočkaly ze strany rakouských úřadů podpory.²⁰⁵

Jmenovaní výstavní odborníci ve funkci ředitelů výstav v Karlových Varech, Ústí nad Labem a Liberci řídili stavební práce na výstavišti, měli na starosti zajištění restauračních služeb a zábavních podniků, dohlíželi na účetnictví, měli na starosti korespondenci, evidenci přihlášených vystavovatelů, tiskové zprávy atd.²⁰⁶ Z organizačního hlediska dobře zvládnutý průběh těchto výstav byl do velké míry jejich zásluhou. Uplatňovali přitom zkušenosti z výstav ve Vídni a v zahraničí.

---

²⁰³ Tamtéž, s. 14.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 63nn.

²⁰⁵ Gally například chtěl pro oživení rakouského exportu na Balkán a Blízký východ uspořádat tzv. plovoucí výstavu, která by navštěvovala přístavní města na Dunaji a na pobřeží Černého a Egejského moře. Tento projekt však nezískal aktivní podporu rakouských úřadů, stejně jako projekt výstavy mající za cíl rozvoj rakouského exportu a obchodu v Anglii. Viz tamtéž, s. 17.

²⁰⁶ V případě liberecké výstavy jsou tyto kompetence popsány v: *Führer durch die Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906*, Reichenberg (1906)², s. 22nn.

III.3. Vystavovatelé

Vystavovatelé byli ve výstavních katalozích rozčleněni do skupin podle oboru jejich činnosti. Tyto katalogy obsahují jména vystavovatelů, někdy je stručně charakterizují (košíkář, továrna na stroje atp.), uvádějí jejich sídlo a zpravidla výčet vystavených předmětů nebo jejich stručnou charakteristiku. Na základě informací z těchto katalogů představím podrobněji strukturu vystavovatelů na čtyřech výstavách, z nichž každá reprezentuje určitý typ: specializovanou (truhlářská v Praze 1905), menší krajinskou průmyslovou (Písek 1912), velkou krajinskou všeobecnou (Ústí nad Labem 1903) a všeobecnou zemskou (Praha 1891). Tyto sondy, podpořené ověřením nebo upřesněním dle katalogů dalších výstav stejného typu, umožní následné shrnutí všeobecnějšího charakteru.

Na truhlářské výstavě v Praze 1905 bylo zhruba 220 vystavovatelů rozděleno do šesti skupin. V první skupině truhlářských a dekorativních výrobků bylo zastoupeno 70 vystavovatelů, mezi nimiž byli nejpočetněji zastoupeni samostatně vystavující živnostníci, dále zde korporativně vystavovalo společenstvo truhlářů v Praze a truhlářské výrobní družstvo, mezi vystavovateli dále najdeme např. Pražsko-rudnickou továrnu na košíky a akciovou společnost Dielna na náradie z Turčianského Sv. Martina. Exponáty tvořil téměř výlučně nábytek a vybavení domácnosti. V katalogu jsou uvedeny např. psací stůl, regál na potraviny, „stříbrník k používání co postele“, nábytek do jídelny, zařízení předsíně, kuchyň, dětský pokoj, vzory parket, nástěnné okrasy ze dřeva a tlačené hmoty, rámy na obrazy a zrcadla, „vykládaná skříňka na skvosty dle návrhu prof. J. Kouly“, „jídelna z jilmového dřeva vykládaná v národním slohu“ atd. Druhá, početně zhruba stejně zastoupená skupina byla označena „různé výrobky“ a reprezentovala již poměrně širší spektrum vystavovatelů – opět převážně živnostníků – s větším či menším vztahem k truhlářství. Mezi exponáty v této skupině nalezneme např. tmel na rozeschlé parkety, hoblíky, přístroje k žhání dřeva, soustružnické předměty, různé ozdobné předměty, ale také národní moravské výšivky, likéry a lomnické suchary. Třetí skupina se 40 vystavovateli byla zaměřena na pracovní stroje, nářadí a polotovary. Vystaveny zde byly mj. benzínové motory, hoblovací stroje, soustruhy, pily, barvy, laky atd. (druhy exponátů se zčásti překrývaly s předchozí skupinou). Mezi vystavovateli najdeme vedle drobných výrobců například vídeňskou strojírenskou firmu Langen & Wolf, strojírenské podniky z Německa, dále pražskou

obchodní firmu V. J. Rott (vystavovala nástroje a stroje pro obrábění dřeva), a také Technologické průmyslové muzeum pražské OŽK (vystavovalo kolekci surovin, chemikálií a polotovarů ze sbírek lučebního oddělení). Další skupinou bylo „oddělení vzdělávací“, které ovšem zahrnovalo pouze devět vystavovatelů: opět Technologické průmyslové muzeum pražské OŽK (tentokrát s kolekcí výkresů a detailů z truhlářských kurzů a ukázkami dílenských prací ze stavebních kurzů), pražskou vychovatelnu (kresby žáků a ukázky dílenských prací), řemeslnické školy v Kolíně, Litomyšli, Volyni, Kladně a Jaroměři (rovněž kresby žáků a ukázky dílenských prací), dále se jí zúčastnil profesor průmyslové školy v Plzni Jan Kubeš („truhlářství stavby a nábytku“) a bez bližší specifikace Rudolf Škorpil s knihou výkresů. Další skupinou byla výstava učňovských prací z oborů dřevozpracujících, kterou uspořádalo Technologické průmyslové muzeum pražské OŽK a zúčastnilo se jí se svými pracemi 34 učňů. Jako poslední je do katalogu zařazena skupina starožitností, u níž je pouze uvedeno, že zahrnovala cechovní památky společenstev truhlářů v Praze a Příbrami a starý nábytek z kláštera sv. Tomáše. Co se týká původu vystavovatelů, v prvních dvou skupinách převažovali jednoznačně vystavovatelé z Prahy, respektive dalších pražských měst, pouze výjimečně se objevovali producenti z dalších českých a moravských měst a zmíněná slovenská firma. Ve skupině strojů a nářadí najdeme však mezi 40 vystavovateli osm výrobců z Vídně a pět z Německa.²⁰⁷

V katalogu krajinské výstavy v Písku 1912 je uvedeno 375 vystavovatelů a 30 oborových skupin. Tyto oborové skupiny však nezahrnují zdaleka všechny zúčastněné vystavovatele, ale naopak byli sem počítáni i provozovatelé restauračních a zábavních podniků. První tři skupiny reprezentovaly textilní a oděvní výrobu (oděvnictví, kloboučnictví a kožešnictví, kožené výrobky) a zahrnovaly 32 vystavovatelů. Nejčastěji se mezi nimi objevují krejčí, krejčovské závody, kloboučníci, rukavičkáři a ševci s oděvy, oděvními doplňky a obuví, dále byla zastoupena továrna na sukna, továrna vystavující pokrývky, továrna na kufry, sedlář atd. Skupina vlásenkářství zahrnovala jediného holiče a výrobce paruk, který vystavoval „voskové poprsí s moderním účesem“, paruku „k nošení na ulici“, divadelní paruky atd. Další skupina zahrnovala klenotníky, hodináře, brusírnu drahokamů a továrnu Ludvíka Hainze vystavující věžní hodiny. Ve skupině skleněných výrobků vystavovala smíchovská firma Šilling a

---

²⁰⁷ *Katalog II. odborné výstavy (Praha 1905).*

Knoflíček broušená zrcadla a skla, vystavoval zde dále rytec skla, umělecký pasíř z Jablonce nad Nisou a další. Jedna z výstavních skupin představovala ženské ruční práce a krajkářství. Další spojovala malířství, natěračství, řezbářství a štukatéřství a představil se v ní mj. výrobce šablon pro malíře, sochařský a štukatéřský závod z Tábora vystavoval pomník z umělého kamene a nádvevní sádrové ozdoby, své výrobky představilo několik řezbářů, mezi exponáty najdeme dále hračky, klec na ptáka atd. Ve skupině hudebních nástrojů byli vedle továrny na piana Kopecký a spol. zastoupeni především menší výrobci houslí, harmonik a dalších hudebních nástrojů. V kategorii lučebnin vystavovala mj. akciová továrna na výrobu umělých hnojiv z Kolína, ve skupině grafického průmyslu vystavilo nakladatelství z Písku ukázky různých knih, tiskopisů a časopisů a katolické nakladatelství z Vimperku „38 modlitebních knih po 2 výtiscích v 19 řečích“. Skupinu fotografie reprezentovali čtyři jihočeští fotografové s portrétními a jinými fotografiemi. Ve skupině knihařství vystavovali čtyři místní knihaři své vazby knih. V jedné ze skupin se představili výrobci umělých květin a preparátoři zvířet. Ve skupině kartáčnického zboží bylo pět vystavovatelů (z toho dva slepci, jak je v katalogu výslovně uvedeno). Skupina stavitelství čítala jen dva vystavovatele – stavitelskou firmu se sídlem v Praze a Táboře a pražského výrobce stavebních materiálů. Ve skupině předmětů ze železa převládali regionální výrobci pilníků, rašplí, nožů, dále místní zámečníci, kováři, klempíři a instalatěři, vystavoval zde také výrobce automobilových luceren z Vodňan a jeden výrobce ocelového zboží z Vídně. Skupina patentovaných přístrojů a strojů zahrnovala 13 vystavovatelů, mj. výrobce kol a šicích strojů z Písku, Ústřední prodejnu stříkaček, hasičských a tělocvičných potřeb ze Smíchova, dále zde vystavoval Otakar Hönig z Prahy americký automat na prodej hraček, Václav Frynta z Trutnova patentní turistický a lovecký vak a pérovou žíněnku a Jan Barták z Neveklova stříkačku na hnojůvku vlastního patentu. Naopak skupina strojů s elektrickým pohonem a osvětlovacích zařízení zahrnovala pouze čtyři vystavovatele: karlínskou továrnu Františka Křížka, jež představila elektroměry, měřicí aparáty, topná tělesa, elektrické vařiče, stolní lampy, lustry, ventilátory, pojízdné motory a další exponáty, vysočanskou Elektrotechnickou a.s. dříve Kolben a spol., která vystavovala různé stroje, přístroje, instalační materiál, fotografie a plány, a kromě těchto dvou předních elektrotechnických továren ještě dva výrobce lamp. Dalšími skupinami na písecké výstavě bylo dekoratérství, rytectví, papírové výrobky, psací potřeby, kostěné a perleťové výrobky a

hřebenářství, košíkářství, truhlářství a bednářství, kamenictví, cihlářství, hrnčířství a kamnářství, potraviny a nápoje.

Mimo uvedené výstavní skupiny byla součástí písecké výstavy poměrně rozsáhlá expozice zemědělských strojů, v jejímž rámci se v několika speciálních pavilonech a na volných prostranstvích představilo přes 60 vystavovatelů, především továren vyrábějících zemědělské stroje. V rámci výstavy se uskutečnilo také větší množství krátkodobých zemědělských výstav (hovězího dobytka, včelařská, drůbeže, holubů a králíků, ovocnářská a další). Na velkých trávnících v rámci výstaviště byly umístěny expozice květin a školkařství.

Mimo výstavní skupiny jsou v katalogu uvedeni i další výrobci vystavující na volných prostranstvích a ve vlastních pavilonech: písecký výrobce vodovodních armatur, čerpadel, výtahů pro jatky, náhrobních křížů a dalších výrobků ze železa, písecký výrobce laků a natěrač, který přímo na výstavišti svoji práci návštěvníkům předváděl, v cementovém pavilonu vystavovala písecká firma na výrobu stavebního materiálu, ve vlastním pavilonu vystavovala kávové náhražky Kolínská cikorka. Dalšími vystavovateli dále byli např. písecká odbočka klubu esperantistů, zpěvácký spolek Otavan-Gregora, písecký odbor Klubu českých turistů, Národní jednota pošumavská, Technologické muzeum, písecká občanská záložna, spořitelna, První česká vzájemná pojišťovna, město Písek, okresní výbor Písek, město Tábor, dívčí průmyslová a obchodní škola v Písku, živnostenská pokračovací škola v Českých Budějovicích, obchodní a živnostenská komora Plzeň a další instituce. Výstavou děl Mikuláše Alše, rodáka z nedalekých Mirotic, zde bylo zastoupeno i výtvarné umění.

Přes uvedené expozice spolků, škol, institucí veřejné správy a dalších institucí i přítomnost výtvarného umění převažoval ve stálé expozici sekundární sektor. V jeho rámci dominovali živnostensko-řemeslničtí výrobci, i když především v sekci zemědělských strojů byli přítomni i větší výrobci. Zástupců velkopřemyslu mezi vystavovateli najdeme jen málo. Zemědělská produkce byla přítomna především formou krátkodobých výstav. Zhruba třetina všech vystavovatelů pocházela přímo z Písku, další velká část z ostatních jihočeských měst a obcí. Přibližně 50 vystavovatelů bylo z Prahy, vystavovatelé ze vzdálenějších míst se zúčastnili jen ojediněle (Jablonec nad Nisou, Louny, Turnov, Brno...). Až na několik výjimek byli všichni vystavovatelé z českých zemí.²⁰⁸

---

²⁰⁸ *Katalog* (Písek 1912).

Typ velké všeobecné krajinické výstavy reprezentuje Všeobecná německá výstava v Ústí nad Labem 1903. V jejím katalogu je uvedeno 897 vystavovatelů, přičemž do tohoto počtu nejsou zahrnuti vystavovatelé, kteří se zúčastnili pouze některé z krátkodobých výstav, jichž se uskutečnilo velké množství. Oborových skupin bylo 20, tedy méně než na píšecké výstavě, příbuzné výrobní obory jsou však častěji sdruženy do jedné skupiny. Výsledná podoba oborových skupin tedy vypadala následovně: I. Potraviny a pochutiny, II. Textilní průmysl a oděvní živnosti, III. Stavebnictví a architektura, IV. Zařízení a výzdoba bytu, V. Umělecké řemeslo, VI. Keramika a sklářský průmysl, VII. Chemický průmysl, VIII. Kožené a střížní zboží a galanterie, IX. Papírnický a grafický průmysl, X. Hudební, vědecké a mechanické přístroje, nástroje a aparáty, XI. Kovové a železné zboží, náčiní a nářadí, XII. Strojírenství a elektrotechnika, XIII. Hornictví a hutnictví, XIV. Doprava, XV. Hygiena a pečovatelská zařízení, XVI. Sport a hry, XVII. Vzdělání a literatura, XVIII. Umění a domácí práce, XIX. Zemědělství, XX. Vynálezy a novinky.

Nejvíce vystavovatelů (108) se objevilo v kategorii strojírenství a elektrotechnika. Expozici strojírenství bylo vyhrazeno několik hal a někteří vystavovatelé se prezentovali ve vlastních pavilonech. Ve strojírenských halách byly vystaveny například plynové motory od vídeňské firmy Langen & Wolf, plynové generátory od Akciové společnosti strojírny dříve Breitfeld, Daněk a spol., parní turbína od První brněnské strojírenské a. s., Righofferovo kompletní zařízení pro pivovar, stroje na výrobu ledu a mrazáky pro restaurace, kavárny a řeznictví od brněnské Královopolské strojírny Lederer & Porges, jakož i její plunžrové čerpadlo pro brusírny a stroj na zpracování dřeva pojmenovaný „Titan-Bollgater“. Další zařízení na výrobu ledu předváděla plzeňská Škoda. K vidění ve strojovně byly dále elektromotory, dynamo, akumulátory a další stroje. Součástí komplexu strojírenských hal byla i kotelna (*Kesselhaus*) s parními kotli od firem Ruston a Škoda.

Na druhém místě co do počtu vystavovatelů (87) byla skupina zařízení a výzdoba bytu. Zhruba pětinu z vystavovatelů zde tvořili řemeslníci (tesaři, lakýrníci, tapetáři, malíři atd.), většinou z Ústí nad Labem a blízkých měst. I v této skupině převažovaly mezi vystavovateli továrny. Jednalo se hlavně o výrobce nábytku, kamen, sporáků, bytového osvětlení, praček, šicích strojů atd. Z předních firem svého oboru můžeme jmenovat např. výrobce koberců z Vratislavic nad Nisou firmu Ginzkey, továrnu na

železný nábytek a obchod pro vybavení bytu Hynka Gottwalda, výrobce šicích strojů Singer, českobudějovickou firmu L. & C. Hardtmuth, respektive jejího obchodního zástupce pro Ústí nad Labem a okolí, která zde ovšem nevystavovala tužky, ale keramická kamna a obkládačky.

V kategorii chemického průmyslu nechyběla samozřejmě nejdůležitější ústecká firma – a nejvýznamnější producent ve svém oboru v celé habsburské monarchii – Rakouský spolek pro chemickou a hutní výrobu, několik menších ústeckých chemických továren, stejně tak jako významný ústecký výrobce mýdel, olejů a svíček Georg Schicht nebo rafinerie minerálních olejů v Kralupech nad Vltavou. Zastoupeno zde bylo také několik chemických továren z Vídně. Naopak drobní živnostníci především z Ústí nad Labem a okolí byli silně zastoupeni v kategorii textilního průmyslu a oděvnictví (kloboučníci, ševci, krejčí, vlásenkáři atd.), uměleckého řemesla a některých dalších.

Ve skupině zemědělství je v katalogu uvedeno pouze 42 vystavovatelů, přičemž se jednalo jednak o výrobce zemědělských strojů, nářadí, materiálů, skleníků, vybavená mlýnů, mlékáren a dalších zařízení, jednak o vystavovatele semen, rostlin v květináčích či okrasných křovin zasazených přímo v areálu výstaviště (zemědělské spolky a časopisy byly zařazeny do skupiny vzdělání a literatury, ale jednalo se jen o několik málo vystavovatelů). Větší část zemědělských producentů vystavovala v rámci krátkodobých zemědělských výstav, jakými byla například třídní výstava drůbeže, drobného zvířectva a psů, týdenní výstava zemědělských plodin nebo jednodenní výstava dobytka a koní.

Mezi vystavujícími v dalších skupinách byly zastoupeny mj. dopravní společnosti – Ústecko-teplická železniční společnost (vystavovala plány ústeckého nádraží, plány a fotografie labské vlečky, statistické tabulky o přepravě zboží atd.), Rakouská severozápadní paroplavební společnost, Sasko-česká paroplavební společnost a další společnosti zabývající se říční plavbou. Vlastní expozicí se představilo pět měst – vedle Ústí nad Labem také Liberec a lázeňská města Karlovy Vary, Františkovy Lázně a Mariánské Lázně, která zde ukazovala plány, grafická vyobrazení, údaje o počtu návštěvníků a vzorky léčivých vod a solí. Mezi vystavovateli bylo také osm škol, např. ústecká obchodní akademie, která vystavovala učební pomůcky a knihy, odborné práce učitelů a školní práce žáků, dále několik živnostenských pokračovacích škol, c. k. odborná tkalcovská škola ve Varnsdorfu a další. Z vystavujících spolků můžeme

jmenovat ústecký horský spolek, který vystavoval turistické mapy, fotografie, seznam podniknutých výletů, výroční zprávy atd., vídeňský spolek Plamen (*Flamme*), jenž podporoval v monarchii nepřipustnou kremaci a představil různé modely, obrázky, tabulky a knihy, nebo ústecko-chabařovický učitelský spolek, jehož členové prezentovali své knihy, zoologické preparáty, výtvarná díla, mapy atd.

V sekci umění a domácích prací byla jednoznačně nejvýznamnější kolektivní výstava Spolku německých výtvarných umělců v Čechách, která zahrnovala díla předních současných českoněmeckých malířů té doby. Kromě něj zde vystavovalo několik regionálních malířů, zčásti zřejmě amatérských: například Karl Franz z Ústí nad Labem představil své tři obrazy z poštovních známek, znázorňující císaře Františka Josefa I., císařovnu Alžbětu a německého císaře.²⁰⁹

Celkově lze ke složení vystavovatelů na ústecké výstavě říci, že podobně jako v případě písecké výstavy dominoval ve stálé expozici sekundární sektor, v němž byl ovšem v porovnání s posledně jmenovanou relativně vyšší podíl továren včetně celé řady prvořadých výrobců svého oboru. Na druhou stranu byli však vzhledem k celkově vysokému počtu vystavovatelů na výstavě početně zastoupeni i drobní živnostníci.

Přes dominanci vystavovatelů řemeslné a průmyslové výroby se ústecké výstavy poměrně početně zúčastnili i vystavovatelé reprezentující další obory lidské činnosti: dopravní společnosti, města, vzdělávací instituce, spolky, výtvarní umělci atd. S přítomností tohoto druhu vystavovatelů jsme se setkali i u písecké výstavy, ovšem v méně reprezentativním zastoupení. Zemědělství producenti byli opět přítomni především formou krátkodobých výstav, obecně však stála zemědělská výroba na ústecké výstavě spíše v pozadí.

Zajímavým údajem je složení vystavovatelů dle sídla firmy. Tuto statistiku si zpracovali sami pořadatelé. Z 860 vystavovatelů, které brali v této statistice v úvahu, pocházelo 140 z Ústí nad Labem, 171 z ostatních oblastí obvodu liberecké Obchodní a živnostenské komory, 50 z Prahy a jejích předměstí, 104 z ostatních oblastí Čech, 181 z Vídně, 92 z ostatních oblastí Rakouska, 2 z Maďarska a 120 z Německa.²¹⁰ V porovnání nejen s píseckou, ale i s předchozími menšími výstavami v severních a severozápadních Čechách, byli na ústecké výstavě 1903 silněji zastoupeni

---

²⁰⁹ GALLY, J. M. (Hrsg.), *Amtlicher Katalog und Führer durch die unter dem höchsten Protektorate Sr. k. u. k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ferdinand Karl stehende Allgemeine Deutsche Ausstellung für Gewerbe, Industrie und Landwirtschaft in Aussig 1903*, Aussig 1903; *Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig* (1903), s. 77–199.

²¹⁰ *Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig* (1903), s. 129.

vystavovatelé, kteří nepocházeli z hostitelského města. Zatímco na písecké výstavě byl podíl vystavovatelů z hostitelského města okolo 1/3, a podobný poměr platil i pro menší severočeské výstavy, v Ústí nad Labem 1903 to byla jen přibližně 1/6. Pozoruhodný je zde především mimořádný zájem vystavovatelů z Vídně, kterých bylo víc než ze samotného Ústí nad Labem a mnohem více než z Prahy, a dále pak bohaté zastoupení vystavovatelů z Německa.

Pro srovnání uvedme základní data o vystavovatelích na Východočeské výstavě v Pardubicích 1903. Podle katalogu se jí zúčastnilo 1096 vystavovatelů včetně provozovatelů ochutnáváren, naopak zahrnutí nejsou účastníci krátkodobých přehlídek nebo část vystavovatelů v sekci školství. Oproti ústecké výstavě zde bylo silněji zastoupeno především zemědělství, lesnictví, lovectví a rybářství. Ve skupině zemědělství to bylo 69 vystavovatelů (mezi nimi mj. velké množství hospodářských spolků a společenstev), zemědělského průmyslu 47 a v samostatné skupině lesnictví, myslivosti, rybářství a lukařství (taková skupina na ústecké výstavě neexistovala a ojedinělí vystavovatelé těchto oborů byli rozděleni do skupin zemědělství a sportu) 26 vystavovatelů, mezi nimi mj. lesní správy velkostatků knížete Ferdinanda Kinského, Jana Thun-Hohensteina, knížete Františka Josefa Auersperga a dalších šlechticů. Kromě stále zemědělské expozice se i zde konalo množství krátkodobých výstav.

Strojírenství bylo zahrnuto do skupiny „stroje, nástroje a přístroje“ a samostatné skupiny hospodářských strojů (celkem 182 vystavovatelů), přičemž v prvně jmenované byli silně zastoupeni řemeslníci a živnostníci (nožíři, zámečníci, výrobce zdobených kávových mlýnků, vah atd.), menší továrny na stroje, ale také velké strojírenské a elektrotechnické závody (Škoda Plzeň, Akciová společnost strojírny dříve Breitfeld, Daněk a spol., královéhradecká strojírna Märky, Bromovský a Schulz, Královopolská strojírna Lederer & Porges, vídeňský Langen & Wolf, elektrotechnický podnik Františka Křížíka a další). Skupina chemického průmyslu a poživatin čítala 30 vystavovatelů, především menších výrobců hygienických potřeb, kávových náhražek, svíček a dalšího zboží. V dalších průmyslových skupinách byla struktura vystavovatelů srovnatelná s ústeckou výstavou.

Podobně jako v Ústí nad Labem byla mezi vystavovateli dále zastoupena města (vlastní pavilon měly kromě Pardubic také Česká Třebová a Kutná Hora), zdravotnická zařízení, školy, spolky a další instituce a korporace. Součástí pardubické výstavy byla

rovněž umělecká výstava, na které byla k vidění několika významných českých umělců, ve větší míře však neznámých, často regionálních malířů. Z hlediska původu dominovali vystavovatelé z Pardubic a širšího regionu (Chrudim, Hradec Králové, Choceň, Ústí nad Orlicí), ale také z Prahy bylo více než 100 vystavovatelů, naopak z Vídně se zúčastnilo jen 13 a z Německa pět vystavovatelů (téměř výhradně se jednalo o strojírenské podniky).²¹¹

Také většina dalších krajských výstav všeobecného zaměření nabízela zhruba stejné spektrum zastoupených oborů jako jmenované akce v Ústí nad Labem a Pardubicích, ačkoli reprezentativnost jejich zastoupení se případ od případu lišila. Obvykle se také setkáváme s přítomností jak drobných živnostníků, tak velkých výrobců. I v tomto ohledu panovaly mezi jednotlivými výstavami rozdíly, které pramenily nejen z velikosti výstavy, ale také cíleného zaměření, které akci vtiskli pořadatelé. Například výstava v Chomutově se zaměřila především na řemeslníky. Ambicí některých výstav bylo přilákat co největší počet vystavovatelů ze vzdálených oblastí a pokud se to podařilo, bylo to považováno za úspěch akce (Ústí nad Labem), jiné výstavy se záměrně omezily na vystavovatele z určité oblasti. Z největších výstav to byla především Jubilejní výstava pražské OŽK 1908, která měla představit producenty z obvodu této komory. Specifickým případem pak byla výstava v Liberci 1906, která se explicitně soustředila na německé vystavovatele z Čech.

Konečně se podívejme podrobněji na složení vystavovatelů na Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891. Té se ve všech 27 skupinách zúčastnilo celkově 8 772 vystavovatelů, přičemž do tohoto počtu jsou oproti většině ostatních výstav zahrnuti i účastníci krátkodobých expozic. Naopak zahrnuti nejsou účastníci výstavy lidového umění, literatury, někteří vystavovatelé v pavilonu města Prahy a další. Přes uvedenou nejednotnost ve způsobu počítání vystavovatelů byl jejich počet na zemské výstavě 1891 ze všech výstav ve sledovaném období jednoznačně nejvyšší.

Vzhledem k neúčasti většiny německých výrobců byly některé obory značně ochuzeny, týkalo se to zejména textilního průmyslu, sklářství, chemického průmyslu a hornictví. Velmi silně bylo na zemské výstavě zastoupeno zemědělství. Stálých vystavovatelů ve skupině zemědělství bylo přes 2 000, ještě o něco větší počet se

---

²¹¹ *Východočeská výstava v Pardubicích 1903*, Pardubice 1903; *Východočeská výstava r. 1903 v Pardubicích. Katalog. Druhá umělecká výstava v Pardubicích ode dne 25. července do 8. září 1903*, Pardubice 1903.

zúčastnil výstav dočasných. Mezi vystavovateli ve skupině zemědělství lze zdůraznit vysoký počet vystavujících českých šlechticů (hrabě Jaromír Černín, hrabě Karel Buquoy Longueval, hrabě Jan Harrach, kníže Josef Adolf Schwarzenberg, kníže Jiří Lobkovic a mnoho dalších). Dalších 569 vystavovatelů bylo ve skupině hospodářského průmyslu – zde bylo zastoupeno především cukrovarnictví, které v té době představovalo nejrozvinutější český průmyslový obor. Součástí expozice cukrovarníků byla kromě různých strojů, přístrojů a výrobků z cukrové řepy také prkenná homole cukru představující údajnou denní spotřebu cukru v Čechách. Z dalších oborů potravinářského průmyslu bylo na výstavě významně zastoupeno pivovarnictví, lihovarnictví, mlynářství a pekařství, zpracování ovoce a další.

Velké množství vystavovatelů bylo dále ve skupině oděvnictví (295 vystavovatelů), železné a kovové výrobky (300 vystavovatelů), výroba nábytku (166 vystavovatelů). Skupina textilního průmyslu byla i přes bojkot německých producentů obeslána 189 vystavovateli. Naopak ve skupině hornictví najdeme jen 25 a hutnictví 14 vystavovatelů. Skupina strojírenství sice patřila k početně méně zastoupeným (84 vystavovatelů), ale byla přesto jednou z nejdůležitějších a nejvíce diskutovaných na celé výstavě. Setkáme se zde opět s nejvýznamnějšími českými strojírnami, které byly již zmíněny v souvislosti s předchozími výstavami – Ringhoffer, Škoda, Akciová společnost strojírna, Märky, Bromovský a Schulz – z dalších pak Pražská akciová strojírna, První českomoravská továrna na stroje a další. Elektrotechnický průmysl samostatnou skupinu na Všeobecné zemské výstavě neměl, a tak byl závod Františka Křižíka, vystavující vedle dynamoelektrických strojů také obloukové lampy a žárovky, elektrická počítadla a telefony, zařazen do skupiny vědeckých nástrojů a hodin. Křižík kromě toho zajistil osvětlení celé výstavy, zřídil na výstavišti světelnou fontánu, postavil elektrickou dráhu k výstavišti a jak bylo popsáno v předchozím textu, významně se na výstavě podílel jako člen pořadatelského týmu. Samostatné výstavní kategorie byly dále vyhrazeny výrobkům z kůže, výrobkům ze dřeva, papírnictví a knihařství, polygrafii, průmyslovému zpracování hlíny a skla, chemickému průmyslu, výrobkům ze zlata a stříbra, dopravním prostředkům, inženýrství a stavitelství, výrobě hudebních nástrojů.²¹²

Celkově byli mezi vystavovateli z odvětví sekundárního sektoru na zemské výstavě početně zastoupeni jak drobní živnostníci, tak továrny. Z velkých průmyslových

---

²¹² *Sto let práce III*, s. 7–15; *Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze. Hlavní katalog*.

podniků již byly jmenovány přední české strojírný, elektrotechnický závod Františka Křížka, patří sem i zmíněné cukrovary a další velcí výrobci v potravinářském průmyslu, z ostatních oborů lze jmenovat především hutnictví, byť se jednalo o skupinu zastoupenou pouze 14 vystavovateli (byla mezi nimi např. Pražská železářská společnost, Poldina huť, Česká montánní společnost a další), chemický, respektive tukový velkoprůmysl reprezentovaly např. ústecké Schichtovy závody (jeden z nemnoha národnostně německých vystavovatelů) nebo továrna na výrobu umělých hnojiv v Kolíně. Větší či menší továrny byly zastoupeny i ve většině dalších oborů.²¹³ Vedle toho byla však na zemské výstavě také významná účast vystavovatelů z řad řemeslníků a živnostníků. Jejich výrobky převládly ve 12 výstavních skupinách a dominovaly centrální části výstavy v Průmyslovém paláci.²¹⁴

Přidruženou výstavu tvořila kategorie patentů a vynálezů, výjimečně přístupná i pro zahraniční vystavovatele, které se zúčastnilo 178 firem a jednotlivců. Jedním z nich byl například patentový právník L. Vojáček, který zastupoval několik zahraničních i českých vynálezců a ve své expozici představil vedle vzorů a vyobrazení různých domácích a cizích vynálezů a alba českých vynálezců také „psací stroj bez pentlice“ (patent Yost, New York), pistole a pušky Karla Krnky,²¹⁵ „bezpečný hornický kahanec“ (patent Postolka a Eliasch) nebo „elektrický připomínatel napájení pro parní kotle“ (patent V. Sýkora).²¹⁶

V kategorii zdravotnictví a sociální politiky se představilo 167 vystavovatelů, mezi nimi např. pražské Bratrstvo vzájemně se podporujících řemeslníků a živnostníků, které vystavovalo pamětní knihu, výroční zprávy, stanovy a další dokumenty vztahující se k jeho činnosti, Jednota okresních nemocenských pokladen v království Českém, vystavující tabulky s organizačním plánem okresních nemocenských pokladen v Čechách, jejich finanční bilance a stavy členstva, Křesťanský spolek mladíků v Čechách, jenž ukazoval „doklady o činnosti spolku samého a spolku ‚Domovina‘ pro kleslé dívky“, nemocnice v Litomyšli s pomůckami pro první pomoc, zubní technik Karel Šloser z Litoměřic představil „různé umělé chrupy, ponebí, strojky ku řízení křivě stojících zubů“, mezi dalšími vystavovateli pak byla Dělnická beseda v Karlíně, Spolek

---

²¹³ Viz tamtéž.

²¹⁴ HLAVÁČKA, M., *Jubilejní výstava*, s. 25.

²¹⁵ K nim podrobně PAZDERA, David, *Zapomenutý triumf. Karel Krnka a Zemská jubilejní výstava*, in: BLÜMOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jitka (edd.), *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice 2005, s. 75–92.

²¹⁶ *Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze. Hlavní katalog*, s. 228.

vzájemně se podporujících domovníků, ale také například hlavní město Praha a mnoho dalších.²¹⁷

Ve výrazně větší míře než na zmíněných krajinských výstavách bylo na zemské výstavě zastoupeno školství (503 vystavovatelů), výtvarné umění (309 vystavovatelů) a dále pak literatura, lidové umění a retrospektivní expozice. Jedním z vystavovatelů byl zemský výbor, který se prezentoval v samostatném pavilonu.

Pořadatelé provedli přesnou statistiku, kolika vystavovateli byly na všeobecné zemské výstavě zastoupeny obvody všech obchodních a živnostenských komor v Čechách i jednotlivá města. Celkově bylo do této statistiky zahrnuto 8 459 vystavovatelů. Z nich bylo 4 806 (57 %) z obvodu pražské OŽK, přičemž samotná Praha a její vnitřní předměstí (Karlín, Smíchov, Vinohrady, Žižkov) byla zastoupena 1 921 vystavovateli (tj. 23 % všech vystavovatelů). V rámci obvodu pražské OŽK byla dále více než stovkou vystavovatelů zastoupena města Rakovník, Mělník, Poděbrady, Chrudim, Český Brod, Pardubice, Slaný, Kutná Hora a Čáslav. Obvod liberecké OŽK byl zastoupen 1 985 vystavovateli, z obvodu plzeňské OŽK pocházelo 660 vystavovatelů (ze samotné Plzně to bylo 163), českobudějovické 518 (přímo z Českých Budějovic 86) a chebské 490. V případě liberecké a chebské komory měla na podíl zastoupení jednotlivých měst zásadní vliv národnostní otázka, které se budeme blíže věnovat v kapitole IV.4. Výstava byla určena – až na výjimku kategorie patentů a vynálezů – pouze pro vystavovatele z Čech.

Obecně je možno říci, že na všeobecné zemské výstavě i na krajinských výstavách všeobecného zaměření bylo spektrum vystavovatelů velmi široké. Ve stálých expozicích převládal většinou sekundární sektor, i když zastoupení jednotlivých odvětví bývalo dosti odlišné. Ve větší či menší míře bývalo zastoupeno také zemědělství, hornictví, doprava, veřejná správa, peněžnictví, zdravotnictví, školství, umění, činnost zájmových korporací atd. Z hlediska zastoupených oborů tvoří specifikum výstavy specializované, které se soustředily obvykle na jeden obor, i když jak bylo vidět na příkladu odborné truhlářské výstavy, bylo do koncepce výstavy zahrnuto širší spektrum exponátů, s hlavním oborem více či méně souvisejících.

Určité rozdíly panovaly v poměru zastoupení drobných živnostníků a továren. Obvykle býval na větších výstavách nadregionálního záběru oproti menším lokálním

---

²¹⁷ Tamtéž, s. 213–218.

výstavám podíl velkých producentů vyšší, ale některé z větších výstav se cíleně zaměřily především na řemeslníky a počet velkých producentů na nich byl relativně malý. Rozdíly panovaly také v účasti vystavovatelů z hlediska sídla jejich firmy. Velkoryse plánované výstavy většinou přilákaly větší počet vystavovatelů ze vzdálenějších oblastí, ale některé velké výstavy se zaměřovaly na výrobce z určitého regionu. Na menších krajinských výstavách většinou převažovali výrobci z širšího okolí místa konání.

III.4. Veřejnost

Poslední skupinou aktérů je veřejnost. Jedná se v první řadě o návštěvníky, kteří výstavy navštěvovali individuálně či korporativně. Zúčastněné korporace se mnohdy neomezovaly na roli návštěvníků, ale podílely se na doprovodných programech výstav. Do této kategorie patří ovšem také obyvatelstvo výstavních měst, které se nutně stávalo účastníkem těchto akcí. Důležitým hráčem byl rovněž tisk, ať už místní nebo z jiných měst, který výstavám věnoval pozornost.

Počty návštěvníků průmyslových a všeobecných výstav na přelomu 19. a 20. století jsou takřka zarážející. Nejednalo se pochopitelně o specifikum výstav v Čechách, ale o dobový fenomén. Světovou výstavu v Paříži 1889 navštívilo přes 32 milionů návštěvníků, v Chicagu 1893 to bylo 27,5 milionů a v Paříži roku 1900 dokonce přes 50 milionů.²¹⁸ Další zahraniční výstavy sice takových počtů návštěvníků nedosahovaly, ale milionové návštěvy bývaly poměrně časté. Z průmyslových a všeobecných výstav konaných v Čechách v rozmezí let 1891–1914 měla nejvyšší návštěvnost Všeobecná zemská výstava v Praze roku 1891, a sice 2 432 356 návštěvníků, výstavu v Liberci 1906 viděl 1 265 423 návštěvníků.²¹⁹ Většina výstav v Čechách sice milionových návštěv nedosahovala, ale stejně se počítala mnohdy na stovky tisíc návštěvníků a několikanásobně tak převyšovala počet obyvatel výstavních měst. Výstavu v Chomutově roku 1913, který měl v té době okolo 20 000 obyvatel, vidělo 670 204 návštěvníků, výstavu v Ústí nad Labem 1903 se zhruba 37 000 obyvatel navštívilo 588 752 lidí, výstavu v Mladé Boleslavi v roce 1912, kde žilo tehdy asi 16 000 obyvatel, zhlédlo přes 300 000 návštěvníků.²²⁰

Na výstavy se sjížděli lidé z blízka i daleka. Do místa konání bývaly vypravovány zvláštní vlaky a byla posilována pravidelná vlaková spojení. Lidé přitom nepřijížděli pouze individuálně, ale velmi často také korporativně. Do Prahy v době konání Všeobecné zemské výstavy bylo vypraveno 464 zvláštních vlaků, které přivezly téměř čtvrt milionu pasažérů. Většina z nich byla vypravena na objednávku pořadatelů

---

²¹⁸ KRETSCHMER, W., *Geschichte der Weltausstellungen*, s. 287–303.

²¹⁹ *Sto let práce I–II*, s. 322; ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil 1, s. 46.

²²⁰ Údaje o počtu návštěvníků přináší: k chomutovské *Bohemia* 86/255, 17. 9. 1913, s. 7 ; k ústecké *Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig 1903*, s. 196; k mladoboleslavské *Jizeran* 33/76, 2. 10. 1912, nestr.; údaje o počtu obyvatel se v případě Chomutova a Mladé Boleslavi vztahují k roku 1910 a jsou převzaty z: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 397; KAISEROVÁ, Kristina – KAISER, Vladimír (edd.), *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, s. 78–80.

zájezdů, zbytek pak ve vlastní režii dráhy. Kromě toho se podle odhadů železniční správy zvýšil během výstavy počet cestujících v běžných spojích v porovnání se stejným obdobím předchozího roku o 770 000.²²¹ Zvláštní vlaky a posilování spojů bylo běžné i v mnoha případech krajinských výstav. Na ústeckou výstavu v roce 1903 byl např. z Chomutova vypraven zvláštní vlak o 14 vagónech, který přivezl okolo 1 400 osob.²²²

Velmi častou formou korporativních návštěv byly příjezdy různých spolků, společenstev a profesních sdružení. Jednak to byly živnostenské spolky, které tak často podpořily svou bratrskou organizaci, jež výstavu pořádala. Na ústeckou výstavu v roce 1903, kterou pořádal tamní Živnostenský spolek, se přijelo podívat okolo 30 živnostenských spolků nejen z českých zemí, ale i z jiných částí monarchie a Německa. Nejpočetnější delegace, čítající přes 100 členů, vyslaly spolky z Litoměřic, Brna, Žatce, Mostu, Liberce, Jirkova, Chomutova, Zhořelce a masovou, šestisetčlennou návštěvu podniklo sdružení živnostenských spolků z obvodu chebské Obchodní a živnostenské komory. Velmi ceněný byl příjezd kolegů z Vídně, na jehož ohlášené datum byl brán ohled při plánování oslav třicátého výročí založení ústeckého Živnostenského spolku.²²³ Škála příjíždějících korporací však bývala velmi široká. Na ústeckou výstavu tak přijelo dále například Společenstvo kovářů, zámečnicků, kolářů a klempířů ze saského Stolpenu, Sdružení severočeských dentistů, Spolek obchodních cestujících Rakouska-Uherska, Společenstvo pekařů z Litoměřic, ale také velké množství pěveckých spolků z Čech a ze Saska, stranou nezůstaly ani sportovní spolky jako například kuželkáři z Drážďan, cyklisté z Petrovic, střelecký klub z Libouchce nebo Svaz rybářských spolků z Čech.²²⁴ Na chomutovskou výstavu v roce 1913 přijel kromě Moravského živnostenského spolku také například Svaz německých hodinářů v Čechách, Ústřední svaz německých okrašlovacích spolků Rakouska nebo česká sekce Svazu majitelů kinematografu v Rakousku.²²⁵

Výstav se individuálně i korporativně účastnilo také dělnictvo, byť jejich počty byly podle dobových ohlasů spíše nižší. Svědčí o tom mj. skutečnost, že na Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 byla zaznamenána pouze jedna velká dělnická hromadná

---

²²¹ NOVOTNÝ, Jan, *Návštěvníci zemské jubilejní výstavy v Praze 1891*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Pražské slavnosti a velké výstavy* (= Documenta Pragensia XII), Praha 1995, s. 345–354, zde s. 347.

²²² OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*, s. 82.

²²³ Tamtéž, s. 81.

²²⁴ Tamtéž, s. 82.

²²⁵ OKURKA, T., *Českoněmecká zemská výstava*.

návštěva. Jednalo se o výpravu národně orientovaného českého dělnictva. Část dělnictva naopak výstavu jakožto oslavu kapitalismu odmítala.²²⁶

Mnohé z korporací uspořádaly v rámci výstav své sjezdy a kongresy. U příležitosti výstavy v Liberci 1906 bylo uspořádáno přes 70 sjezdů a kongresů různých zájmových a profesních spolků, svazů, politických a podnikatelských sdružení a dalších korporací. Byly mezi nimi například Spolek majitelů domů v Rakousku, Ústřední svaz německých lékařů v Čechách, Spolek německých zvěrolékařů v Rakousku, Grémium knihtiskařů, společenstvo zámečnicků obvodu liberecké obchodní a živnostenské komory, Svaz německých advokátů v Čechách, Svaz německých chovatelů drůbeže a drobného zvířectva v Čechách, Svaz německých odpůrců alkoholu v Rakousku, Německý a rakouský alpský spolek, Svaz Němců v Čechách, Německý školský spolek a mnoho dalších. V rámci této výstavy se konal také sněm rakouských živnostenských a obchodních komor, sjezd centrálního svazu průmyslníků Rakouska, kongres říšského svazu německých živnostenských spolků Rakouska, všeobecný sjezd Svazu německých spořitelů v Čechách, pražský *burschenschaft* Carolina zde oslavoval čtyřicetileté výročí založení a podobné akce uspořádaly i další korporace.²²⁷ Různé sjezdy a kongresy se konaly v rámci všech velkých výstav.²²⁸

Pokud už konání kongresu či sjezdu nebylo stanoveno právě s ohledem na konání výstavy, pak bývala návštěva právě probíhající výstavy často součástí jeho programu. Tak například i pro novoslovanský sjezd v Praze v roce 1908 byla návštěva Jubilejní výstavy pražské OŽK jedním z důležitých bodů programu a výsledky celého sjezdu byly významně poznamenány pozitivním dojmem, jaký tato výstava na delegáty učinila.²²⁹

Zúčastněné korporace se však neomezovaly pouze na prohlídku výstavy a případně uspořádání vlastního sjezdu či kongresu. Vystupovaly mnohdy v rámci programu doprovodných akcí výstavy s veřejnými vystoupeními. Jednou z forem byla veřejná cvičení tělovýchovných spolků. Na dobu konání zemské výstavy 1891 naplánovala

---

²²⁶ Praha. Denní list výstavní 1/127, 20. 9. 1891, s. 1; Praha. Denní list výstavní 1/128, 21. 9. 1891, s. 1; srov. ALBRECHT, Catharine, *Pride in Production: The Jubilee Exhibition of 1891 and Economic Competition between Czechs and Germans in Bohemia*, Austrian History Yearbook 24, 1993, s. 101–118, zde s. 115–116.

²²⁷ ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, s. 43–44; srov. MELANOVÁ, M., *Liberecká výstava*, s. 47–48.

²²⁸ Ke Všeobecné zemské výstavě 1891 HLAVÁČKA, M., *Jubilejní výstava*, s. 76–77.

²²⁹ HÁJEK, Jan, *Novoslovanský sjezd a společenské akce v Praze v létě roku 1908*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Pražské slavnosti a velké výstavy* (= Documenta Pragensia XII), Praha 1995, s. 283–303.

Československá obec sokolská druhý všesokolský slet, během něhož se konala veřejná cvičení v Královské oboře.²³⁰ Sokolská cvičení probíhala i v rámci menších výstav, jako např. v Sedlčanech 1898.²³¹

Konání výstavy ovlivnilo také chod stálých kulturních institucí ve městě. Divadla uzpůsobovala svůj program harmonogramu výstavy. V Národním divadle se v roce 1891 konala slavnostní představení k otevření Všeobecné zemské výstavy a poté na počest příjezdu císaře Františka Josefa I. i dalších významných hostů, kteří Prahu navštívili za účelem prohlídky výstavy.²³² V předvečer zahájení výstavy v Hradci Králové uspořádala v Klicperově divadle Jednota divadelních ochotníků speciální představení, po němž následovala serenáda na náměstí. Také v Liberci se večer před zahájením tamější výstavy konalo v divadle za účasti arcivévody Ferdinanda Karla slavnostní představení.²³³

Na zajištění zázemí výstavních podniků se aktivně podílela velká část obyvatel dotyčných měst. Týkalo se to zejména ubytování. Kapacity místních hotelů v době mimořádného náporu návštěvníků pochopitelně nestačily, a tak se výstavní výbory obracely na občany s výzvou o pronájem bytů a pokojů. Ubytovací kancelář Všeobecné zemské výstavy tímto způsobem dostala od Pražanů přes 1 200 nabídek.²³⁴ Velké množství ubytování v soukromí nabízeli v roce 1903 také obyvatelé Ústí nad Labem a stejně tomu bylo i v dalších městech, kam v době konání výstavy zavítal nebývalý počet návštěvníků.²³⁵ Na nápor zákazníků se museli připravit také majitelé obchodů a restaurací ve městě, stejně tak jako provozovatelé městské dopravy.

Obyvatelstvo měst se dále podílelo na důstojném vítání významných hostů výstavy. V první řadě to bylo velkolepé vítání císaře Františka Josefa I. v Praze v roce 1891 a Liberci 1906, kterého se účastnily tisíce lidí. Zástupy lidí v ulicích však nadšeně vítaly i další významné hosty výstav: arcivévodu Karla Františka Josefa v Chomutově, arcivévodu Ferdinanda Karla v Ústí nad Labem, ale také českého místodržitele, delegace poslanců a další významné hosty. Zároveň mělo místní obyvatelstvo dbát na

---

²³⁰ Praha. Denní list výstavní 1/44, 28. 6. 1891 s. 2; 1/45, 30. 6. 1891, s. 3; 1/46, 1. 7. 1891, s. 1–5; 1/47, 2. 7. 1891, s. 1–3; srov. HLAVAČKA, M., *Jubilejní výstava*, s. 94–96.

²³¹ VYSTYD, A., *Jubilejní výstava v Sedlčanech*, s. 34.

²³² PECHOUŠKOVÁ, Jana, *Národní divadlo a Jubilejní zemská výstava v Praze*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Pražské slavnosti a velké výstavy* (= Documenta Pragensia XII), Praha 1995, s. 365–387.

²³³ Ratibor 11, 1894, s. 424; ARNOLD, E., (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, s. 13.

²³⁴ HLAVAČKA, M., *Jubilejní výstava*, s. 76.

²³⁵ OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*, s. 112.

slavnostní výzdobu domů. K tomu bývalo vyzýváno na stránkách novin před zahájením výstavy nebo před příjezdem vzácného hosta starostou.²³⁶

Úloha tisku byla pro úspěch výstavy vůbec mimořádně důležitá. Noviny vydávané v místě konání už dlouhou dobu před začátkem výstavy informovaly podrobně o přípravných pracích, budování výstaviště, počtu přihlášených vystavovatelů, očekávaných návštěvách významných hostů atd. Podílely se tak významně na propagaci celé akce, která přispívala k vysoké návštěvnosti. Vycházely přitom jednak z oficiálních zpráv výstavních výborů, které byly redakcím pravidelně zasílány, především ale přinášely vlastní informace. Nebývalo neobvyklé, že místní periodika byla během konání výstavy rozšířena o speciální výstavní přílohu, která v každém čísle přinášela podrobné informace o vystavovatelích a průběhu výstavy. Velkou pozornost věnovala výstavám ovšem i periodika vydávaná v jiných městech. Týkalo se to pochopitelně v první řadě velkých pražských výstav, jimž byla věnována velká pozornost ve všech českých novinách, a v německojazyčném prostředí především liberecké výstavy. Ale také o menších krajinských novinách referoval často regionální tisk ze vzdálenějších oblastí a pravidelně také hlavní pražské deníky. Sami pořadatelé pochopitelně o pozornost tisku velmi stáli a vycházeli jí všemožně vstříc. Třeba výstavní výbor hořické výstavy usiloval o vyslání stálého zpravodaje *Národních listů*, jemuž byl ochoten obstarat v Hořicích na dobu výstavy ubytování a město přislíbilo platit stravu.²³⁷

---

²³⁶ Takto např. vyzýval k výzdobě ulic obyvatelstvo Teplic starosta před příjezdem českého místopředsedy: *Teplitz-Schönauer Anzeiger* 35/56, 13. 7. 1895, s. 1.

²³⁷ SOKA Jičín, HPUV, neuspořádaný fond, protokol o schůzi odborových předsedů a jednatelů s ústřední správou dne 11. 6. 1903.

III.5. Aktéři: shrnutí

Pohlížíme-li na průmyslové a všeobecné výstavy v Čechách na konci 19. a začátku 20. století obecně jako na instituci, můžeme konstatovat, že byla přitažlivá pro velmi široké spektrum aktérů, a to jak z hlediska zúčastněných institucí a korporací, tak ze socioprofesionálního hlediska. Na jednotlivých konkrétních výstavách byl okruh zúčastněných aktérů pochopitelně rozdílný. Lokální řemeslnické nebo menší odborné výstavy zahrnovaly v kategorii pořadatelů, vystavovatelů i návštěvníků omezený počet korporací a socioprofesionálních skupin, naopak u velkých krajinských výstav nebo v případě zemské výstavy byl jejich okruh značně široký.

V roli iniciátorů a pořadatelů se velmi výrazně uplatňovaly živnostenské, průmyslové a v případě dělnických výstav také dělnické spolky, velmi aktivní byla rovněž živnostenská společenstva. K nejdůležitějším podporovatelům a někdy též pořadatelům výstav pak patřily orgány obecní a okresní samosprávy a rovněž obchodní a živnostenské komory. Především v případě zemské výstavy sehrály významnější roli také orgány zemské samosprávy. Nelze však opomenout ani podporu státních úřadů, zemědělské rady a dalších institucí a korporací. Zároveň vystupovala mimo institucionální rámec celá řada soukromých podporovatelů. Význam osobní angažovanosti konkrétních jedinců je třeba mít na paměti také s ohledem na velmi častou kumulaci funkcí, kdy jedna a táž osoba zastupovala zároveň např. orgán obecní i zemské samosprávy, spolek atd.

Instituce, korporace a jednotlivci tvořící skupinu pořadatelů a podporovatelů přitom reprezentovaly více sociálních a profesních skupin. Jednalo se v první řadě o drobné živnostníky, organizované v živnostenských spolcích a společenstvech. Významně zde však byli zastoupeni také velkopřemyslníci, případně i velkoobchodníci, ať už přímou účastí ve výstavních výborech nebo prostřednictvím korporace hájící jejich zájmy. Reprezentanty těchto kruhů najdeme především v obchodních a živnostenských komorách a některých spolcích (Průmyslová jednota, Merkur), případně též jako soukromé osoby. Za reprezentanty především podnikatelské buržoasie, svobodných povolání a vyššího úřednictva lze v průmyslových městech pokládat orgány

obecní samosprávy.²³⁸ Mezi členy výstavních výborů často najdeme učitele, redaktory, spisovatele a další představitele inteligence. Zmínit je třeba rovněž šlechtické i nešlechtické velkostatkáře. V pořadatelských týmech většiny všeobecně zaměřených průmyslových nenajdeme zástupce dělníků – ti namísto toho pořádali vlastní dělnické výstavy.

Široké spektrum socioprofesionálních skupin zastoupených ve skupině pořadatelů a podporovatelů korespondovalo se složením zúčastněných vystavovatelů. Najdeme mezi nimi – na různých výstavách v různé míře – drobné živnostníky i velké průmyslové podniky, na všeobecných výstavách dále velkostatkáře i rolníky, ale také různé spolky, města a městská zařízení, instituce zřízené zemí a státem, obchodní a živnostenské komory atd. Specifický případ zde tvoří opět dělnické výstavy určené primárně pro vystavovatele z řad dělnictva.

Spektrum profesionálních skupin přímo zúčastněných na výstavách pak rozšiřují aktéři v kategorii „dodavatelů“ – mj. architekti, hudebníci, hostinští, stavitelé, ale i stavební dělníci a mnoho dalších. Poslední skupina – veřejnost zahrnovala v roli návštěvníků, ale také zúčastněných obyvatel měst rovněž široké vrstvy společnosti: od panovníka, ministrů, místodržícího, přes velkopřemyslníky, velkoobchodníky, živnostníky (viz sjezdy a konference konané v rámci jednotlivých výstav a korporativní návštěvy) až po dělníky, byť v jejich případě se setkáváme i s ideologicky podmíněným odmítnutím účasti.

Na závěr je třeba ještě poznamenat, že jednotliví aktéři často vystupovali na výstavách současně v různých rolích. Instituce, korporace a jednotlivci zastoupení ve skupině pořadatelů a podporovatelů mohli být zároveň i vystavovatelé. Na jedné straně se to týkalo expozic různých spolků, měst atd., na druhé straně vystavovali mnozí pořadatelé a podporovatelé jako soukromí majitelé firmy (jako jeden příklad za všechny je možno uvést expozici firmy Františka Křižíka na Jubilejní výstavě 1891). Jmenovali jsme také příklady, kdy firmy patřící lidem z okruhu pořadatelů byly vybrány jako výstavní dodavatelé (stavební práce, osvětlení výstaviště atd.). Velká část zúčastněných pořadatelů, podporovatelů, dodavatelů a vystavovatelů vystupovala také v roli návštěvníků a na druhou stranu široká veřejnost nebyla jen pouhým pasivním recipientem, ale často také aktivním účastníkem výstavní akce (poskytovala nezbytné

---

²³⁸ FASORA, Lukáš – KLADIWA, Pavel, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850–1918. Dílčí výsledky výzkumu v České republice*, in: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*, Brno 2006, s. 11–40, zde s. 29.

zázemí, aktivně se účastnila doprovodných akcí...). Popsané skupiny aktérů se tak do značné míry navzájem prolínají.

IV. Motivy a cíle

IV.1. Podpora průmyslu, obchodu a řemesel. Ekonomický profit

Pojetí výstav jakožto prostředku podpory průmyslové a řemeslné výroby se poprvé prosadilo na francouzských Národních výstavách na počátku 19. století. Jako iniciátor a organizátor vystupoval tehdy především stát, který chtěl z pragmatických důvodů podpořit podnikatelského ducha, usnadnit francouzským výrobcům uplatnění na trhu, a zároveň získat informace o stavu průmyslové a řemeslné výroby v zemi, jež měly úřadům pomoci při uplatňování vhodných opatření na její podporu. S podobným pojetím se můžeme setkat i v případě pražských průmyslových výstav ve 20. a 30. letech 19. století, pořádaných nejprve guberniem a poté Průmyslovou jednotou.

Ačkoli výstavnictví prošlo do přelomu 19. a 20. století výraznými proměnami, podpora průmyslu, řemesel a obchodu zůstávala nadále jeho důležitou funkcí. Oproti první polovině 19. století doznala ovšem i ona určité proměny. Jednak ustoupila do pozadí role státních a zemských úřadů, které dříve získávaly prostřednictvím výstav informace pro efektivní hospodářskou politiku. Na přelomu 19. a 20. století už měly výstavy mnohem spíše poskytnout informace samotným živnostníkům a průmyslníkům o nových možnostech uplatnění na trhu a dávat jim podněty a příklady, které je měly vést k dalšímu úsilí o zdokonalování jejich práce. Německý teoretik výstavnictví Alfons Paquet popisoval na počátku 20. století zlepšování výrobků jako jedno z hlavních poslání průmyslových výstav.²³⁹ Také autor článku v časopise *Středočeský živnostník* zdůrazňoval jako jeden z důležitých výsledků výstav skutečnost, že jsou pro živnostníky zdrojem informací o činnosti ostatních výrobců a inspirací ke zdokonalování jejich vlastních výrobků: „Než i z výrobků svých konkurentů může každý vystavovatel čerpat mnohé cenné poznatky. Na výstavě, kde vystavené výrobky možno každému volně prohlédnouti, může i živnostník prohlédnouti si zevrubně práci druhého živnostníka, seznati jeho vkus a výrobní manýru, a dle toho řídit se pak při výrobě vlastní.“²⁴⁰

Vedle toho měly výstavy přelomu 19. a 20. století podporovat vystavující producenty ještě v jednom zásadním ohledu. V mnohem větší míře než dříve se výstavy v této době

---

²³⁹ PAQUET, A., *Das Ausstellungsproblem*, s. 113.

²⁴⁰ *Živnostníci na výstavách*, *Středočeský živnostník* 10/37, 16. 9. 1911, s. 2.

obracely na masové publikum, které bylo vnímáno jako konzument.²⁴¹ Výstavy měly vystavovatelům přinést rozšíření okruhu odběratelů a zároveň umožnit konzumentům porovnávat výrobky a služby různých producentů.²⁴² Průvodce Jubilejní výstavou pražské obchodní a živnostenské komory řadil k hlavním cílům výstavy právě přímý kontakt vystavovatelů s potenciálními zákazníky: „Komoře šlo při díle výstavním o to, aby všem příslušníkům svým poskytla možnost, ukázati výsledky svého snažení hospodářského široké veřejnosti, navázati tím nové styky obchodní a získati nové kruhy zákaznictva.“²⁴³ Podobně popisovali pořadatelé výstavy severovýchodních Čech ve Vrchlabí 1896 ve svém svolání k výrobcům ekonomický přínos účasti na této akci: „Výstava v rozsahu, jaký zamýšlíme, působí nepochybně produktivně. Dává vystavovateli příležitost navázat nové kontakty (...) a přivádí mu konzumenty, které by jinak vůbec nebyl schopen vyhledat.“²⁴⁴ Také pořadatelé výstavy v Hradci Králové 1894 uváděli jako jeden z jejích cílů, že: „(...) má výrobním třídám (...) poskytnout příležitost, aby výrobky jejich v širší známost vešly.“²⁴⁵

Oproti jiným reklamním a informačním médiím té doby nabízely výstavy v tomto ohledu řadu výhod. Především to byla skutečnost, že na rozdíl například od tištěné reklamy, katalogů zboží nebo časopiseckých článků byly na výstavách k vidění skutečné předměty s „aurou originálu“. Jak pro obchodní partnery, tak pro potenciální zákazníky měl velký význam reálný kontakt s výrobky.²⁴⁶ Především pro drobné výrobce představovaly výstavy jedinečnou možnost, jak své výrobky ukázat široké veřejnosti. Maloživnostníci neměli – snad kromě skromné výkladní skříně a vyložení zboží přímo v prostorách živnosti – k dispozici jiných efektivních prostředků, jak svou produkci vystavit před zraky většího množství potenciálních zákazníků.²⁴⁷ Velké továrny využívaly i jiných prostředků, především prodejních skladů nebo obchodních cestujících, ale i pro ně představovaly výstavy mimořádnou možnost, jak oslovit široké vrstvy obyvatelstva.

---

²⁴¹ GROßBÖLTING, T., „*Im Reich der Arbeit*“, s. 209–211.

²⁴² PAQUET, A., *Das Ausstellungsproblem*, s. 112.

²⁴³ HOTOWETZ, R., *Průvodce Jubilejní výstavou*, s. V.

²⁴⁴ Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Děčín (dále SOkA Děčín), fond 1. zemědělská výstava Varnsdorf (dále ZVV), kart. 1, inv. č. 14, Aufruf! Nordostböhmische Gewerbeausstellung Hohenelbe 1896.

²⁴⁵ Státní oblastní archiv v Zámrsku – Státní okresní archiv Hradec Králové (dále SOkA Hradec Králové), fond Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava (dále HPNV), kart. 5, inv. č. 23, koncept dopisu výkonného výboru městskému zastupitelstvu v Chrudimí ze dne 10. 9. 1893.

²⁴⁶ GROßBÖLTING, T., „*Im Reich der Arbeit*“, s. 42.

²⁴⁷ PAQUET, A., *Das Ausstellungsproblem*, s. 110–112.

Masy značně heterogenního publika, které tvořilo návštěvnictvo velkých průmyslových a všeobecných výstav, však zároveň představovaly pro vystavovatele určité nebezpečí. Bylo těžké koncipovat expozici tak, aby účinně oslovovala různé cílové skupiny (obchodní partnery, konečné spotřebitele...). Přínos účasti na takové výstavě proto byl těžko předvídatelný.²⁴⁸ Pro každý obor byly vzhledem k rozdílnosti produktů vhodné jiné metody tvorby expozice a oslovování návštěvníků, přičemž symbióza těchto přístupů na všeobecných výstavách byla problematická. Proto se z ekonomického hlediska jevílo výhodnější pořádat výstavy specializované na určitý obor. V zahraničí se odborné výstavy čím dál více prosazovaly již v posledních desetiletích 19. a zejména pak od začátku 20. století.²⁴⁹ Odborný charakter výstavy přitom nemusel nutně znamenat malý zájem široké veřejnosti. Příkladem ze zahraničí může být mezinárodní elektrotechnická výstava ve Frankfurtu nad Mohanem 1891, která trvala pět měsíců a viděl ji více než milion návštěvníků.²⁵⁰

Pořádání odborných výstav u nás propagoval na stránkách *Obzoru národohospodářského* český odborník na výstavnictví František Rössler: „(...) výstavy speciální, jen úzkého oboru, nabývají důležitosti svojí nepopíratelnou působivostí. (...) Chce-li se v některých oborech zahájit činnost ku zdokonalování a popularisování směřující, tu jako nejvydatněji na veřejnost i na vzpružení výroby působící prostředek pořádají se odborné výstavky. (...) Speciální výstavky poučují nejen konsumenty, ale i domácí výrobce, mají výchovný vliv a poskytují příležitost k srovnání vzorů, stávají se účinnou školou každému nejpohodlněji přístupnou.“ Autor v článku především zdůrazňoval význam odborných výstav pro nové obory: „Nové vymoženosti v zdravotnictví, tak jako průmysl umělý aneb nové otázky technické, na př. využití líhu, acetylénu, elektřiny, potřebují odborných výstav (...)“. S politováním však konstatoval, že odborné výstavy se dosud v Čechách příliš neujaly, což znesnadňovalo tuzemským producentům uplatnit se v nových oborech na trhu v konkurenci zahraničních výrobců: „Ale v tom naše výstavnictví vázne. Musíme doznati, že se u nás speciální výstavám z oborů technických věnuje málo pozornosti, až leda – když již

---

²⁴⁸ PAQUET, A., *Das Ausstellungsproblem*, s. 124.

²⁴⁹ Například v Německu bylo od začátku 20. století do první světové války uspořádáno několik výstav kuchařského umění (1901 Wernigerode, 1904 Halberstadt a Aschersleben, 1905 Lipsko a Zeitz), hygieny (1904 Lipsko, 1911 Drážďany), výstava výrobků z keramiky, cementu a vápna (1905 Berlín), automobilová výstava (1905 Berlín), výstava měst (1903 Drážďany) atd. Viz GROßBÖLTING, T., *„Im Reich der Arbeit“*, s. 456–457.

²⁵⁰ GROßBÖLTING, T., *„Im Reich der Arbeit“*, s. 454.

jest pozdě, když cizí výroba opanovala náš trh a stala se již dodavatelem, proti němuž těžko konkurovati.“²⁵¹

Odborné výstavy skutečně nebyly v Čechách v porovnání se zahraničím příliš rozšířené, byť některé z nich, jako výstava architektury a inženýrství v Praze 1898, kuchařská výstava v Plzni 1904 nebo výstavy automobilů pořádané v Praze od roku 1905 se těšily značnému zájmu návštěvníků. Výše citovaný článek v *Obzoru národohospodářském* jako příklad úspěšné odborné výstavy, která zprostředkovává kontakt mezi producenty a zákazníky, jmenuje rovněž pravidelné pražské svatojanské výstavy hospodářských strojů: „Dík péči i rutině pořadatelských činitelů dobyla si výstava tato významu jako praktická přehlídka výroby a jejího pokroku v jednotlivostech, zároveň však i jako trh se širokým zákaznictvem, jež se tu v množství cizince překvapujícím schází.“²⁵²

U odborných výstav existovalo však také nebezpečí, že k hlavnímu oboru mohly být přijímány exponáty z dalších oborů, mnohdy s těžištěm výstavy příbuzným jen velmi vzdáleně, což kvalitu celé akce snižovalo. K tomu došlo podle zprávy *Obzoru národohospodářského* na kuchařské výstavě v Plzni 1904, kde byly vystaveny exponáty s tématem výstavy nesouvisející a naopak samotné jádro celého podniku, potravinářský průmysl a pohostinství, nebylo zastoupeno dostatečně reprezentativně: „Účelnosti výstavy té těžko bylo se dopátrati zvláště v oborech, jež měla v sobě soustřediti, t. j. potravnictví a hostinství. Ve výstavě byla snůška i z oborů programu výstavy velice vzdálených; aspoň velice podivně působily na výstavě pomníky náhrobní, některé stroje i potřeby stavební a pod. Vlastně bylo potravnictví oproti ostatním předmětům jen skrovně zastoupeno. (...) A co říci o předem slibovaném obeslání z oborů úpravy hostinců, letních bytů, restaurací a kaváren. Jediná úpravná jídelna to nevytrhla, a tak to vše, co se očekávalo, že by přispěti mohlo ku zdokonalení hostinských zařízení v městech, zejména však na venkově – marně se na výstavě hledalo.“²⁵³

Jak bylo řečeno, výstavy – ať už odborné nebo všeobecné – měly vystavovatelům přinést rozšíření okruhu odběratelů. Pokusme se nyní přiblížit, jakými formami k tomu na výstavách docházelo. Přímý prodej se děl na výstavištích v omezené míře a nebyl

---

²⁵¹ *O našem výstavnictví, zvláště o výstavách krajinských*, *Obzor národohospodářský* 8, 1903, s. 121–127.

²⁵² *O našem výstavnictví, zvláště o výstavách krajinských*, *Obzor národohospodářský* 8, 1903, s. 121–127, zde s. 122.

²⁵³ *Obzor národohospodářský* 9, 1904, s. 478.

rozhodně podstatou výstav. To souviselo s výše uvedenou skutečností, že výstavy neměly pouze zprostředkovat vystavovatelům odbyt jejich zboží, ale plnily také další funkce, jakými bylo – na rozdíl třeba od výročních trhů – zejména poučení o stavu výroby v určitém regionu nebo zemi, zprostředkování informací o činnosti dalších producentů, které mělo vést k obecnému zdokonalení výrobků atd. Výstavní exponáty tedy měly zůstat na místě po celou dobu konání výstavy.²⁵⁴ Na přelomu 19. a 20. století byla tato skutečnost již zřejmě obecně akceptována, ale v době, kdy průmyslové výstavy představovaly nové médium, nebyla tato jejich podstatná funkce veřejností vždy chápána. Svědčí o tom případy nedorozumění z první pražské průmyslové výstavy v roce 1828, kdy někteří návštěvníci chtěli okamžitě zakoupit vystavené exponáty a když jim to nebylo umožněno, považovali to za urážku a odcházeli z výstavy rozezlí.²⁵⁵

V omezené míře však přesto na výstavách k prodeji docházelo. Obvykle k tomu bylo zapotřebí zvláštního souhlasu výkonného výboru.²⁵⁶ Pokud s tím pořadatelé souhlasili, mohlo být prodáváno například drobné zboží, jehož měl vystavovatel dostatek v zásobě, nebo v případě vystavování potravinářských výrobků mohl vystavovatel prodávat jeho vzorky.²⁵⁷ Vystavovatelé se také mohli domluvit s kupci na vyzvednutí či doručení exponátů po skončení výstavy.²⁵⁸ Běžný byl prodej výstavních exponátů na výstavách strojů pro malé živnosti.²⁵⁹ Především na lokálních výstavách v malých obcích pak docházelo ve větší míře k prodeji běžného zboží a někteří řemeslníci využívali výstavy

---

²⁵⁴ PAQUET, A., *Das Ausstellungsproblem*, s. 113.

²⁵⁵ LNĚNIČKOVÁ, Jitka, *České země v době předbřeznové 1792–1848*, Praha 1999, s. 220.

²⁵⁶ Viz například Výstavní řád Východočeské průmyslové, zemědělské, národopisné a umělecké výstavy v Pardubicích 1903: Státní oblastní archiv v Zámrsku – Státní okresní archiv Pardubice (dále SOkA Pardubice), fond Východočeská výstava 1903 Pardubice (dále VVP), kart. 1, neuspořádaný fond.

²⁵⁷ V případě prodeje musel mnohdy vystavovatel platit poplatky navíc, což mohlo vést k diskusím s pořadatelem. To byl např. případ výrobce slivovice z Heřmanova Městce Josefa Starého, který se přihlásil na výstavu v Hradci Králové 1894 a na oznámení výkonného výboru, že bude muset za prodej zaplatit vyšší poplatky, odpověděl dopisem, ve kterém stálo: „Nemile četl jsem dopis Váš, v němž oznamujete, že přihláška má sice přijata, avšak že za drobný prodej mám co nejdříve doplatit 17 zl. (...) Co mne však mrzí, je příliš velký poplatek. Byl jsem již na výstavách v Chlumci, Dobrušce, Chrudimi, Pardubicích a nikde jsem neplatil nic. Neračte mě mít za nějakého obchodníka obyčejného, jací obyčejně plní výstavy, nehledíce na výstavu jako na svůj obchod a činí pak z výstavy ‚handlmark‘ (...)“. SOkA Hradec Králové, Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava, kart. 5, inv. č. 23, dopis Josefa Starého výkonnému výboru ze dne 12. 6. 1894.

²⁵⁸ Viz např. korespondence výstavního výboru výstavy v Hradci Králové 1894 s cukrářem Janem Solfronkem týkající se toho, zda bude prodávat vystavené zboží během výstavy nebo po jejím skončení. Vystavovatel ve svém dopise uvádí, že zboží pouze vystaví, poněvadž se jedná o větší kusy, a označí zboží na prodej pro případ, že by chtěl po výstavě někdo nějaký exponát koupit: SOkA Hradec Králové, HPNV, kart. 1, inv. č. 1, dopis Jana Solfronka výkonnému výboru ze dne 10. 5. 1894.

²⁵⁹ *Offizieller katalog der Spezial-Ausstellung technischer Arbeitsbehelfe für das Kleingewerbe auf der Nordböhmischen Industrie- und Gewerbeausstellung in Teplitz 1895*, Teplitz 1895, s. 7.

jako jiné formy výročních trhů. Takovou praxi kritizoval například časopis *Živnostník*, který v ní viděl poškozování místních řemeslníků: „Má-li výrobek váš cenu zvláštní, na malé výstavě nejste dosti na pravém místě, kde byste mohli dojíti náležitého a Vám potřebného uznání. Je-li však výrobek Váš výrobek obyčejný, všeobecně potřebný, nechod'te dělati svým soudruhům zbytečnou konkurenci pod rouškou, že přicházíte, byste někoho nebo sebe ‚poučili‘, na zřejmou škodu svých soudruhů téhož oboru, z nichž zajisté každý, zejména v menším místě, má kroužek svých zákazníků a nutí se, aby si je udržel. Nechod'te již tedy na takovou výstavu, aby pak soudruh Váš po výstavě nemusil naříkati na výstavu. Považte, že není snad odpornějšího zjevu, nežli řemeslník, který z výstavy na výstavu hauzíruje a z ‚výstavy‘ dělá – jarmark!“²⁶⁰ K tématu prodeje zboží na výstavách se stejný časopis vrátil o několik let později v dalším článku, v němž mj. psal: „Jsme daleci toho, abychom domáhali se toho, by na výstavách prodej vůbec byl zrušen. Vždyť v tom právě spočívá znamenitá pomoc ku zavedení a k vyhlášení výrobků vystavovaných. Ale rovněž jsme rozhodně proti tomu, aby povolení ku prodeji dáváno bylo tak neobmezené, jako nyní po většině se děje. Na mnohých výstavách člověk zrovna jako by byl na výročním trhu.“²⁶¹

Pro většinu vystavovatelů však znamenaly výstavy hlavně reklamu.²⁶² Smyslem expozice bylo především upozornit návštěvníky na existenci producenta a jeho výrobního sortimentu nebo seznámit s jeho novými výrobky, a tím jim zajistit do budoucna větší odbyt. Reklamní charakter výstav dokládají mimo jiné speciálně vydávané výstavní noviny, jejichž podstatnou část tvořily medailonky jednotlivých vystavovatelů, popisující nejen vystavené exponáty, ale také historii firmy a její celkový výrobní sortiment.²⁶³ Výstavní katalogy obsahovaly kromě přehledu vystavovatelů a jejich exponátů obvykle také obsáhlou reklamní přílohu, kde zúčastnění vystavovatelé popisovali výrobní sortiment firmy, uváděli kontakty, seznamy poboček, obchodních zástupců atd. Na výstavištích byly dále k dispozici katalogy firem, ceníky a kontakty na obchodní kanceláře nebo obchodní zástupce.

---

²⁶⁰ *Výstavy hospodářsko-průmyslové a řemeslníci*, *Živnostník*. Časopis věnovaný veškerým zájmům živnostnictva v Čechách, na Moravě i ve Slezsku 9, 1892, s. 105–106.

²⁶¹ *O výstavních nepřístojnostech, jich příčinách, následcích a zamezení*, *Živnostník*. Časopis věnovaný veškerým zájmům živnostnictva v Čechách, na Moravě i ve Slezsku 12, 1895, s. 41–43 a 49–53, zde s. 43.

²⁶² O formách reklamy v 19. století obecně VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, *Zlaté časy české reklamy*, Praha 1999.

²⁶³ Viz např. *Brüxer Ausstellungszeitung*, 1898, passim či výstavní příloha *Aussiger Tagblatt* 47, 1903, passim.

Obzvláště vítanou příležitostí byla účast na výstavě pro ty producenty, kteří začínali s výrobou, popř. ji provozovali relativně krátkou dobu, a snažili se získat odběratele. Například mlynář Josef Nöttig z Olešnice u Nového Města na Moravě psal pořadatelům výstavy v Hradci Králové 1894: „Všeobecně známá mizerie mlynářská mě přinutila, že jsem sobě opatřil vedlejší, mimo mlynářské zaměstnání, a sice ‚Výroba zátek k sudům‘ – provozuju to již 1 ½ roku, ale nedostává se odběratelů, proto chci použít té vhodné příležitosti, a obeslat naši krajinskou výstavu s mým výrobkem, jsa té dobré naděje, že sobě vícero známosti a tím snad vícero odběratelů získám.“²⁶⁴ Také Alfons Paquet uvádí, že „jsou to mladší snaživé firmy, které svou přítomností hlavně na velkých výstavách si opatřují respekt, navazují vztahy, chtějí si teprve dobýt svoje odbytiště“.²⁶⁵

Časté byly rovněž případy, že firma chtěla účastí na výstavě upozornit na svou novou filiálku v daném regionu, nebo se jí účastnil nový regionálního obchodního zástupce. V severních a severozápadních Čechách se tímto způsobem často výstav účastnily německé firmy. Na výstavě v Mostě 1898 upozornila drážďanská firma Actien-Gesellschaft Elektrizitätswerke na novou filiálku v Teplicích tím způsobem, že kromě vystavení svých strojů instalovala dokonce na výstavišti zdarma osvětlení a zapůjčila stroj na výrobu ledu, za což se jí dostalo masivní reklamy od pořadatelů.²⁶⁶ Důvodem k obeslání výstavy mohl být také záměr dosavadní podnikatelskou činnost v daném regionu rozšířit. Vystavovatel Josef Pejšek z Kralup nad Vltavou žádal pořadatele výstavy v Hradci Králové o přidělení dobrého místa na výstavišti s odůvodněním, že hodlá ve „Vašem kraji více obchod rozšířiti“.²⁶⁷

Výstavy mohly být pro některé výrobce rovněž zajímavou příležitostí navazování kontaktů s obchodníky. Někteří vystavovatelé ve svých materiálech výslovně uváděli, že vystavené zboží dodávají pouze obchodníkům, nikoli přímo spotřebitelům.²⁶⁸ Zaměření prezentace na obchodníky se blížilo pozdějším vzorkovým veletrhům. Podstatou výstav nebyl však prodej prostřednictvím objednávky na základě vystavených vzorků.²⁶⁹

---

²⁶⁴ SOKA Hradec Králové, HPNV, kart. 1, inv. č. 2, dopis Josefa Nöttiga výkonnému výboru ze dne 8. 6. 1894.

²⁶⁵ PAQUET, A., *Das Ausstellungsproblem*, s. 293.

²⁶⁶ Viz Brüxer Ausstellungszeitung, 27. 8. 1898, s. 3–4.

²⁶⁷ SOKA Hradec Králové, HPNV, kart. 1, inv. č. 3, dopis Josefa Pejška výkonnému výboru ze dne 10. 6. 1894.

²⁶⁸ Viz např. text o expozici firmy Brauer und Rehwinkel na výstavě v Mostě 1898: Brüxer Ausstellungszeitung, 20. 8. 1898, s. 7.

²⁶⁹ Viz I.4. a II.1.1.

Důležitou motivací k účasti byla také možnost získat ocenění. Byly to jednak státní medaile udělované ministerstvem obchodu a ministerstvem orby, ceny dále udílela zemědělská rada, obchodní a živnostenské komory, některé spolky (především Průmyslová jednota), pořadatelská města, existovaly také medaile samotné výstavy atd.²⁷⁰ Výstavní ceny nebyly nikterak exkluzivní záležitost, oceněny byly na každé výstavě desítky až stovky výrobců. Například na menší krajské výstavě ve Varnsdorfu 1896 bylo vystavovatelům živnostenské sekce udělováno celkem pět druhů ocenění: stříbrná medaile obchodní komory, bronzová medaile obchodní komory, zlatá medaile města Varnsdorfu, stříbrná výstavní medaile města Varnsdorfu a čestný diplom. Z 228 vystavovatelů, kteří se výstavy v živnostenské sekci zúčastnili, obdrželo 156, tj. téměř 70 %, některou z těchto cen (žádný z vystavovatelů neobdržel více cen).²⁷¹ Je pochopitelné, že při takovém poměru mohlo neudělení ocenění vyvolat u vystavovatelů roztrpčení a protesty. K tomu došlo i v případě zmíněné výstavy ve Varnsdorfu, když obchodní zástupce firmy Langen & Wolf vznesl protest proti tomu, že tato firma byla při udělování ocenění zcela opomenuta.²⁷²

Výstavním cenám byla i přes jejich velké množství přisuzována značná váha. Ocenění byla chápána jako doklad kvality výrobků firmy a jako informace pro spotřebitele, které zboží doporučují odborníci.²⁷³ Výrobci ocenění z výstav rádi využívali jako reklamu. Seznamy vystavovatelů oceněných na větších krajských výstavách otiskovala nejen periodika v místě konání, ale také v jiných městech.²⁷⁴ Na skutečnost, že firma byla oceněna na některé výstavě či výstavách, bylo v rámci propagační kampaně důsledně upozorňováno, mimo jiné formou vyobrazení medailí a diplomů na reklamních upoutávkách a hlavičkových dopisních papírech.²⁷⁵

---

²⁷⁰ Např. medailím udělovaným na plzeňských výstavách se podrobně věnuje LÁBEK, L., *Plzeňské výstavy*.

²⁷¹ SOkA Děčín, ZVV, kart. 2, inv. č. 19, Authentisches Verzeichnis der Prämiirten der Abtheilung II, Gewerbe.

²⁷² SOkA Děčín, ZVV, kart. 1, inv. č. 15, dopis firmy Johann Krausky.

²⁷³ *O výstavních nepřístojnostech, jich příčinách, následcích a zamezení*, Živnostník. Časopis věnovaný veškerým zájmům živnostnictva v Čechách, na Moravě i ve Slezsku 12, 1895, s. 41–43 a 49–53, zde s. 53.

²⁷⁴ Např. seznamy oceněných vystavovatelů z výstavy v Ústí nad Labem 1903 přinesl nejen ústecký tisk, ale také noviny vycházející v Praze a dalších městech – OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*, s. 111.

²⁷⁵ Z firem, které používaly vyobrazení medailí a diplomů na hlavičkovém papíře, je možno jmenovat např. ústeckého výrobce motocyklů Rösler & Jauernig, libereckého výrobce praček Wendelina Pietsche, továrnu na výrobu pian Gustav Rösler; vídeňská firma Langen & Wolf na hlavičkovém papíře v roce 1896 uváděla, že obdržela 186 medailí a diplomů atd.

Nejvyšším oceněním byly státní ceny, udělované ve formě stříbrných a bronzových medailí a čestných diplomů. Státní ceny byly chápány jako mimořádné uznání za vynikající výkony výrobců. Obzvláště čestný diplom jako nejvyšší státní cena, měly získat pouze firmy, „které velké a daleko rozšířené pověsti požívají pro svou zvláštní důležitost a pro své výkony na průmyslovém a živnostenském poli.“ Státní cenu stejné hodnoty mohla každá firma získat pouze jednou za deset let.²⁷⁶

Porotní sbor byl buď jmenován výstavním výborem, nebo mohl být zčásti zvolen vystavovateli. Vystavovatelé mohli být v jury přímo zastoupeni, ale přinejmenším polovinu porotců měli – alespoň v případě udílení státních cen – tvořit nezávislí odborníci a konzumenti. Mezi porotci měli být rovněž delegáti obchodních a živnostenských komor. Při svém rozhodování měla podle nařízení ministerstva obchodu jury dbát na novost či inovativnost výrobku a výrobní technologie, novost upotřebeného materiálu, novost nebo zvláštnost tvaru, kvalitu práce, rozsah výroby, cenu výrobku a další kritéria. Zvláštní zřetel měl být brán „kromě k výrobkům technicky dokonalým také k výrobě dobrých předmětů zpotřebních pro méně majetné třídy.“ V estetickém ohledu byl důležitý „dobrý vkus výrobku (výtečnost vzhledem ke tvaru, barvě a výzdobě), za esteticky mimořádně kvalitní výrobek mohl výrobce dokonce obdržet zvláštní cenu, ovšem jen za předpokladu, že i v technickém ohledu vyhovoval všem požadavkům.“²⁷⁷

Pochopitelně byli porotní soudci někdy kritizováni za údajnou předpojatost, nekompetentnost nebo nesevdomitost, s jakou exponáty posuzují. Časopis *Živnostník* například upozorňoval na to, že porotci při posuzování potravinářských výrobků nikdy neprovádějí chemický rozbor a poté jízlivě popisoval spěch, s jakým údajně byly na nejmenované výstavě posuzovány exponáty v sekci potravinářství: „Sedm pánů posoudilo nebo vlastně chtělo posoudit přes 200 vystavovatelů za necelých 10 hodin pracovních! Při tom bylo pánům ochutnávati a posuzovati po sýru – polévky, po medových koláčích – strojené máslo a podobné ‚výběry‘. Byl to zajisté veliký kus práce, za 10 hodin ochutnati věci od více nežli 200 vystavovatelův a tudíž alespoň 400 rozličných výrobků, i bylo až příliš pochopitelno, když jeden z členů soudcovského

---

²⁷⁶ *Zákoník říšský 1895*, s. 211–215. (Nařízení č. 80 obchodního ministeria ze dne 10. června 1895, o státní podpoře tuzemských výstav živnostenských).

²⁷⁷ Tamtéž.

sboru této skupiny zvolal: „Pánové! Já už nemohu! Můj žaludek není přece žádný bezedný sud!“²⁷⁸

Evidenci udělených státních cen vedlo ministerstvo obchodu a později veřejných prací. Výstavní výbory po udělení cen vyplňovaly formuláře, v nichž uváděly název firmy, odvětví, oceněné exponáty a stupeň udělené státní ceny. Ministerstva chtěla přísnější kontrolou zamezit „obchodům s medailemi“, k němuž podle jejich informací docházelo, neboť někteří vystavovatelé si údajně ceny kupovali. V roce 1910 vznikla součinnost vlády a obchodních a živnostenských komor stálá rakouská výstavní komise, která měla dohlížet nad udílením cen na výstavách a celkově nad pořádáním výstav.²⁷⁹ K úpravě pravidel při udílení výstavních cen přistoupily také obchodní a živnostenské komory a Průmyslová jednota. Nový regulativ Jednoty z roku 1900 mj. stanovil, že vystavovatel poctěný medailí Jednoty může další medaili stejné kategorie obdržet až po 25 letech.²⁸⁰

Zprávy o obchodech s výstavními medailemi se poměrně často objevovaly v souvislosti se zahraničními výstavami. Před neseriózními zahraničními výstavami, jejichž cílem byl především obchod s medailemi, varoval mj. Vývozní spolek pro Čechy, Moravu a Slezsko na stránkách *Obzoru národohospodářského*. Tak například v roce 1909 informoval: „Obchodní a živnostenská komora ve Vídni oznamuje, že se v poslední době vyskytlo několik agentů, kteří se snaží získati účastníky pro následující pokoutní výstavy: Pro mezinárodní výstavu v Amsterdamě 1909, v Antverpách 1909, v Paříži 1909, v Římě 1909 a m. j. Jedná se tu dle došlých zpráv o zcela nepatrné obchodní podniky soukromé, vztahující se více méně na obchod s medailemi. Dotyčná vyznamenání nemají nejmenší ceny.“²⁸¹

Ne všichni vystavovatelé se však výstav účastnili s vidinou zisku medaile. Někteří vystavovali mimo soutěž (*hors concours*).²⁸² Třeba František Křížík souhlasil s tím, aby jeho firma byla zařazena mezi vystavovatele výstavy v Hradci Králové 1894 s

---

²⁷⁸ *O výstavních nepřístojnostech, jich příčinách, následcích a zamezení*, Živnostník. Časopis věnovaný veškerým zájmům živnostnictva v Čechách, na Moravě i ve Slezsku 12, 1895, s. 41–43 a 49–53, zde s. 51.

²⁷⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium für Kultus und Unterricht, 1848–1940, Unterrichtsministerium, Allgemein, Fasz. 2928, Nr. 20849, 20135, 51802.

²⁸⁰ MANSFELD, B., *Činnost Jednoty průmyslové*, s. 355–356.

²⁸¹ *Obchod s výstavními medailemi*, Obzor národohospodářský 14, 1909, s. 252.

²⁸² Viz seznamy oceněných např. SOkA Děčín, ZVV, kart. 1, inv. č. 14–16, Verzeichnis der Prämiirten; Tetschen-Bodenbacher-Zeitung 47, 1. 10. 1902, příloha, s. 1; *Prämiierungsliste der unter dem höchsten Protektorate Sr. k. u. k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ferdinand Karl stattgehabten Allgemeinen Deutschen Ausstellung Aussig 1903 für Gewerbe, Industrie und Landwirtschaft verbunden mit Wettstreit für Erfindungen und Neuheiten*, Aussig 1903.

osvětlovacími předměty, které pro potřeby výstavy zaslal, ale neúčastnil se soutěže.²⁸³ Stejně výstavy se v oddělení výrobků ze dřeva zúčastnil mimo soutěž také František Seiml z Trutnova, který své rozhodnutí neucházet se o žádnou cenu vysvětlil výkonnému výboru následovně: „Dovoluji si sl. výboru nejzdvořileji oznámiti že si nepřeji žádné medailje na výrobky mé jelikož by mohli následovati nějaké nepříjemnosti se strany mého pána chéfa, poněvadž on též výstavu obešle totiž pan Tschernitschek.“²⁸⁴

Jak vyplývá z předchozího textu, jedním z hlavních cílů průmyslových a všeobecných výstav byla podpora producentů formou zprostředkování kontaktu se zákazníky a obchodníky, různými formami reklamy atd. Byly-li výstavy chápány jako významný prostředek podpory výrobců, stáli vždy pořadatelé před rozhodnutím, zda výstavu uspořádat pouze pro producenty z určitého regionu nebo umožnit účast i ostatním. V případě krajinských výstav převažoval názor, že výstava má sloužit hlavně výrobcům z daného regionu, lišily se však názory, zda připuštění vzdálenějších vystavovatelů bude zdejším producentům ku prospěchu nebo ke škodě.

Místní výrobce preferovaly státní úřady při udílení výstavních cen. V nařízení ministerstva obchodu bylo uvedeno, že na krajinských výstavách smějí být na státní ceny navrženi pouze vystavovatelé příslušného obvodu OŽK. O případných výjimkách mělo na podnět výstavní komise rozhodnout samo ministerstvo.²⁸⁵ Otázkou regionálního původu vystavovatelů se zabýval již citovaný František Rössler v *Obzoru národohospodářském*: „(...) v první řadě má se vynaložiti píce i prostředky, by domácí živnosti byly co nejčtetnějším počtem a důstojným způsobem zastoupeny. Jestli na krajinské výstavě firmy, s nimiž se pro jejich obchodní již zvyklosti skoro všude setkáváme, zatlačují výrobky místní a z okolí, pak výstava ta ztrácí nejen na půvabu, ale pozbývá i významu, posloužití výrobě domácí. V této věci musí sobě pořadatelstvo opatrně počínati při přijímání přihlášek a z cizích, od kraje, kterýž má výstava representovati, vzdálených závodů připouštěti jen to, co surovinu neb pomůcky

---

²⁸³ SOkA Hradec Králové, HPNV, kart. 1, inv. č. 3, dopis Františka Křížíka výstavnímu výboru ze dne 25. 7. 1894.

²⁸⁴ SOkA Hradec Králové, HPNV, kart. 1, inv. č. 3, dopis Františka Seimla výkonnému výboru.

²⁸⁵ *Zákoník říšský 1895*, s. 212 (Nařízení č. 80 obchodního ministeria ze dne 10. června 1895, o státní podpoře tuzemských výstav živnostenských).

k výrobě skýtá aneb jako dokonalý vzor poučením slouží a po případě v oblasti výstavy se dosud nevyrobí.“²⁸⁶

Pořadatelé některých výstav striktně dbali toho, aby byl jejich podnik otevřen pouze pro výrobce z daného regionu. Jubilejní výstava pražské OŽK 1908 byla určena pouze pro producenty z obvodu komory. Průvodce výstavou toto rozhodnutí vysvětloval: „(...) komora obmezila výstavu jen na příslušníky svého obvodu; prospěch pro ně z výstavy plynoucí bude tím větší, poněvadž naši vystavovatelé nebudou pociťovati na ní tísnivé soutěže svých konkurentů mimo obvod komorní, se kterou se setkávají na výstavách zemských, státních a mezinárodních. Výstavní předměty jejich nebudou se tudíž ztráceti v záplavě vystavovatelů téhož oboru z jiných zemí a států, a přece bude porovnání s jinými producenty (i v zájmu samých vystavovatelů nutné a v zájmu rozmanitosti výstavy žádoucí) hojnou měrou možné, poněvadž obvod komorní sám v každém skoro odboru čítá velký počet stejných výrobců.“ Na konec úvodní stati průvodce pak připojil jeho autor Rudolf Hotowetz zvolání: „Kéž výstava naše vykoná své poslání měrou plničkou, kéž přinese slávu i zisk průmyslu, živnostem i obchodu pražského obvodu komorního!“²⁸⁷

Většina krajinských výstav však byla otevřená i výrobcům ze vzdálenějších oblastí, přičemž pořadatelé toto rozhodnutí často zdůvodňovali rovněž prospěchem pro místní výrobce. Producenti z jiných oblastí měli místní vystavovatele inspirovat, dávat jim podněty a příklady, a tím vést ke zdokonalování jejich práce a v důsledku i k větší konkurenceschopnosti a lepším ekonomickým výsledkům. Když chebská obchodní a živnostenská komora uspořádala v roce 1892 průmyslovou výstavu, popisovala v katalogu její poslání: „[Výstava] má přinést obraz hospodářské produkce komorního obvodu, oblasti horní Ohře, a připuštěním produktů a továrních výrobků z širších kruhů tuzemska i zahraničí dát této produkci nové impulsy.“²⁸⁸ Také pořadatelé mezinárodní kuchařské výstavy v Plzni 1904 viděli v účasti zahraničních vystavovatelů přínos pro domácí výrobce: „Mezinárodní povaha výstavy volena byla jedině z toho důvodu, aby bylo umožněno i cizině, aby tu výsledky své činnosti a svých pokroků v oborech, na něž se program výstavy vztahuje, mohla veřejnému posouzení předložit, z čehož by domácím odvětvím, na výstavě zastoupeným, plynul dvojitý zisk: jednak aby obecenstvu

---

²⁸⁶ *O našem výstavnictví, zvláště o výstavách krajinských*, Obzor národohospodářský 8, 1903, s. 121–127, zde s. 124.

²⁸⁷ HOTOWETZ, R., *Průvodce Jubilejní výstavou*, s. VI, IX–X.

²⁸⁸ *Catalog* (Eger 1892), nestr.

byla poskytnuta příležitost, aby *porovnáním* utvořilo si správný soud o stupni, na kterém se domácí živnosti na výstavě zastoupené nacházejí, a dále, aby těmto byla poskytnuta možnost, způsobem snadným a pohodlným poučiti se na cizích pokrocích.²⁸⁹ A účasti vzdálenějších vystavovatelů se nebránili ani pořadatelé malé výstavy lokálního významu v Sedlčanech 1898: „Došly přihlášky i odjinud, a i ty připuštěny byly z důvodů, že každé seznání výrobků cizích je krajíně naší ku prospěchu.“²⁹⁰

Vyřešení otázky, zda účast na výstavě umožnit pouze vystavovatelům z určité oblasti, nezáleželo ovšem jen na ekonomických rozvahách, jestli přítomnost vzdálených producentů místním výrobcům prospěje či ne. Ve hře byly i další významné faktory, které souvisely s dalšími funkcemi výstav, jako bylo poučení o celkové hospodářské a kulturní vyspělosti určitého regionu a pokrocích dosažených za určité období, významnou roli zde hrála také nacionální problematika atd.

S otázkou regionálního původu vystavovatelů úzce souvisí také otázka velikosti zastoupených výrobních podniků. V ní se odráží jeden z podstatných dobových ekonomicko-sociálních konfliktů: problematiku vztahu řemesla a velkovýroby. Řemeslná výroba byla strojovou velkovýrobou v mnoha oborech zatlačována do pozadí nebo přímo likvidována. Podíl malovýroby se zmenšoval, ale v některých odvětvích si přesto i nadále udržovala silnou pozici (především výroba oděvů, obuvi, zpracování dřeva, velká část potravinářské výroby). Část řemeslníků se navíc přizpůsobila nové situaci a úzce spolupracovala s průmyslem. Přestože tovární průmysl upevňoval na trhu svoje dominantní postavení, malovýroba a řemeslo nezanikly a nadále představovaly významnou součást sekundárního sektoru. Ještě významnější než podíl na trhu byl počet osob pracujících v malovýrobě (v závodech do 20 zaměstnanců), představující v roce 1902 přes 40 % činných v nezemědělské výrobě.²⁹¹

Po éře liberalismu, prosazujícího svobodu podnikání, jež byla výhodná pro tovární výrobu, byla od 80. let uskutečněna řada hospodářských a sociálních reforem, které měly přinést větší ochranu drobných živnostníků. Důležitá byla v tomto ohledu především novela živnostenského řádu z roku 1883, upravující pravidla pro

---

²⁸⁹ *Katalog* (Plzeň 1904), s. 8 (zvýrazněné slovo zvýrazněno v originále).

²⁹⁰ VYSTYD, A., *Jubilejní výstava v Sedlčanech*, s. 144.

²⁹¹ LACINA, Vlastislav, *Hospodářství českých zemí 1880–1914*, Praha 1990, s. 29–36; z dobových pojednání zejména GRUBER, Josef, *O vývoji živnostenského zákonodárství v Rakousku a o cílech reformy živnostenské*, Praha 1904, zejm. s. 45–53; ENGLIŠ, Karel, *O živnostenské otázce a politice*, Kroměříž 1913; HOLMAN, B., *Živnostenské epistoly I*, Brno 1899, s. 3–17.

provozování živností.²⁹² Snaha zlepšit postavení drobných živnostníků se však neprojevovala jen v legislativním omezování volné soutěže. Jak ze strany státu, tak dalších subjektů byly vyvíjeny aktivity, které měly za cíl zvýšení produktivity a konkurenceschopnosti malovýrobců. Souhrnně byly nazývány živnostenská zvelebovací akce.

Státní akci na podporu malých živností koordinovalo nejprve ministerstvo obchodu, později vznikl při ministerstvu veřejných prací c. k. úřad pro zvelebování živností, který byl ústřednou lokálních zvelebovacích ústavů po celé říši. Akce na podporu živností byly však podporovány také ze zemských financí, podpory se jim dostávalo rovněž ze strany některých obcí, aktivně se jich účastnily obchodní a živnostenské komory a v neposlední řadě měly v tomto směru vyvíjet aktivity i živnostenská společenstva a spolky jako organizace sdružující samotné živnostníky. V rámci živnostenské zvelebovací akce byly mj. živnostníkům poskytovány výhodné půjčky na nákup strojů, byl podporován vznik úvěrních družstev, pro učně přicházející do měst byly zřizovány útulky, kde se jim dostávalo dočasného zaopatření. Velký důraz byl kladen na vzdělávání živnostníků: byly zřizovány a finančně podporovány živnostenské pokračovací školy, pořádány odborné kurzy a přednášky. Jako významný vzdělávací prostředek pro živnostníky byla chápána rovněž muzea, a sice uměleckoprůmyslová, mající na zřeteli především estetickou stránku, a technologická, která se zaměřovala na vlastní technologii výroby. Podporována byla rovněž stálá řemeslnická výstava a tržnice v Praze, na kterou země v rámci živnostenské zvelebovací akce věnovala ročně částku 3 000 zlatých.²⁹³

V komplexu aktivit na podporu živností měly své místo také krátkodobé výstavy. Jednak byly ze strany státu, země, obchodních a živnostenských komor i některých společenstev podporovány výstavy učednických prací, které se konaly buď samostatně, nebo v rámci větších průmyslových výstav. Učednické výstavy je třeba chápat především jako součást výuky budoucích řemeslníků. Účast na výstavě byla někdy součástí praktické zkoušky, a výrobky-exponáty byly proto podrobovány přísné kontrole. Kromě toho mohli učni obdržet ocenění, podobně jako vystavovatelé na

---

²⁹² Živnostenské zákonodárství v habsburské monarchii podrobně rozebírá MÁLKOVÁ, K., *Vývoj živnostenské otázky*, s. 21–63.

²⁹³ RÖSSLER, František, *O podporování malých živností zemí a státem. (Akce maloživnostenská)*, Praha 1900; ENGLIŠ, K., *O živnostenské otázce*, s. 14–22; GRUBER, Josef, *Státní akce na podporu malých živností v roce 1897*, *Obzor národohospodářský* 3, 1898, s. 150–154. O muzeích podrobněji v podkapitole II.1.2.

klasických výstavách.²⁹⁴ Součástí živnostenské zvelebovací akce byly také výstavy malých strojů pro řemesla, pořádané technologickým muzeem ve Vídni.

K důležitým cílům vzdělávací kampaně živnostenské zvelebovací akce patřilo přesvědčit živnostníky, aby sami aktivně usilovali o zvýšení odbytu svého zboží. František Rössler proto ve svém pojednání o zvelebování živností radil: „Konkurenci obstojí, případně ji překonají jen ti, kdo výrobkům svým výhodný odbyt zajistí a tíž ještě rozšíří,“ a na jiném místě pak zdůrazňoval, že k základním předpokladům úspěšné živnosti patří „náležitá čilost obchodní, vyhledávání styků s obecnstvem“.²⁹⁵ Také pro Karla Engliše patřily k základu zvelebovací akce „rozmanité prostředky směřující k usnadnění odbytu a zvýšení poptávky po řemeslných výrobcích“. Mezi těmito prostředky jmenoval mimo jiné pořádání výstav.²⁹⁶

Jak bylo popsáno v části věnované aktérům, patřili živnostníci velmi často k iniciátorům a pořadatelům výstav (živnostenské spolky, živnostenská společenstva) i vystavovatelům. Lze tvrdit, že v živnostenských kruzích se průmyslové výstavy etablovaly jako účinné médium komunikace se zákazníky. Časopis *Středočeský živnostník* ochotu živnostníků účastnit se výstav popisoval: „Do nedávna ještě nemělo naše živnostnictvo, zejména drobnější živnostnictvo venkovské dostatečného porozumění pro význam výstav, a dalo to vždycky mnoho práce, než podařilo se tu a tam najít menšího živnostníka, který odhodlal se vystavovati svoje výrobky. Přílišný konservatismus našich středních výrobních vrstev zaviňoval, že živnostník nedůvěřoval v prospěšnost výstav, a že byl-li k účasti na výstavě vybízen, počítal jen, mnoho-li by taková účast stála, nechtěje pochopiti, že obnos se mu navrátí. Dnes bohudík poměry přece jen valně se lepší. Živnostníci pochopili již význam reklamy, nekrčí se se svými výrobky v přítmí svých dílen a krámků, nýbrž předkládají je veřejnosti, aby sama o jakosti, ceně a hodnotě jejich mohla se přesvědčiti. To jest také nejvhodnější způsob, jakým malý živnostník může na práci svoji upozorniti. (...) Není pro takového živnostníka nejvýhodnější příležitostí ukázati svoji dovednost a svůj důvtip na krajinské výstavě? Je pravdou sice, že valná část návštěvníků výstav nejde na výstavu s úmyslem kupovati. Ale každý návštěvník přece jen prohlíží vystavené předměty, čte jména vystavovatelů, a vidí-li výrobky, které se mu zamlouvají, jistě znamená si jméno

---

²⁹⁴ RÖSSLER, F., *O podporování malých živností*, s. 45–48; HOLMAN, B., *Živnostenské epištoly III. Vzdělávací ruch v živnostnictvu*, Brno 1904, s. 29; *Obzor národohospodářský* 6, 1901, s. 32–35; *Obzor národohospodářský* 7, 1902, s. 523–524; *Obzor národohospodářský* 9, 1904, s. 38–40.

²⁹⁵ RÖSSLER, F., *O podporování malých živností*, s. 7 a 9.

²⁹⁶ ENGLIŠ, K., *O živnostenské otázce*, s. 17.

výrobce pro případ potřeby příští. V mnohých oborech řemeslné práce, zejména v truhlářství, čalounictví, řezbářství a zlatnictví, jest taková krajinská výstava jedinou příležitostí, kde místní živnostník může svými výrobky domácím konsumentům ukázati, že svoje potřeby mohou krýti zcela dobře v místě, a že potřebují-li nábytek nebo šperk nějaký, nemusí pro něj vždycky jen do hlavních měst, nýbrž že stejně vkusné a stejně solidní zboží obdrží také doma.²⁹⁷

O zmíněných námitkách drobných živnostníků ohledně příliš velkých nákladů spojených s účastí na výstavě a pochybami o rentabilitě účasti se dozvídáme i z jiných zdrojů. Pamětní kniha vydaná po skončení výstavy v Sedlčanech 1898 popisovala, jak bylo pro pořadatele těžké přesvědčit některé místní řemeslníky, aby se výstavy zúčastnili: „Na schůzi vystřídáno mnoho náhledů, z nichž některé zasluhují bližšího povšimnutí. Pronesen byl náhled, že živnostník malý nemůže se účastniti s prospěchem výstavy, poněvadž má-li vystaviti něco pěkného, potřebuje k tomu velkého nákladu. Náklad ten dosahuje prý až dvou set zlatých, ba i více. Věc vystavenou nikdo mu tak draho nezaplatí, jak počítati ji musí, nechce-li se výdělku zřící a tak prý se stává, že někdy vše mu zůstane co mrtvý kapitál.“²⁹⁸

Účast na výstavě byla spojena především s poplatky za pronájem výstavní plochy, úpravou expozice a u vzdálenějších vystavovatelů také za transport exponátů. O poplatcích za pronájem výstavní plochy s pořadatelem někdy vyjednávaly i bohatší firmy. Například úspěšný majitel fotoateliérů v Praze a Mariánských Lázních Jan Langhans psal v roce 1894 pořadatelům výstavy v Hradci Králové: „Zaměstnán jsa úpravou maleb a podobizen jež u Vás budu vystavovati, shledal jsem k nemilému překvapení svému, že zakoupená plocha 16 m² jest příliš těsnou a nepřipouští vhodné arranzování předmětů. Z té příčiny zdvořilou kladu prosbu, abyste bez dalšího poplatku laskavě mi přenechali prostor 20 m² (...). Pakliže byste nechtěli zadost učiniti mé uctivé prosbě, byl bych nucen stlačiti veškeré obrazy dohromady a tím by umělecký dojem celku velice utrpěl, nehledě ani k tomu, že bych se tak minul účele za kterýmž vůbec vystavuji. Prosím tudíž byste laskavě brali zřetel na okolnost, že moje exposice bude zajisté jednou z nejčelnějších ozdob Vaší výstavy, a že čím působivěji bude můj výklad upraven, tím větší přitažlivosti nabude i celá výstava, – což bez přepínání mohu tvrditi.“²⁹⁹

---

²⁹⁷ *Živnostníci na výstavách*, Středočeský živnostník 10/37, 16. 9. 1911, s. 2.

²⁹⁸ VYSTYD, A., *Jubilejní výstava v Sedlčanech*, s. 143.

²⁹⁹ SOKA Hradec Králové, HPNV, kart. 1, inv. č. 2, dopis J. F. Langhansse výstavnímu výboru ze dne 3. července 1894.

Pro chudší živnostníky byla spíše výhodná účast na méně okázalé výstavě, pokud byly náklady spojené s jejím obeláním nižší. Největší náklady spojené s přípravou výstavy tvořily mnohdy výdaje za stavební práce na výstavišti, které se promítly i do výše poplatků za výstavní prostory. Na výstavě v Liberci 1906, pro kterou musel být nejprve náročně upraven terén a poté byl vybudován velkolepý výstavní areál, činil nájem za metr čtvereční výstavní plochy v uzavřených halách 45 korun, zatímco na architektonicky skromné výstavě v Chomutově to bylo 20 korun a pro řemeslníky dokonce jen 10 korun.³⁰⁰ Skutečnost, že chomutovská výstava se přes značné politické ambice vyznačovala v porovnání s dalšími srovnatelně ambiciózními výstavami velmi jednoduchou architekturou, lze vysvětlit právě jejím zaměřením na řemeslníky. K jednoduché úpravě výstaviště, která se odrazí v nižších poplatcích pro vystavovatele, vyzýval i *Středočeský živnostník*: „Pořadatelé posledních krajinských výstav přišli ku správnému zajisté poznání, že krajinské výstavy netřeba aranžovati ve velikém stylu a příliš nákladným způsobem. To má za následek, že výstavní rozpočty nejsou již tak značné, jako při některých výstavách zbytečně bývaly, a že následkem toho i poplatky vystavovatelů, které musí hlavně vydání výstavy krýti, jsou velmi nízké, takže i malý živnostníček může si účast na výstavě dovoliti. Proto také účast malého živnostnictva na letošních krajinských výstavách je velmi pěkná, a přidrží-li se pořadatelé příštích krajinských výstav zásady, že na výstavě je lepší hojnější účast třeba drobných vystavovatelů ve školních budovách a tělocvičnách, než-li několika velikých vystavovatelů, kteří mohou si dovoliti tisícové výlohy se stavbou pavilonů, pak při příštích krajinských výstavách bude účast našeho živnostnictva zajisté ještě větší.“³⁰¹

Chudší živnostníci někdy vystavovali hromadně, což bylo spojeno s menšími náklady. Navíc byli řemeslníci na některých výstavách, jako v uvedeném příkladu z Chomutova, zvýhodněni v ceně za výstavní prostory. Jejich expozice se také oproti expozicím velkých výrobců zpravidla vyznačovaly jednoduchostí a účelností. Výstavy zaměřené na drobné živnostníky, jako byla třeba výstava v Sedlčanech, ani s ničím jiným než s jednoduchými, účelnými expozicemi nepočítaly: „Výstava taková, jako byla ta naše, nemá za účel něco pouze parádně ukázati, ale má za účel ukázati všechno to, co slouží i k praktické potřebě lidstva. Jako hospodář svůj výtečně vypěstovaný brambor

---

³⁰⁰ ARNOLD, E., (ed.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Anhang, s. 7, srn. SOkA Chomutov, AMCh, kart. 1144, Satzungen der Deutschböhmisches Landes-Handwerker- und Industrie-Ausstellung Komotau 1913, s. 6.

³⁰¹ *Živnostníci na výstavách*, *Středočeský živnostník* 10/37, 16. 9. 1911, s. 2.

do hedvábí nebalí, není třeba ani řemeslníku ověsiti praktický svůj výrobek zlatými cetkami, a pod.“³⁰²

Na lokálních výstavách v malých městech byli mezi vystavovateli zastoupeni mnohdy výhradně malovýrobci nebo jednoznačně početně dominovali. Také na některých výstavách ve větších průmyslových městech nebyl velkopřmysl zastoupen vůbec (Kladno 1902)³⁰³ nebo jen v relativně malé míře (Chomutov 1913).³⁰⁴ Na většině větších krajských výstav však pořadatelé usilovali o silné zastoupení jako malovýroby, tak velkopřmyslu. V svoláních výstavních výborů a dalších oficiálních dokumentech, stejně tak jako v zahajovacích proslovech bývalo zdůrazňováno, že posláním výstavy je podpora řemesel i průmyslu.³⁰⁵ Pořadatelé velmi často přímo oslovovali významné průmyslové podniky s výzvou k obeslání výstavy. Například živnostensko-průmyslový odbor výstavy v Písku 1912 se v říjnu předchozího roku na průmyslníky obracel výzvou, ve které se psalo, že vzhledem k velkému množství již nahlášených sjezdů různých korporací, „naskytuje se tu průmyslovým závodům vzácná a vítaná příležitost, širší veřejnost na sebe upozorniti. Dle došlých přihlášek bude výstava hlavně z kruhů průmyslových velice čteně obeslána, a dovolujeme si též i Vaše Blahorodí k zúčastnění se tímto uctivě pozvati v předpokladu, že v uznání důležitosti výstav pozvání tomuto laskavě vyhovíte.“³⁰⁶

Jak bylo již uvedeno, velkých krajských výstav a zemské výstavy se skutečně účastnil poměrně velký počet velkých průmyslových podniků. Pravidelně velké průmyslové výstavy obeslávaly velké strojírenské podniky jako byla Akciová společnost strojírný dříve Breitfeld, Daněk a spol., Righoffer, Škoda, Ruston, Královopolská strojírna Lederer & Porges a další. Častým účastníkem výstav v Čechách byla také vídeňská strojírna Langen & Wolf. Častým vystavovatelem byla také například továrna na nábytek Hynek Gottwald. Podobné příklady by se daly jmenovat i z oborů chemického průmyslu, železářství, cukrovarnictví, pivovarnictví, sklářství a dalších. I pro velké průmyslové podniky bylo důležitou motivací k účasti nalezení nových odběratelů. V případě krajských výstav se pochopitelně zajímali, jestli jejich

---

³⁰² VYSTYD, A., *Jubilejní výstava v Sedlčanech*, s. 143.

³⁰³ *Obzor národohospodářský* 7, 1902, s. 386.

³⁰⁴ OKURKA, T., *Českoněmecká zemská výstava*.

³⁰⁵ Viz např. zahajovací proslovy výstavy v Ústí nad Labem 1903: OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*, s. 39–40.

³⁰⁶ Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Písek (dále SOKA Písek), fond Výkonný výbor Jihočeské výstavy v Písku 1911 (dále VVJVP), kart. 1, sign. IV/2, výzva živnostensko-průmyslového odboru jubilejní krajské výstavy v Písku 1912 ze dne 6. 10. 1911.

vystavené výrobky můžou nalézt v daném regionu odbyt. Například vídeňská firma Langen & Wolf se pořadatelů výstavy ve Varnsdorfu 1896 dotazovala, zda se v oblasti nacházejí potenciální koupěschopní odběratelé benzínových lokomobil a jestli tedy má smysl vynakládat značné prostředky na transport.³⁰⁷

Pro exportně zaměřené podniky byla ovšem přitažlivější účast na zahraničních, především světových výstavách. Pravidelně se světových výstav účastnil a ocenění si odvážel například ústecký Spolek pro chemickou a hutní výrobu: na londýnské výstavě 1862 obdržel ředitel Spolku Max Schaffner zlatou medaili za jakost výrobků, na světové výstavě ve Vídni 1873 získal Spolek medaili za pokroky v chemické výrobě a Max Schaffner obdržel vyznamenání za technickou průbojnost; stejný podnik byl na světové výstavě v Paříži 1878 oceněn zlatou medailí a Max Schaffner obdržel osobní vyznamenání pro významné osobnosti umění a vědy; z pařížské světové výstavy v roce 1900 si Spolek odvezl Velkou cenu za pokrok ve výrobní technice.³⁰⁸ Ve Vídni vydávaný list *Die Industrie*, hájící zájmy průmyslníků, věnoval značnou pozornost velkým mezinárodním výstavám, zatímco krajinských si všímal spíše okrajově.³⁰⁹

V době příprav všeobecné zemské výstavy v Praze se ze strany českoněmeckých průmyslníků můžeme setkat s otevřeným vyjádřením názoru, že obesílání výstav v Čechách pro ně nemá z ekonomického hlediska žádný význam. Při úvahách o účasti na zemské výstavě však měly zásadní význam politické okolnosti v době vyhoceného česko-německého nacionálního konfliktu.³¹⁰

Kromě toho se také v řadách průmyslníků objevovaly obecně námitky, že účast na výstavách se ekonomicky nevyplácí, že finanční náklady a práce spojená s obesláním výstavy neodpovídají případnému zisku, který je nejistý a těžko prokazatelný. Diskuse o ekonomickém přínosu účasti na výstavách probíhaly po celém světě, především v souvislosti se světovými výstavami.³¹¹

Přes uvedené námitky byl však, obecně viděno, zájem velkých průmyslových výrobců o velké výstavy v Čechách značný. Lze přitom tvrdit, že nebývaly rozmach

---

³⁰⁷ SOKA Děčín, ZVV, kart. 1, inv. č. 15, dopis firmy Langen & Wolf z 16. 6. 1896.

³⁰⁸ KŘÍČKA, Jiří a kol., *Dílo sedmi generací. 150 let Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 2008, s. 230–231.

³⁰⁹ Např. v letech 1897–1900 podrobně referoval o přípravách a průběhu světové výstavy v Paříži, zatímco z krajinských výstav v Čechách byla podrobněji představena pouze výstava v Mostě 1898; k poslední jmenované viz *Die Industrie. Organ für die Interessen der österreichischen Industrie* 2, 1897, 558–559; k pařížské světové výstavě tamtéž, *passim*.

³¹⁰ Viz IV.4.1.

³¹¹ GROßBÖLTING, T., „*Im Reich der Arbeit*“, s. 165; PAQUET, A., *Das Ausstellungsproblem*, s. 287–297.

velkých výstav ve sledovaném období 1891–1914 byl umožněn mimo jiné bohatou účastí velkých průmyslových výrobců, jejichž exponáty (např. stroje, dopravní prostředky, elektrotechnická zařízení atd.) byly pro veřejnost velmi přitažlivé a jejich přítomnost na výstavách byla jednou z příčin enormního zájmu široké veřejnosti.

Vedle řemeslných a průmyslových výrobců si v souvislosti s účastí na výstavách zaslouží zvláštní pozornost ještě jedna profesní skupina, a sice obchodníci. Ti někdy také vystupovali v roli vystavovatelů – byla již například zmínka o obchodních zástupcích zahraničních firem atp. K účasti obchodníků jako vystavovatelů však docházelo v poměrně malé míře a za určitých omezení. Většinou bývali vyřazeni ze soutěže o výstavní ceny. Již citované nařízení ministerstva obchodu výslovně uvádělo, že „na státní ceny mají nárok z pravidla toliko výrobce a nikoli také obchodníci.“³¹² Také výstavní regulativ Průmyslové jednoty z roku 1900 stanovil, že vyznamenání mohou získat pouze výrobci za vynikající průmyslové či řemeslné práce a výkony.³¹³ V jednacím řádu poroty Všeobecné zemské výstavy 1891 v bodě 6 stálo: „Porota měj při posudku vždycky na paměti, by vyhledala, jsou-li předměty vystavené vskutku výrobkem vystavovatelovým a do jaké míry. Vzešla-li by jaká pochybnost v té příčině, vystavovatel jest povinen dokázati, že vystavené předměty sám vyrobil.“ Toto ustanovení komentoval časopis *Živnostník* redakční poznámkou: „Tím tedy ustanoveno zásadně, že pouzí obchodníci z konkurence o ceny jsou vyloučeni. Zaznamenáváme s povděkem.“³¹⁴

Bylo již také zmíněno, že výstavy plnily funkci komunikačního média mezi výrobcí a spotřebiteli. Touto funkcí zapadají do komplexu snah o vyřazení meziobchodu, které probíhaly v té době různými způsoby, např. formou již zmíněných továrních skladů, zásilkovým obchodem, obchodními cestujícími, zakládáním prodejních družstev atd.³¹⁵ Roli výstav jako prostředku navázání přímého kontaktu drobných výrobců se zákazníky zdůrazňovaly často časopisy hájící zájmy řemeslníků. Časopis *Živnostník* choval například velké sympatie ke všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 a po dobu výstavy vycházel se zvláštní přílohou *Výstavní noviny Živnostníka*, ve které přinášel popisy a vyobrazení výstavních exponátů, což vysvětloval následovně: „Chceme tak platně

---

³¹² *Zákoník říšský 1895*, s. 212 (Nařízení č. 80 obchodního ministeria ze dne 10. června 1895, o státní podpoře tuzemských výstav živnostenských).

³¹³ MANSFELD, B., *Činnost Jednoty průmyslové*, s. 355–356.

³¹⁴ *Živnostník*. Časopis věnovaný veškerým zájmům živnostnictva v Čechách, na Moravě i ve Slezsku 8, příloha *Výstavní noviny Živnostníka* k číslu 15 a 16, 5. 9. 1891, s. 4.

³¹⁵ JAKUBEC, I., *Vývoj obchodu*, s. 286.

posloužit vystavovatelům, abychom výrobce naše – průmyslníky a řemeslníky – bez jakýchkoli prostředníků a překupníků uvedli ve přímý styk se spotřebovateli, s kupujícím obecně.³¹⁶ V tomto ohledu šly tedy výstavy dokonce proti zájmům obchodníků.

V určitém směru dokázali i obchodníci využívat instituce výstav ke svým ekonomickým zájmům. Nacházeli zde mj. možnost navazovat kontakty s výrobcí a domlouvat s nimi spolupráci. Obecně ovšem platí, že oproti pozdějším vzorkovým veletrhům podporovaly výstavy, které byly zaměřené především na masové publikum, navazování obchodních kontaktů, respektive přímo uzavírání kontraktů mnohem méně. Nejmarkantnější případem spolupráce obchodníků s výrobcí byla všeobecná zemská výstava 1891. U příležitosti výstavy se konala schůze českých obchodníků a průmyslníků, na které byla mj. deklarativně domluvena spolupráce při vývozu českých výrobků do zahraničí. Reálné výsledky této dohody byly však skromné, omezily se především na založení Vývozního spolku pro Čechy, Moravu a Slezsko.³¹⁷ Ve spolupráci obchodníků a průmyslníků na všeobecné zemské výstavě se výrazně projevíly motivy nacionální, zejména zde můžeme najít doklady strategie ekonomického nacionalismu.³¹⁸

Celkově lze říci, že podpora výstav ze strany obchodnických spolků a obchodních grémií byla ve srovnání s živnostenskými spolky a společenstvy výrazně nižší. Vysvětlení lze hledat ve výše uvedené skutečnosti, že možnost přímého uplatnění obchodníků na výstavách byla značně omezená a určité funkce výstav mohly být ze strany obchodníků chápány jako ohrožení jejich zájmů. Nelze však ani tvrdit, že by se obchodnické kruhy stavěly k výstavám otevřeně nepřátelsky. Někdy, jako třeba v případě ústeckého obchodnického spolku, vyjadřovaly s výstavou své sympatie, byť se na jejím uspořádání aktivně nepodílely. Na všeobecné zemské výstavě 1891 se zejména obchodnický spolek Merkur a Ústřední spolek českých kupců podílely dokonce velmi aktivně. Je však třeba mít na paměti také Průmyslovou jednotu, v níž měli obchodníci silné pozice, a která aktivně podporovala i krajinské výstavy.

Na závěr této kapitoly je třeba zmínit ještě profit kategorie „dodavatelů“. Pro velkou část firem a jednotlivců v této skupině byl nepochybně přímý výdělek hlavní motivací.

---

³¹⁶ Živnostník. Časopis věnovaný veškerým zájmům živnostnictva v Čechách, na Moravě i ve Slezsku 8, 1891, s. 1.

³¹⁷ JAKUBEC, I., *Obchod – symptomatické pole*, s. 134–135.

³¹⁸ Viz IV.4.1.

Provozovatelé restauračních a občerstvovacích zařízení, ačkoli museli pořadatelům platit poměrně vysoké poplatky,³¹⁹ těžili z vysoké návštěvnosti výstav a jejich obecně konzumního rázu. Stejně tak provozovatelé zábavních atrakcí a představení předpokládali v masách návštěvníků bohatý zdroj příjmů. Výjimečně se stávalo i to, že v případě nižší návštěvnosti atrakcí nebo představení, než byl původní předpoklad, opustil provozovatel výstavu předčasně. K tomu došlo například na liberecké výstavě 1906, kterou po dvou měsících předčasně opustil provozovatel představení Afrika Carl Marquardt.³²⁰

Při výběru „dodavatelů“ pořadatelé často zohledňovali, aby na zakázkách vydělaly firmy z místa konání výstavy nebo regionu. Někdy měl dokonce požadavek regionálního původu dodavatelů za následek nižší nároky na úroveň díla. Například výkonný výbor krajské výstavy v Písku 1912 usiloval o to, aby tisk reklamních materiálů byl proveden přímo v Písku, a proto při zadávání soutěže na návrhy těchto materiálů požadoval, aby je bylo možné realizovat bez větších technických obtíží a aby byly provedeny pouze ve třech barvách.³²¹ Mezi vybranými dodavateli najdeme někdy i firmy patřící lidem z okruhu pořadatelů. Jako příklad můžeme jmenovat firmu Alwina Köhlera, která na ústeckém výstavišti v roce 1903 realizovala velkolepý stavební projekt „Staré Ústí“, přičemž Köhler sám byl jakožto ústecký okresní starosta viceprezidentem velkého výstavního výboru a členem stavebního výboru.

Mnohé zakázky byly velmi lukrativní záležitostmi a docházelo při nich i k uplatňování osobních známostí mezi představiteli firem a členy výstavních výborů. V písemnostech liberecké výstavy 1906 se dochoval dopis zástupce pojišťovny Oesterreichische Elementarversicherungs Actien-Gesellschaft členu představenstva pracovního výboru výstavy, poslanci a pozdějšímu německému ministru-krajanovi Heinrichu Prademu, ve kterém stálo: „Milý příteli, před nějakou dobou jsem si dovolil požádat Tě o Tvou přátelskou intervenci ve věci odpovědnostního pojištění Českoněmecké výstavy v Liberci 1906 a poprosit Tě, aby ses přimluvil u starosty dr. Bayera za moji společnost, Oesterreichische Elementarversicherungs Actien-Gesellschaft, aby jí zmíněné pojištění bylo svěřeno. Dnes se dozvídám od našeho zastoupení v Liberci, že ohledně přidělení

---

³¹⁹ Např. na výstavě v Liberci 1906 platili za 1 hektolitr vytočeného piva v závislosti na jeho ceně 2–4 koruny, za každou prodanou lahev piva 10 haléřů, za hektolitr stáčeného vína 10 K, za lahev vína 30 h, za lahev minerálky 5 h, za 1 kg uzenin 30–50 h atd. Viz ARNOLD, E., (ed.), *Die Deutschböhmsche Ausstellung, Anhang*, s. 15.

³²⁰ Viz IV.2.

³²¹ SOKA Písek, VVJVP, kart. 1, sign. IV/2, koncept výzvy Čestná soutěž na reklamní štítek.

tohoto pojištění existují určité potíže a záměrem je předat pojištění jiné společnosti. S ohledem na to, že moje společnost byla zřízena a je spravována průmyslníky a výstava samotná je postavena na průmyslu, myslím, že by bylo vhodné svěřit zmíněné pojištění nám a prosím Tě, abys v tomto směru uplatnil ještě jednou svůj vliv u starosty Bayera.“³²² Zmíněné „potíže“ souvisely zřejmě s článkem, který vyšel o týden dříve v listu *Mittler's Assecuranz- und Handelszeitung*, ve kterém byla Oesterreichische Elementarversicherungs A. G. vylíčena jako krajně nespolehlivá pojišťovna hospodařící s hlubokými deficity a neschopná dostát svým závazkům.³²³ Nelze doložit, do jaké míry to bylo zásluhou Heinricha Pradeho, ale Oesterreichische Elementarversicherungs A. G. skutečně získala zakázku na odpovědnostní pojištění výstavy a rovněž na pojištění proti ohni. Pořadatelé cítili potřebu vyjádřit v oficiální publikaci vydané po skončení výstavy spokojenost s touto pojišťovnou: „Budiž vyzdvíženo, že škody, ke kterým skutečně došlo, jmenovaná společnost vyřídila a nahradila tím nejvstřícnějším způsobem.“³²⁴

Závěrem je možno říci, že ekonomické úvahy hrály v úvahách o pořádání výstav a účasti na nich velmi důležitou roli. V první řadě to byla podpora průmyslu, řemesel a obchodu, zaměřená zpravidla na výrobce v daném regionu, případně zemi. Docházelo k ní především poskytnutím informace živnostníkům a průmyslníkům o možnostech uplatnění na trhu, inspirací ke zdokonalování jejich výrobků, zprostředkováním přímého kontaktu s konzumenty (odběrateli) a v neposlední řadě reklamou, která měla vést k dlouhodobému zvýšení zájmu o produkty vystavovatelů. Vedle toho byly velké výstavy samy o sobě velkým „byznysem“, zdrojem tučných zakázek, které přinášely zisky mnoha firmám, jež se na nich podílely jako dodavatelé.

---

³²² SOKA Liberec, MML, kart. 140, inv. č. 159, dopis zástupce Oesterreichische Elementarversicherungs Actien-Gesellschaft Wolsteina Heinrichu Prademu ze dne 21. 2. 1905.

³²³ *Die „Elementar“ und der Brand der Teppichfabrik in Maffersdorf*, *Mittler's Assecuranz- und Handelszeitung* 30/7, 16. 2. 1905, s. 2. Zmíněný článek byl pořadatelům výstavy znám, příslušné číslo listu je uloženo v písemnostech výstavy: Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Liberec (dále SOKA Liberec), fond Archiv města Liberec (dále AML), Deutschböhmisches Ausstellung, kart. 140, inv. č. 159.

³²⁴ ARNOLD, E., (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil I, s. 77.

IV.2. Poučení a zábava

Jak bylo rozebráno v předchozí kapitole, sloužily výstavy nejen k navazování kontaktů mezi výrobcem a konzumentem, případně výrobcem a obchodníkem, ale zároveň byly pro samotné výrobce zdrojem poučení o činnosti jiných producentů. To mělo umožňovat vzájemnou inspiraci a celkové zdokonalování výroby. Funkce výstav jakožto prostředku poučení se však zdaleka neomezovala jen na samotné výrobce. Měla sloužit také široké veřejnosti jako zdroj poučení o stavu řemeslné, průmyslové a zemědělské výroby, technických novinkách, současném i minulém umění a mnoha dalších oborech lidské činnosti. Na přelomu 19. a 20. století bylo na výstavách nadále přítomno osvícenské přesvědčení o vzdělávací funkci vystavených předmětů, které stálo u zrodu výstavnictví. Výstavy plnily podobnou vzdělávací funkci jako encyklopedie, oproti nim měly však tu přednost, že se jejich prostřednictvím mohli návštěvníci setkat se skutečnými předměty, nikoli s pouhým popisem případně vyobrazením. V dobovém mediálním kontextu představovaly výstavy ještě na přelomu 19. a 20. století velmi významný vzdělávací prostředek jak pro odbornou, tak i pro širokou veřejnost.

Za prvé se jednalo o prezentaci hospodářských poměrů v určité oblasti. Výstava měla ukázat stav průmyslu, řemesel a zemědělství, často s poukazem na pokroky, jakých bylo dosaženo za určité období od poslední výstavy. Vedle toho ale obvykle zahrnovaly i další obory a více či méně se mělo jednat o co nejkompaktnější prezentaci daného územního celku (okresu, obvodu OŽK, země atd.). Například program Východočeské výstavy v Pardubicích 1903 její poslání popisoval následovně: „Výstava tato má za účel zobraziti národohospodářské poměry českého východu, (...) znázorniti kulturní i sociální vyspělost obyvatelstva východočeského, jeho vzdělání, jeho zvyky, jeho zaměstnání i jeho nedostatky (...).“³²⁵

Dříve než se zaměříme na otázku, jak se funkce výstav jakožto zprostředkovatele informací o hospodářských, sociálních a kulturních otázkách odrážela v podobě samotných expozic, popíšme krátce, jak se projevovala v doprovodných publikacích k výstavám. Mnohdy se nejedná o pouhý (komentovaný) přehled exponátů, ale spíše o soubor odborných statí. Výpravná publikace *Sto let práce* nesoucí podtitul *Zpráva o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891* podává ve 3. díle přehled výstavních skupin.

---

³²⁵ SOkA Pardubice, VVP, kart. 1, neuspořádaný fond, Program východočeské průmyslové, zemědělské, národopisné a umělecké výstavy v Pardubicích 1903, s. 9.

Texty k jednotlivým skupinám se obvykle na několika stranách zabývají vývojem daného oboru (především za posledních 100 let, mnohdy je však časový záběr ještě delší) a jejich současným stavem; pouze na konci příslušné kapitoly, většinou v jednom odstavci, je stručně nastíněna podoba dané expozice, někdy se autor o výstavě nezmiňuje vůbec. Kniha tak představuje v tomto ohledu především reprezentativní publikaci o vývoji a současném stavu jednotlivých hospodářských odvětví a oborů, školství, umění, lidovém umění atd. (Samotné výstavě je věnován 1. a 2. díl, který ovšem popisuje přípravu a průběh, nikoli její obsah).³²⁶

I v případech, kdy jsou publikace zaměřeny především na obsah samotné výstavy, bývají do nich často zařazeny kapitoly, které popisují hospodářské a sociální poměry příslušného regionu nebo si všímají konkrétních výrobních oborů. Málokdy se však pořadatelům krajských a lokálních výstav podařilo představit tímto způsobem daný region systematicky, spíše se jedná o neucelený soubor pojednání k různým tématům. Jednu z úvodních kapitol katalogu výstavy v Pardubicích 1903 tak tvoří studie o domáckých dělnících ve východních Čechách, další pak je pojednání *Jak lze včelařství u nás povznést*, další kapitola je věnována krajkářství na Žambersku a následující ovocnářství v pardubickém okrese.³²⁷ Součástí katalogu výstavy v Písku je jediná na hospodářství zaměřená stať: *Naše rybářství*.³²⁸

U výtvarného umění se můžeme v doprovodných publikacích setkat s texty, které mapují vývoj či současný stav výtvarného umění (*Sto let práce*, oficiální publikace o liberecké výstavě 1906),³²⁹ ale také s pojednáním o tom, jak umění vnímat – samostatný katalog k expozici výtvarného umění na výstavě v Hořicích 1903 začíná úvodní statí, v níž Mořic Černil vysvětluje „podstatné rysy pravého umění“, neboť „má-li umění vznešeného určení svého dosáhnouti, tož musí pro ně i nejširší vrstvy lidu porozumění nabýti.“³³⁰

Významnou součástí většiny katalogů a průvodců výstav tvořily hutné kapitoly představující z různých hledisek hostitelské město, popřípadě města zúčastněná na výstavách v roli vystavovatelů. Těmito texty se bude podrobně zabývat následující kapitola IV.3.

---

³²⁶ *Sto let práce I–II; Sto let práce III.*

³²⁷ *Východočeská výstava.*

³²⁸ *Katalog (Písek 1912)*, s. 63–65.

³²⁹ *Sto let práce III*, s. 579–610; ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil II, s. 181nn.

³³⁰ *Katalog děl uměleckých na výstavě českého severovýchodu v Hořicích*, Hořice 1903, nestr.

Nyní již obraťme pozornost na podobu samotných expozic. Pokud měly výstavy plnit funkci vzdělávací instituce, kladlo to pochopitelně značné nároky na vhodné uspořádání výstavních exponátů. Systém uspořádání exponátů byl obecně v této době velmi důležitou a diskutovanou otázkou výstavnictví. Na světových výstavách se například řešil problém, jestli upřednostňovat členění podle jednotlivých oborů nebo podle jednotlivých zemí. S originálním řešením přišli pořadatelé pařížské světové výstavy v roce 1867. Důmyslné uspořádání předmětů v hlavní výstavní budově připomínající tvarem Koloseum umožňovalo návštěvníkům zvolit si trasu prohlídky buď podle jednotlivých zemí, nebo jít napříč podle skupin exponátů. Vzhledem ke značně rozdílné průmyslové vyspělosti jednotlivých zemí, kdy některé byly schopny vystavit především suroviny ale nikoli stroje, tento koncept však nefungoval tak dobře, jak si jeho tvůrci představovali.³³¹

Také tvůrci výstav v Čechách se většinou pokoušeli rozčlenit exponáty systematicky. Exponáty v hromadných výstavních budovách bývaly zaměřeny buď na určité odvětví či obor (strojírenství, doprava, výtvarné umění atd.), nebo na způsob výroby (pavilon živnostníků atd.). Sekretář pražské OŽK Rudolf Hotowetz v obsáhlém článku o připravované výstavě komorního obvodu zdůrazňoval, že „jednotlivost, přehledné a systematické upravení celé výstavy jest vůbec vedoucí myšlenkou výstavního řádu.“ Poté popisoval systém, podle něž „předměty určité skupiny smějí býti vystaveny jen v této skupině a v ní zase jen ve svém oddělení podřadném a že také vnější úprava expozic má býti zpravidla jednotná.“ Z tohoto důvodu také upřednostňoval expozice ve skupinových pavilonech před soukromými pavilony jednotlivých vystavovatelů.³³²

Ne vždy se však dařilo ideální rozvržení dodržovat a některé výstavní budovy nabízely značně heterogenní podívanou. Mohlo se tak stát, že v jedné výstavní hale se nacházely exponáty představující různá průmyslová odvětví, stavebnictví, umělecké řemeslo, život v lázeňských městech i hornictví. Naopak producenti ze stejného nebo příbuzného oboru našli přístřeší často v různých pavilonech a v některých případech se jedna firma prezentovala v areálu výstaviště na různých místech.³³³ Tuto praxi Rudolf Hotowetz ve zmíněném článku označoval za největší vadu všech dosud

---

³³¹ KRETSCHMER, W., *Geschichte der Weltausstellungen*, s. 81–82; HALADA, J. – HLAVAČKA, M., *Světové výstavy*, s. 48–49.

³³² HOTOWETZ, Rudolf, *Výstava obvodu pražské obchodní a živnostenské komory v roce 1908*, *Obzor národohospodářský* 12, 1907, s. 449–459.

³³³ Případ výstavy v Ústí nad Labem 1903 popisuje OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*, s. 64; rozdělení producentů stejného oboru do mnoha pavilonů na Všeobecné zemské výstavě 1891 popisuje *Století práce III*, s. 4.

pořádaných výstav a pokračoval: „(...) i tam , kde jednotlivé skupiny byly přesně rozděleny a místo jim předem vykázano, byl celek pak velice nepřehledný, poněvadž jednak nápadné a nákladné expozice jednotlivců dávány s porušením skupinového rozdělení do hlavních místností a síní výstavních, kde pak mýdlo bylo exponováno vedle hedvábí, voňavky vedle motorových kol atd., jednak připuštěny bez systému soukromé pavilony jednotlivců, které pak postaveny do nejrůznějších koutů výstavy, jednak do poslední chvíle přijímány přihlášky a noví vystavovatelé pak umíst'ování bez ladu tam, kde byl ještě kousek prázdného místa. Tak ztratil návštěvovatel úplně přehled odboru, o který se zajímal, a musil jednotlivé expozice tohoto odboru sháněti po celé výstavě.“³³⁴ Nesystematické členění exponátů jako nešvar výstav v Čechách kritizoval také časopis *Živnostník*: „Zboží hliněné a kovové mezi sebou promíchané, hračky, šperky, boty, elektrická zvonítka, na blízku marcipán a praobyčejnou slivovici na skleničky vytáčenou a t. d.! Nebo: Mezi kočárníky a na blízku hlávek zelných, kapustových a jiné zeleniny vykřikovače – roksdropsu a prášku na lesklé žehlení! Do slova pravda! Kterého *vážného* návštěvníka může výstava takto spořádaná i jen dost málo zajímati? Což není tím každému návštěvníku přímo odňata možnost, aby zjednal si přehled o výkonnosti vystavovatelů téhož odvětví? To přece jest účel hlavní!“³³⁵

Výstavy všeobecného zaměření nabízely návštěvníkům také možnost získat informace o širokém spektru institucí a korporací. Obce ve svých expozicích představovaly činnost škol, nemocnic, chudobinců a dalších jimi zřizovaných ústavů. Kromě toho přibližovaly např. celkové zdravotní poměry v obci, připravované projekty zdokonalování městské infrastruktury atd.³³⁶ Dále výstavy nabízely poučení o činnosti různých spolků, živnostenských a obchodních korporací atd.³³⁷

Rovněž expozice výtvarného umění bývaly do všeobecných výstav zařazovány mj. kvůli jejich vzdělávací a esteticky výchovné funkci. Na všeobecných výstavách se setkáváme s retrospektivními expozicemi i s přehlídkami současného umění. Umělecká expozice na Všeobecné zemské výstavě 1891 zahrnovala více než tisíc uměleckých děl a modelů, které dokumentovaly vývoj českého malířství, sochařství a architektury za

---

³³⁴ HOTOWETZ, R., *Výstava obvodu pražské obchodní a živnostenské komory v roce 1908*, *Obzor národohospodářský* 12, 1907, s. 449–459, zde s. 451–452.

³³⁵ *O výstavních nepřístojnostech, jich příčinách, následcích a zamezení*, *Živnostník*. Orgán Živnostenské jednoty pro království České 12, 1895, s. 50. (Zvýrazněné slovo zvýrazněno v originále.)

³³⁶ Viz IV.3.

³³⁷ Viz např. *Jubilejní výstava obvodu obchodní a živnost. komory v Praze r. 1908. Úřední skupinový katalog č. 4 pro třídy výstavní V., II. a III. Školství. Města (mimo Prahu). Obchodní a živnostenské korporace*, Praha 1908.

dobu posledních sto let. Jednalo se o vůbec nejobsáhlejší do té doby uspořádanou výstavu českého výtvarného umění.³³⁸ Byla zde zastoupena díla Josefa a Quida Mánesů, Václava Brožíka, Václava Levého, Františka Ženíška, Mikuláše Alše, Josefa Václava Myslbeka, Vojtěcha Hynaise, Antonína Chitussiho, Jakuba Schikanedera a mnoha dalších.³³⁹ Pro mnoho návštěvníků představovala tato expozice první skutečné setkání s výtvarným uměním. Takovou zkušenost popisoval ve svých memoárech například i historik Josef Šusta, který v Praze začínal studovat právě v době konání zemské výstavy: „Byla to první galerie, kterou jsem vůbec prožil a zanechala mi v duši tím větší zmatek, ježto jsem v ní bloudil vlastně zcela bez přípravy, odkázán jedině na to, co mi daly naše chudé ilustrované listy rodinné a jakýsi německý atlas výtvarných umění, který měl otec, zastaralý s ubohými dřevoryty. Soustavného jsem o dějinách umění jinak ani nečetl, ani neslyšel zhora nic, a stál tedy dosti bezradně před bohatou snůškou českých výtvarných děl, nakupených v dosti rozsáhlé budově (...).“ Přes tuto „bezradnost“ byla právě expozice výtvarného umění tím, co mladého Šustu, jak popisuje, na celé výstavě nejvíce uchvátilo.³⁴⁰

Výtvarné umění bylo zastoupeno také na výstavě v Ústí nad Labem 1903. Umělecká výstava, kterou zde uspořádal Spolek německých výtvarných umělců v Čechách (*Verein deutscher bildender Künstler in Böhmen*), zahrnovala 213 obrazů, grafik, plastik a architektonických návrhů v modelech nebo kresbách. Ve městě, které nemělo žádnou galerii (stálé výstavní sítě se Ústí nad Labem dočkalo až v roce 1912), znamenala taková expozice mimořádný počín. Časopis *Deutsche Arbeit*, vydávaný Společností na podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách, k tomu napsal, že „v činorodém městě na Labi bylo dosud asi sotva někdy vidět tolik dobrého umění pohromadě“.³⁴¹ Od starších, renomovaných umělců mohli návštěvníci výstavy vidět díla Franze Rumplera a Gabriela Maxe, většina expozice však představovala mladší tvůrce, jako byli Rudolf Jettmar, Emanuel Hegenbarth, Karl Krattner, Emil Orlik, Richard Teschner a další.

---

³³⁸ PRAHL, Roman, *Poznámka k současné výstavě a k „výstavě na Výstavě“ před sto lety*, in: *Umění na Jubilejní výstavě před sto lety (katalog výstavy Národní galerie v Praze a Západočeské galerie v Plzni)*, Praha 1991, s.3–4.

³³⁹ Podrobněji HLAVAČKA, M., Jubilejní výstava, s. 69–71; přehled vývoje českého výtvarného umění za uvedené období s ohledem na prezentaci na Jubilejní výstavě přináší: HOSTINSKÝ, Otakar, *Umění výtvarné*, in: *Sto let práce. Zpráva o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 III*, Praha 1895, s. 579-610. Zde je rovněž otištěno velké množství reprodukcí vystavených děl.

³⁴⁰ ŠUSTA, Josef, *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II*, Praha 1963, s. 15.

³⁴¹ *Die bildende Kunst in der Aussiger Ausstellung*, Deutsche Arbeit. Monatschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen 2, 1903, s. 851-852, zde s. 851.

Sochařství bylo zastoupeno např. pracemi Aloise Riebera nebo Karla Schaffera, architektonické návrhy představil mimo jiné Josef Zasche.³⁴²

Ještě větší přehlídka soudobého českoněmeckého výtvarného umění byla uspořádána v rámci výstavy v Liberci 1906. V samostatném uměleckém pavilonu dostal velký prostor sochař Franz Metzner, který navíc vytvořil pro prostranství před hlavní budovou kašnu, podle jejíhož návrhu byla později vybudována kašna před libereckou radnicí. Z malířů se na liberecké výstavě kromě již zmíněného Emila Orlika, Richarda Teschnera nebo Karla Krattnera představil také pozdější člen skupiny Modrý jezdec Alfred Kubin.³⁴³ Vedle této expozice soudobého českoněmeckého umění byla na liberecké výstavě poprvé veřejnosti představena sbírka obrazů libereckého továrníka Heinricha Liebiega. Sběrka převážně německého a francouzského malířství, obsahující například díla Eduarda Charlemonta, Eugéne Boudina, Theodora Rousseaua, Franze Rumplera a dalších malířů, byla později vystavována v prostorách radnice a po druhé světové válce se stala základem liberecké galerie.³⁴⁴

Větší či menší expozice výtvarného umění byly však součástí mnoha dalších krajinských výstav. Okolo 250 uměleckých děl, zčásti prodejných, bylo vystaveno na výstavě v Hořicích. Necelou polovinu z nich tvořila expozice spolku Mánes, která obsahovala mj. obrazy Františka Kupky, Maxe Švabinského, Karla Špillara, plastiky Stanislava Suchardy, návrhy Jana Kotěry atd.³⁴⁵ Výtvarné umění bylo zastoupeno také v Pardubicích 1903 (díla např. bratří Liebscherů, Františka Ženíška, Maxe Švabinského, Václava Brožíka), Písku 1912 (již zmíněná výstava děl Mikuláše Alše) a na dalších výstavách.

Na všeobecných výstavách mohli návštěvníci často také nalézt poučení o historii. Již na londýnské světové výstavě roku 1862 byla k vidění expozice archeologie a dějin umění, v Paříži roku 1867 se objevily tematické celky dějin práce, dějin bydlení apod., Vídeň roku 1873 zaujala expozicí o dějinách výchovy a vyučování.³⁴⁶ Součástí Všeobecné zemské výstavy v Praze 1891 byla rozsáhlá retrospektivní výstava, která měla podat přehled o dějinách kultury v Čechách od pravěku po konec 18. století. K vidění tu byly pravěké nálezy, staré mince, zbraně, nábytek, staré rukopisy a staré

---

³⁴² Podrobněji OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*, s. 62–64.

³⁴³ O expozici výtvarného umění na liberecké výstavě ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil 2, s. 181-200.

³⁴⁴ Více o této expozici tamtéž, s. 327-331; o dalších osudech sbírky: MELANOVÁ, M., *Liberecká výstava*, s. 33–34.

³⁴⁵ *Katalog děl uměleckých* (Hořice 1903).

³⁴⁶ Viz: HALADA, J. – HLAVÁČKA, M., *Světové výstavy*.

tisky, skleněné a keramické nádoby atd.³⁴⁷ Na výstavě v Ústí nad Labem 1893 vystavovalo tamní Živnostenské muzeum předměty, které souvisely s regionální historií: servis ruského cara z bitvy u Chlumce, sklenici, ze které údajně naposledy pil hrdina z doby napoleonských válek Friedrich Jordan, či výbavu prvního ústeckého policisty Josefa Baumanna. Kromě těchto kuriozit se tu objevilo i větší množství klasických muzejních exponátů: zbraně ze středověku i z doby kamenné, pokladny dvou ústeckých cechů a další.³⁴⁸

Specifickou formu poučení o historii představovaly modely starých, ve své době již přestavěných částí měst, které byly ve výstavnictví konce 19. a začátku 20. století velmi oblíbené. Na světové výstavě v Paříži 1889 byla vybudována rekonstrukce okolí Bastily z doby Velké francouzské revoluce, v Chicagu roku 1893 vznikla „Stará Vídeň“ s 36 replikami domů hlavního města habsburské monarchie ze 17.–18. století. Na mezinárodní výstavě v Antverpách vzniklo dokonce přes 70 replik domů starých Antverp a velký architektonický soubor historických staveb byl k vidění i na světové výstavě v Paříži roku 1900. Také na výstavě saského řemesla a uměleckého řemesla v Drážďanech roku 1896 byl vybudován architektonický soubor Staré město (*Alte Stadt*) s replikou staré drážďanské radnice a dalších historických staveb. Největší německá výstava před 1. světovou válkou, živnostenská výstava v Berlíně roku 1896, představila na ploše 45 000 m² veliký soubor zhruba 120 replik berlínských staveb poloviny 17. století.³⁴⁹

V Čechách se s podobným architektonickým souborem můžeme setkat na Národopisné výstavě v Praze roku 1895. Zde byla vybudována „Stará Praha“, tj. soubor modelů budov na Ovocném trhu z doby vlády Rudolfa II.³⁵⁰ Na výstavě v Ústí nad Labem 1903 pak bylo vytvořeno „Staré Ústí“, na kterém můžeme podstatu těchto architektonických souborů představit podrobněji. „Staré Ústí“ byla v životní velikosti vybudovaná historická rekonstrukce hlavního ústeckého náměstí Marktplatz (dnešní Mírové náměstí), jak mělo vypadat na počátku 17. století. Vstupovalo se do něj jednou z městských bran, které byly spojeny hradbami. Náměstí dlouhé téměř 100 a široké necelých 40 metrů obklopovalo několik desítek domů. Nejvýraznějšími stavbami zde byl dům bratrstva Božího těla ve středu náměstí a renesanční radnice. Volba stavebního

---

³⁴⁷ *Sto let práce III*, s. 611–630.

³⁴⁸ *Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig über seine Thätigkeit im Jahre 1893*, Aussig 1894, s. 57–58.

³⁴⁹ WÖRNER, M., *Vergnügung*, s. 49–144.

³⁵⁰ *Národopisná výstava Československá v Praze 1895*, Praha b.d., s. 396–408.

materiálu ve „Starém Ústí“ odpovídala, jako u většiny takových souborů, provizornímu charakteru budov a převládalo zde tedy dřevo a další lehké materiály. Domů s reálnou délkou od průčelí k zadní stěně bylo vytvořeno jen několik, zpravidla činil tento rozměr jen okolo pěti metrů, přičemž v přízemí zaujímal část tohoto prostoru většinou podloubí, které lemovalo téměř celé náměstí. Domy, v nichž byly usazeny restaurační podniky, byly ovšem dlouhé až dvacet metrů. Celkově lze říci, že při čelním pohledu mohly domy působit relativně věrohodně (byť bylo jistě znát, že se nejedná o skutečné zděné domy), při pohledu z úhlu musel však být „kulisový“ charakter celého souboru velmi výrazný.

Tento architektonický soubor byl vytvořen na základě spisu Jana Augustina Tichtenbauma *Usta ad Albim delineata carmine rebusque suis memorabilibus illustrata*, veršovaných dějin města z počátku 17. století, v jejichž poslední kapitole autor vylíčil podobu Ústí nad Labem své doby. Vedle Tichenbaumova díla byly při realizaci „Starého Ústí“ dále využity i některé archivní materiály. Ústecký archivář Alexander Marian,³⁵¹ jenž se na realizaci sám významnou měrou podílel, napsal samostatného průvodce „Starým Ústím“,³⁵² v němž podrobně popsal historii jednotlivých domů a stručně shrnul okolnosti vzniku tohoto projektu. Ačkoli můžeme Marianovi jistě věřit jeho snahu o zachování historické věrnosti při budování této rekonstrukce,³⁵³ přesto nemohl Tichtenbaumův popis ani další dochovaná svědectví a prameny zdaleka podat dostatečné informace o podobě všech staveb a výsledná podoba „Starého Ústí“ tak do velké míry musela být dílem fantazie jeho tvůrců. Snaze o historickou věrnost však v žádném případě už neodpovídalo složení zde provozovaných obchodů a podniků. V krámcích v přízemí domů se prodávalo především dárkové zboží, upomínkové předměty, bižuterie, ke koupi tu byly i cizokrajné výrobky z Bosny, Turecka či Persie, zbylé prostory byly obsazeny pivnicemi, kavárnami, vinárnami a restauracemi. Lze říci, že ve výsledné podobě „Starého Ústí“ nad úsilím o historickou věrnost převážil komerční prvek.³⁵⁴

Zmíněná převaha komerčního charakteru nad snahou o co největší autentičnost ovšem nebyla u historických architektonických souborů ústeckým specifikem. Ve

---

³⁵¹ O této osobnosti více KAISEROVÁ, Kristina, *Karel Klostermann a Alexander Marian. Plzeň - Ústí nad Labem na přelomu 19. a 20. století*, Ústí nad Labem 1997.

³⁵² MARIAN, Alexander, *Alt-Aussig auf der Allgemeinen Deutschen Ausstellung für Gewerbe, Industrie und Landwirtschaft 1903*, Aussig 1903.

³⁵³ Tamtéž, s. 3.

³⁵⁴ Podrobněji OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*, s. 55–61.

stejném duchu jako „Staré Ústí“ se nesla většina podobných replik té doby. Tak například v Bastille na světové výstavě v Paříži roku 1889 nebyl žalář, ale koncertní a divadelní sál. Z hradu v „Německé vesnici“ na výstavě v Chicagu se ozývala dechovka a centrum „Staré Vídně“ bylo zaplněno velkými zahradními restauracemi, přičemž hudební produkce zde nabízela valčík a současnou populární hudbu.³⁵⁵

Lákadlem pro návštěvníky bývaly na výstavách také exponáty a představení vztahující se k exotickým krajům. Zatímco na světové výstavě v Paříži roku 1867 byla ještě výstavka pohanských model zaoceánských domorodců brána ryze jako kuriozita, na světové výstavě roku 1889 již etnografické exponáty, architektonické soubory a předvádění folklóru domorodců vyvolávalo neobyčejný ohlas.³⁵⁶ Tyto přehlídky úzce souvisely s koloniální politikou evropských států. Prezentace koloniální moci byla především součástí světových výstav a speciálních koloniálních výstav. V Londýně byla v roce 1886 uspořádána britská koloniální výstava, koloniální témata byla silně zastoupena na belgických mezinárodních výstavách na přelomu století, stejně tak jako na světových výstavách ve Francii.³⁵⁷ Součástí berlínské živnostenské výstavy v roce 1896 byla Německá koloniální výstava, první svého druhu v Německu, na níž bylo předváděno domorodé obyvatelstvo z německých kolonií.³⁵⁸

Exotické expozice a představení nelze však chápat jen jako součást koloniálního soupeření evropských mocností. Spojovaly v sobě vedle koloniálních motivů také prvky kurióznosti (podobně jako tehdy také oblíbené předvádění obrů, liliputánů nebo siamských dvojčat), exotičnosti a případně erotiky (ženy vystupovaly někdy částečně odhalené). Proto se s předváděním domorodců setkáváme i na výstavách v Čechách. Výstavy v Liberci 1906 se zúčastnil Němec Carl Marquardt, jehož živností bylo kočovné předvádění domorodců veřejnosti. Největších úspěchů dosáhl s představeními se Samojci, s nimiž kočovně objížděl různá místa v Německu.³⁵⁹ Na výstavu do Liberce přijel Marquardt s představením Afrika, při kterém přes 50 domorodců ze Súdánu, Maroka a Tuniska předvádělo různé výjevy jako příjezd sultána, vyhánění zlých duchů, nebo přepadení karavany ve stepi. Velkolepému představení bylo vyhrazeno rozlehlé

---

³⁵⁵ WÖRNER, M., *Vergnügung*, s. 66, 78.

³⁵⁶ SCHÖN, Wolf, *Der Triumph des Industriezeitalters. Paris 1889 und die Weltausstellungen des 19. Jahrhunderts*, in: SCHULTZ, Uwe, (Hg.), *Das Fest. Eine Kulturgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*, München 1988, s. 329–340, zde s. 334.

³⁵⁷ ROCHE, M., *Mega-events*, s. 56nn.

³⁵⁸ WÖRNER, M., *Vergnügung*, s. 108n.

³⁵⁹ O Marquardtovi blíže DREESBACH, Anne, *Gezähmte Wilde. Die Zurschaustellung „exotischer“ Menschen in Deutschland 1870–1940*, Frankfurt am Main 2005, passim.

prostranství o velikosti zhruba 60 x 70 metrů na konci výstaviště. Návštěvnost představení byla však nižší, než provozovatel předpokládal (pravděpodobně hlavně kvůli celkově nižší návštěvnosti liberecké výstavy, než bylo očekáváno), a proto se rozhodl po dvou měsících Liberec předčasně opustit.³⁶⁰

Na Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 byli předváděni domorodci ze sahelské Afriky. Jejich produkce v balónové aréně spočívala „z výkonův hudebních a pěveckých, při nichž za zvuků jakési tamburiny všichni účinkující tleskají a táhlou melodií propěvují, pak z obřadův náboženských, námluv a posléze divokých tancův válečných.“³⁶¹ Výstavní list *Praha* k jejich vystoupení psal, že „od té doby, co ukazovala se na Štvanici společnost Beduinů se svými zvyky, jízdou na koni, stělbou a náboženskými obřady, Praha neměla tak zajímavé podívané.“³⁶² Spíše než vystoupením se však list v několika článcích věnoval samotným sahelským Afričanům. Popisoval oblast, ve které žijí, a charakteristické rysy etnika: „Národ Suahelů vyniká nad ostatní kmeny africké zevnějškem svým tělesným. Mužové jsou vesměs silné zdravé postavy, tvář jejich je víc barvy měděné, než úplně tmavé, prozrazuje jistou inteligenci. Ženy jsou menší, dobře vyvinuté, a stejně po vkusu našem ohyzdné jako muži. Nechtěl by nikdo z nás octnouti se blízko tábora těchto černých šelem.“³⁶³ Jak v samotném zařazení těchto vystoupení do výstavy, tak ve způsobu informování výstavního listu se mísí motiv poučení o vzdálené a exotické části zeměkoule, chápaný pochopitelně z pozice nadřazenosti příslušníka civilizované části lidstva, s marketingovým cílem přilákat na výstaviště návštěvníky na atrakci primitivních divochů. V tomto duchu byl psán později i článek líčící narození dítěte přímo v táboře domorodců na výstavišti. List uvádí, že se jednalo o komplikovaný porod a pokračuje: „Když bolesti její neulevovaly, vyhrnuli se v noci veškeří Suahelci ze svých loží a vzývali ‚ducha‘ za přispění, aby nemocné matce ulevil. Konečně o 3. hodině noční vyšli všichni Suahelci a Suahelkyně ze své ohrady do arény balónové, kde za svitu měsíčné záře jali se tancovati a zpívati, aby tímto posvátným náboženským skutkem ‚d’ábla‘, který matce bolesti působil, zahnali.“³⁶⁴ Oblibu atrakce předvádění afrických domorodců potvrdila v roce 1908

---

³⁶⁰ ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil I, s. 85.

³⁶¹ *Karavana černochoň suahelských*, Praha. Denní list výstavní 1/118, 11. 9. 1891, s. 6.

³⁶² Tamtéž.

³⁶³ Tamtéž.

³⁶⁴ *Karavana Suahelců*, Praha. Denní list výstavní 1/152, 16. 10. 1891, s. 3.

výstava pražské OŽK, na níž byla zařazena mezi „zábavní podniky“ Habešská vesnice se 74 domorodci.³⁶⁵

Na národnostně českých výstavách měla od počátku 90. let 19. století významné místo také etnografie zaměřená na lidovou kulturu vlastního etnika. Poučení o českém „lidovém umění“ přinesla v podobě České chalupy už Všeobecná zemská výstava 1891 a vyvrcholením následného národopisného hnutí bylo uspořádání samostatné Národopisné výstavy československé v roce 1895.³⁶⁶ Na výstavách konaných v českoněmeckém prostředí byla naopak lidová kultura zastoupena minimálně. V Liberci 1906 se setkáme s ukázkami krojů, ale v porovnání s českými výstavami byla národopisu věnována mnohem menší pozornost. Vysvětlení lze hledat v tom, že Češi v lidové kultuře viděli nejvýraznějšího zástupce skutečné české kultury a byla tak zásadním prvkem jejich etnické identifikace, zatímco v německém prostředí v Čechách nebyl dlouho lidové kultuře takový význam přikládán.³⁶⁷

Motivy poučení a zábavy, popsané výše u historických a etnografických expozičních vystoupení, se objevují a navzájem mísí také v případě prezentace techniky. Zprostředkování informací o technických vynálezech a inovacích patřilo k nejdůležitějším funkcím průmyslových a všeobecných výstav. Tuto funkci plnily za prvé mezi odborníky, a to formou prohlídky vystavených exponátů, odborných přednášek a konferencí, konaných v rámci výstavy, nebo osobních rozhovorů. Důležitá byla však i popularizace technických vynálezů a inovací mezi návštěvníky z řad široké veřejnosti, která v důsledku mohla vést k jejich širokému uplatnění na trhu. Zejména světové a mezinárodní odborné výstavy hrály v procesu transferu a difúze technických vynálezů a inovací v 19. a na počátku 20. století mimořádnou roli. Nemuselo se přitom vždy nutně jednat o zcela nové vynálezy, které byly na těchto výstavách představovány, ale právě jejich prezentace na výstavě vedla často k tomu, že se prosadily.³⁶⁸

Z technicky zaměřených odborných výstav v Čechách ve sledovaném období můžeme jmenovat v první řadě výstavu architektury a inženýrství v Praze 1898. Jak zdůrazňovala předmluva k jejímu katalogu, měla mít výstava „velké poučnosti a ceny

---

³⁶⁵ HOTOWETZ, R., *Průvodce Jubilejní výstavou*, s. 15.

³⁶⁶ K tématu národopisu blíže IV.4.1 a IV.4.2.

³⁶⁷ Srov. LOZOVIUK, Petr, *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*, Leipzig 2008, s. 49–97.

³⁶⁸ SCHMIDT, W., *Die frühen Weltausstellungen*, s. 169–171; k významu světových výstav v procesu difúze technických inovací srov. též KROKER, E., *Die Weltausstellungen*, Göttingen 1975, s. 119–136.

praktické nejen pro kruhy odborné, nýbrž i pro nejširší vrstvy obecnstva vůbec.“³⁶⁹ Vedle architektury představila rozsáhlým způsobem inženýrství (stavby silnic, mostů, inženýrství vodní a zemědělské, stavba lodí atd.), chemické technologie, strojírenství, elektrotechniku i další obory.

V předchozí kapitole bylo zmíněno, že v rámci živnostenské zvelebovací akce byly pořádány výstavy malých strojů pro řemesla. Péčí vídeňského Technologického muzea se takové výstavy konaly buď samostatně, nebo v rámci krajinských výstav: např. v roce 1893 v Ústí nad Labem, 1894 v Praze, Humpolci a Hradci Králové, 1895 v Teplicích, 1896 ve Vrchlábí, 1897 v Plzni atd.³⁷⁰ V rámci Výstavy architektury a inženýrství v Praze 1898 se konala speciální mezinárodní Výstava malomotorů, strojů pomocných a nástrojů pro řemesla a drobný průmysl. Ve výstavním katalogu se o této expozici dočteme: „Účelem této mezinárodní skupiny výstavní jest seznámiti české kruhy odborné s moderními pomůckami technickými jejich odborů. Pomůcky ty předvádějí se návštěvníku v klidu i v činnosti, tak aby přesvědčiti se mohl z vlastního názoru o jich účelnosti i skutečné výkonnosti: mnoho-li na př. motor síly vyvine, kolik pŕuhonné práce ten který obráběcí stroj spotřebuje, jaký jest náklad na pořízení, pohánění, udržování a obsluhu stroje a t. d. Takové poznání umožní každému vlastní spolehlivý úsudek o prostředcích výroby na výstavě předvedených, naučí porovnávatí vystavený moderní způsob práce se zařízením vlastního jeho závodu a dovede jej k poznání, má-li či nemá zakoupením nových strojů a nástrojů zdokonalit, urychlit neb rozšířít svou dosavadní výrobu (...).“³⁷¹

V uvedeném případě měla tedy propagace techniky přinášet bezprostřední praktický užitek pro výrobce, umožnit jim seznámit se důkladně s činností strojů, které pak měly zdokonalit jejich práci. Poznávání moderní techniky nemuselo ovšem být vedeno takto pragmatickými důvody. Na výstavách se silně projevovala fascinace moderní technikou, spojená s vírou v pokrok.³⁷² Svědectví o tom, jaký dojem tehdy v návštěvnících mohla vyvolávat prohlídka expozice strojírenství, nabízí úryvek z reportáže listu *Aussiger*

---

³⁶⁹ KAFKA, Josef (ed.), *Hlavní katalog a průvodce. Výstava architektury a inženýrství spojené s výstavou motorů a pomocných strojů pro maloživnostníky, s přidruženou výstavou vynálezů pro živnostníky a s odbornou výstavou klempířů zemí koruny České v Praze 1898*, Praha 1898, s. 8.

³⁷⁰ GRUBER, Josef, *Státní akce na podporu malých živností v roce 1897*, *Obzor národohospodářský* 3, 1898, s. 150–154, zde s. 151.

³⁷¹ KAFKA, Josef (ed.), *Hlavní katalog* (Praha 1898), s. 131.

³⁷² K tomuto rysu světových výstav SCHÖN, W., *Der Triumph*, s. 329–340; srov. KRASNY, Elke, *Zukunft ohne Ende – das Unternehmen Weltausstellung*, in: FELDERER, Brigitte (Hg.), *Wunschmaschine Welterfindung. Eine Geschichte der Technikvisionen seit dem 18. Jahrhundert*, Wien – New York 1996, s. 314–338.

Tagblatt o výstavě v Ústí nad Labem 1903: „Hučení a bzučení dává už zdaleka vědět, koho tento dům ukrývá; jsou to obří kolosy z oceli a železa, s koly dvakrát tak velkými jako dospělý muž, těžké mnoho, mnoho centů, které člověk může uvést do chodu a zastavit otočením malé páky. Zde se vše leskne a třpytí a stejně jako do sebe zapadají všechna soukolí, až smysly přecházejí, je přesná a odměřená i práce obsluhujícího personálu. Jen stroje hovoří.“³⁷³ Podobné svědectví podal také slovenský spisovatel Martin Kukučín, který navštívil strojovnu Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 v době, kdy se budovala tamní expozice: „Několik set metráků železa zvednou dva dělníci do výšky nebo spustí na zem s největší lehkostí a elegancí. Ovšemže ne rukama, ale jeřáby, myslel bys, že je to všechno bajka nebo sen, kdyby tě neohlušovalo ustavičné bušení, svištění, hluk a křik – zkrátka kdybys nevěděl najisto, že jsi ve strojovně.“³⁷⁴

Vedle mohutných strojů uchvacovalo návštěvníky také elektrické světlo, kterým bývala výstaviště v té době již běžně osvětlována. Ačkoli se elektrické světlo v této době postupně prosazovalo i v osvětlování ulic a veřejných budov, nebylo ještě vnímáno jako běžná věc a podmanivě osvětlená prostranství a pavilony na výstavištích vyvolávaly v návštěvnících silné emoce. Svůj dojem z osvětleného výstaviště v Ústí nad Labem 1903 popsal redaktor listu *Aussiger Tagblatt*: „A když přijde noc, pak zaplanou tisíce a tisíce elektrických světél na výstavě i mimo ni, kam až oko dohlédne. Jako pohádkový palác tu stojí průmyslová hala, kontury obrovské stavby jsou lemovány světelnými pruhy, věžičky září v nejjasnějším světelném lesku. Mohutné obloukové lampy opřádají celé výstaviště modrobílým světlem.“³⁷⁵ Na některých výstavách byl navíc instalován obří světlomet, který výstaviště i jeho okolí osvětloval září nevídané intenzity. František Křížík umístil takový reflektor na věž Průmyslového paláce v průběhu Všeobecné zemské výstavy 1891. Tehdejší tisk tento „zářivý chvost“ označoval za novou atrakci výstavy.³⁷⁶ Také u příležitosti konání výstavy v Mostě 1898 byl na vrch Hněvín umístěn obří reflektor, který ozařoval výstaviště i jeho okolí. Tisk jej přirovnával střídavě k obří světlušce, kometě se zářícím chvostem nebo měsíci, který se osadil na vrchu Hněvína. Jeden z novinářů také obdivoval, že místa, kam dopadne světelný kužel, jsou ozářená „jako za bílého dne“.³⁷⁷

---

³⁷³ *Aussiger Tagblatt*, 23. 6. 1903, výstavní příloha, s. 1.

³⁷⁴ KUKUČÍN, Martin, *Pražské siluety*, Praha 1988, s. 130.

³⁷⁵ *Aussiger Tagblatt*, 23. 6. 1903, výstavní příloha, s. 2.

³⁷⁶ Viz AUGUSTA, P. – HONZÁK, F., *Sto let Jubilejní*, s. 40.

³⁷⁷ *Brüxer Ausstellungszeitung* 1/2, 23. 7. 1898, s. 2–3; *Brüxer Ausstellungszeitung* 1/5, 13. 8. 1898, s. 7.

Velkou oblibu veřejnosti na Všeobecné zemské výstavě 1891 i na pozdějších výstavách konaných na pražském výstavišti si získala Křížíkova světelná fontána. Nejednalo se o zcela nový počín, světelné vodotrysky byly k vidění už např. v Londýně roku 1885 nebo ve Vídni 1890. Křížík jejich princip však výrazně inovoval a zjednodušil. Světla obloukových lamp byla propouštěna přes barevná skla umístěná na otáčivém rámu, která umožňovala osvětlovat tryskající vodu širokou škálou barev.³⁷⁸ Svatopluk Čech v osvětlených gejírech spatřoval např. „nebetyčný chochol z obrovských různobarevných pér“, „strmou horu z průsvitných ledovcových homolí“ nebo „velkolepý kalich ohromného báječného květu“.³⁷⁹ Dokonce i císař František Josef I. zmínil ve svém dopise Kateřině Schrattové, v němž líčil zážitky z návštěvy Prahy a zemské výstavy, že „včera večer dokázala osvětlená fontána svým množstvím vody vytvořit krásný efekt.“³⁸⁰ Se skromnějšími efekty osvětlování proudů vody se setkáme i na dalších výstavách v Čechách – např. na ústecké výstavě 1903 byl takto osvětlován umělý vodopád.³⁸¹

Vedle elektrického světla byly na výstavách prezentovány i další technické vynálezy, s nimiž se zde velká část návštěvníků seznamovala vůbec poprvé. Například na světové výstavě ve Filadelfii 1876 byl široké veřejnosti poprvé představen telefon, v Paříži 1878 to byla mj. lednička a v Paříži 1889 Edisonův fonograf.³⁸² S předváděním posledně jmenovaného vynálezu, který vzbuzoval mimořádný zájem veřejnosti, se setkáme v 90. letech i na některých výstavách v Čechách, mj. na Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 či na výstavě v Ústí nad Labem 1893.

Další technickou novinkou, se kterou se široká veřejnost v Čechách mohla poprvé seznámit prostřednictvím výstavy, byla bezdrátová telegrafie. Stalo se tak na výstavě v Ústí nad Labem v roce 1903. Za myšlenkou, aby byla bezdrátová telegrafie představena na ústecké výstavě, stála teplická elektrotechnická škola *Elektrotechnikum* a její zakladatel a ředitel Wilhelm Biscan. Samotného zřízení stanice se ujala berlínská Společnost pro bezdrátovou telegrafii (*Gesellschaft für drahtlose Telegraphie*). Zařízení fungovalo na bázi systému Slaby–Arco. Jedna stanice se nacházela na ústeckém výstavišti, druhá stanice byla umístěna v budově teplické školy a mezi oběma městy po dobu výstavy probíhalo úspěšné bezdrátové telegrafní spojení. Zařízení nesloužilo

---

³⁷⁸ AUGUSTA, P. – HONZÁK, F., *Sto let Jubilejní*, s. 40.

³⁷⁹ Citováno podle: tamtéž.

³⁸⁰ Citováno podle: GALANDAUER, J., *František kníže Thun*, s. 63.

³⁸¹ OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*, s. 51.

³⁸² HALADA, J. – HLAVAČKA, M., *Světové výstavy*, s. 72, 87–88.

komerčním účelům, ale mělo návštěvníky seznámit s principem bezdrátové telegrafie. Ten v pavilonu vysvětloval ředitel Biscan i takovým osobnostem, jako byl místodržící Karel Coudenhove.³⁸³ K dalšímu veřejnému předvedení bezdrátové telegrafie pak došlo během výstavy pražské OŽK v roce 1908 mezi Prahou a Karlovými Vary. Tento přenos bývá v odborné literatuře nesprávně označován jako první v Čechách.³⁸⁴

Na výstavě v Teplicích 1895 měli návštěvníci možnost se seznámit se s kinetoskopem (jednalo se o jeden z mnoha vynálezů T. A. Edisona), který umožňoval prohlížení filmových záběrů. Právě film se v následujících letech stal důležitou součástí výstavních akcí. Na Výstavě architektury a inženýrství v Praze 1898 mohli návštěvníci zhlédnout filmové záběry v zařízení zvaném Český kinematograf. Jednalo se přitom z velké části o filmové záběry vlastní výroby, které natáčeli průkopníci českého filmu Jan Kříženecký a Josef František Pokorný. Byly mezi nimi jak hrané filmy, tak dokumentární záběry z Prahy i samotného výstaviště. K vidění tu byl např. Polední výstřel na baště sv. Tomáše nebo Poklepy na základní kámen pro pomník Františka Palackého, z dění na výstavišti Kříženecký zachytil mj. Svatojanskou pouť v československé vesnici nebo Hanácké banderium.³⁸⁵ Jak psal tehdejší tisk, bylo díky tomu na filmových představeních „úplně možno, že mnohý návštěvník uzří při nich i sama sebe živého.“³⁸⁶

Filmové záběry mohli o pět let později zhlédnout také návštěvníci výstavy v Ústí nad Labem. Tzv. „projekční divadlo“ sem přivezla berlínská společnost Messter. Prodej jejích přístrojů byl spojen s promítáním „živých fotografií“.³⁸⁷ Diváci si prý pak dlouho vzpomínali na silné mihotání na plátně, z něhož se brzy unavily oči.³⁸⁸ Rovněž na Jubilejní výstavě pražské OŽK 1908 bylo „kinematografické divadlo“, v němž se každý večer po setmění konala volně přístupná filmová představení.³⁸⁹

V případě zařazení prvních filmových představení do programu výstav se jednalo o kombinaci motivu poučení o nových technických vynálezech a jejich možnostech

---

³⁸³ Podrobněji OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*, s. 52–55.

³⁸⁴ Např. MAYER, Daniel, *Pohledy do minulosti elektrotechniky*, České Budějovice 1999, s. 249; NEMRAVA, Antonín, *Sdělovací technika*, in: JÍLEK, František (ed.), *Studie o technice v českých zemích 1800-1918 IV*, Praha 1986, s. 203–236, zde s. 236.

³⁸⁵ KLIMEŠ, Ivan – RAK, Jiří, *Filmaři na slavnostech – slavnosti ve filmu (okolo roku 1900 v Praze)*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Pražské slavnosti a velké výstavy* (= Documenta Pragensia XII), Praha 1995, s. 305–309, zde s. 305–306.

³⁸⁶ Citováno podle: tamtéž, s. 306.

³⁸⁷ GALLY, J. M. (Hrsg.), *Amtlicher Katalog* (Aussig 1903), s. 89.

³⁸⁸ UMLAUFT, Franz Josef, *Geschichte der deutschen Stadt Aussig*, Bayreuth 1960, s. 513.

³⁸⁹ HOTOWETZ, R., *Průvodce Jubilejní výstavou*, s. 15.

zdokumentovat významné události i běžný život na jedné straně se zábavní funkcí na straně druhé. Prvky poučení a zábavy kombinovalo také „Technické divadlo“ Uranie na Výstavě architektury a inženýrství v Praze 1898. V něm se konala jednak „představení technická“, tj. populárně naučné zeměpisné, přírodovědné a astronomické přednášky s názornými demonstracemi, pokusy a projekcemi, dále komorní koncerty a konečně „představení dramatická“, tj. divadelní hry.³⁹⁰ Zařazení divadelních představení do výstavy bylo podmíněno dlouhodobou snahou zřídit v Praze nové stálé české divadlo, neboť nabídka české činohry byla spatřována jako zcela nedostačující.³⁹¹ Skutečnost, že na výstavišti dostal prostor divadelní soubor, vysvětlovali pořadatelé ve výstavním katalogu následovně: „Mělo dojíti na živoucí pokus. Divadlo na výstavě má býti takovým pokusem, má prokázati, dovede-li Praha vydržeti druhé větší divadlo samostatné o zvláštním repertoáru. Podaří-li se saisona na výstavišti, mohl by pokus vésti časem ku zřízení stálého podniku pro lidovou zábavu na způsob podobných podniků v jiných městech.“³⁹² Hlavním číslem repertoáru byla původní veselohra se zpěvy *Náš dům v asanaci*, kterou napsali Václav Štech, Karel Šípek a Bohdan Kaminský. Divadelní představení bývala vyprodaná a v průběhu výstavy došlo ke zvýšení počtu představení na úkor odborných přednášek a koncertů, které takový zájem obecnosti nevyvolaly. Činnost divadla Uranie byla ukončena s uzavřením výstavy a jeho soubor se rozpadl. Divadelní budova na výstavišti však sloužila i v pozdějších letech příležitostně divadelním představením a v roce 1903 byla přenesena do holešovické pivovarské zahrady, kde fungovala jako divadlo až do roku 1946, kdy shořela.³⁹³

S méně ambiciózními zábavními podniky, než jakým bylo divadlo Uranie, se můžeme setkat na všech větších výstavách té doby. Patřila k nim mj. vystoupení artistů nebo cirkusová představení, jaká předváděl např. na Všeobecné zemské výstavě 1891 Hagenbeckův zvířecí cirkus.³⁹⁴ Na výstavě pražské OŽK 1908 bylo zase vybudováno mořské akvárium.³⁹⁵ Na liberecké výstavě se konaly na hladině přehrady námořní

---

³⁹⁰ KAFKA, J.(ed.), *Hlavní katalog a průvodce* (Praha 1898), s. 31.

³⁹¹ Vedle Národního divadla fungovaly sice i některé menší scény jako Švandovo divadlo na Smíchově, ale o žádné z nich se nedalo říci, že by představovala druhé stálé české divadlo s kvalitním činoherním repertoárem.

³⁹² KAFKA, J.(ed.), *Hlavní katalog a průvodce* (Praha 1898), s. 31.

³⁹³ RAUCHOVÁ, Jitka, *Počátky divadla Uranie*, in: BLÜMOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jitka (edd.), *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice 2005, s. 144–150.

³⁹⁴ HLAVAČKA, M., *Jubilejní výstava*, s. 66.

³⁹⁵ HOTOWETZ, R., *Průvodce Jubilejní výstavou*, s. 15.

souboje.³⁹⁶ Na většině výstav se pravidelně odbyvaly promenádní koncerty vojenských kapel. Ovšem také klasická hudba nebyla na výstavách výjimkou: např. na výstavě pražské OŽK se v koncertní síni pro 1 500 návštěvníků konaly každý den symfonické koncerty.³⁹⁷ Žádná z větších výstav se neobešla bez zábavního parku s obřím kolem, vodní skluzavkou nebo alespoň kolotočem. Oblíbené byly také sportovní soutěže jako cyklistické závody a další. Na některých výstavách byly pořádány také lety balónem. Na Všeobecné zemské výstavě takový let skončil málem neštěstím, když se balón Kysibelka během letu roztrhl a jeho posádka spadla na střechu nedaleké továrny. Jako zázrakem všichni přežili bez vážných zranění.³⁹⁸ K výstavním zábavám patřila také často soutěž krásy. Voleny přitom byly nejen nejkrásnější dámy, ale někdy také pánové. Že se mohlo jednat o poněkud zvrhlou zábavu, popisoval v souvislosti s dělnickou výstavou v Kladně 1911 časopis *Středočeský živnostník*, který se pohoršoval, že králem krasavců byl zvolen „člověk na duchu chorý, zkrátka v pravém smyslu výstavní blázen.“³⁹⁹

Zábavě sloužily také mnohé výstavní restaurace, pivnice a vinárny. V nich často hrávala živá hudba nebo vystupovali komici. Ve výše zmíněném „Starém Ústí“ byl otevřen mj. Radní sklep, jehož vedoucím byl vídeňský podnikatel Brady a kde se návštěvníci mohli potěšit poslechem pravé vídeňské hudby a zpěvu. V nedaleké pivnici „U žatecké pralátky“ zase pravidelně vystupovali duetisté Exner a Preilisauer, tenor Wiesner a jódlující zpěvák Schmidt. Jejich představení byla doporučována „přátelům pravého vídeňského humoru“.⁴⁰⁰ V Gallyho vinárně na Všeobecné zemské výstavě hrála každý večer rumunská kapela J. Negresca, v Choděrově plzeňské restauraci vystupovala pražská kapela sester Somrových a hudba se zde hrála i v dalších podnicích.⁴⁰¹ Ve větší či menší míře tomu tak bylo i na ostatních výstavách.

Restaurační zařízení byla ovšem podstatnou součástí výstav, i pokud se v nich žádná hudební nebo zábavní představení nekonala. Zábavnímu a konzumnímu rázu výstav odpovídalo velké množství restaurací, vináren, pivnic, kaváren, ochutnáváren a dalších

---

³⁹⁶ ARNOLD, E., (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil 1, s. 85.

³⁹⁷ HOTOWETZ, R., *Průvodce Jubilejní výstavou*, s. 12.

³⁹⁸ Praha. Denní list výstavní 1/33, 17. 6. 1891, s. 1–3; Praha. Denní list výstavní 1/34, 18. 6. 1891, s. 1–6.

³⁹⁹ *Středočeský živnostník* 10/34, 26. 8. 1911, s. 4.

⁴⁰⁰ *Aussiger Tagblatt*, 25. 6. 1903, výstavní příloha, s. 2.

⁴⁰¹ HLAVÁČKA, M., *Jubilejní výstava*, s. 67; Praha. Denní list výstavní 1/54, 9. 7. 1891, s. 6.

zařízení, které na každé výstavě byly k dispozici. Jako hostinec fungovala při výstavě pražské OŽK v roce 1908 dokonce kultovní Česká chalupa.⁴⁰²

Některé restaurační a občerstvovací podniky se nesly v duchu výše popsaného zájmu o cizokrajné a exotické. Na Všeobecné zemské výstavě 1891 mohli návštěvníci ochutnat za 25 krejcarů různé americké nápoje v Americkém baru s černošskou obsluhou nebo posedět při kávě na rudě natřených židlích se zlatými půlměsíci v nedaleké turecké restauraci, kde obsluhovaly pochopitelně „skutečné Turkyně“.⁴⁰³ Americký bar byl jednou z atrakcí také na výstavě v Ústí nad Labem 1903. Na výstavě pražské OŽK bylo zase možné navštívit japonskou čajovnu a potkat zde „několik pravých žaponských gejš“. Kromě toho byla na stejné výstavě otevřená dalmatská vinárna R. Bradanoviče a francouzská vinárna A. Fériauda.⁴⁰⁴

Na závěr této kapitoly se pokusme shrnout vztah vzdělávací a zábavní složky ve výstavnictví v Čechách v období 1891–1914. Původně osvícenská myšlenka o vzdělávací funkci vystavených předmětů zůstávala na výstavách i nadále zachována a projevovala se v ideálním systematickém členění výstavních exponátů do skupin a v ideálních představách o komplexní podobě výstavy. Skutečnost, že se tyto představy nedařilo obvykle realizovat, svědčí však o tom, že funkce výstav jakožto vzdělávací instituce nebyla vnímána pořadateli zpravidla jako nejpodstatnější a v praxi ustupovala do pozadí, pokud kolidovala například se záměrem dát prostor k prezentaci naprosté většině přihlášených výrobců, vyjít vstříc jejich přání o individuální prezentaci a podobně. Kromě ideálních představ o systému a komplexní podobě výstavy se přesvědčení o vzdělávací funkci výstav projevovalo také v obecně informativním charakteru doprovodných publikací, byť i v jejich případě v praxi většinou nedůsledně realizovaném.

Vedle vzdělávací funkce identifikujeme ve výstavnictví v Čechách ve sledovaném období také velmi rozvinutou funkci zábavní. Na jedné straně se na výstavách setkáváme se zařízeními a akcemi sloužícími výlučně k zábavě a odpočinku. K nim patřily např. koncerty populární hudby, vystoupení artistů, sportovní závody, soutěže krásy atd. Na druhé straně docházelo u některých expozic či představení k integraci složky edukační se složkou zábavní (např. historické architektonické soubory,

---

⁴⁰² HOTOWETZ, R., *Průvodce Jubilejní výstavou*, s. 13.

⁴⁰³ Praha. Denní list výstavní 1/9, 24. 5. 1891, s. 3–4; Praha. Denní list výstavní 1/16, 31. 5. 1891, s. 5.

⁴⁰⁴ HOTOWETZ, R., *Průvodce Jubilejní výstavou*, s. 13–14.

vystoupení afrických domorodců, popularizace techniky).⁴⁰⁵ Ať již však byly v konkrétních případech tyto složky na výstavištích sloučené nebo oddělené, obě se významně podílely na mimořádné oblibě výstav v této době. Ta byla totiž podmíněna tím, že výstavy byly stále vnímány jako významné vzdělávací instituce a zároveň stály na předním místě mezi dobovými zábavními médii.

---

⁴⁰⁵ K problematice integrace vzdělávací a zábavní složky podrobněji GREENHALGH, P., *Education*.

IV.3. Přínos městu a prezentace komunální politiky

V kapitole IV.1. byla jako jedna z důležitých funkcí výstav označena podpora místních výrobců a poskytovatelů služeb, kteří měli ekonomický prospěch z účasti na výstavě v roli vystavovatele nebo profitovali na samotném zajištění výstavního podniku v roli dodavatele. Prospěch místních výrobců a poskytovatelů služeb přímo participujících na výstavě však nebyl zdaleka jediným přínosem, jaký uspořádání výstavy mohlo pro dané město znamenat. Na další možnosti, jak mohlo hostitelské město z uspořádání výstavy těžit, jakož i na otázku, jakým způsobem obecně města instituce výstav využívala, se zaměří tato kapitola.

Bylo již zmíněno, že výstavy přiváděly do měst nebývalý počet návštěvníků, který několikanásobně převyšoval počet místních obyvatel.⁴⁰⁶ Právě přilákání velkého množství návštěvníků do města patřilo k důležitým argumentům pro uspořádání velké výstavy. Na této snaze se významně podepisovaly pragmatické úvahy. Nebývalé množství návštěvníků přinášelo do města peníze a podporovalo místní výrobce, obchodníky a poskytovatele služeb – i ty, kteří nebyli přímo zastoupeni na výstavě.⁴⁰⁷ Na výstavách profitovali provozovatelé místních hotelů a dalších ubytovacích zařízení, které bývaly po dobu konání výstavy beznadějně vyprodané. Pobyt významných osobností, které přijely kvůli výstavě, býval navíc pro daný hotel velmi prestižní záležitostí, které mohl i do budoucna využívat ke svojí reklamě. Vyšší zisky zaznamenávali také provozovatelé restaurací mimo výstaviště. Ty byly navštěvovány nejen individuálními návštěvníky, ale také v nich byly pořádány slavnostní večeře u příležitosti různých kongresů a sjezdů, konaných u příležitosti výstavy. Ze zvýšení počtu návštěvníků profitovali také provozovatelé drožek a fiakrů, obchodníci a další.

Příliv návštěvníků a z něj plynoucí přínos pro město je často ve výstavních písemnostech uváděn mezi důležitými cíli výstav. Tak například v katalogu mezinárodní kuchařské výstavy v Plzni 1904 se dočteme, že kromě blahodárných účinků na další vývoj průmyslových a živnostenských odvětví výstava „také přinese městu Plzni mnohý prospěch tím, že vyvolá čilejší příliv cizineckého ruchu do města našeho, kterážto okolnost ze stanoviska národohospodářského nesmí být

---

⁴⁰⁶ Viz III.4.

⁴⁰⁷ Srov. *O našem výstavnictví, zvláště o výstavách krajinských*, Obzor národohospodářský 8, 1903, s. 121–127, zde s. 127; srov. KAUFHOLD, K. H., *Messen und Wirtschaftsausstellungen*, s. 283.

podceňována.“⁴⁰⁸ Dlouhodobé zvýšení turistického ruchu viděli jako jeden z hlavních cílů také pořadatelé výstavy v Hořicích 1903: „A tak doufáme, že návštěvníci naší letošní výstavy v Hořicích odcházeti budou nejen uspokojeni po prohlídce výsledků práce, která s láskou a jen ku povznesení celého kraje podnikána byla, nýbrž že poznavše též město naše i krásné jeho okolí, častěji sem opět zavítají, rádi zde pobudou a to odměnou nejlepší bude Hořicům i okresu hořickému za mnohé oběti letošní!“⁴⁰⁹

List vydávaný po dobu konání výstavy Mostě 1898 popisoval, jak tato akce přivedla do města mnoho návštěvníků a jaké pozitivní důsledky to pro místní obyvatelstvo má: „Od poslední neděle [tj. od otevření výstavy – pozn. T. O], která v kalendáři města Mostu může být označena jako ‚zlatá‘, je v našem městě již patrný čilý ruch, který se k našemu prospěchu liší od staršího obrazu klidu a pohody a který musí zanechat hlubokou, ale příjemnou stopu v částkách příjmů jeho obyvatel.“ Autor dále naznačoval obyvatelům Mostu, že přátelské chování k návštěvníkům může mít pozitivní přínos i do budoucna: „Bodrou, upřímnou, klidnou a nenucenou myslí, svým zdvořilým, přátelským a půvabným nářečím, jímž jednoduše a přirozeně oslovují cizince, si Mostečané brzy získali jeho sympatie; cizinec se raduje ze svého zdejšího pobytu a bude se zase rád vracet.“ Pozitivní dojem, jaký má návštěva Mostu v návštěvnících zanechat, pak autor zdůraznil ještě v závěrečném zvolání: „(...) a když začne poslední týden a přiblíží se den, kdy budou burácivě zavřeny brány [výstaviště], které se nám otevřely o ‚zlaté neděli‘ – potom ať každý opouští tyto milé prostory a zdi tohoto dobrého města s nejlepší vzpomínkou na město a jeho pohostinné obyvatele!“⁴¹⁰

Turistický ráz výstav je také velmi dobře patrný ze struktury výstavních katalogů a průvodců výstavami, které nesloužily zdaleka jen jako průvodce samotnou výstavou, ale mívaly obvykle atributy průvodce městem. Například oficiální průvodce výstavou v Liberci 1906 obsahoval přehled hotelů, restaurací, kaváren a vináren ve městě, byly v něm uvedeny adresy poštovního a telegrafního úřadu, knihkupectví a obchodů s mapami a fotografiemi, lázní, informační kanceláře, bank a směnáren, policejní služebny, záchranné služby, uváděl stanoviště fiakrů, trasy a intervaly tramvají, upozorňoval též na meteorologickou budku u radnice atd. Po tomto přehledu následovala desetistránková prohlídková trasa městem, v níž byly popsány nejvýznamnější pamětihodnosti města a jejich historie. Poté následoval ještě popis

---

⁴⁰⁸ *Katalog* (Plzeň 1904), s. 9.

⁴⁰⁹ *Hlavní katalog* (Hořice 1903), s. 28.

⁴¹⁰ *Brüxer Ausstellungszeitung* 1/2, 23. 7. 1898, s. 3.

nejzajímavějších procházek a výletů po okolí Liberce.⁴¹¹ Stručného průvodce městem obsahují např. také oficiální výstavní katalogy a průvodce výstav v Ústí nad Labem 1903, Pardubicích 1903, Chrudimi 1907 a další.⁴¹² Ještě markantněji má ráz turistické příručky *Průvodce po zemské jubilejní výstavě*, vydaný Janem Ottou. V předmluvě k druhému vydání se píše: „Vydávající druhé vydání ‚Průvodce po zemské jubilejní výstavě‘ máme na mysli příruční spisek, určený k praktickému použití pro navštěvovatele, kteří se v Praze buď málo, aneb zhora nevyznají. Pro každého cizince jest zajisté jednou z nejdůležitějších věcí příjezd do Prahy a pobyt tamže; z té příčiny pojato do ‚Průvodce‘ vše, co zdálo se nám pro cizince v tom směru nejdůležitějším.“⁴¹³ Praktické informace pro turisty (seznam hotelů, restauračních zařízení, trasy městské dopravy atd.) zde zabírají 25 stran, dalších pět stran pak dějiny Prahy a 19 stran průvodce po jednotlivých pražských městských čtvrtích a po okolí. Část věnovaná samotné výstavě je dlouhá 61 stran, tedy jen o 12 stran více než průvodce městem.

Cíl pořadatelů přilákat do města velké množství turistů byl v této době obecným trendem výstavnictví. Německý výstavní teoretik Franz Huber psal už v roce 1886, že mnohé výstavy mají, podobně jako např. hudební slavnosti, za cíl pouze obrátit pozornost turistů na město, kde se výstava koná. Například Paříž, Vídeň nebo Mnichov začaly podle něj ve druhé polovině 19. století rozvíjet systematicky výstavní projekty jenom za tím účelem, aby tím na konstantní úrovni udržely turistický ruch.⁴¹⁴ V Kolíně nad Rýnem byla v letech 1881–1884 seriózně plánována světová výstava, aby se tak podařilo zlepšit stav městských financí.⁴¹⁵

V Čechách by se o systematictější podpoře výstav dalo hovořit snad jen v Praze, v ostatních městech se jednalo o jednorázové výstavní projekty. Přesto i v jejich případě byla ze strany vedení města, pořadatelů i místního tisku patrná velká snaha, aby výstava přilákala do města co největší počet návštěvníků, aby v nich návštěva zanechala dobrý dojem a aby tak podnik měl dlouhodobý efekt na turistický ruch. Snaha o zvýšení turistického ruchu byla také nepochybně jednou z příčin, proč byly výstavy ze strany vedení měst finančně i jiným způsobem podporovány a proč se vedoucí představitelé měst často aktivně podíleli na jejich pořádání.

---

⁴¹¹ *Führer durch die Deutschböhmisches Ausstellung*, s. 44–56.

⁴¹² GALLY, J. M., *Amtlicher Katalog* (Aussig 1903), s. 36–38; *Východočeská výstava*, s. 20–24; *Katalog* (Chrudim 1907), s. 12–15.

⁴¹³ *Průvodce po zemské jubilejní výstavě se stručným popisem Prahy a okolí*, Praha 1891², s. 3.

⁴¹⁴ HUBER, Franz, *Die Ausstellungen und unsere Exportindustrie*, Stuttgart 1886, s. 16, cit. podle GROßBÖLTING, T., „*Im Reich der Arbeit*“, s. 142–143.

⁴¹⁵ GROßBÖLTING, T., „*Im Reich der Arbeit*“, s. 143.

Nebylo by však správné omezovat hledisko přínosu pro město jen na příliv turistů, respektive jejich peněz. Výstavy byly různými způsoby využívány k celkové propagaci města, zdůraznění jeho významu z hlediska ekonomického, správního a historického, k představení úspěchů jeho komunální politiky atd. Tuto funkci můžeme vyčíst rovněž ze samotných průvodců a katalogů výstav. Tak průvodce a katalog výstavy v Ústí nad Labem 1903 obsahoval vedle již zmíněného stručného průvodce městem také kapitulu *Ústí nad Labem a jeho význam*. Ústí nad Labem zde bylo představeno jako „jedno z nejdůležitějších obchodních, průmyslových a dopravních měst Rakouska“, přičemž byl zdůrazněn jeho „rychlý a nejen na rakouské poměry bezpříkladný rozmach“ v posledních desetiletích: jak se zde dočteme, před 70 lety nemělo město ani 2 000 obyvatel, zatímco nyní jich ve městě žije 40 000. Tento mimořádný rozvoj byl podle katalogu způsoben jednak „inteligentním, příčinlivým obyvatelstvem, jeho houževnatou vytrvalostí a jeho podnikatelským duchem“, dále „nesmírně výhodnou polohou na konci hnědouhelné pánve severozápadních Čech, jejíž poklady jsou zde překládány na říční dopravu,“ a konečně „bohatými hospodářskými, průmyslovými a dopravně technickými zařízeními“ ve městě samotném. Katalog dále podrobně rozebírá důležitost ústeckého přístavu a na množství čísel uváděných v relaci k terstskému přístavu dokládá, že se jedná o nejvýznamnější přístav monarchie. Zdůrazněn je rovněž význam ústeckého železničního nádraží, jehož „koleje mají větší délku než celá trasa ústecko-teplické dráhy“. Představena jsou dále nejdůležitější průmyslová odvětví ve městě a opět zdůrazněno jejich výjimečné postavení v rámci ekonomiky Rakouska: „Ústí nad Labem vyváží více cukru, mj. do Jižní Ameriky, Asie, než ostatní továrny Rakouska dohromady. Chemická továrna, největší svého druhu na kontinentu, vyrábí mj. ročně cca 350 000 metrických centů kyseliny sírové, 275 000 metrických centů sulfátu (...).“ Líčení pak plynule přechází ke chvále ústecké komunální politiky a občanské aktivity: „Stejně tak jako početné komíny a velkolepá dopravní zařízení poskytují důkaz o usilovné práci a všudypřítomné pili, ukazuje i celý obraz města – dobře vydlážděné, čisté, moderními stavbami obklopené ulice, výborná kanalizace, příkladné nemocnice, útulek a sirotčinec atd., rychle se rozvíjející obecní a střední školství, další obecně prospěšná zařízení a veřejné stavby, co může být za krátkou dobu vykonáno, když při stabilním a inteligentním městském zastupitelstvu stojí zdravé občanské vědomí a cílevědomé úsilí.“⁴¹⁶

---

⁴¹⁶ GALLY, J. M., *Amtlicher Katalog* (Aussig 1903), s. 31–35.

K propagaci hostitelského města docházelo také tím, že se po dobu konání výstavy stalo středem zájmu novin a časopisů v celých Čechách (respektive v příslušném jazykovém prostředí). Zmíněné výstavě v Ústí nad Labem 1903 věnovaly pozornost německy psané listy po celých Čechách už v době jejich příprav a krátce před zahájením vyšel v pražském deníku *Bohemia* obsáhlý článek o Ústí nad Labem, v němž bylo vzpomínáno na návštěvu císaře v tomto městě před dvěma lety, se kterou autor článku zahajovanou výstavu srovnával: „Tak jako tehdy zazářilo Ústí nad Labem na chvíli v oslnivých barvách svou velikostí a významem, jež jsme si při tak úžasné rychlém vzestupu sotva mohli uvědomit, tak se i nyní bude jeho mocný rozmach zrcadlit na tomto podniku.“⁴¹⁷ Jedno z čísel časopisu *Deutsche Arbeit* bylo věnováno přímo městu Ústí nad Labem a jeho výstavě. Byla zde nejen představena umělecká část ústecké výstavy, ale obsáhlý úvodní článek se zabýval historií města a jeho současným významem z hlediska správního, průmyslového a dopravního, popsána byla rovněž úspěšná komunální politika v posledních letech (vybudování vodovodní sítě, asanace, rozšiřování města, školství, péče o chudé atd.), představeny byly také nejvýznamnější ústecké pamětihodnosti a turistické cíle (městské muzeum, Ferdinandova vyhlídka, hrad Střekov ad.).⁴¹⁸ Autorem článku byl již v souvislosti se „Starým Ústím“ zmíněný ústecký archivář Alexander Marian.

Obce a okresy často využívaly možnosti prezentovat se na výstavě vlastní expozicí, nežřídka dokonce ve vlastním pavilonu. Jednalo se jednak o hostitelská města, často měly ale na výstavách vlastní expozici i jiné obce a okresy. Zaměříme-li se nejprve na speciální katalogy těchto expozic (pavilonů), nabízejí nám i ony zajímavou informaci, jak byla instituce výstav využívána k jejich prezentaci. Katalogy se totiž ani v těchto případech neomezovaly na pouhý seznam vystavených předmětů, ale přinášely velké množství dalších informací. Jako první příklad můžeme uvést katalog pavilonu města Prahy na všeobecné zemské výstavě roku 1891. V samotné katalogové části, čítající 120 stran, je více prostoru než popisu vystavených exponátů věnováno podrobnému představení jednotlivých na výstavě zastoupených městských zařízení – vylíčena je zde jejich historie, princip fungování, praktická činnost, dále jsou vyjmenovány budovy, v nichž sídlí, představitelé atd. V úvodní 15stránkové části katalogu je nadto popsána historie města s důrazem na vývoj městské správy, princip přirozené a přenesené

---

⁴¹⁷ *Bohemia* 76/164, 17. 6. 1903, s. 1.

⁴¹⁸ MARIAN, Alexander, *Die Stadt Aussig und ihre Ausstellung*, *Deutsche Arbeit* 2, 1903, s. 837–850.

působnosti obecní samosprávy, systém jejích orgánů, počet domů a obyvatel, přehled příjmů, výdajů a jmění, seznam pražských starostů od roku 1784 do současnosti a současných náměstků starosty. Katalog tak slouží zároveň jako kompendium pražské obecní samosprávy.⁴¹⁹

Krajní podoby nabyt v tomto směru katalog pavilonu města Prahy na Jubilejní výstavě pražské OŽK 1908. Celý katalog (včetně samostatně stránkovaného *Průvodce po starých částech pražských*) obsahuje 270 stran, z čehož samotná katalogová část s popisy exponátů zahrnuje pouze pět stran. Prvních 36 stran je věnováno dějinám Prahy v letech 1848–1908 (politickým událostem, komunální politice, demografickému vývoji, národnostnímu složení obyvatelstva, kulturním událostem, živelním katastrofám atd.). Další kapitola popisuje stavební vývoj Prahy od středověku po současnost (62 stran). Po ní následuje kapitola *Rozvoj obce Pražské v době od roku 1848–1908* (99 stran), obsahující v úvodní části množství údajů slovníkového charakteru, ovšem s nezbytnými subjektivně laděnými vsuvkami – celá kapitola začíná větou: „Praha, hlavní město království Českého a po Vídni a Budapešti největší město rakousko-uherské říše, co do polohy pak jedno z nejkrásnějších měst v celém světě (...)“ – a pokračující pak dějinami obecní samosprávy, charakteristikou jejích orgánů, chronologickým líčením její činnosti, přehledy městských výdajů a příjmů, přehledem nemovitého majetku, popisem asanace, výčtem městských sadů, ostrovů, líčením připojování předměstí atd. Na konci katalogu je pak umístěn již zmíněný *Průvodce po starých částech pražských*.⁴²⁰ Katalog je v tomto případě tedy především reprezentační publikací pražské obce s některými pasážemi připomínajícími výroční zprávu a obsahově je blízký rovněž 130stránkovému heslu Praha v *Ottově slovníku naučném*.⁴²¹

Vystavující obec či okres bylo možno prezentovat, byť v mnohem omezenější míře, i v rámci katalogu celé výstavy. Příkladem je třístránkový text k expozici polenského okresu na výstavě v Pardubicích 1903. Spíše než o popis exponátů zde opět jde o prezentaci okresu jako takového. Text je rozčleněn na 21 témat. Jedním z nich je „Polná, letní a výletní místo“, kde je město vylíčeno jako turistický cíl oblíbený u různých sociálních vrstev: „Přes 80 rodin z velkého města trávil r. 1902 letní čas v Polně: professoři, důstojníci, učitelé, jakož i živnostníci a dělníci velkých měst tu

---

⁴¹⁹ *Výstavní katalog královského hlavního města Prahy. Pavillon číslo 64*, Praha 1891.

⁴²⁰ ŠTYCH, Antonín (ed.), *Katalog pavillonu král. hlav. města Prahy a odborných skupin městských na výstavě Obchodní a živnostenské komory Pražské pořádané k oslavě 60letého panování Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I.*, Praha 1908.

⁴²¹ Srov. PEŠEK, J., *Od aglomerace k velkoměstu*, s. 34.

pobývají. Krásné lesy přímo u města a láce horských poměrů se jim zamlouvá a okolí se líbí.“ Dalším tématem je správa města, kde je zdůrazněno, že i přes úpadek místního průmyslu, zkázu města požárem v roce 1863 a nedostatek financí se město díky dobré správě rozvíjí: „Budovy veřejné, chrámy, úprava města o tom svědčí. Město změnilo tvářnost každé své ulice k nepoznání. Má krásné budovy školní, novou radnici, sirotčinec, obecní dům, špitál, jatky, tržiště, obstojnou kanalisaci. S velkými obětmi přistupuje k stavbě vodovodu a stavbě místní dráhy. Všude zde je vůle a vytrvalost větší než prostředky, jimiž město vládne.“ V části věnované obyvatelstvu polenského okresu naopak převládá kritický tón. Venkovský lid je sice nejprve charakterizován jako „zdravý a příčinlivý“, vzápětí jsou však zdůrazněny jeho neduhy: „Bylo by si přát, aby vzdělání v něm tak těžko se šířící vyhladilo zhoubnou náklonností k alkoholismu a konservativní povahu, která sice kroj bodrosti a staré zvyky poměrně ráda odkládá, ale vymoženosti nové práce s houževnatým odporem ztravuje.“ K dalším tématům tohoto textu pak patřily spolky, průmysl, zemědělství, finanční ústavy, školství, muzeum atd.⁴²²

Zaměříme se nyní na samotné expozice měst. Pro příklad můžeme podrobněji představit již v souvislosti s katalogem zmíněný pavilon královského hlavního města Prahy na všeobecné zemské výstavě 1891.⁴²³ Jednoznačně zde převládaly exponáty přibližující současné působení obecní samosprávy. Jedno oddělení pavilonu bylo věnováno obcí spravovanému školství. K vidění tu byly například plány všech nových budov obecních a středních škol a pro srovnání plány některých starých škol, dřívější a současné učebnice, výkresy, písemné a ruční práce žáků škol, diagramy týkající se školství atd. Další část expozice představovala městskou péči o mravně narušenou mládež, sirotky, nemocné a chudé. Činnost městské vychovatelný v Libni byla znázorněna krejčovskými a truhlářskými pracemi chovanců, plány zahrady, v níž chovanci pěstovali zeleninu a květiny, a také diagramem, z něhož „patrna jest péče ředitele ústavu p. Peka, by duševní rozvoj a vychování svedené a spustlé mládeže se zdarem se potkalo“.⁴²⁴ Fotografiemi, stavebními plány, ukázkami prací chovanců, nádobím, kázeňským řádem a dalšími exponáty byl představen městský sirotčinec arcivévodkyně Gisely na Hradčanech. Činnost chorobince na Karlově přibližovaly

---

⁴²² *Východočeská výstava*, s. 210–212.

⁴²³ Není-li uvedeno jinak, čerpá následující popis z katalogu expozice: *Výstavní katalog královského hlavního města Prahy*.

⁴²⁴ *Pavillon města Prahy*, Praha. Denní list výstavní 1/11, 26. 5. 1891, s. 3.

rovněž plány a fotografie, dále „3 obrazy ošacených chovanců, zhotovené chovancem ústavu“, oděvy chovanců (např. zimní oblečení pro ženy sestávající ze soukenné jupky, vlněné sukně, švonepajové spodničky, vlněného šátku a čepce), prádlo zhotovené nemocnými nebo „práce knihařské a lepenkářské chorých dětí a práce slepé chovanky“. Činnost chudobince byla kromě nezbytných plánů a fotografií představena také ukázkami šatů a prádla chovanců a diagramem agendy, „z něhož patrně, jak úžasně stoupá počet těch, jež město o podporu žádají“.⁴²⁵ Zdravotnictví bylo vedle chorobince zastoupeno také předměty znázorňujícími činnost městského fyzikátu (např. pět plánů Prahy s vyznačením výskytu infekčních nemocí v jednotlivých domech, grafické znázornění úmrtnosti v důsledku infekčních nemocí, mapa pražských stok, mapa Josefova a dolní části Starého Města s tyfem z roku 1886, plán asanace Josefova, zprávy městské zdravotní rady, zprávy o zdravotních poměrech v Praze, publikace městského fyzikuse dr. Jindřicha Záhoře o školních lavicích atd.). V pavilonu se dále nacházely různé předměty z městské věznice, která plnila především funkci útulku pro chudinu a trestnice za drobné přestupky (zimní a letní oděvy chovanců atd.). Nechybělo ani hasičství, představené modelem výcvikového lešení, přilbami hasičského sboru z různých let, spojkami k hadicím od nejstaršího druhu po současné, svítilnami atd. Další část expozice byla zaměřena na zásobování vodou a městskou hygienu. K vidění tu byl plán nového vodovodu ve srovnání s vodovodem z roku 1791, plány a modely vodárenských budov, různé druhy vodoměrů, nářadí ke kladení vodovodů, tři figuríny znázorňující práci při spojování rour dřevem atd. Po stěnách byly dále rozvěšeny plány na kanalizaci v Praze a předměstích. Plány byl představen také projekt ústředních jatek v Holešovicích. Péči o komunikace znázorňoval dlažební materiál pro chodníky a vozovky, přístroje k čištění ulic a další exponáty. Vystaveny byly rovněž plány prvních tří projektů na rekonstrukci mostu císaře Františka Josefa I. a soutěžní plány na nový most na místě Františkova řetězového mostu. Vystaveny byly také plány na rekonstrukci kostelů, jejichž patronem pražská obec byla (chrám Matky Boží před Týnem a další). Pražská městská spořitelna, kterou založila pražská obec v roce 1875 a ručila za vklady a úroky svým jměním, byla představena přehledy a diagramy znázorňujícími např. vzrůst vkladů a rezervního fondu. Podobným způsobem byla prezentována také pražská městská pojišťovna.

---

⁴²⁵ Tamtéž.

Zbývající exponáty se pak zaměřovaly na historii a dlouhodobý urbanistický, stavební a demografický vývoj města. Ve střední části pavilonu se nacházel Lagweilův model Prahy, zapůjčený ze zemského muzea, který ukazoval stavební podobu města před polovinou 30. let 19. století, a také dva velké kolorované plány Prahy a okolí, z nichž jeden představoval město v roce 1781 a druhý v roce 1891. Prostřednictvím diagramu byl znázorněn vzrůst obyvatelstva Prahy. Vyvěšeny byly dále „zajímavé mapy Prahy z r. 1419 před bouřemi husitskými s tehdejšími pojmenováními ulic, s čísly domovními, jakož i s označením domů, kde bydlily osoby historicky důležité“,⁴²⁶ jejichž autorem byl Václav Vladivoj Tomek. Další mapa znázorňovala pravěká naleziště v Praze a okolí. Vystaveno bylo dále velké množství dřevorytů a mědirytin s pohledy na Prahu od 15. do 19. století a pamětních mincí z let 1791–1891. Součástí expozice byl také baldachýn, který nechala pražská obec zhotovit v roce 1791 pro korunovaci Leopolda II. českým králem.

Expozici města Prahy můžeme chápat především jako „výkladní skříň“ současné pražské komunální politiky, která byla doplněna o historický kontext vývoje města. Podrobný článek o pavilonu královského hlavního města Prahy ve výstavním listu *Praha* jej na závěr zhodnotil slovy: „Pavillon vůbec jest výtečně spořádán a činí vystavenými objekty čest' správě našeho hlavního města.“⁴²⁷ Při kritičtější posouzení je třeba podotknout, že expozice nevynikala mimořádnou originalitou a invencí, využívala v hojné míře prostředků aplikovatelných i v jiných médiích (diagramy, statistické přehledy, plány...), ale ve skromnější míře dokázala využít i prostředků, jimiž výstava nabízela jedinečné možnosti (zejména vystavení originálních trojrozměrných předmětů). Je ukázkou toho, jak mohla být výstava využita k prezentaci města, byť hledání vhodného způsobu nebylo jednoduché.

S expozicemi měst v samostatných pavilonech nebo alespoň skromnějšími prezentacemi v kójiích v rámci výstavních hal se můžeme setkat i na mnoha dalších výstavách. I ony většinou představovaly hlavně činnost obecních samospráv: péči o komunikace, zdravotnictví, městskou hygienu, péči o chudé, obecní a střední školství, hasičství atd. V první řadě se tímto způsobem prezentovala hostitelská města. Na hlavní promenádě ústecké výstavy roku 1903 se nacházel pavilon města Ústí nad Labem, v němž byly například vystaveny snímky zachycující vnějšek a interiéry nedávno

---

⁴²⁶ Tamtéž.

⁴²⁷ Tamtéž.

dokončené městské nemocnice, kresbami byly zachyceny školy ve městě, návštěvníci mohli rovněž prolistovat některou z knih vztahujících se k problematice školství a zdravotnictví, na stěnách visely plány od hlavního městského geometra atd.⁴²⁸

Na výstavě v Pardubicích 1903 byla v reprezentačním pavilonu města Pardubic vystavena mj. privilegia, pečetě a právo rychtářské, dále plány škol, radnice, nemocnice, situační plán města s vyznačenými novými stavbami od roku 1890, návrh na plastickou výzdobu Zelené brány od Mikoláše Alše (na náklady města ve stejném roce skutečně realizovanou), diagramy o vzrůstu počtu obyvatel za posledních 60 let, výdaje na školství a na chudinskou péči v letech 1865–1903, diagram městské spořitelny atd.⁴²⁹ Na stejné výstavě vybuodovala vlastní pavilony také města Kutná Hora a Česká Třebová. V nich byli jednak soustředěni tamní výrobci, mezi vystavovateli v posledně jmenovaném pavilonu najdeme ovšem také školy, hasičský sbor, dětskou opatrovnu a obecní úřad z České Třebové.⁴³⁰

Tyto expozice měly oslovovat jednak širokou veřejnost, jednak sloužily jako informační médium mezi lidmi aktivně činnými v obecní správě. Komunální politici a úředníci zde měli možnost, aby se seznámili s poměry v jiných městech a s rozmanitými zkušenostmi při řešení problémů moderního města. Úspěšná řešení pak mohla sloužit jako inspirace pro další města a obce. Výše popsaná expozice města Prahy na zemské výstavě 1891 byla v tomto duchu vnímána redaktorem výstavního listu *Praha* jako inspirační zdroj s dalekosáhlým dosahem na komunální politiku v českých obcích: „Pražským pavilonem prošlo ze 2,333.000 posavadních návštěvovatelů ještě několik set obecních výborův a radů městských a jistě několik tisíc, ba deset tisíc osob zajímajících se o správu obecní. Viděli zařízení v obci pražské, jež se jim směle v nejedné příčině vystavovala jako zařízení obce aspoň přibližně dosti vzorné. I není ani možno, aby prohlídka pavilonu pražského byla při nich bez dojmu, bez činuředého podnětu k opravám v obci domácích.“ Autor článku dále podotýkal, že úkoly obecních samospráv jsou v principu všude stejné a liší se pouze rozsahem. „Právě pro tuto zásadnou stejnost podkladů, účelův a povinností všech obcí pavilon pražský mluvil srozumitelně a jasně ke všem obcím našim, přimlouvaje se za neustálý pokrok. Vždyť správa naší veleobce pražské různíc se pouze rozsahem širším jevila se tu našim obcím ideálem, jehož svým způsobem v přibližném poměrném rozsahu každá obec má se snažiti dosíci. Zejména

---

⁴²⁸ Podrobněji OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*, s. 43.

⁴²⁹ *Východočeská výstava*, s. 226–227.

⁴³⁰ Tamtéž, s. 222–226.

obce městské!“ Konkrétní příklad, jaký pozitivní vliv mohla mít expozice města Prahy na další obce, našel autor článku mj. v odbourávání předsudků při řešení problému zajištění kvalitní pitné vody: „Nové zemské zákony zdravotnické rozeslaly všady po Čechách a po Moravě zdravotní lékaře do měst a městeček. Ti dávají neúprosně zazdívat studně u hnojůvek nebo studně na bývalých pohřebiskách, třeba obyvatelstvo si pochvalovalo, jak je voda z nich mastná a živná. Co se tu nabrojí venkov proti lékařům, co navrtí se hlavou nad jich výklady, že jen z těch studní jsou nemoci v obci! Než byli na výstavě, viděli pražskou ‚vodárenskou otázku‘, protokoly a spisy o ní, mnoho výkresův a starostí, viděli i mapu studní pražských s vodou zdravou dovolených a s vodou nezdravou zakázaných; viděli v síni úvodní též výkresy znázorňující, kdy se pražské studně povodní zabahní, jak potom tyfy po Praze řadí. Oč, že potom dají na rady obvodních lékařův!“⁴³¹

V této době byly, především v zahraničí, dokonce pořádány specializované výstavy měst, jejichž hlavním cílem bylo právě zprostředkovávat informace o možnostech řešení městské dopravy, osvětlení, bydlení, školství, péče o chudé a nemocné a dalších problémů měst. V Německu se první Německá výstava měst (*Deutsche Städte-Ausstellung*) konala v roce 1903 v Drážďanech.⁴³² V Čechách se skromnější výstava obecní samosprávy konala v roce 1912 v Plzni.⁴³³ Velkou výstavu českoněmeckých měst (*Städteausstellung der deutschböhmisches Städte*) se rozhodli uspořádat také v Liberci v rámci tamní Českoněmecké výstavy. Její východiska byla však značně odlišná.⁴³⁴

Výstavy mohly mít ovšem pozitivní vliv na zdokonalení městské infrastruktury ještě jiným způsobem než jen svou funkcí informačního média. V souvislosti s výstavami a očekávaným nápoem návštěvníků byly mnohdy podniknuty stavební a inženýrské práce a další opatření, která byla městu k dlouhodobému užitku. Za prvé se jednalo o zlepšení systému městské dopravy. V rámci dopravních opatření před všeobecnou zemskou výstavou v Praze 1891 byl úzký podjezd Buštěhradské dráhy před výstavištěm nahrazen širším železným mostem, který umožnil, aby po celé délce Bělského třídy (dnes Dukelských hrdinů) vedly dvě koleje koňské dráhy. Od mostu Františka Josefa I.

---

⁴³¹ *Pavillon města Prahy*, Praha. Denní list výstavní 1/11, 26. 5. 1891, s. 3.

⁴³² Viz WILDE, Kurt, *Die erste Deutsche Städte-Ausstellung 1903. Zeitpunkt und geschichtlicher Hintergrund*, in: Dresdner Hefte. Beiträge zur Kulturgeschichte 18, 2000, Heft 63 (Große Ausstellungen um 1900 und in den zwanziger Jahren), s. 29–35.

⁴³³ LÁBEK, L., *Plzeňské výstavy*, s. 109.

⁴³⁴ Viz IV.4.3.

byla na letenskou pláň postavena lanová dráha, která zde fungovala až do 1. světové války. Od horní stanice lanovky byla Františkem Křížíkem vybudována 800 metrů dlouhá trať první elektrické dráhy v Praze, která vedla Ovenceckou ulicí k hornímu vchodu na výstaviště. Ta byla později prodloužena, ale v roce 1902 byla pro malý zájem cestujících zrušena. Kromě toho byla v souvislosti s konáním zemské výstavy vybudována také dodnes fungující lanová dráha na Petřín, na němž nechal Klub českých turistů po vzoru Eiffelovy věže postavit rozhlednu.⁴³⁵

Mnohdy náročné stavební práce přímo v lokalitě výstaviště mívaly rovněž dlouhodobý přínos při využití tohoto prostoru. Pro účely konání výstavy v Ústí nad Labem 1903 bylo zarovnáno a upraveno nezastavěné prostranství podél Klíšského potoka na hranici katastru Ústí nad Labem–město se sousední Klíší. V pozdější době byl tento prostor přeměněn na městský park, který veřejnosti slouží dodnes.⁴³⁶ Ještě náročnějšími úpravami prošla stráň nad libereckou přehradou, kde byl vybudován areál tamní výstavy z roku 1906. Prostranství, na němž měl být postaven hlavní pavilon, muselo být zarovnáno přibližně 1500 dynamitovými odstřely a přemístěním 28 000 m³ zeminy a 7 000 m³ skály, značné úpravy čekaly i další místa budoucího výstaviště.⁴³⁷ Později v těchto místech vznikla vilová zástavba a byly vybudovány objekty sloužící dnes Technické univerzitě. I v případě, že nemuselo dojít k takto složitým úpravám terénu, byla lokalita výstaviště často zhodnocena alespoň zavedením vodovodu, položením cest a podobně.

Ze samotných staveb postavených pro účely výstavy byla dlouhodobě využívána jen malá část. Většinou byly výstavní objekty postaveny z lehkých stavebních materiálů jen pro potřebu výstavy. Výstavní hala byla zpravidla tvořena jednoduchou železnou nebo dřevěnou konstrukcí, která byla vně opatřena pláštěm ze sádry, omítky na pletivu či dřeva.⁴³⁸ Z objektů postavených pro výstavu v Ústí nad Labem 1903 zůstal dodnes stát pouze rodinný domek, který byl hlavní cenou výstavní loterie. Hlavní výstavní budova sloužila ještě několik let kulturním účelům a poté byla odstraněna. Hudební pavilon stál

---

⁴³⁵ AUGUSTA, P. – HONZÁK, F., *Sto let Jubilejí*, s. 45–50.

⁴³⁶ OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*, s. 32.

⁴³⁷ *Katalog* (Reichenberg 1906), s. 55.

⁴³⁸ Jednalo se v tehdejší výstavnictví o běžnou praxi. Srov. např. KOCH, Georg Friedrich, *Die Bauten der Industrie-, Gewerbe- und Kunst-Ausstellung in Düsseldorf 1902 in der Geschichte der Ausstellungsbaukunst*, in: MAI, Ekkehard – POHL, Hans – WAETZOLDT, Stephan (Hrsg.), *Kunstpolitik und Kunstförderung im Kaiserreich. Kunst im Wandel der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Berlin 1982, s. 149–165.

v parku 30 let.⁴³⁹ Z několika desítek pavilonů liberecké výstavy byly pro dlouhodobé využití určeny a dodnes stojí pouze tři.⁴⁴⁰ Jiným případem je výstaviště v Praze, které bylo zbudováno s vidinou dlouhodobého využití pro výstavní účely a dodnes stojí a je využíván jeho průmyslový palác, pavilon umělecké výstavy (dnes patřící Akademii výtvarných umění), pavilon retrospektivní výstavy (dnes lapidárium Národního muzea) a další objekty.

K dalším pozitivním důsledkům výstav pro města patřilo např. rozšíření ubytovacích kapacit, různé drobné okrášlovací práce po celém městě, opravy komunikací atd.

Na druhou stranu je třeba také zmínit, že právě úroveň městské infrastruktury společně s dobrou dopravní dostupností hrála roli při samotném rozhodování o konání výstavy, případně její velikosti. Jestliže se výstavy na konci 19. a začátku 20. století staly i v Čechách obrovskými akcemi s tisíci vystavovatelů, za nimiž do místa konání přijížděly až stovky tisíc či miliony návštěvníků, bylo potřeba, aby dané město bylo schopno takový nápor skutečně zvládnout. První podmínkou bylo železniční spojení, jednak kvůli osobní dopravě návštěvníků, ale také výstavních exponátů a stavebního materiálu při budování výstaviště. Někdy byly do areálu výstaviště dokonce dovedeny vlečky, po kterých mohl být stavební materiál a exponáty dopravovány železniční cestou přímo na místo (například pro potřeby všeobecné zemské výstavy byly dovedeny vlečky k průmyslovému paláci a strojovně).⁴⁴¹ Pokud na výstaviště vlečka dovedena nebyla (např. v Liberci to nebylo technicky proveditelné, což přípravu výstavy významně zkomplikovalo),⁴⁴² muselo být k dispozici dostatečné množství dopravních firem, které předměty na výstaviště dovezly.

Další podmínkou byl dostatek ubytovacích kapacit ve městě. Bylo již zmíněno, že v době konání výstav bývaly využívány i soukromé nabídky pronájmu bytů a pokojů od místních občanů, ale přesto muselo město pořádající ambicióznější výstavu disponovat alespoň jedním dobrým hotelem a celkově větším množstvím ubytovacích zařízení. K předpokladům konání velkých výstav patřila také dostačující městská doprava, ačkoli ta ani v Praze v době konání zemské výstavy náporu návštěvníků nestačila a kolabovala.⁴⁴³ Obecně lze tedy říci, že pro měřítko pořádaných výstav bylo limitujícím faktorem dostatečné zázemí ve městě.

---

⁴³⁹ OKURKA, T., *Všeobecná německá výstava*, s. 112.

⁴⁴⁰ MELANOVÁ, M., *Liberecká výstava*, s. 4.

⁴⁴¹ *Sto let práce I*, s. 220.

⁴⁴² *Katalog* (Reichenberg 1906), s. 55.

⁴⁴³ HLAVÁČKA, M., *Jubilejní výstava*, s. 74–75.

Ohled býval brán také na konání dalších výstav v regionu. Nebylo vhodné pořádat ve stejné době více krajiniských výstav v jedné oblasti, a proto se pořadatelé snažili sladit projekty výstav tak, aby si navzájem nekonkurovaly. Například Živnostenský spolek v Ústí nad Labem zamýšlel původně uspořádat výstavu v roce 1902, ale s ohledem na ohlášenou výstavu v Děčíně ji posunul o rok.⁴⁴⁴ Ne vždy se však pořadatelé mezi sebou dokázali dohodnout. Tak došlo k tomu, že v roce 1903 se konaly krajiniské výstavy v Pardubicích a necelých 50 kilometrů vzdálených Hořicích. Pořadatelé hořické výstavy si byli vědomi, že jejich paralelní konání představuje potíž: „Zástupcům výstavy hořické nepodařilo se v Pardubicích ujednati odložení výstavy tamní; práce zde však již pokročily, nebylo možno ničeho na věci měniti a proto výstavy svorně vedle sebe vévoditi musí. Která odnese palmu, budeme s to až po ukončení obou posouditi.“⁴⁴⁵ Také ministerstvo obchodu při přidělování státní podpory výstavám hledělo k tomu, „zdali podniky tyto sobě nepřekážejí nebo po sobě nenásledují“, přičemž v jednom roce se neměla konat v obvodu jedné OŽK více než jedna státem podporovaná výstava a v daném místě byla akce podporována, „když od předešlé výstavy uplynula již delší řada let.“⁴⁴⁶

Podle obvykle kladného až nadšeného ohlasu místního tisku, reakcí různých místních spolků, počtu návštěvníků i dalších informací lze soudit, že rozhodnutí o uspořádání výstavy bývalo v daném městě hodnoceno většinou převážně kladně. Existují však i doklady o protestech místních obyvatel, kteří poukazovali na vysoké náklady, které nadměrně zatíží městský rozpočet. Proti usnesení obecního zastupitelstva v Písku o úpisech k základnímu a garančnímu fondu připravované Jihočeské výstavy vznesli protest tři místní občané. Argumentovali přitom tím, že obec není pro nedostatek financí schopna dostát ani svým zákonným povinnostem zejména v oblasti školství a že obyvatelstvo je již nyní příliš zatíženo různými dávkami, přírážkami a poplatky a další zatížení, k němuž by podle stěžovatelů kvůli výstavě nutně došlo, by „bez nebezpečí ožebračení již nesneslo“.⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁴ *Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig 1900*, s. 8.

⁴⁴⁵ *Hospodářská, průmyslová a umělecká výstava českého severovýchodu v Hořicích roku 1903. Hlavní katalog*, Hořice 1903, s. 37.

⁴⁴⁶ *Zákoník říšský 1895*, s. 211. (Nařízení č. 80 obchodního ministeria ze dne 10. června 1895, o státní podpoře tuzemských výstav živnostenských).

⁴⁴⁷ SOkA Písek, fond Archiv města Písek, sign. XV J, kart. 663, protest proti usnesení obecního zastupitelstva v příčině povolení příspěvku na jihočeskou výstavu adresovaný okresnímu výboru v Písku ze dne 23. 2. 1910.

V Mladé Boleslavi byla dokonce proti výstavě uspořádána petiční akce. V textu petice stálo, že kvůli financování výstavy ze strany obce a okresu stoupnou obecní a okresní přírážky, což přispěje k tomu, že se znehodnotí cena domů ve městě a „stoupne opět nesnesitelná dražota“. Tím podle petice utrpí všechny vrstvy obyvatelstva ve městě: „nejen majitel domu, ale i úředník a dělník a živnostník dvojnásob, neboť ten platí zpravidla činži dvojí: za byt a za krám nebo dílnu“. Autoři petice nevěří, že by se náklady na výstavu pokryly vstupným: „Za dnešní dražoty nebude mnoho těch, kdož by se na výstaviště uchylovali, kdež budou přece určitě nesnesitelné poměry drahotní zdejšího města ještě nesnesitelnějšími.“ Petice dále připomíná, že město čekají mnohá vydání kvůli plánovanému rozšíření vodárny, elektrifikaci, pokládce dlažby atd., a proto žádá: „Slavné obecní zastupitelstvo račiž se usnísti, že v každém ohledu za nynějších nepříznivých poměrů nepovolí se k uspořádání výstavy ani halěř a že se odkládá pořádání výstavy na dobu příznivější.“ Pod peticí bylo podepsáno 172 občanů, z nich většina uvedla i svou profesi. Jednalo se o majitele domů, advokáty, soudce, poštovní a berní úředníky, učitele, ředitele škol, výjimečně též obchodníka; řemeslnická profese u žádného signatáře uvedena není, stejně tak mezi nimi není uveden žádný továrník.⁴⁴⁸ Mezi podpisy petice najdeme také razítko Všeúřednické besedy v Mladé Boleslavi, která navíc ve vlastní rezoluci žádala, aby byla výstava odložena, popřípadě, pokud k tomu nedojde, aby všem státním zaměstnancům, učitelům a úředníkům byl zvýšen plat o „výstavní přídavek“.⁴⁴⁹ Městská rada se peticí zabývala na svém následujícím zasedání a usnesla se, že vzhledem k pokročilým přípravám, k výdajům, které již byly do projektu investovány, k předpokládaným sporům, které by nastaly s již přihlášenými vystavovateli, jakož i „vzhledem k velikému zájmu v širém okolí o tuto výstavu, vzhledem k projektovaným a pro Ml. Boleslav určeným sjezdům a konečně vzhledem k tomu, že v celé této záležitosti jde vážně o čest celého města u české veřejnosti, není naprosto možno výstavu odložiti a že se severočeská výstava v Mladé Boleslavi r. 1912 zcela určitě bude pořádati“. Vyjádřila zároveň přesvědčení, že „příčiní-li se naše

---

⁴⁴⁸ Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Mladá Boleslav (dále SOKA Mladá Boleslav), fond Archiv města Mladá Boleslav (dále AMMB), sign. 1/1-224, kart. 199, žádost o odložení výstavy ze dne 15. 10. 1911.

⁴⁴⁹ SOKA Mladá Boleslav, AMMB, sign. 1/1-224, kart. 199, rezoluce Všeúřednické besedy v Mladé Boleslavi obecnímu zastupitelstvu ze dne 26. 10. 1911.

občanstvo o zdar a skvělý výsledek naší výstavy, přivábí sem tato najisto proudy cizinců a bude šířiti čest i slávu našeho města.“⁴⁵⁰

Tento příklad dokládá, že činitelé obecní samosprávy patřili k hlavním podporovatelům výstav a že výstavní myšlenku obhajovali i pokud se proti ní objevily mezi místním obyvatelstvem protesty, jako tomu bylo v Mladé Boleslavi. Na druhou stranu je třeba podotknout, že se i v tomto případě jednalo o relativně malou skupinu, která se proti konání výstavy, respektive jejímu spolufinancování z prostředků městského rozpočtu, otevřeně postavila. Ve většině případů pak konání výstavy žádné významnější protesty místních obyvatel nevzbudilo.

Závěrem můžeme otázku, jaký přínos mělo konání výstavy pro dané město a jakým způsobem obecně města instituce výstav využívala, shrnout do následujících bodů: a) jak bylo popsáno již v kapitole IV.1., nabízely výstavy možnost podpořit místní výrobce a poskytovatele služeb, kteří se výstavy zúčastnili jako vystavovatelé nebo profitovali na zajištění výstavního podniku v roli dodavatele; b) konání výstavy představovalo pro dané město významné zvýšení turistického ruchu, z něhož mu plynuly značné příjmy; nemuselo se přitom jednat pouze o jednorázový příliv turistů, ale věřilo se i v dlouhodobé zvýšení turistického ruchu; c) výstava byla účinným prostředkem k celkové propagaci města, ke zdůraznění jeho ekonomického, správního, historického významu atd.; d) výstav bylo v hojné míře využíváno k představení výsledků komunální politiky, a to jednak v samostatných expozicích měst, jednak prostřednictvím doprovodných textů v katalogích, článků v novinách a časopisech atd.; e) výstavy sloužily jako informační médium mezi činiteli obecních samospráv, jimž umožňovaly vyměňovat si zkušenosti se způsoby řešení problémů obcí; f) konání výstavy mohlo být podnětem ke zdokonalení městské infrastruktury.

Vedle toho mohla mít jednotlivá města pochopitelně ještě jiné specifické motivy, proč výstavu uspořádat, respektive jakým způsobem se na ní prezentovat. Takovým případem je třeba úsilí Liberce, aby byl uznán jakožto hlavní město českých Němců, které bylo významným motivem pro uspořádání tamní výstavy v roce 1906. Tomuto případu se budeme podrobně věnovat v kapitole IV.4.3.

---

⁴⁵⁰ SOkA Mladá Boleslav, AMMB, sign. 1/1-224, kart. 199, koncept zprávy městské rady obecnímu zastupitelstvu ze dne 27. 10. 1911.

IV.4. Nacionální motivy a zemský patriotismus

K trendům světového výstavnictví konce 19. a začátku 20. století patřilo, že mezi motivy k pořádání velkých výstav a účasti na nich hrálo stále důležitější roli sledování nacionálních a politických cílů, zatímco ekonomický přínos pro zúčastněné výrobce byl často zpochybňován. Tento trend se projevoval především na mezinárodních výstavách. Světové výstavy se nesly stále více v konfrontačním duchu a zejména od 80. let se důležitým tématem světových i speciálních koloniálních výstav stávala prezentace koloniální moci. Nacionální a politická témata ale hrála mnohdy zásadní roli i na zemských, popřípadě regionálních výstavách.⁴⁵¹ V této kapitole se zaměříme především na nacionální motivy ve výstavnictví v Čechách v době, která byla zásadním způsobem poznamenána česko-německým nacionálním konfliktem. Hlavně v případě Všeobecné zemské výstavy se setkáváme také s projevy nacionálně nepodmíněného zemského patriotismu. Rovněž této otázce bude v následující kapitole věnován prostor.

IV.4.1. Všeobecná zemská výstava 1891

Zabýváme-li se otázkou nacionálního zaměření výstav v období před první světovou válkou, je třeba nejprve podrobněji rozebrat problematiku nacionálního rázu Všeobecné zemské výstavy 1891, která měla na další vývoj podstatný vliv. První část výkladu se zaměří na otázku účasti německých vystavovatelů. Bude přitom podrobně sledován především vývoj postojů obchodních a živnostenských komor v Liberci a Chebu a německých členů pražské OŽK.⁴⁵² Další část se pak zaměří na to, jaký nacionální význam byl výstavě přisuzován českou společností ve chvíli, kdy získala jednoznačný národní ráz. Konečně bude zmíněna i otázka, jak byla reálná podoba výstavy vnímána českými Němci.

---

⁴⁵¹ Viz II.2.

⁴⁵² Vývoj postojů Němci ovládaných OŽK nebyl dosud podrobněji zpracován a bývá dodnes popisován zkresleně. Důležitým pramenem jsou zde především tištěné zápisy ze zasedání OŽK v Liberci, kde byla po určité době otázce zemské výstavy věnována značná pozornost. Téma postojů liberecké OŽK k zemské výstavě jsem zpracoval v samostatné studii: OKURKA, Tomáš, *Obchodní a živnostenská komora v Liberci a Všeobecná zemská výstava v Praze 1891*, *Fontes Nissae* 7, 2006, s. 40–60. Přípravy zemské výstavy a širší politické okolnosti německého bojkotu popisují zejména HLAVÁČKA, M. – KOLÁŘ, F., *Češi a KOLÁŘ, F. – HLAVÁČKA, M. Jubilejní výstava*; srov. též ALBRECHT, C., *Pride*.

Bylo již zmíněno, že odhlédneme-li od bezúspěšných dřívějších podnětů spolku Merkur a Průmyslové jednoty, lze první krok k uspořádání zemské výstavy vidět v iniciativě pražské OŽK, která v roce 1887 ustavila komisi zabývající se otázkou zřízení stálé výstavní budovy v Praze. Komise vypracovala memorandum, ve kterém žádala zemský sněm o financování stavby výstavní budovy a zároveň popsala záměr uspořádat v dohledné době zemskou výstavu. Záměr uspořádat zemskou výstavu byl odůvodněn ekonomickým prospěchem země a zvýšením konkurenceschopnosti tuzemských výrobců bez ohledu na jejich národnost. V memorandu se mj. uvádělo: „brzké pořádání zemské výstavy v Praze jest pro celé království naléhavou potřebou národohospodářskou, jejíž vyhověním výrobnost' Čech nových získá sil k zápasu konkurenčnímu, obchod čilého dozná osvěžení a zvlášt' tuzemská práce řemeslná hojných nalezne podnětů k dalšímu pokroku a zušlechtění.“⁴⁵³

Na půdě pražské OŽK se kvůli memorandu rozvinula na podzim roku 1887 živá diskuse. Němečtí členové komory se stavěli proti memorandu. Zamítavý postoj tlumočil nejrozhodněji německý podnikatel Josef Sobotka. Ten se ve své řeči nejprve věnoval ekonomické stránce věci, přičemž zpochybnil přínos výstavy pro velký průmysl, který je dobře znám po celém Rakousku i bez výstavy, na druhou stranu ale připouštěl, že pro drobné výrobce by výstava byla přínosem. Svůj hlavní argument ovšem opíral o národnostní poměry v Čechách, které znemožňují, aby se Němci zúčastnili společné zemské výstavy: „Nelze upříti, že německé obyvatelstvo velikou jeví nelibost k všeobecnému stavu věcí v Rakousku a zejména v Čechách. Nemůžeme než litovati toho a litujeme toho zajisté my všichni, leč změnit čeho v okolnostech těch není v moci naší. Musily by v obou táborech nastati veliké politické a národnostní změny, aby se smělo očekávati, že na této půdě stane se sblížení k uspořádání společné výstavy.“ Při této příležitosti poukázal především na odpor z oblastí s německou majoritou: „Byli bychom, tuším, všichni, i Vy pánové, nemálo překvapeni, kdyby ze severních a západních Čech, z průmyslových krajín německých, objevilo se účastenství. Sluší-li při průmyslu vůbec mluvit o národnosti, doznávám, že průmysl český (slovanský) za posledních desítiletí velice zmohutněl a zajisté by výstavu obeslal. Ze smíšených krajín dostavili by se bezpochyby také Němci, ale z uzavřeného území německého by se odřeklo.“ Sobotka se za této situace vyjádřil rozhodně proti tomu, aby náklady na

---

⁴⁵³ Citováno podle: LIER, J. *Úvod*, s. 30–32.

stavbu výstavní budovy nesla země a navrhoval, aby případná výstava byla uspořádána jako soukromý podnik.

Čeští členové komory reagovali na Sobotkův projev argumentem, že se nyní jedná především o stavbě stálé výstavní budovy, jež bude sloužit různým výstavám, nikoli o uspořádání zemské výstavy, která, jak řekl Antonín Řivnáč, „leží v daleké budoucnosti“. Prezident komory Bohumil Bondy mínil, že „té chvíle výstavy zemské nemáme potřebí, ale výstavní budovy jest nám nezbytně třeba“ a že „povstalo snad jakés nedorozumění tím, že se v referátu [Josefa Sobotky – pozn. T. O.] klade váha na výstavu zemskou.“ Vzhledem k české většině bylo poté memorandum pražskou komorou přijato a podáno sněmu.⁴⁵⁴

Liberecká OŽK se tímto pamětním spisem zabývala na schůzi 14. prosince 1887. Jeho obsáhlý rozbor přednesl komorní rada Gustav Trenkler a zaměřil se v něm, stejně jako v Praze Josef Sobotka, především na otázku uspořádání zemské výstavy. Nejprve celkově zpochybnil ekonomický přínos průmyslových výstav v době, kdy panuje „únava z výstav“. Pokračoval tím, že vinou celní politiky jsou trhy okolních států nedobytné a ze vzdálených konců světa do Prahy nikdo cestu vážit nebude. Dále řekl, že představitelé jednotlivých výrobních odvětví v samotných Čechách se velmi dobře znají a nepotřebují se tedy setkávat na výstavě, stejně tak jsou již vytvořeny kontakty mezi výrobci, obchodníky a spotřebiteli, a není tedy v žádném případě zapotřebí, aby se „umělými prostředky zasahovalo do přirozeného běhu věcí“. Se vši rozhodností se pak postavil proti tomu, aby byl takový pochybný projekt financován z prostředků země: „Němcům v Čechách by snad mohlo být lhostejné, jestli, jak a kdy se uskuteční výstava v Praze; neboť oni se jí jak z hospodářských, tak z nacionálních důvodů nezúčastní, i kdyby náklady na ni byly hrazeny samotnými pořadateli. V žádném případě nedají ale Němci v zemi svůj souhlas k tomu, aby země jako taková postavila monumentální výstavní palác na náklady země (...), k čemuž bychom my ve formě zemských daní museli přispět, a pouze za tím účelem, abychom zvýšili prestiž Prahy a jedné části jejích obyvatel a tamním dopravním společností poskytlí finanční výhody.“ Na řečníkův návrh poté komora jednomyslně přijala rezoluci, v níž stálo, že vzhledem k politické a národnostní situaci v Čechách není možné uspořádat na hospodářském poli společnou akci obou zemských národů, přínos výstavy by žádným způsobem neodpovídal

---

⁴⁵⁴ *Jednání obchodní a živnostenské komory v Praze roku 1887*, Praha 1888, s. 25–40 (Zpráva o všeobecné řádné schůzi obchodní a živnostenské komory v Praze ze dne 26. 10. 1887).

materiálním obětí výrobců a zřízení stálé výstavní budovy v Praze není v zájmu země a už vůbec ne Němců v Čechách. Rezoluci uzavíral výslovný protest komory proti tomuto projektu.⁴⁵⁵ Rezoluci proti stavbě stálé výstavní budovy podala také chebská OŽK, která byla stejně jako liberecká ovládána Němci.⁴⁵⁶

Pochyby o tom, zda hospodářský přínos velkých průmyslových výstav se vyrovná nákladům, které s jejich pořádáním i samotnou účastí byly spojené, se v této době objevovaly poměrně často. Trenklerovy argumenty, že zemská výstava by z hospodářského hlediska neměla žádný význam, byly však přesto přehnané a dosti zjednodušené. Je zřejmé, že negativní stanovisko komory bylo vedeno především jinými důvody. Hlavní roli zde hrála neochota podílet se za dané situace společně s Čechy na takovém podniku. Osmdesátá léta byla dobou, kdy čeští Němci dávali zřetelně najevo svou nespokojenost s vývojem v zemi. Poté, co čeští liberální poslanci po dlouhé době pasivní rezistence vstoupili roku 1879 opět do říšské rady, dosáhla česká politika řady, byť dílčích, úspěchů, jež byly důležitými kroky v procesu národní emancipace. Stremayrova jazyková nařízení z roku 1880 zrovnoprávnila češtinu s němčinou u státních úřadů ve vnějším úřadování, o dva roky později byla Karlo-Ferdinandova univerzita rozdělena na českou a německou a následujícího roku došlo s přispěním vlády ke změně poměru sil v zemském sněmu ve prospěch Čechů. Politická reprezentace českých Němců v reakci na tento trend začala usilovat o vytvoření uzavřeného německého jazykového území, což Češi s poukazem na nedělitelnost Českého království rezolutně odmítli. Na protest proti neochotě sněmu jednat o těchto návrzích jej němečtí liberální poslanci roku 1886 opustili a uchýlili se k pasivní rezistenci. V severních Čechách byla snaha o vytvoření uzavřeného jazykového území obzvláště zřetelná a vazby k Praze zde byly pociťovány stále slaběji. Praha jakožto „počeštělé“ město ztrácela v očích severočeských Němců respekt coby hlavní město země. Negativní stanovisko liberecké komory ke společné zemské výstavě i narážky vůči Praze byly tedy podmíněny především těmito okolnostmi.

Za této polarizované situace svolal nejvyšší maršálek Českého království kníže Jiří Lobkovic na červen 1888 anketní komisi, do níž byli přizváni zástupci všech pěti českých OŽK, zemědělské rady, města Prahy a Průmyslové jednoty. Jako delegát

---

⁴⁵⁵ *Sitzungs-Protokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1887*, Reichenberg 1888, s. 300–304 (Zápis ze zasedání dne 14. 12. 1887).

⁴⁵⁶ Rezoluci podala chebská OŽK rovněž v prosinci 1887, viz rekapitulace jejího postoje v *Protokoll der Sitzung der Egerer Handels- & Gewerbekammer vom 28. März 1889*, (Eger 1889), s. 39–40.

liberecké komory byl vyslán výše citovaný Gustav Trenkler. Chebská komora delegáta nevyšlala, a Trenkler tak byl hlavním představitelem odpůrců výstavy. Vyzdvihl především ekonomické důvody hovořící proti jejímu uspořádání. Podle jeho názoru má smysl pořádat pouze odborné výstavy jednotlivých odvětví, kdežto velké všeobecné výstavy jsou odsouzeny k neúspěchu, což dokládal nedávným nezdarem takové akce v Terstu. Jednoznačně se pak opět vyslovil proti tomu, aby byl projekt financován nákladem země, a navrhl, aby si finanční prostředky opatřili sami příznivci výstavy v čele s městem Prahou.⁴⁵⁷

Trenklerův postoj na tomto jednání vyvolal živý ohlas v českém tisku. List *Česká politika* jej obvinil, že zastává pouze zájmy velkoobchodníků a velkofinančníků, zatímco pro německé průmyslníky a živnostníky by výstava byla přínosem.⁴⁵⁸ *Národní listy* se ve svém komentáři zaměřily především na zaujatost liberecké komory vůči Praze. Upozornily na to, že Praha je dosud hlavním městem českých i německých obyvatel království, a pokračovaly: „Že [Němci] nechtějí z národní zášti Prahu znáti, jest věc sice smutná dost, však to nemůže býti nikdy příčinou, aby ostatní obyvatelstvo, jež upřímnou láskou lne k hlavnímu městu, v důležitých zájmech svých kvůli této zášti bylo poškozováno. Snad nechtějí páni, aby zřízena byla výstavní budova v Chabařovicích nebo v Postoloprtech?“⁴⁵⁹

Když se zemský sněm, částečně pod vlivem negativního ohlasu Němců, stavěl k memorandu pražské OŽK celý rok vyhýbavě, rozhodli se příznivci výstavy uspořádat ji jako soukromý podnik financovaný na základě veřejné subskripce a loterie.⁴⁶⁰ Za takové situace se k výstavě postavili vstřícně i mnozí poslanci sněmu a sami přispěli na její konto. Mezi příznivci výstavy se začala výrazně angažovat i řada představitelů historické šlechty, nejen z řad poslanců zemského sněmu. Jednalo se přitom většinou o představitele konzervativní šlechty, která usilovala o uznání státoprávní svébytnosti Království českého. Tento bod programu ji spojoval s českou liberální politikou. Do okruhu podporovatelů výstavy se zařadili významní představitelé strany konzervativního velkostatku, jako byl kníže Karel Schwarzenberg, který se stal prvním předsedou výstavního výboru, nebo hrabě František Thun, který později jakožto český

---

⁴⁵⁷ Trenkler podal o průběhu jednání zprávu liberecké OŽK na její schůzi 14. 9. 1888 – viz *Sitzungs-Protokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1888*, Reichenberg 1889, s. 159–164 (Zápis ze zasedání dne 14. 9. 1888).

⁴⁵⁸ *Česká politika*, 13. 7. 1888, s. 2–3.

⁴⁵⁹ *Národní listy*, 14. 7. 1888, s. 2.

⁴⁶⁰ S finanční podporou země, zejména při stavbě výstaviště, se ovšem počítalo i nadále.

místodržící zastával post čestného předsedy generálního výboru. Předseda přípravného a později výkonného výboru hrabě Karel Max Zedtwitz patřil v této době rovněž ke konzervativním velkostatkářům. Podpora osobností z okruhu strany konzervativního velkostatku byla nepochybně do velké míry motivována snahou poukázat na duchovní a hospodářskou vyspělost země, její integritu a historickou tradici, přičemž tento záměr můžeme vnímat jako součást strategie české konzervativní šlechty v jejím státoprávním boji. Bylo by však zjednodušením, pokud bychom zájem české šlechty o zemskou výstavu vysvětlovali pouze jako součást politického boje za státní právo. Roli zde nepochybně hrál i zemský patriotismus v širším smyslu, tedy úzký osobní vztah k zemi. Ten se přitom nevylučoval, jak je patrné například u hraběte Františka Thuna, se silným rakouským vlastenectvím. Zároveň byly osobnosti jako František Thun silnými odpůrci českého i německého radikálního nacionalismu.⁴⁶¹

Na konci listopadu 1888 se v prostorách pražské OŽK konala schůze podporovatelů výstavy a přizvaných hostů. František Křížík později na toto setkání vzpomínal: „(...) debata se točila skoro výhradně kolem účasti Němců na výstavě.“ Křížík dále popisuje, že se mezi účastníky lišil názor, zda by případně bylo možné výstavu uspořádat i bez Němců. K zastáncům bezpodmínečné dohody s Němci patřil především hrabě František Thun, se kterým Křížík podle svých pozdějších vzpomínek v tomto bodě nesouhlasil: „Však jsme s Nekvasilem hned litovali, proč jsme Thuna zvali na schůzi, myslili jsme, že nám bude radit a pomáhat a on zatím kvůli Němcům výstavu kazí.“⁴⁶² Přesto však ani čeští podnikatelé z okruhu pražské OŽK, jako byl právě Křížík a Nekvasil, v té době podle všeho neusilovali o to, aby se výstava stala ryze českou národní záležitostí a naopak se snažili přesvědčit německé výrobce k účasti. Podařilo se ustavit přípravný výbor, jehož členy se stali i němečtí průmyslníci Kubinzky a Umrath. Projekt podpořili a obslání výstavy přislíbili také další němečtí podnikatelé.⁴⁶³

I za těchto okolností však na německé straně převážil názor, že výstava by českými Němci obslána být neměla. Po kampani německého nacionálního tisku vydalo v prosinci 1888 zamítavé stanovisko vedení německé liberální strany, po němž

---

⁴⁶¹ K myšlení a politice konzervativní šlechty podrobně GEORGIEV, Jiří, *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, Praha 2011; k roli Františka Thuna ve straně konzervativního velkostatku během 80. let 19. stol. GALANDAUER, J., *František kníže Thun*, s. 33–39, stručný životopis Karla Maxe Zedtwitze podává heslo *Zedtwitz*, in: *Ottův slovník naučný XXVII*, Praha 1908, s. 516–517.

⁴⁶² KRÍŽÍK, František, *Naše jubilejní výstava v Praze 1891*, Praha 1933, s. 9.

⁴⁶³ Podrobněji KOLÁŘ, F. – HLAVAČKA, M., *Jubilejní výstava 1891*, s. 8–10; HLAVAČKA, M. – KOLÁŘ, F., *Češi*, s. 497–498.

následovaly ve stejném duchu psané rezoluce liberecké a chebské OŽK.⁴⁶⁴ Po těchto negativních reakcích rezignovali na své funkce němečtí členové přípravného výboru.

Přes zásadní odpor německého politického vedení a Němci ovládaných OŽK setrval přípravný výbor zemské výstavy v úsilí přimět německé podnikatele k účasti. V mnoha průmyslových odvětvích měli nezastupitelné místo a jejich absencí by zemská přehlídka utrpěla citelnou ztrátu. Výrazem tohoto úsilí byl oběžník, který přípravný výbor v čele s předsedou hrabětem Karlem Maxem Zedtwitzem rozeslal průmyslníkům v červenci 1889. V něm byl nejprve vyzdvižen velký morální a materiální přínos zemských výstav a dále se pravilo: „Nynější hospodářské poměry v Čechách jsou zajisté nevalně příznivé, takže jeví se býti povinností každého vlastence, vyhledávati prostředků, k tomu způsobilých, by konkurenční síla domácí práce proti cizozemsku, výhodnějším podmínkám výrobním se těšícímu, nikterak neochabovala“. Ve stejném duchu text poukazoval na to, že je stále ze zahraničí dováženo mnoho výrobků, které se vyrábějí nebo by se mohly vyrábět i v Čechách. Prvním cílem výstavy proto má být zajistit domácí práci domácí trh a zároveň podpořit export. Oběžník konečně konstatoval, že je v zájmu celé země, aby se veškeré obyvatelstvo sblížilo na „půdě práce nám všem vespolek stejně neutrální“ a společnými silami usilovalo o zlepšení hospodářských poměrů. Výrobci byli proto přípravným výborem zváni k účasti na výstavě a zároveň vyzýváni k úpisům do garančního fondu.⁴⁶⁵

Liberecká OŽK se oběžníkem zabývala na svém zasedání 27. září. Tajemník komory Hermann Hallwich,⁴⁶⁶ který o této aktivitě příznivců výstavy podával zprávu, se podivil nad jejich „úžasnou houževnatostí, jež by byla hodna lepší věci“.⁴⁶⁷ Přítomní členové poté schválili výzvu k německým podnikatelům v obvodu OŽK, která se svým charakterem již blížila nařízení. Stálo v ní, že komora je od účasti na výstavě musí

---

⁴⁶⁴ *Sitzungs-Protokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1889*, Reichenberg 1890, s. 19. (Zápis ze zasedání dne 23. 1. 1889); *Protokoll der Sitzung der Egerer Handels- & Gewerbekammer vom 28. März 1889*, s. 39–40.

⁴⁶⁵ HOŘICA, Ignát, *Práce organisační*, in: *Sto let práce. Zpráva o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 I–II, Praha 1893*, s. 43–65, zde s. 44.

⁴⁶⁶ Hermann Hallwich (1838–1913) byl taktéž významným historikem a politikem. Ve své historické práci se věnoval například Albrechtovi z Valdštejna, počátkům severočeského průmyslu či dějinám severočeských měst. Tajemníkem liberecké OŽK se stal roku 1869. Roku 1871 byl zvolen za obvod Vrchlabí–Hostinné do českého zemského sněmu a poté za Trutnovsko a Broumovsko do říšské rady. Roku 1890 byl členem komise jednající o česko-německém vyrovnání. V táboře německých liberálů patřil spíše k umírněným, Ottův slovník naučný jej však přesto charakterizuje jako politika, který „náleží k nejrozhodnějším odpůrcům požadavků národa českého“. Viz *Ottův slovník naučný X*, Praha 1896, s. 806; stručný životopis přináší úvod k fondu Pozůstalost dr. Hermanna Hallwicha ve Státním okresním archivu Liberec.

⁴⁶⁷ *Sitzungs-Protokolle 1889*, s. 280 (Zápis ze zasedání dne 27. 9. 1889).

„bezpodmínečně odradit“ a „očekává“ od nich, že pozvánku a svůj úpis do výstavního fondu „svorně odmítnou“. Důležitou součástí této výzvy byl také odkaz na stanovisko stranického vedení Němců v Čechách.⁴⁶⁸ Také chebská komora na svém říjnovém zasedání vydala rezoluci, ve které průmyslníky a živnostníky ze svého obvodu od účasti na zemské výstavě odrazovala. Zároveň se usnesla, že v roce 1891 uspořádá v návaznosti na výstavy let 1871 a 1881 v Chebu další průmyslovou výstavu pro výrobce ze svého obvodu.⁴⁶⁹

Počátkem roku 1890 však nastal v dosud nekompromisním německém stanovisku zvrat. Jeho příčinou byly punktační články, na kterých se ve Vídni dohodli představitelé staročeků, německých liberálů, konzervativní šlechty, ústavověrné šlechty a vlády. Na jejich základě mělo dojít k úpravám v otázce jazykové, k reorganizaci některých úřadů, ke změnám ve správní oblasti atp.⁴⁷⁰ Němci, kterým by uskutečnění vídeňských ujednání přineslo splnění požadavků pro českou stranu dosud nepřijatelných, viděli v dohodě cestu k národnostnímu rozdělení země, a chápali ji tedy jako svůj velký úspěch.

Na schůzi pražské OŽK 28. ledna 1890 vystoupil jménem německých členů opět Josef Sobotka, který označil vídeňská ujednání za mimořádně důležitou, „pro vlast naši a celou říši epochální“ událost. „Jsme všichni toho mínění, že touto šťastnou událostí půda ke společné práci jest upravena,“ pokračoval Sobotka. Poté řekl, že němečtí poslanci nevydali ve věci účasti na výstavě žádné usnesení a že tedy němečtí členové OŽK nemohou zatím dát ve věci podpory zemské výstavy jasné vyjádření, ale byl přesvědčen, že takové politické vyjádření v brzké době přijde. Z tohoto důvodu navrhl projednávání podpory výstavy odročit. Česká většina s odročením souhlasila.⁴⁷¹

Po sjezdu liberální strany v Teplicích 9. února sdělil sbor důvěrníků německých poslanců zástupcům OŽK v Liberci a Chebu a německé menšině pražské komory, že podporuje účast německých výrobců na výstavě.⁴⁷² Liberecká komora se novou situací zabývala na svém zasedání 12. února. Podrobný rozbor přednesl opět tajemník Hermann Hallwich, který se sám jako představitel německé liberální strany na vídeňských ujednáních podílel. Nejprve podal přehled o dosavadních negativních vyjádřeních

---

⁴⁶⁸ Tamtéž, s. 283.

⁴⁶⁹ *Protokoll der Sitzung der Egerer Handels- & Gewerbekammer vom 10. Oktober 1889*, (Eger 1889), s. 6.

⁴⁷⁰ Viz URBAN, Otto, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 393–400.

⁴⁷¹ *Jednání 1890*, s. 67–72 (Zpráva o všeobecné, řádné schůzi obchodní a živnostenské komory v Praze ze dne 28. 1. 1890).

⁴⁷² LIER, J., *Úvod*, s. 36–37.

komory vůči výstavě, o kterých prohlásil, že se udála, „jak se rozumí samo sebou, v naprostém souladu s vedením strany, již se komora jako politické uskupení dosud ve všech politických a nacionálních otázkách ochotně podřizovala“. Připomněl, že politické a nacionální úvahy stály na obou stranách od počátku na prvním místě, a ocenil německé podnikatele, že zůstávali stále věrni svému politickému vedení. Poté pohovořil o punktacích, které vyšly vstříc německým požadavkům a na jejichž základě doporučilo stranické vedení německým podnikatelům účast na výstavě. Za těchto nových okolností předložilo prezidium komory návrh prohlášení, v němž mimo jiné stálo, že „obeslání Všeobecné zemské výstavy, která se má konat v Praze roku 1891, je z německé strany nejen přípustné, ale je také v zájmu německých živností a německého průmyslu země“, a komora se proto bude všemi silami zasazovat o účast německých podnikatelů na výstavě a o jejich úpisy do základního a garančního fondu.

Tuto svou podporu však podmínila splněním několika bodů: bude zaručena jazyková rovnoprávnost pro všechny vystavovatele, generální výbor výstavy se bude skládat z české a německé sekce, v prezidiu bude vedle čestného prezidenta zasedat jeden český a jeden německý viceprezident, v Praze, Liberci a Chebu vzniknou filiální výbory, jejichž cílem bude zprostředkovávat styk generálního výboru s německými vystavovateli daného obvodu, při akcích generálního výboru nesmí docházet k jednostranným nacionálním či politickým projevům.

Jako první podmínka bylo ovšem jmenováno to, že výstava se nebude označovat „jubilejní“. Této otázce také věnoval Hermann Hallwich ve svém rozboru značný prostor. Za velké pozornosti přítomných členů komory dokazoval, že výstava roku 1791 nebyla první výstavou tohoto druhu. Předcházela jí roku 1754 výstava na panství hraběte Chotka, která byla průmyslovou výstavou „v nejlepším smyslu toho slova“, a dost možná i obdobné akce v dřívějším období. Myšlenka klementinské výstavy proto podle něj nebyla originální a nemá smysl ji oslavovat. „Oslava stoletého výročí první živnostenské výstavy na evropském kontinentu by přišla v roce 1891 bohužel příliš pozdě; musela by se udát před šestatřiceti či více lety. Pravý okamžik jsme jednou provždy propásli.“⁴⁷³

---

⁴⁷³ *Sitzungs-Protokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1890*, Reichenberg 1891, s. 29–37 (Zápis ze zasedání dne 12. 2. 1890). Toto téma pak Hallwich podrobněji rozvedl v listu *Bohemia* 63/55, 25. 2. 1890, s. 1–3.

Pozdější české reakce se Hallwichův názor snažily vyvrátit a trvaly na prvenství klementinské výstavy.⁴⁷⁴ Její originalita či neoriginalita ovšem nebyla hlavním důvodem tohoto sporu. Mnohem více zde šlo o to, zda připomínat či nepřipomínat korunovaci Leopolda II. českým králem. Ta totiž byla v době marného českého čekání na korunovaci Františka Josefa I. a poukazování na nedělitelnost Českého království důležitým politickým tématem. To také bylo zřejmě hlavním důvodem, proč Češi přes všechny překážky trvali na dodržení termínu výstavy v roce 1891 a včlenění přívlastku „jubilejní“ do jejího názvu, zatímco Němci se tomu pokoušeli zabránit.

Po předložení návrhu prezidia se mezi členy liberecké komory rozvinula pozoruhodná debata. Překvapení nad ním vyjádřil vřatislavický továrník Ignaz Ginzkey. Řekl, že průmyslníci sice požadavku, který je na ně kladen, vyhoví, aby „učinili to, co považuje stranické vedení za správné“, obeslání výstavy v Praze pro ně však bude znamenat „těžkou obětí“. Varoval zároveň před ukvapeností úpisů do garančního fondu a přihlášek na výstavu, když od vídeňských jednání uběhl jen krátký čas. Za zvážení by podle něj stálo, jestli by se výstava neměla posunout o jeden rok, kdy už budou plody vyrovnání trochu zřejmější. Rovněž další podnikatelé se vyslovili pro posunutí výstavy o rok. Hallwich nato uvedl, že označení „jubilejní“ už proniklo do myslí Čechů natolik hluboko, že samotné jeho odstranění může u nich vyvolat bouři nevole, a jít za této situace ještě dále s podmínkou posunutí o rok, by nebylo moudré. Navrhuje proto trvat pouze na podmínkách označených v návrhu a přitom zmínit i přání výstavu posunout. S tím nakonec přítomní vyjádřili souhlas a návrh prezidia jednomyslně schválili.⁴⁷⁵

Svoji podporu výstavě po souhlasném stanovisku vedení liberální strany potvrdili také němečtí členové pražské OŽK. V jejich prohlášení stálo: „Trvající při tom, že ve všech zemské výstavy se týkajících záležitostech jako posud za jedno budeme se svými německými soudruhy, kteří ke stejné straně s námi náležejí a stejně s námi smýšlejí, a to jak zde v Praze, tak i v ostatních obvodech komorních v Čechách, jsme milerádi ochotni, snahy komory v příčině výstavy podporovati, do komitétů, jež se zvolí, kollegiálně vstoupiti a v něm dle sil svých spolu působiti.“ Josef Sobotka poté vyjádřil přesvědčení, „že tu došlo ku shodě, kterou se všech stran možno zváti potěšitelnou,“ a pokračoval: „Nejde tu pouze o naše spolupůsobení, nýbrž také o silné a vynikající

---

⁴⁷⁴ Např. LIER, J., *Úvod*, s. 37–38; k otázce „prvenství“ klementinské či Chotkovy veltruské výstavy viz kapitolu II.3. této práce.

⁴⁷⁵ *Sitzungs-Protokolle 1890*, s. 29–37 (Zápis ze zasedání dne 12. 2. 1890).

obeslání výstavy, která skvěle se může vydařiti, bude-li se všech stran stejné účastenství, neboť země Česká a její průmysl jsou s to, uspořádati skvělou výstavu.“⁴⁷⁶

Počátkem března uspořádal český místodržící hrabě František Thun poradu, jíž se zúčastnili němečtí zástupci obchodních a živnostenských komor a členové výstavních výborů. Na ní se vedl nejtvrdší boj o slovo „jubilejní“ v názvu výstavy. Obě strany se nakonec dohodly se na kompromisu „Všeobecná zemská výstava r. 1891 v Praze na oslavu jubilea první průmyslové výstavy r. 1791“.⁴⁷⁷ Poté byl dohodnut počet členů výkonného výboru na dvacet, přičemž osm získali Češi, osm Němci a zbylá čtyři místa připadla předsedovi, zástupci vlády, zástupci zemského výboru a zástupci města Prahy. Ostatní německé požadavky byly odkázány k vyřízení výkonnému výboru.⁴⁷⁸

Liberecká OŽK, která se ustavila jako filiální výbor výstavy, vypracovala provolání ke všem živnostníkům a průmyslníkům svého obvodu. V něm mimo jiné stálo: „Díky loajální vstřícnosti obou stran jsou teď překonány všechny překážky a pochyby, které stály v cestě všestrannému přijetí pozvání ke společné hospodářské práci, k mírovému soutěžení na poli živnostenského podnikání. (...) Liberecká obchodní a živnostenská komora může dnes prohlásit, že účast na zemské výstavě 1891 se zdá být pro každého průmyslníka v zemi povinností, kterou předepisuje čest.“ V provolání se dále psalo, že severní Čechy jsou kolébkou veškerého průmyslu v Čechách a mají-li být na výstavě zastoupeny v míře, která odpovídá jejich významu, nesmí se žádný výrobce bát obětí a výstavy by se měl zúčastnit.⁴⁷⁹ Regionální výbor výstavy fungoval rovněž při chebské komoře, která navíc s ohledem na plánovanou zemskou výstavu odložila konání krajské výstavy v Chebu.⁴⁸⁰

Na květnovém plenárním zasedání liberecké komory se objevila pře o rozdělení sumy, která má být věnována do výstavních fondů. Příslušný výbor navrhoval věnovat po 3 000 zlatých do základního a garančního fondu, což se rovnalo příspěvkům pražské OŽK, a 2 000 zlatých do speciálního fondu na podporu živnostníků z obvodu komory, což byla oproti Praze suma poloviční. Přítomní podnikatelé, kteří se zapojili do následující diskuse, navrhovali svorně, že při zachování celkové částky 8 000 zlatých,

---

⁴⁷⁶ *Jednání 1890*, s. 81 (Zpráva o všeobecné, mimořádné schůzi obchodní a živnostenské komory v Praze ze dne 19. 2. 1890).

⁴⁷⁷ KRÍŽÍK, F., *Naše Jubilejní výstava*, Praha 1933, s. 10–11.

⁴⁷⁸ *Jubilejní výstava zemská*, s. 43.

⁴⁷⁹ *Sitzungs-Protokolle 1890*, s. 101–103.

⁴⁸⁰ Viz *Protokoll der Sitzung der Egerer Handels- & Gewerbekammer vom 6. März 1890*, (Eger 1890), s. 14–16; *Protokoll der Sitzung der Egerer Handels- & Gewerbekammer vom 29. Mai 1890*, (Eger 1890), s. 22.

kteřou považovali za „více než dostatečnou“, je třeba zvýšit částku na podporu vystavovatelů z obvodu komory a snížit úpisy do základního a garančního fondu. Liberecká komora podle nich nemá důvod, proč v samotné podpoře výstavy soutěžit s pražskou OŽK, neboť materiální prospěch z ní připadne pouze Praze a jejímu okolí, zatímco pro obvod liberecké komory je pouze „zátěží“.⁴⁸¹ Tajemník komory Hallwich zastával oproti tomu stanovisko, že liberecká OŽK nemůže zůstat v tomto směru za Prahou, neboť představuje průmyslovou oblast, která nemá v monarchii, natož v Čechách obdoby. Předsedající se pak vyslovil proti zlehčování významu výstavy, neboť díky ní může být „před celým světem zdokumentován význam severočeského průmyslu“, což by měla být pro německé výrobce motivace k účasti.⁴⁸²

Z uvedených skutečností je postoj vedení liberecké OŽK v této fázi příprav výstavy poměrně zřetelný. Vznoslo sice mnohé podmínky německé účasti, ale v principu důsledně dodržovalo linii raženou liberální stranou, to znamená, že s poukazem na politickou důležitost se snažilo přimět německé podnikatele k co nejbohatší účasti a k štedřým úpisům do výstavních fondů. Tento postoj zvítězil nad názory některých členů, kteří vyjadřovali vůči výstavní myšlence skepsi a radili i k větší opatrnosti při hodnocení výsledků česko-německého vyrovnání. Je zajímavé, že česká strana postoj vedení liberecké OŽK později značně překroutila. Oficiální kniha o Všeobecné zemské výstavě *Sto let práce* hovoří o zjevné nechuti komory podříditi se doporučení vedení strany a dokládá ji na vybraných větách referátu Hermanna Hallwicha z únorové schůze OŽK, přičemž český překlad je naprosto dezinterpretuje.⁴⁸³

---

⁴⁸¹ V tomto smyslu hovořili podnikatelé Eduard Strache z Varnsdorfu a Josef Anton Richter z Raspenavy. Viz *Sitzungs-Protokolle 1890*, s. 104–106 (Zápis ze zasedání dne 7. 5. 1890).

⁴⁸² Tamtéž.

⁴⁸³ Přetrvávající nepřátelství vedení komory vůči výstavě dokládá kniha údajným výrokem Hallwicha: „*Účastenství jednotlivých německých průmyslníků nelze již zabrániti.*“ V německém originále věta zněla: „*Die Betheiligung einzelner deutsch-böhmischer Industrieller an der bevorstehenden Ausstellung ist nicht mehr zu behindern*“ a bezprostředně po ní následovala výzva k co nejbohatší německé účasti. Z tohoto kontextu je tedy zřejmé, že německá věta měla význam „*Není již důvod, proč účasti jednotlivých německých průmyslníků brániti.*“ Stejněho zkreslení se český autor dopustil v citaci z výše nastíněné diskuse mezi tajemníkem komory Hallwichen a průmyslníkem Ginzkeym, zda požadovat posunutí výstavy o rok. Tajemník zastával názor, že by nebylo moudré klást další podmínky ve chvíli, kdy samotné odstranění označení „jubilejní“ vyvolá podle jeho zpráv u Čechů bouři nevole a už samo o sobě může způsobit krach jednání: „*(...), dass das Wort „Jubiläum“ in Fleisch und Blut des tschechischen Volkes so sehr übergegangen sei, dass ein Fallenlassen dieser Bezeichnung einen Sturm in der Bevölkerung hervorrufen könnte; so sei es nicht ausgeschlossen, dass an der Bezeichnung ‚Jubiläumsausstellung‘ jede Einigung scheitert. Dem gegenüber noch weiter zu gehen, d. h., falls dies concedirt würde, die Verschiebung um ein Jahr als conditio sine qua non der Betheiligung hinzustellen, erscheine nicht rathsam.*“ K tomu česká kniha píše: „*Konečně podotkl referent v závěrečném svém slově, že požadavek německý, aby vzat byl výstavě ráz jubilejní, způsobí bouři nevole mezi Čechy, čímž naskytne se možnost,*

Zároveň je však zřejmé, že příklon vedení komory k účasti německých vystavovatelů nebyl způsoben nabytím optimistické víry v hospodářskou spolupráci Čechů a Němců a jejich mírové soutěžení na poli podnikání. Příčina tohoto postoje tkvěla v politických zájmech, ve snaze podpořit touto aktivitou realizaci bodů obsažených ve vídeňských ujednáních. Značný vliv na postoj liberecké OŽK můžeme přitom přisoudit Hermannu Hallwichovi, který podporu výstavy prosazoval proti obezřetnějším hlasům některých podnikatelů. Pro libereckou i chebskou, jakož i pro německé členy pražské OŽK byla přitom příznačná naprostá loajalita k německé politické reprezentaci.

Podpora německé účasti na výstavě ze strany liberální strany a Němci ovládaných OŽK začala ochabovat, když se začala komplikovat politická situace v Čechách během roku 1890. K uplatnění punktací bylo totiž zapotřebí schválení zemským sněmem, kde měli silné slovo mladočeši. Ti punktace rozhodně odsoudili jako dohodu, která uspokojuje pouze Němce, na jejich stranu se postavila i široká veřejnost a negativní stanovisko vyjadřovali i mnozí staročeši. Projednávání vyrovnávacích předloh na sněmu se protahovala a realizace vídeňských ujednání se tak zdála stále méně pravděpodobná. Napětí se přiostrilo počátkem července, kdy pražská městská rada vyslala do zemské školní rady jako německého zástupce pročesky naladěného Josefa Heinricha, což vyvolalo na německé straně velmi ostré protesty.⁴⁸⁴ Tato událost se dostala ke slovu i na následujícím plenárním zasedání liberecké OŽK. Český postup byl při diskusi jednoznačně odsouzen a byla vyjádřena domněnka, že tento incident ovlivní přípravu zemské výstavy. Prezidium ovšem zároveň sdělilo, že nebude vydávat žádné oficiální prohlášení do doby, než se vyjádří stranické vedení. Nato se o slovo přihlásil podnikatel Adolf Perutz⁴⁸⁵ a namítl, že i když komora nebude zatím vydávat oficiální prohlášení, měla by přesto zdůraznit, že „německý průmysl v Čechách by měl již dnes bez ohledu na všechny dosavadní přípravy k účasti na výstavě počítat s eventualitou, že v daném okamžiku zanechá rezervovaná místa na výstavišti prázdná a výstavy se nezúčastní.“ Do diskuse se pak již nikdo nepřihlásil a zůstalo u toho, že komora sdělí oficiální stanovisko až poté, co se vyjádří liberální strana.⁴⁸⁶

že se posléze všecka shoda přece ještě zhatí!“ – srov. LIER, J., *Úvod*, s. 37 a *Sitzungs-Protokolle 1890*, s. 32 a s. 36 (Zápis ze zasedání dne 12. 2. 1890).

⁴⁸⁴ Blíže viz např. HLAVAČKA, M. – KOLÁŘ, F., *Češi*, s. 509–511; KOLÁŘ, F. – HLAVAČKA, M., *Jubilejní výstava*, s. 20.

⁴⁸⁵ Adolf Perutz byl bankéřem, majitelem dolu v Teplicích a zároveň poslancem zemského sněmu.

⁴⁸⁶ *Sitzungs-Protokolle 1890*, s. 133–134 (Zápis ze zasedání dne 18. 7. 1890).

K tomu došlo 26. července. Vedení německých liberálů vyzvalo prostřednictvím tisku německé průmyslníky a živnostníky, aby přihlášky na výstavu od této chvíle podávali s podmínkou, že jednání o česko-německém vyrovnání povedou k úspěchu. Totéž platilo i o úpisech do výstavních fondů.⁴⁸⁷ O čtyři dny později se konala mimořádná schůze liberecké OŽK. Její tajemník Hallwich se ve svém referátu o aktuální situaci vrátil k argumentaci předchozího roku, když zpochybnil možný přínos výstavy v Praze pro severočeské výrobce. Zdůraznil, že výstava byla Němci chápána pouze jako završení vídeňských ujednání a česko-německého vyrovnání. Z toho se také zrodila parola, která se začala objevovat v usneseních mnoha spolků a jiných korporací: „Bez vyrovnání nebude výstava.“ Poté vylíčil, jak jednání Čechů v posledních měsících brání dosažení vyrovnání. Z tohoto důvodu navrhuje příslušný výbor komory připojit se k prohlášení vedení strany. Loajalitu k politické reprezentaci přitom Hallwich vysvětloval slovy: „Dokonce i naši nejzarytější nepřátelé obdivují ‚příkladnou disciplínu a svornost‘ českých Němců, která stojí v přímém protikladu vůči dezorganizaci a zmatku převládajících u českého národa. Výbor nepochybuje o tom, že věrnost projevovaná straně naším národem obecně a obzvláště touto komorou se znovu skvěle osvědčí i v tomto okamžiku.“ Tajemník dále řekl, že ať už se budou věci vyvíjet jakkoli, nelze již počítat s odpovídajícím zastoupením severočeského průmyslu na výstavě, na čemž ovšem komora nenese žádnou zodpovědnost. Do diskuse se poté přihlásil průmyslník Leitenberger.⁴⁸⁸ Vyjádřil souhlas s tím, aby účast byla podmíněna úspěchem vyrovnání, ale zároveň řekl, že do té doby, než bude jeho osud zřejmý, nemá se komora vůči výstavě stavět zcela zamítavě. Neodpustil si nicméně poznámku, že účast severočeských průmyslníků na pražské výstavě by byla ryze vlasteneckou záležitostí, neboť žádný ekonomický zájem na ní nemají: „Praha má daleko k tomu, aby byla centrem pro německý velkopřmysl v Čechách. Ten gravituje k Vídni a jakožto exportně zaměřený průmysl do zahraničí.“ Návrh výboru, aby se komora připojila k prohlášení vedení strany, byl poté jednomyslně přijat.⁴⁸⁹

V této době se na stránkách mladočeského tisku již objevovaly úvahy o možném českém národním charakteru připravované akce. *Národní listy* na konci července ve článku nazvaném *Uspořádejme si jubilejní výstavu sami!* kategoricky odmítaly

---

⁴⁸⁷ Viz *Sitzungs-Protokolle 1890*, s. 267 (Zápis ze zasedání dne 28. 11. 1890).

⁴⁸⁸ Baron Friedrich Leitenberger patřil k nejvýznamnějším textilním průmyslníkům v Čechách, byl majitelem několika závodů na Liberecku a Mladoboleslavsku.

⁴⁸⁹ *Sitzungs-Protokolle 1890*, s. 146–152 (Zápis ze zasedání dne 30. 7. 1890).

německý nátlak na prosazení punktačím výměnou za účast německých vystavovatelů na zemské výstavě a vyjadřovaly odhodlání v případě krachu jednání uspořádat výstavu bez Němců: „(...) jsme přesvědčeni, že dokážeme a pořídíme si výstavu bez milosti německých pánů velice skvělou a země české důstojnou úplně vlastními silami sami, pročť jest nám úplně lhostejno, ať si pánové přijdou, nebo tam zůstanou.“ Pro autora článku byla výstava dobrou příležitostí k demonstraci kulturní vyspělosti českého národa: „(...) my šestimilionový národ, obývající země koruny české, troufáme si uspořádati výstavu sami tak nádhernou, tak skvělou a imposantní, že nad tím nepřátelé naši užasnou. Ano, nechte nás pracovati s celou tou energií, kterou dodává uvědomělému národu šlechtná jeho hrdost a ctižádost národní, nechte nás, ať sneseme poklady svých schopností, své dovednosti a umělosti, ať podáme důkaz o své pokročilosti kulturní – my se nebojíme, že výstava práce národa českého by nedostihla všemi prostředky státními fedrovaných výstav zemských kteréhokoli stejně četného kulturního národa evropského.“ Článek na konci vyjádřil přesvědčení, že právě absence Němců a možnost uspořádat výstavu jako přehlídku kulturní úrovně českého národa by vzbudily o to větší nadšení pro výstavu: „A jestliže německo-ústavácká strana (...) své vzdorné podmínky bez odkladu neodvolá – pak ať výstavní komitét na účastenství Němců nepočítá již ani hodiny déle, nýbrž přikročí odhodlaně se zdvojenou chutí a vervou k uspořádání velké důstojné kulturní práce celého českoslovanského národa a my jsme si jisti, že provolání jeho vzbudí po všech zemích koruny české takový enthusiasm silorodý, takový zápal hrdosti národní, že nyní teprv výstava jubilejní stane se radostnou myšlenkou, stane se věcí svatou šestimilionovému, pracovitému národu a zdaří nade vše pomyšlení a krásně. Sursum corda! Chutě k dílu – dokažme co umíme: když – chceme!“⁴⁹⁰

Když ani o čtyři měsíce později nesměřovala jednání na zemském sněmu ke zdárnému konci, vydal klub německých poslanců prohlášení, že vzhledem ke stavu jednání o vyrovnání nejsou splněny podmínky vyslovené 26. července, a proto nemůže německým živnostníkům a průmyslníkům obeslání výstavy doporučit.⁴⁹¹ Liberecká OŽK poté svolala mimořádnou schůzi, na níž se plně postavila za toto prohlášení poslaneckého klubu, ukončila činnost svého filiálního výboru výstavy a jí vyslaní

---

⁴⁹⁰ *Uspořádejme si jubilejní výstavu sami!*, Národní listy 30/207, 29. 7. 1890, s. 1.

⁴⁹¹ Prohlášení klubu německých poslanců na zemském sněmu otiskuje např. *Aussiger Anzeiger*, 29. 11. 1890, s. 1–2. Tímto „nedoporučením“ nebyli ovšem vázáni vystavovatelé, kteří se přihlásili před 26. červencem.

členové výstavních výborů složili funkce.⁴⁹² Stejně zareagovala na svém zasedání 1. prosince i chebská komora.⁴⁹³ Na dalších zasedáních se liberecká ani chebská komora již otázkou zemské výstavy nezabývala.

Přes odmítavé stanovisko vedení liberecké OŽK se z jejího obvodu zúčastnilo Všeobecné zemské výstavy 1 985 vystavovatelů, čímž obsadila druhé místo hned za komorou pražskou.⁴⁹⁴ Vysvětlení lze hledat především ve skutečnosti, že přes 40 % obyvatel mimořádně rozsáhlého obvodu komory tvořili Češi.⁴⁹⁵ Kromě toho se k bojkotu výstavy nepřipojili všichni němečtí výrobci, i když jejich počet na výstavě byl velmi malý. Zcela nevyvážený poměr českých a německých vystavovatelů dokládá i zastoupení jednotlivých měst komorního obvodu. Z Hradce Králové pocházelo 214 vystavovatelů, což bylo jedno z nejvyšších čísel ze všech českých měst, z Roudnice nad Labem 153, z Jičína 128, více než stovka vystavovatelů přijela dále z Mladé Boleslavi, Nového Bydžova a Hořic. Dvě největší německá města byla naopak zastoupena mizivě, ačkoli se jednalo o průmyslová centra – z Liberce přijelo 24 a z Ústí nad Labem 20 vystavovatelů. Stejně hovoří i čísla o počtu vystavovatelů z obvodu chebské OŽK. Z něj se výstavy zúčastnilo 490 vystavovatelů, přičemž jednoznačně nejsilněji byly zastoupeny české Louny s 307 vystavovateli, zatímco z Chebu bylo jen 15, Karlových Varů 12, Chomutova 11 a Mostu 10 vystavovatelů.⁴⁹⁶

Vraťme se však k okamžiku německého rozhodnutí o bojkotu výstavy, tentokrát z hlediska českých reakcí. *Národní listy* definitivní odchod Němců z výstavy ohodnotily slovy: „Doufáme, že navštěvovatelé výstavy nebudou příliš pohřešovati v bubenečském parku liberecké soukeníky“⁴⁹⁷ a na jiném místě pak vyzdvihly český národní charakter, který absencí Němců budoucí výstava získává: „Budeme tam tedy sami. Bude to aspoň teď výstava česká. (...) Všem českým kruhům a vrstvám nastane pak povinnost přispěti podle svých sil ke zdaru výstavy jubilejní. Ona musí se stát úplným a dokonalým obrazem všech českých snah a veškeré české práce.“⁴⁹⁸ Ve stejném duchu později popisoval nově nabytý ráz výstavy i František Křížík: „Od vystoupení Němců

---

⁴⁹² *Sitzungs-Protokolle 1890*, s. 267–271. (Zápis ze zasedání dne 28. 11. 1890).

⁴⁹³ *Protokoll der Sitzung der Egerer Handels- & Gewerbekammer vom 1. Dezember 1890*, (Eger 1890), s. 6.

⁴⁹⁴ *Sto let práce III*, s. 8.

⁴⁹⁵ Její území bylo na západě ohraničeno Duchcovem a Bílinou, nejjižněji spadaly do jejího obvodu Benátky nad Jizerou a na východě zasahovala přes Hradec Králové až po Králíky.

⁴⁹⁶ *Sto let práce III*, Praha 1895, s. 14.

⁴⁹⁷ *Denní zprávy*, *Národní listy* 30/329, 29. 11. 1890, odpolední vydání, s. 3.

⁴⁹⁸ *Němci a výstava*, *Národní listy* 30/329, 29. 11. 1890, odpolední vydání, s. 1–2.

z pořadatelstva výstavy stala se výstava úplně českou a všichni příslušníci českého národa považovali za svou národní povinnost přispěti ke zdaru výstavy.⁴⁹⁹

Všeobecná zemská výstava se skutečně stala českou národní slavností. To potvrzoval i místodržící Thun v dopise ministerskému předsedovi Taafemu z konce června: „Že zdejší výstava stále více nabývá charakteru národní slavnosti, je skutečností, kterou nelze popřít.“ Thun dále v dopise líčil, jak německá strana výstavu zavrhl a že v důsledku toho „se český lid jako jeden muž sjednotil v úsilí o velkolepý úspěch výstavy a nachází uspokojení národní marnivosti právě v tom, co tvrdí německá strana – že výstava je jednostranně českonacionální.“⁵⁰⁰

Na stránkách českých novin převažovalo nadšení nad úspěchy české práce, na výstavu putovalo velké množství výprav ze všech koutů českých zemí i Čechů žijících v zahraničí, výsledky české práce byly s hrdostí předváděny rovněž delegacím ostatních slovanských národů, které byly v Praze okázale vítány. Právě okázalé vítání Slovanů a projevy panslavismu byly státními úřady vnímány velmi negativně a vážně ohrozily pražskou návštěvu císaře.⁵⁰¹ Svědectví o tom, kteří aktéři se na těchto projevech panslavismu angažovali nejaktivněji, podal místodržící Thun v dopise Taafemu 23. července: „Nutno rozeznávat tři skupiny vítajících. Předně výkonný výbor výstavy, který zpravidla vysílá k uvítání členy nejkolidnější, jako Křížík a Sedláka. Druhá skupina je vítající město. Od důtky, udělené starostovi následkem výnosu z 24. června, pomíjí starosta uvítání osobně a přenechává je jednotlivým členům sboru obecních starších. Zde převládá již názor o ‚zlaté slovanské Praze‘, zde jsou již slovanští hosté, kteří přicházejí, aby zřeli slovanskou kulturu a památky slovanských dějin (...). Třetí skupina jsou Národní listy, které chtějí od začátku výstavu oslavovat jen jako slavnost slovanskou, které v každém slovanském návštěvníku pozdravují spoluoslovovatele, které stále zdůrazňují společenství všech Slovanů. Jimi upozorněny staví se jejich voje do ulic a zvědavý měšťák tvoří k tomu stafáž, jdoucí do tisíců.“⁵⁰²

Nacionální umírněnost byla pořadatelům ze strany radikálnějších nacionálních kruhů vyčítána, jak o tom svědčí například karikatura satirického časopisu *Šípy* nazvaná *Jak by nám ji rádi zahájili*, na níž jsou vyobrazeni členové výkonného výboru Zedtwitz, Křížík, Jahn, Sedlák a Bondy držící v ruce prapor s nápisem Nix hejslované! a volající:

---

⁴⁹⁹ KŘIŽÍK, F., *Naše jubilejní výstava*, s. 11.

⁵⁰⁰ Citováno podle: GALANDAUER, J., *František kníže Thun*, s. 56.

⁵⁰¹ Viz tamtéž s. 55–61.

⁵⁰² Citováno podle: KŘIŽÍK, F., *Naše Jubilejní výstava*, s. 14–15.

„Prosíme, pánové, jen mírně! Jen nic extrém národního!! Spíš si račte hrát tak trochu na Němce!!! Nur patriotisch immerdar!!!!“.⁵⁰³ V jiném případě byli pořadatelé ze strany mladočeského tisku kritizováni, že nevyžadují po vystavovatelích důsledně české nápisy: „Výbor české výstavy nesmí trpěti akurátní ignorování naší mateřštiny a ten který německý vystavovatel, chce-li, aby obecnstvo naše díla jeho si všímalo, musí mu předváděti je v oznámení, etiketách, nápisu a pod. jen česky, nebo aspoň nejprve česky.“⁵⁰⁴

Zaměříme se nyní na otázku, jaký obraz české národní společnosti výstava podala a jaký národně identifikační potenciál a vliv na proces české národní emancipace sama měla, respektive jaký význam jí byl tehdy v těchto otázkách přikládán. Velká důležitost byla pochopitelně přikládána výsledkům v oblasti kultury. Zatímco literární expozice zůstala za očekáváním,⁵⁰⁵ výstava výtvarného umění se těšila velkému zájmu a uznání.⁵⁰⁶ Podstatnou součástí zemské výstavy byla Česká chalupa. Ta představovala „lidové umění“, čili kulturu, v níž bylo viděno nejryzejší češství. Snahou jejích tvůrců bylo představit nejtypičtější rysy lidové architektury, a proto do ní zakomponovali prvky z různých venkovských staveb především ze severovýchodních Čech. Výsledkem však byl poněkud nepřirozený model, který s živou lidovou architekturou příliš společného neměl.⁵⁰⁷ Přesto se stavba samotná i exponáty v ní ukryté – zařízení selského stavení, figuríny oblečené do venkovských krojů, hospodářské nářadí atp. – těšily mimořádnému zájmu a oblibě.⁵⁰⁸

Do značné míry překvapující bylo ovšem zjištění, že také v oblasti průmyslové výroby podala výstava velmi bohatý obraz. Počátek 90. let byl dobou, kdy se již silněji prosazovala myšlenka, že hospodářský rozvoj je vedle rozvoje kulturního a politického důležitou součástí národního hnutí. Toto pojetí rozhodně nebylo samozřejmostí vždy a v předchozím období bývaly hospodářské souvislosti českého národního hnutí obecně

---

⁵⁰³ *Jak by nám ji rádi zahájili*, Šípy 4/20, 9. 5. 1891, s. 1.

⁵⁰⁴ *Zemská jubilejní výstava*, Národní listy 31/140, 23. 5. 1891, odpolední vydání, s. 2.

⁵⁰⁵ *Sto let práce III*, s. 7.

⁵⁰⁶ Viz IV.2.

⁵⁰⁷ HLAVÁČKA, M., *Jubilejní výstava*, s. 68–69.

⁵⁰⁸ Českou chalupu podrobně popisují: ZÍBRT, Čeněk, *Česká chalupa*, in: *Sto let práce. Zpráva o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 III, Praha 1895*, s. 631–643.

spíše podceňovány.⁵⁰⁹ Jubilejní výstava 1891 přitom k dalšímu prosazování myšlenky o významu hospodářských faktorů pro národní hnutí výrazným způsobem přispěla.

Na tom se podílelo v první řadě to, že v mnoha směrech skutečně dokázala vysoký stupeň rozvinutosti českého hospodářství a značně posílila české sebevědomí na tomto poli. Tento moment významu jubilejní výstavy později zdůrazňoval František Křížík: „Ukázali jsme také skutečně, nejen cizině, ale hlavně sami sobě, co znamenáme hospodářsky a že nejsme tak nepatrní a bezvýznamní, jak nás ráda Vídeň a naši Němci za takové označovali.“⁵¹⁰ Podobně charakterizoval zpětně význam výstavy i Josef Šusta: „Pod vznosnými klenbami ústředního Průmyslového paláce a budov k němu sdružených uvědomil si Čech s upřímným překvapením, že má vlastně zcela vyspělý vlastní průmysl, že národ sedláků, řemeslníků a dělníků pluje již pod vlastní plachtou také na pohnutém moři velikého podnikání, že také na hospodářském poli jeho obrození již dorostlo výše ostatních pokročilých národů a dohnalo je.“⁵¹¹

Avšak v době výstavy se kromě nadšení objevoval také jiný pohled na české hospodářství, který naopak zdůrazňoval potřebu větší podnikavosti s odůvodněním, že podstatná část domácího hospodářství není dosud v českých rukou. V úvahách na toto téma se již setkáváme s vyhraněnějšími prvky hospodářského nacionalismu.⁵¹² Obsáhlý článek na toto téma přinesl Karlem Kramářem vydávaný a Janem Herbenem redigovaný časopis *Čas*. V něm se mimo jiné psalo: „Naše zemědělství je bohudík v rukou českého rolnictva, ale obchod s obilím už v rukou českých není. Totéž viděti v jiných velkých oborech. Naši strojníci, inženýři a chemikové jsou rozhodně znamenití, jich pověst sahá daleko za hranice, mnozí z nich pracují s velikým zdarem v daleké cizině, ale firmy Ringhoffer, Škoda, Česká montánní společnost, Daňkovka... jsou ty české? Nejsou-li některé z nich zrovna v řadě našich zarytých nepřátel, však jistě nemají na našem národním pokroku žádného zájmu a často jdou ruku v ruce s našimi odpůrci. Na česko-

---

⁵⁰⁹ Viz JINDRA, Zdeněk, *Úvahy o česko-německých hospodářských vztazích na přelomu 19. a 20. století*, *Hospodářské dějiny* 20, 1992, s. 63–74, zde s. 67.

⁵¹⁰ KŘÍŽÍK, F., *Naše Jubilejní výstava*, s. 20.

⁵¹¹ ŠUSTA, J., *Mladá léta*, s. 13.

⁵¹² K problematice hospodářského nacionalismu nejnověji JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.), *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha 2011; srov. HÁJEK, Jan – JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.), *O hospodářskou národní državu. Úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Praha 2009; HÁJEK, Jan – KUBŮ, Eduard, *Ekonomický nacionalismus českých zemí sklonku 19. a první poloviny 20. století jako středoevropský „model“*. *Pokus o vymezení specifického typu*, ČČH 104, 2006, s. 783–820; KUBŮ, Eduard –SCHULTZ, Helga (edd.), *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten. Die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive*, Praha – Berlin 2004.

moravském pohoří a na českém jihu, v těchto dvou zanedbaných krajinách země české je nouze a následkem toho laciná práce. Kdo toho dovedl využít? Snad my tam zakládáme továrny? Nikoli, židovské firmy vídeňské zřizují si tam filiálky a vysávají tak mozoly tamějšího pracovitěho lidu! My jsme nepodnikaví, to je a byla ta zející obluda, již poznávali jsme na výstavě. Nám Čechům neprotiví se práce, my nelekáme se technických a věcných obtíží, dovedeme se uskrovniti, spokojíme se v podřízeném postavení s nejhorskou mzdou, ale máme-li krejcar, škrtneme ho, nechceme jím těžiti, či vlastně neumíme jím těžiti? Kolik máme boháčů českých v Praze?“⁵¹³

K příčinám tohoto stavu řadil *Čas* nedostatek kvalitního obchodního školství a nedostatečné bankovníctví. Posledně jmenovaná okolnost podle něj byla zřejmá i přímo na výstavišti v pavilonu záložen a Živnostenské banky: „Na takovou vysoce pokročilou zemi jsou ty úvěrní operace, které tam jsou vykázány, náramně, až k pláči chudičky. Což není u nás velkých úvěrních ústavů? Arci že ano, ale jsou německé nebo židovské. Velké banky české: ‚Česká banka Union‘, ‚Česká spořitelna‘, ‚Filiálka rakousko-uherské banky‘, ‚Česká eskomptní banka‘, ‚Filiálka Creditanstalt für Handel und Gewerbe‘ atd. jsou vesměs v rukou našich nejuživějších nepřátel. Těch peněz, které na nás ústavy tyto vydělávají, používá se proti nám.“⁵¹⁴

O české dovednosti a pílí pracujících „za skrovnou mzdu k obohacování cizího kapitálu průmyslového a obchodního“, o této „obludě nepodnikavosti“, kterou jubilejní výstava pomohla odhalit, psal později i národohospodář Josef Gruber ve článku shrnujícím základní principy českého hospodářského nacionalismu.⁵¹⁵

I při popisování tohoto nedostatku českého hospodářství bylo ovšem poukazováno na přímý pozitivní vliv výstavy. Tím, že ukázala přednosti českého hospodářství, přispěla k větší odvaze českých podnikatelů. Ta se prý výrazně projevila již během výstavy při jednáních o založení Vývozního spolku: „Kdo přítomen byl jednání, musil se radovati z ducha, jenž ovládal naše průmyslníky a živnostníky. Nikde ani stínu někdejší naší nerozhodnosti, nikde bázeň před soutěží s cizinou. Tu byl vliv výstavy nad pomyšlení patrný. Průmyslnictvo cítí už svou vyspělost a sílu. Ve čtvrt roku dospělo.“⁵¹⁶

---

⁵¹³ *Výstavní rozhledy*, Čas 5, 1891, s. 685.

⁵¹⁴ Tamtéž.

⁵¹⁵ GRUBER, Josef, *Hospodářství a národnost v poměrech česko-německých*, Obzor národohospodářský 5, 1900, s. 63.

⁵¹⁶ *Výstavní rozhledy*, Čas 5, 1891, s. 588–589; k založení Vývozního spolku JAKUBEC, I., *Obchod*, s. 145–147.

V úvahách o významu výstavy pro české hospodářství se setkáme i s jedním z nejrozšířenějších projevů hospodářského nacionalismu – apelem na české spotřebitele, aby jednali uvědoměle a podporovali české podnikatele. Citovaný *Čas* o tom psal: „Český průmyslník, živnostník a obchodník musí nám státi blíže nežli cizinec. V tom spočívati musí silný hospodářský zisk naší výstavy, aby obecnstvo obracelo své zraky domů. Kruhy hospodářské, průmyslnické a živnostnické provedly už svou tichou práci na výstavě, avšak hlavní hospodářský činitel obecnstvo nekoná ještě svou povinnost. Obecnstvo musí sobě toho býti vědomo, že české podniky má podporovati. Mají-li podniky všeho druhu dostati se do rukou českých, obecnstvo musí české výrobky hledati a za stejných podmínek všude českým dávatí přednost před výrobky cizími.“⁵¹⁷

Podle nastíněného pojetí byly všechny uvedené zásady stěžejní pro posílení české ekonomiky, na níž pak byl závislý osud celého národního hnutí: „Peníze dané do rukou našich odpůrců udržují nás v závislosti. Tam hyneme i politicky, kde jsme v hospodářském podruží.“⁵¹⁸ Podobně viděla možný přínos výstavy pro úspěch celého národního hnutí i kniha učitele měšťanské školy na Smíchově Josefa Veselého, která byla celá věnovaná hospodářskému významu jubilejní výstavy a jeho dopadu na národní hnutí: „(...) kdo má oči, bude viděti, kdo rozum, ruce, poctivou vůli a vytrvalost, ten bude pracovati k tomu, aby výstava v Praze byla základem hmotné, hospodářské naší neodvislosti, kteráž jest nejpevnějším podkladem neodvislosti národní i politické.“⁵¹⁹

Citované příklady zastupují nacionálně vyhocenější polohu pohledu na zemskou výstavu, ale s přímými odkazy na ideje hospodářského nacionalismu se setkáme i mezi samotnými pořadateli. Člen výkonného výboru výstavy, průmyslník Richard Jahn při jednom z proslovů na výstavišti prohlásil: „Osvědčivše svou způsobilost pro boj kulturní a ekonomický musíme však přihlížeti také ke stránkám praktickým, ku využitkování této naší první výstavy ve prospěch domácí výroby, ve prospěch blahobytu národa, ve prospěch povznesení hmotných poměrů středních a nižších tříd naší společnosti. Veškerá snaha naše musí se nésti teď ku povznesení domácí práce a domácí výroby, k jejímu zdokonalení, k rozšíření odbytu jak doma, tak i v cizině, k odstranění veškerých škod a neblahých následků i vlivu cizího kapitálu a cizího dovozu, který podnes nás ještě zaplavuje v oněch oborech, kde by domácí výroba při dostatečné

---

⁵¹⁷ *Výstavní rozhledy*, Čas 5, 1891, s. 687.

⁵¹⁸ Tamtéž, s. 687–688.

⁵¹⁹ VESELÝ, Josef, *Naše jubilejní výstava, její národohospodářský účel a podmínky jeho zdaru lidu českému na uváženu*, Praha 1891, s. 63.

podpoře domácího kapitálu vyhověla všem požadavkům. I u nás nastoupiti musí konečně ve všech kruzích také ten praktický národohospodářský patriotismus, který s hrdostí odmítá všecko, co cizí, který dříve, nežli kupuje, se ptá, odkud pochází ten výrobek, který ve všem všude podporuje jen domácí práci a domácí výrobu. Stateční naši obchodníci musí se zříci zastupování cizích firem a musí věnovati veškeré síly ku podpoře a povznesení domácí práce a výroby a řádné organizaci komerční. To jsou úkoly, kterým věnovati musíme nejlepší síly své všichni – konsumenti i producenti.⁵²⁰

Jahn zde sice většinou hovoří o podpoře „domácí práce“ a „domácí výroby“, což lze chápat ve smyslu zemském na úrovni obou národů (podobně jako ve výše citovaném oběžníku přípravného výboru výstavy), v jeho projevu se ovšem objeví i obrat „blahobyt národa“, který již spíše odkazuje na obranu české práce ve smyslu národním, a tedy i proti konkurenci českých Němců. Jahnův projev také vyvolal živý ohlas na české i německé straně. *Národní listy*, které se jinak k vedení výstavy včetně Richarda Jahna stavěly kriticky, tento projev velice uvítaly a věnovaly mu dlouhý souhlasný komentář.⁵²¹ Naopak německá *Bohemia* kritizovala komentář *Národních listů* i Jahna za jeho „kluzké obraty“ a svůj komentář ukončila jízlivou poznámkou: „Jak vidět, naděje na vyrovnání nejsou tak malé – totiž na vyrovnání mezi umírněnými Čechy Jahnova ražení a Národními listy.“⁵²²

Postoj německého tisku k výstavě byl obecně takový, že jí věnoval velkou pozornost v době jejích příprav, především v období, kdy se na nich podíleli Němci, a obšírně pak komentoval i odchod Němců z výstavy. Během jejího trvání však až na některé výjimky výstavu téměř zcela ignoroval, případně kritizoval jejího protiněmeckého a panslavistického ducha. Například v Ústí nad Labem vydávaný list *Aussiger Anzeiger* se nevěnoval zahájení, ale na konci května podrobně popsal případ fyzického napadení německého návštěvníka, který na výstavišti hovořil německy, a dále se zabýval protiněmeckými výpady, které na výstavišti zazněly během hromadné návštěvy z Francie. Článek byl ukončen radou, aby „Němci odolali každému pokusu vstupovat na bubenečský český trh – už jen s ohledem na vlastní zdraví“.⁵²³ Touto radou se ovšem neřídili všichni Němci. Jak psal český místodržící Thun ve svých zprávách do Vídně,

---

⁵²⁰ Citováno podle: *Národní listy* 31/255, 16. 9. 1891, příloha, s. 1.

⁵²¹ Tamtéž a *Jubilejní slavnost na jubilejní výstavě*, *Národní listy* 31/255, 16. 9. 1891, odpolední vydání, s. 2.

⁵²² *Umschau*, *Bohemia* 64/255, 17. 9. 1891, s. 1.

⁵²³ *Ausstellungsgeschichten*, *Aussiger Anzeiger* 35/40, 27. 5. 1891, s. 2.

návštěvnost výstavy ze strany českých i zahraničních Němců byla silná, ale nemívala povahu hromadné návštěvy a Němci byli nejraději, pokud si ji mohli prohlédnout zcela nepoznání.⁵²⁴

* * *

Na Všeobecné zemské výstavě 1891 tedy nakonec ke sblížení Čechů a Němců na „neutrální půdě práce“ a k jejich „mírovému soutěžení na poli živnostenského podnikání“ nedošlo. V době stupňujícího se národnostního konfliktu bylo těžko myslitelné, že by se Němci nadchli pro myšlenku společné zemské výstavy. Poukazovali na to, že by muselo dojít k velkým politickým a národnostním změnám, aby byl takový projekt realizovatelný. Tyto změny snad doufali nalézt počátkem roku 1890 v punktacích, po nichž se jejich dosavadní postoj zcela změnil. Ochota podílet se na výstavě byla v té chvíli zřejmá jak na straně politické reprezentace, tak u německých představitelů obchodních a živnostenských komor. Toto stanovisko mělo převážně politický ráz, byla to bezprostřední reakce na politický úspěch. Přišla-li řeč na samotné zájmy podnikatelů, nebylo nadšení již zdaleka tak silné. Dlouhodobé situaci v Čechách mnohem spíše odpovídal předchozí zarytý odpor vůči výstavě než toto chvilkové přitakání. Když pak nakonec k politické shodě nedošlo a podstata punktací realizována nebyla, vrátili se Němci k jednoznačnému odmítnutí své účasti na výstavě.

S celkovou situací ve společnosti korespondovala skutečná podoba Všeobecné zemské výstavy. Pražská výstava se stala velkou slavností českého národa, jeho vyspělosti a nezávislosti na Němcích. Právě idea národa byla tím elementem, jenž jí dodal takové velkoleposti a úspěchu. Výstava jakožto velkolepá přehlídka úrovně a pokroků české národní společnosti v oblasti kultury a hospodářství měla značný význam pro posílení české národní identity. Zároveň jí lze připsat značný význam v procesu české ekonomické emancipace. Výstava předvedla v jednom celku stav tehdejšího českého hospodářství, ukázala jeho nedostatky, s nimiž je třeba se vypořádat, a zároveň v mnoha směrech velmi uspokojujivé výsledky, čímž významnou měrou posílila české sebevědomí, které se uplatnilo v dalším hospodářském vývoji. Zároveň přispěla k rozšíření zájmu o hospodářské otázky mezi širokou veřejností, což byla také

---

⁵²⁴ Viz korespondence Thuna s předsedou vlády Taafem otištěná v: SKEDL, Arthur (Hrsg.), *Der politische Nachlaß des Grafen Eduard Taaffe*, Wien 1922, s. 596–597.

skutečnost, která sehrála v procesu ekonomické emancipace důležitou roli. Jistý význam měla nepochybně i při prosazování hospodářského nacionalismu, neboť v souvislosti s ní byly jeho ideje propagovány v novinách, časopisech, knihách i veřejných projevech. Důležitost jí v tomto směru později přisuzoval i Josef Gruber, který napsal, že od výstavy idea národohospodářského patriotismu „nezmizela z denního pořádku.“⁵²⁵

IV.4.2. Národnostně české výstavnictví po roce 1891

Výsledná podoba Všeobecné zemské výstavy 1891 jakožto de facto české národní výstavy ovlivnila významně další vývoj výstavnictví v českém jazykovém prostředí. V mnoha ohledech se stala inspirací pro krajinské výstavy, které dle svých možností chtěly podávat rovněž důkazy o kulturní a hospodářské úrovni obyvatelstva české národnosti, rozvíjet české národní tradice a posilovat tak národní identitu.

Rozvoj národnostně českého výstavnictví po roce 1891 šel ruku v ruce s národopisným hnutím, k němuž dala impuls etnografická expozice na Všeobecné zemské výstavě (Česká chalupa). Vrcholem tohoto hnutí byla Národopisná výstava československá, konaná na pražském výstavišti v roce 1895, která podrobně představila českou a moravskou lidovou kulturu⁵²⁶ – lidovou architekturu, kroje, zvyky atd.⁵²⁷ Kromě ní se však v rámci národopisného hnutí v různých městech uskutečnilo velké množství menších národopisných výstav, a to buď samostatných, nebo začleněných do celku větší průmyslové či všeobecné výstavy. Celkem bylo v letech 1892–1895 uspořádáno 118 lokálních a krajinských výstav v Čechách, 54 na Moravě, 2 ve Slezsku a 1 ve Vídni, na nichž byl prezentován sebraný národopisný materiál.⁵²⁸ Příklady samostatných okresních národopisných výstav konaných jako součást příprav na

---

⁵²⁵ GRUBER, Josef, *Hospodářství a národnost v poměrech česko-německých*, Obzor národohospodářský 5, 1900, s. 63.

⁵²⁶ Ve skromnější míře též slovenskou lidovou kulturu.

⁵²⁷ Viz *Národopisná výstava*; KAFKA, Josef (ed.), *Národopisná výstava československá v Praze 1895. Hlavní katalog a průvodce*, Praha 1895.

⁵²⁸ BROUČEK, Stanislav, *Národopisná výstava československá a česká společnost*, in: PARGAČ, Jan (ed.), *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*, Praha 1996, s. 7–30, zde s. 29.

pražskou Národopisnou výstavu jsou třeba přehlídky v Sobotce a Jičíně v létě 1894⁵²⁹ nebo ve Vodňanech v únoru 1895.⁵³⁰

Jako součást všeobecné výstavy byl národopis zařazen například na výstavu v Hradci Králové 1894. Expozice měla „podati přehledný národopisný obraz českého severovýchodu, získati zájem pro národopisnou výstavu, jež za rok v Praze bude pořádána a ukázati, čím a jak na ní zastoupen bude mezi kraji českými a moravskými kraj podle horního toku Labe a podle Orlice“. Národopisná expozice zaplnila sedm místností v budově školy a čítala na 10 000 předmětů.⁵³¹ Národopisná výstava ve spojení s průmyslovou byla uspořádána také např. v roce 1893 na Smíchově nebo 1894 v Příbrami.⁵³² Národopis zůstal ovšem součástí českých průmyslových a všeobecných výstav i po roce 1895. Tak byl zastoupen, byť ve skromné míře, např. na Východočeské výstavě v Pardubicích 1903 nebo ve stejném roce na Výstavě českého severovýchodu v Hořicích.⁵³³

U příležitosti některých výstav byly pořádány také tzv. národopisné slavnosti. Při nich byly předváděny různé lidové zvyky, pořádány průvody v krojích, jízdy alegorických vozů atd. Taková slavnost se konala např. v rámci výstavy v Hořicích 1903. Při ní byla mj. zinscenována staročeská svatba z krkonošské chalupy a byl uspořádán slavnostní průvod s alegorickými vozy jara (Přemysl Oráč, skupina venkovanů při jarní práci), léta (žně, dožínky), podzimu (řepařství a cukrovarnictví) a zimy (mlynářství).⁵³⁴

Národní ráz měla také husitská slavnost na stejné výstavě. V alegorickém průvodu byl znázorněn Dekret kutnohorský, bratři z Valečova, Jan z Chlumu a Václav z Dubé přinášející zprávu o smrti Mistra Jana Husa, válečný šik husitů, heroldi se jmény vítězných bitev svedených Janem Žižkou, Lipany (v informačním letáku charakterizované „Jen Čech Čecha zdolal“) a Jiří z Poděbrad („Nejslavnější doba moci

---

⁵²⁹ BÍLEK, Karol, *Národopisná výstava na Sobotecku (Z času výstav na Jičínsku)*, in: BLÜMOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jitka (edd.), *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice 2005, s. 111–117.

⁵³⁰ BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef, *Národopisná výstavka okresu vodňanského v režii českých spisovatelů*, in: tamtéž, s. 121–128.

⁵³¹ DOMEČKA, L., *Průvodce národopisnou výstavou severovýchodních Čech 1894 uspořádanou v Hradci Králové*, Praha 1894.

⁵³² *Katalog národopisné a řemeslnicko-živnostenské výstavy na Smíchově*, Smíchov 1893; *Katalog (Příbram 1894)*.

⁵³³ *Východočeská výstava*, s. 218–220; *Hospodářská, průmyslová a umělecká výstava (Hořice 1903)*, s. 166.

⁵³⁴ SOka Jičín, HPUV, neuspořádaný fond, plakát Velká slavnost národopisná; tamtéž, leták Staročeská selská svatba.

české. Čech Čechy povznesl“). Na výstavišti pak byly předváděny scény z doby husitské: práčata se cvičí ve střelbě, husité očekávají útok nepřítele, husité před Naumburkem a zinscenována byla také báseň Svatopluka Čecha Žižka před Prahou. Celou slavnost koordinoval hořický Sokol, vozy a jezdce do alegorického průvodu vypravily spolky z Hořic a okolních obcí.⁵³⁵

Další slavnost během hořické výstavy upomínala na táborové hnutí roku 1868, které vyjadřovalo české státoprávní požadavky po zavedení dualismu. Tuto akci zorganizoval výkonný výbor výstavy a výstavní časopis oznamoval její konání slovy: „Jubilejní tato pouť českých vlastenců do Hořic přivedí zajisté celý řetěz krásných a blahých vzpomínek na ten skutečně národní rok Páně v Čechách, na ten památný rok 1868, v němž lid náš, rolník, student, měšťan, kupec, živnostník, dělník, učenec, tribun i boháč v záchvěvu znovu probouzející se vlasti a *našeho* království českého, ruku v ruce, jako hradba železná, jako řetěz ocelový a mura hradná, *s jediným srdcem svorným* na obranu práv národních – čelili zákeřným nepřítelům.“ Článek dále nabádal, aby národ pokračoval v odkazu tohoto hnutí a bojoval nadále za svá národní práva. Poté následovala výzva k účasti jako národní povinnosti: „Jest to povinností *každého upřímného Čecha*, aby obcoval této pouti na Hořice, aby sdílel tam ten národní svátek jubilejní se svými milými rodáky a krajany v jejich upřímných náručích a pohostinných stěnách.“⁵³⁶

Velký prostor dostaly na mnoha českých výstavách v tomto období obranné spolky. Národní obranné spolky působily v českých zemích od roku 1880 a byly velmi aktivní jak na české, tak na německé straně. K jejich nejdůležitějším aktivitám patřilo zřizování a financování soukromých menšinových škol a knihoven, pořádání přednášek, výletů a dalších akcí. Zabývaly se také charitou, například podporou sirotčinců. Kromě toho poskytovaly svým členům úvěry, zřizovaly družstva, některé založily i vlastní finanční ústavy nebo se na jejich založení podílely. Byly v úzkém kontaktu s představiteli politických stran a hlasitě se vyslovovaly k politickým otázkám. Pokoušely se posílit národní identitu příslušníků svého národa a zapojit je v co největší míře do veřejného

---

⁵³⁵ Tamtéž, leták Husitská slavnost dne 15. srpna na výstavě; Věstník výstavy čes. severovýchodu v Hořicích (Příloha Hořického obzoru) 1/7, 27. 6. 1903, s. 1; Národní listy 43/221, 14. 8. 1903, s. 2.

⁵³⁶ Věstník výstavy čes. severovýchodu v Hořicích (Příloha Hořického obzoru) 1/6, 16. 5. 1903, s. 1–2 (zvýrazněné pasáže zvýrazněny v originále); Národní listy 43/233, 27. 8. 1903, s. 2.

života. Přes proklamovaný obranný charakter byla činnost těchto spolků značně ofenzivní a staly se předními aktéry nacionálního boje v českých zemích.⁵³⁷

České obranné spolky byly zastoupeny již na Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891. Mezi vystavovateli byla tehdy Národní jednota severočeská a v expozici pavilonu města Prahy byla představena také Ústřední matice školská.⁵³⁸ Na některých z pozdějších krajinských výstav byla přítomnost obranných spolků mezi vystavovateli ještě markantnější. Na výstavě v Hradci Králové 1894 vystavovala Ústřední matice školská obrazy škol, které zřídila, diagramy, různé publikace a časopisy znázorňující činnost spolku. Kromě toho prodávaly v areálu výstaviště dámy z matečnického odboru v Hradci Králové ovoce ve prospěch matečnické pokladny.⁵³⁹ V den zakončení výstavy se navíc konala valná hromada spolku a po ní velká matečnická slavnost, v jejímž rámci byly inscenovány národní hry, předváděny národní tance atd.⁵⁴⁰ Na výstavě v Hořicích byl postaven Krkonošský pavilon, který představoval nejen přírodní poměry, domácí průmysl a turistiku v Krkonoších, ale měl také být „representací našich českých menšin“. Tuto část expozice měla na starosti Národní jednota severočeská. Vystavena zde byla mj. národnostní mapa severovýchodních Čech, „diagram postupu a ústupu národnostního a spolků na čáře národnostní v Podzvičínsku“, menšinová literatura, fotografie a plány menšinových škol, obraz budoucí školy v Třebenicích, fotografie menšinových pracovníků atd.⁵⁴¹ Na výstavě v Pardubicích 1903 se Národní jednota severočeská dokonce představila ve vlastním pavilonu.⁵⁴²

---

⁵³⁷ K obranným spolkům v Čechách obecně: HOŘEJŠ, Miloš, *Die nationalen „Schutzvereine“ in Böhmen, Mähren und Schlesien (1900-1938). Mitgliedschaft, finanzielle Einnahmen und Wirkung*, in: KUBŮ, Eduard – SCHULTZ, Helga (Hg.), *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten*, Praha – Berlin 2004, s. 197–220; KUBŮ, Eduard, *Hospodářský nacionalismus*, in: *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*, Praha 2002, s. 30–33; srov. též HASLINGER, Peter, *Einleitung: Wen und wovor schützten Schutzvereine? Problemaufriss und Versuch einer Einordnung*, in: TÝŽ (Hg.), *Schutzvereine in Ostmitteleuropa. Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860–1939*, Marburg 2009, s. 1–6; JUDSON, Pieter M., *Die Schutzvereine und das Grenzland: Strategien zur Verwirklichung von imagined borderlands*, in: tamtéž, s. 7–19.

⁵³⁸ *Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze. Hlavní katalog*, s. 130; *Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze. Výstavní katalog královského hlavního města Prahy*, Praha 1891, s. 123–124.

⁵³⁹ *Katalog* (Hradec Králové 1894), s. 210, 240; SOKA Hradec Králové, HPNV, kart. 1, inv. č. 1, dopis Ústřední matice školské výkonnému výboru pro Národopisnou výstavu ze dne 20. 1. 1894.

⁵⁴⁰ *Katalog* (Hradec Králové 1894), nestránkovaný program výstavy.

⁵⁴¹ *Hospodářská, průmyslová a umělecká výstava* (Hořice 1903), s. 140; *Věstník výstavy čes. severovýchodu v Hořicích* (Příloha Hořického obzoru) 1/5, 2. 5. 1903, s. 2.

⁵⁴² *Východočeská výstava*, s. 229.

Zaměříme se nyní na to, jestli byly i v provoláních, kterými se výstavní výbory obracely na potenciální vystavovatele, a v katalozích či průvodcích vyzdvihovaly nacionální cíle výstav. U velké části výstav se v těchto dokumentech jen velmi obecně hovoří o „české veřejnosti“, ke které se výstava obrací (Kutná Hora 1900),⁵⁴³ o zájmu ve „vlasti československé“ (Příbram 1894),⁵⁴⁴ o „zdaru českého jména,“ o němž se má výstava přičinit (Písek 1912)⁵⁴⁵ atp. Výstavě nebývá v těchto případech přisuzováno žádné konkrétní nacionální poslání a tyto texty nejsou stylizovány konfrontačně.

Na některých výstavách se setkáváme s tím, že účelem výstavy je podpora českých výrobců proti konkurenci ze zahraničí. Například v úvodu ke katalogu výstavy v Hradci Králové 1894 se píše: „Výstaviště podává jasný obraz mravenčí píle a skutečné dovednosti českého lidu na severovýchodě. Veškeré obory činnosti našeho lidu jsou na výstavě skvěle zastoupeny, výrobky směle postaviti se mohou po bok výrobkům ciziny ano v mnohém ohledu je předčí. Výstavou naší zřejmý podán důkaz, že dovedeme sami pracovati, že u vlastního potřeby své můžeme krýti a že netřeba nám hledati prameny v cizině.“⁵⁴⁶ Katalog výstavy v Pardubicích pak hovoří o tom, že výstava má být „zkušebním stanovištěm, zda podnikavost a snahy českého člověka vedeny jsou směrem takovým, abychom nejen krýti mohli vlastní potřeby měrou největší, nýbrž abychom při stálém zdokonalování svých výrobků a svých prací nezůstali za národy nejdokonalějšími a nejpokročilejšími v ničem pozadu.“ Katalog dále hovoří o výstavě jako „turnaji české podnikavosti“ a dále zmiňuje, že na výstavě „práce česká, náchyllost k pokroku a vzdělání, láska ku společné naší české věci budou co nejdokonaleji zastoupeny.“⁵⁴⁷

S konkrétním nacionálně motivovaným cílem výstavy se setkáme v Hořicích 1903. Jako hlavní poslání této akce byla proklamována podpora snahy o zřízení nové OŽK ve východních Čechách. Hořice, stejně jako Hradec Králové i další města východních a severovýchodních Čech s převážně českým obyvatelstvem, spadaly do obvodu liberecké komory. Ačkoli Češi tvořili přes 40 % obyvatel obvodu komory, neměli vlivem volebního systému na její rozhodování téměř žádný vliv. Vedení komory otevřeně prosazovalo německé zájmy, což pochopitelně vyvolávalo na české straně

---

⁵⁴³ *Katalog* (Kutná Hora 1900), s. 3.

⁵⁴⁴ *Katalog* (Příbram 1894), s. 3.

⁵⁴⁵ *Katalog* (Písek 1912), s. 33

⁵⁴⁶ *Katalog* (Hradec Králové 1894), s. IV.

⁵⁴⁷ *Východočeská výstava*, s. 5–6.

nespokojenost a časté protesty.⁵⁴⁸ Znevýhodňování českých oblastí obvodu komory se projevovalo i v samotném výstavnictví. Zatímco výstavu v Ústí nad Labem podpořila komora subvencí 5 000 K, výstavu v Hořicích ve stejném roce jen úpisem 800 K do garančního fondu, splatným pouze v případě deficitu výstavy.⁵⁴⁹ Podobně výstavu v Hradci Králové v roce 1894 podpořila liberecká OŽK jen úpisem 300 zl. do garančního fondu a udělením ocenění vystavovatelům.⁵⁵⁰ Snahy o zřízení nové komory ve východních Čechách se objevovaly už od 60. let 19. století, byly však dlouhodobě neúspěšné.⁵⁵¹

Výzva k obeslání plánované výstavy v Hořicích, vydaná výstavním výborem v prosinci 1902, začíná větou: „Již před několika lety pomýšleno bylo na to, uspořádati v Hořicích výstavu, již by manifestována byla hospodářská a kulturní zdatnost českého severovýchodu, a kterou by prokázána byla oprávněnost požadavku, aby rozdělena byla obchodní a průmyslová komora liberecká, a aby zřízena byla nová, samostatná ČESKÁ obchodní komora v Hradci Král.“ V provolání není ani zmínka o tom, že by výstava měla pomoci výrobcům nacházet konzumenty nebo že by měla nabízet inspiraci pro zdokonalování výroby. Motivací výrobců k účasti měl být právě vyšší cíl zřízení české OŽK ve východních Čechách: „Podejte nám všichni ruky pomocné! Necht' není jediné dědiny, města ni okresu na celém severovýchodu českém, kde by se pro zdar výstavy nepracovalo! Považujme všichni práci tu a zdar výstavy za věc své cti a povinnosti! Pak dá Bůh, že práce naše korunována bude úspěchem nejskvělejším.“⁵⁵² Ve stejném duchu byl psán i úvodní článek prvního čísla výstavního věstníku z února 1903: „Od 1. srpna do 6. září t. roku uspořádána bude v Hořicích *hospodářská, průmyslová a umělecká výstava, kterou manifestován býti má hospodářský a kulturní stav celé severovýchodní čtvrtiny království českého, a dokumentována oprávněnost požadavku na zřízení nové české obchodní komory pro český severovýchod. Výstava uspořádána bude ve **velkém**, na krajiniských výstavách dosud **nebyvalém slohu**. Vzhledem ku veliké národní důležitosti tohoto podniku jest žádoucnó a takóřka povinností každého uvědomělého*

---

⁵⁴⁸ Viz JIRÁNEK, T., *Projevy*, s. 54–105.

⁵⁴⁹ Srov. *Rechnungs-Abschluss über die Allgemeine Deutsche Ausstellung für Gewerbe, Industrie und Landwirtschaft, Aussig (1905)*, s. 8, a *Hospodářská, průmyslová a umělecká výstava (Hořice 1903)*, s. 15.

⁵⁵⁰ *Katalog (Hradec Králové 1894)*, s. XV–XVI.

⁵⁵¹ V roce 1910 začala na spolkovém principu v Hradci Králové fungovat Obchodní, živnostenská a průmyslová ústředna, ale celá oblast i nadále spadala pod libereckou komoru. Viz GRULICH, Petr, *Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové 1910–1949. Protektor hospodářských a nacionálně politických zájmů českých podnikatelů na severovýchodě Čech*, Praha 2005, s. 20–76.

⁵⁵² SOkA Jičín, HPUV, neuspořádaný fond, Pozvání k obeslání hospodářské, průmyslové a umělecké výstavy českého severovýchodu. Zvýrazněné slovo zvýrazněno v originále.

Čecha, aby výstavu tuto podporoval.“⁵⁵³ V průběhu hořické výstavy se konala také manifestační schůze živnostnictva, na níž bylo právě zřízení OŽK pro severovýchodní Čechy požadováno. Jako sídlo budoucí OŽK zde byly dokonce navrhovány Hořice, což bylo v kontextu dlouhodobých snah o zřízení komory nesmyslné.⁵⁵⁴ Požadavek na zřízení OŽK pro východní Čechy zazněl také na sjezdu českých kupců, konaném u příležitosti výstavy v Pardubicích v témže roce.⁵⁵⁵

Silný nacionální ráz měla také výstava v Mladé Boleslavi 1912. Rovněž toto město spadalo pod libereckou OŽK a jako hlavní poslání výstavy byla proklamována podpora českých výrobců žijících v jejím obvodu. Předmluva k výstavnímu katalogu zmiňovala výstavu v Liberci 1906, která byla určena jen pro německé výrobce,⁵⁵⁶ a uváděla, že v reakci na ni bylo od té doby usilováno o uspořádání přehlídky české části komorního obvodu: „České průmyslnictvo a živnostnictvo komor. obvodu opět a opět dožadovalo se, aby byla na příhodném místě českého severu a severovýchodu uspořádána co nejdříve velká hospodářsko-průmyslová výstava severních a severovýchodních Čech, kteráž by manifestovala znamenitý pokrok našeho průmyslu, rozvoj našich řemesel, celkový stav našeho zemědělství a neobyčejný národohospodářský pokrok české oblasti v obvodu obchodní a živnostenské komory liberecké. Stále bylo dožadováno, aby byla uspořádána manifestační výstava, která jsouc položena na moderních základech a dle toho organisována, byla by úplnou a dokonalou reprezentací této oblasti země České.“ Text dále vysvětloval, proč se nakonec podařilo takovou výstavu realizovat právě v Mladé Boleslavi: „Není divu, že právě město Ml. Boleslav přikročilo k uspořádání této výstavy, neboť zde myšlenka za její uskutečnění byla nejintenzivněji živena: město slyne svým průmyslem, má svoji skvělou historii v českých dějinách a geograficky tak je položeno, že stává se nejbližším a nejvážnějším českým konkurentem komorního německého města Liberce.“⁵⁵⁷

Souhrnně lze říci, že lokální a krajinské výstavy konané v českém jazykovém prostředí v období 1892–1914 se profilovaly většinou jako výstavy národnostně české. Míra

---

⁵⁵³ Věstník výstavy čes. severovýchodu v Hořicích (Příloha Hořického obzoru) 1/1, 21. 2. 1903, s. 1 (zvýrazněné pasáže zvýrazněny v originále).

⁵⁵⁴ O manifestační schůzi informuje *Obzor národohospodářský* 8, 1903, s. 381–382; hlavními adepty na sídlo komory byly Hradec Králové, jehož ambice podporovali i pořadatelé hořické výstavy, Chrudim, případně Pardubice – viz GRULICH, P., *Obchodní a živnostenská komora*.

⁵⁵⁵ *Obzor národohospodářský* 8, 1903, s. 382.

⁵⁵⁶ K tomu podrobně v podkapitole IV.4.3.

⁵⁵⁷ *Katalog* (Mladá Boleslav 1912), s. 4–5.

jejich nacionálního zaměření byla přitom odlišná. Mohla se omezit pouze na zařazení národopisné expozice či doprovodné akce znázorňující národní zvyky a podobně. Vyhrocenější formu představovaly doprovodné akce typu husitských slavností. Vystavovatelé z řad národních obranných spolků, kteří na některých výstavách dostali značný prostor a jejichž expozice a případně též doprovodné akce významně spoluvytvářely atmosféru výstavy, představují již aktéry reprezentující otevřeně nacionální boj. V některých případech pořadatelé dokonce vytkli nacionální motivy jako hlavní cíl a poslání celé výstavy. S posledně jmenovaným případem se setkáváme zejména od počátku 20. století poblíž národnostní hranice a v oblastech podléhajících správě Němci ovládaných obchodních a živnostenských komor. O výstavách, které se programově prohlašovaly za utrakvistické, bude pojednáno v podkapitole IV.4.4.

IV.4.3. Německé výstavnictví v Čechách 1892–1914

Úspěch Všeobecné zemské výstavy v Praze 1891 byl pro české Němce nepochybně do značné míry překvapením. Spíše než uznání prohloubil ovšem obavy ze všestranně se rozvíjejícího českého národa. Další vývoj výstavnictví v německých jazykových oblastech Čech byl významně poznamenán právě výslednou podobou Všeobecné zemské výstavy. Zároveň se na jeho vývoji promítal gradující česko-německý nacionální konflikt. I v samotném období od zemské výstavy do první světové války proto můžeme v českoněmeckém výstavnictví rozlišit několik fází.

Na výstavách konaných do roku 1897 nepozorujeme ještě výrazný nacionální ráz. Názvy výstav dosud neohlašují nacionální zaměření podniku a zůstávají omezeny na jednoduché obsahové určení jako Živnostenská a zemědělská výstava (*Gewerbe- & landwirthschaftliche Ausstellung*) Cheb 1892, Živnostenská, průmyslová a zemědělská výstava (*Gewerbe-, Industrie- und landwirtschaftliche Ausstellung*) Ústí nad Labem 1893, případně se v nich objevuje regionální atribut jako Severočeská živnostenská a průmyslová výstava (*Nordböhmisches Gewerbe- & Industrie-Ausstellung*) Teplice 1895, Živnostenská výstava severovýchodních Čech (*Nordostböhmisches Gewerbe-Ausstellung*) Vrchlabí 1896 a podobně. Rovněž oficiální dokumenty výstav, jako byla provolání k vystavovatelům, průvodce a katalogy výstav a další materiály, nedávaly výstavám výrazný nacionální význam. Podíváme-li se do úvodů katalogů nebo průvodců výstav v Chebu 1892, Ústí nad Labem 1893, Teplicích 1895 a Vrchlabí 1896,

všechny uvádějí jako důvody pro uspořádání výstavy poskytnutí obrazu o hospodářské situaci v regionu, podporu místních výrobců, podnícení technických a uměleckých zdokonalení, oživení obchodu atd. V žádném z nich není zmiňován německý charakter výstavy.⁵⁵⁸ Stejně tak výzva k obeslání poslední jmenované výstavy ve Vrchlabí vyzdvihuje ekonomické výhody, jaké účast na průmyslových výstavách výrobcům poskytuje, ale o žádných nacionálních souvislostech zde není ani zmínka.⁵⁵⁹

Výrazný nacionální charakter nabývají výstavy v severních a severozápadních Čechách až po roce 1897. Určitý vliv na nacionalizaci německého výstavnictví mohl mít výše popsáný vývoj národnostně českého výstavnictví během 90. let. Zatímco český národní charakter Všeobecné zemské výstavy 1891 bylo možno přičíst záměrné absenci Němců na původně zamýšleném utrakvistickém podniku, v dalším průběhu se rozvíjely na české straně výstavní projekty, které měly vysloveně národní ráz. Nacionalizaci německého výstavnictví je však třeba přičíst především celkovému zesílení českoněmeckého nacionalismu především v důsledku badeniovske krize. Ta výrazně prohloubila národnostní segregaci a urychlila přenášení nacionálního konfliktu do roviny soukromých a ekonomických styků.⁵⁶⁰ Mezi českoněmeckými politiky po roce 1897 ještě více zesílilo úsilí o administrativní rozdělení země.

Žádná z velkých všeobecných výstav v německém jazykovém prostředí po roce 1897 neopomněla v názvu uvést slovo „německá“ (*deutsche*) nebo „českoněmecká“ (*deutschböhmisches*).⁵⁶¹ O tom, že po roce 1897 dochází k náhlému obratu, svědčí i kvapné přejmenování první z takto označených velkých výstav, mostecké z roku 1898. Ta se původně měla jmenovat Výstava průmyslu, živností a zemědělství v severozápadních Čechách (*Nordwestböhmisches Ausstellung für Industrie, Gewerbe und Landwirtschaft*), a teprve v průběhu příprav byl název doplněn o slovo „německého“: Výstava německého průmyslu, živností a zemědělství v severozápadních Čechách (*Nordwestböhmisches Ausstellung für deutsche Industrie, Gewerbe und Landwirtschaft*); na obálku průvodce bylo slovo *deutsche* dokonce vytištěno až dodatečně, i za cenu toho, že je nápis asymetrický.⁵⁶²

---

⁵⁵⁸ *Catalog* (Eger 1892), nestr.; *Katalog* (Aussig 1893), s. 3–4; *Officieller Katalog* (Teplitz 1895), s. 19–21; *Führer* (Hohenelbe 1896), s. 3–5.

⁵⁵⁹ SOkA Děčín, ZVV, kart. 1, inv. č. 14, Aufruf! Nordostböhmisches Gewerbeausstellung Hohenelbe 1896.

⁵⁶⁰ Viz např. KŘEN, Jan, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990, s. 260.

⁵⁶¹ Viz přehled výstav v příloze.

⁵⁶² *Officieller Führer in die Nordwestböhms. Ausstellung für deutsche Industrie, Gewerbe und Landwirtschaft in Brüx 1898*, Brüx 1898.

V předmluvě průvodce mosteckou výstavou se píše o „slávě a cti německé práce a německé píle v podnikání“ a výstava je charakterizována jako „šlechtný turnaj německé práce“.⁵⁶³ Příznačný je také následující obsáhlý přehled dějin města, respektive regionu severozápadních Čech, v němž dominuje líčení civilizačního působení německé kultury a velká pozornost je věnována podle autora odvěkým česko-německým nacionálním konfliktům. Celá třetina historického přehledu (4 strany ze 12) se přitom zabývá husitstvím, které je charakterizováno jako české nacionální hnutí a Jan Hus je představen jednak sice jako církevní reformátor a předchůdce Luthera, především však jako „nositel české národní myšlenky, která jako kořen poraženého kmene, o němž se soudilo, že už je dávno ztrouchnivělý, vypustila v té době znovu bujné výhonky.“ Je ovšem třeba dodat, že v tomto historickém přehledu, který si obecně všímá spíše pohrom než období rozkvětu města, je zmíněno také vyplenění města Sasy během třicetileté války a ušetření nejsou ani Prusové: „Mezi mnoha válečnými národy, které v historických dobách táhly Mostem, byli nezapomenutelní Prusové 1866 jediní, kteří si nic neodnesli, nýbrž, zcela v rozporu se svými tradicemi, nám něco přinesli – cholera. – Timoeo Danaos et dona ferentes!“⁵⁶⁴

Také u dalších velkých výstav v německém jazykovém prostředí se v oficiálních dokumentech setkáváme se zdůrazňováním jejich německého rázu. Katalog výstavy v Děčíně 1902 v první větě předmluvy hned třikrát akcentuje, že se jedná o německý podnik: výstava má ukázat, „oč německý um a tvořivost v rozmanitých oblastech usiluje a co dokáže“, má poskytnout „co nejuplnějši obraz německé práce naší doby“ a konečně mají účastníci společnými silami přispět ke „ke cti a slávě výstavy, která se nazývá ‚německou‘“.⁵⁶⁵

V informační brožurce o plánované Všeobecné německé výstavě (*Allgemeine deutsche Ausstellung*) v Ústí nad Labem 1903 se setkáváme dokonce již se záměrem dát výstavě ráz německé zemské výstavy: „(...) Obeslání výstavy je tedy nejen v zájmu všech německých podniků, nýbrž je přímo věcí jejich cti, neboť podle všeho se výstava v Ústí nad Labem 1903 stane – a to je náš plán – ve skutečnosti německou zemskou výstavou.“⁵⁶⁶ Později však pořadatelé ústecké výstavy podobnou ambici již

---

⁵⁶³ *Officieller Führer (Brüx 1898)*, s. III.

⁵⁶⁴ *Officieller Führer (Brüx 1898)*, s. IV–XV.

⁵⁶⁵ *Deutsche Gewerbe-, Industrie- und landw. Ausstellung Tetschen 1902*, s. 1.

⁵⁶⁶ Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Teplice (dále SOKA Teplice), fond Spolky v Teplicích, Spolek pro průmysl obchod a živnosti, inv. č. 65, kart. 14, brožurka *Allgemeine Deutsche Ausstellung für Gewerbe, Industrie und Landwirtschaft*.

neartikulovali. Výstava nakonec získala značně nadregionální ráz, když nejvíce vystavovatelů pocházelo z Vídně. Můžeme dokonce říci, že v porovnání s dalšími velkými českoněmeckými výstavami té doby byli ústečtí pořadatelé nacionálně relativně umírnění. Přesto i zde hovořil prezident velkého výstavního výboru, starosta města Franz Ohnsorg při zahajovacím ceremoniálu mj. o tom, že výstava má být „východiskem pro další příznivý vývoj německé podnikatelské píce, německého průmyslu a obchodu“⁵⁶⁷ a v jiném proslovu na výstavišti vyjádřil naději, že německé živnosti, německý průmysl a německé zemědělství uhájí „německý charakter německé državy“ a přispějí tak k moci habsburské říše.⁵⁶⁸

V případě ústecké výstavy byl však její nacionální význam spíše než ze strany pořadatelů vyzdvihován ze strany poslanců Německé pokrokové strany, kteří výstavu v polovině července korporativně navštívili. O významu německé práce zde hovořil zejména vedoucí německých pokrokových poslanců na zemském sněmu Karl Eppinger, který zdůraznil, že ačkoli se různí názory na to, zda výstavy v takové formě, v jaké jsou uskutečňovány, jsou opravdu účelné a zda náklady odpovídají jejich přínosu, přesto je „každý podnik tohoto druhu na německé půdě v Rakousku a především v Čechách zjevem nadmíru potěšitelným, protože se zde uplatňuje ‚něco‘, v čem docházíme uznání, v čem jsme nepopíratelně silní a čím také nedokáže otřást snaha o zlehčování, kterou uplatňuje náš protivník. Toto ‚něco‘ je solidní a poctivá německá práce. (...) Německá práce vysloužila Čechám pojmenování ‚klenot v habsburské koruně‘. A ona je také nejsilnější a nejpřesvědčivější oporou našich národních politických požadavků.“⁵⁶⁹ Poslanec Gustav Groß označil výstavu za „vojenskou přehlídku našich národních sil“, díky nimž mohou Němci v Rakousku „podstoupit boj proti národnímu nepříteli zbraněmi německého ducha a německé práce.“⁵⁷⁰ Poslanec říšské rady Anton Pergelt pak ve svém projevu slíbil, že výborný dojem, který na poslance německá výstava v Ústí nad Labem učinila, se odrazí v jejich politické činnosti: „Na příslušných místech znovu připomeneme, čím je Němec v tomto státě, a (...) že přes námitky Čechů, kteří se tak rádi prohlašují za jediný vzkvétající národ v Rakousku, se starý německý kulturní národ nadále svěže rozvíjí a všude tam, kde se uplatňuje tvořivost a zručnost, všechny ostatní dodnes předstihuje. (...) Dokázali jsme, že jsme živým a kupředu kráčejším

---

⁵⁶⁷ Aussiger Tagblatt, 20. 6. 1903, večerní vydání, výstavní příloha, s. 2–3.

⁵⁶⁸ *Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig 1903*, s. 128–129.

⁵⁶⁹ Aussiger Tagblatt 47/162, 20.7. 1903, výstavní příloha, s. 1–2.

⁵⁷⁰ *Der Besuch der deutsch-fortschrittlichen Abgeordneten*, Aussiger Tagblatt 47/163, 21. 7. 1903, příloha s. 1.

národem, který se v žádném směru nemusí bát srovnání s ostatními. A politicky nemáme v tomto státě znamenat nic? (...) Naše práce stojí přece také naše peníze, naši píli, naši námahu, díky ní platíme naše daně, které stát vybírá také ku prospěchu ostatních. Všem, kteří mají dnes v Rakousku politické vedení, musí být řečeno, že teď je načase, aby byly splněny rovněž národní požadavky Němců. (...) Prokazujeme státu tu nejlepší službu, když prosazujeme požadavky toho národa, který, jak jsme se dnes opět přesvědčili, (...) [vyniká] ve všech oblastech tvoření a vědění (...).⁵⁷¹

V posledně citovaném projevu poslance Pergelta se tedy už setkáváme s tím, že výstavě je přikládán politický význam. Politická funkce byla samotnými pořadateli přisouzena především Českoněmecké výstavě (*Deutschböhmisches Ausstellung*) v Liberci 1906. Ve výzvě, kterou se výkonný výbor obracel na potenciální vystavovatele, bylo za poslání výstavy vytknuto, že má být podán důkaz o významu německé práce v Čechách, který bude sloužit jako argument při prosazování politických požadavků. Pořadatelé vyzývali výrobce k co nejhojnější účasti, přičemž se neodvolávali na ekonomický přínos plynoucí z účasti, ale na národní zájmy Němců v Čechách. V svolání stálo: „Němci v Čechách! Je to velké a významné dílo, k němuž svoláváme všechny Němce z Čech – má být vykonán výjimečný hospodářský a národní čin. ‚Českoněmecká výstava v Liberci 1906‘ má podat svědectví o velkém významu německé práce v Čechách a přinést důkaz, že právě německý lid v Čechách je nejpřednějším nositelem hospodářského blahobytu říše. Jako společný podnik všech Němců v této zemi chce sdružit v jednom uzavřeném mocném celku jejich vynikající výkony z oblasti průmyslu, živností, umění, hornictví, zemědělství a lesnictví a chce přesvědčit o plnosti tvůrčí síly a o vysokém stupni rozvinutosti německé práce v Čechách také ty kruhy, které by se před tímto poznáním rády uzavřely. Tato výstava má ve hmatatelné skutečnosti podat to, co bylo již podáno prostřednictvím čísel – důkaz o významu německé práce v Čechách, a stvrdit tak oprávněnost z něj vyplývajících politických a národních požadavků našeho německého lidu v Čechách.“ Provolání dále zdůrazňovalo, že pro úspěch tohoto podniku je rozhodující „zastoupení všech odvětví, všech oblastí německé tvůrčí práce v Čechách a tedy účast všech povolání jakožto vystavovatelů“, a proto vyzývá k „čínorodé spolupráci“, „horlivosti“ a „obětavosti“. Nakonec autoři vyjadřují naději, že s „rostoucím pocitem spoluzodpovědnosti všech

---

⁵⁷¹ Tamtéž, s. 2.

povolaných na úspěchu [plánovaného díla] (...) přispěje ‚Českoněmecká výstava‘ německému lidu v Čechách ke cti a slávě“.⁵⁷²

Pořadatelé se otevřeně hlásili k tomu, že jejich výstava má být německou odpovědí na Všeobecnou zemskou výstavu v Praze roku 1891. Zatímco pražská přehlídka se ve své konečné podobě stala oslavou české práce a dokládala vyspělost českého národa v mnoha oborech činnosti, liberecká výstava měla podobným způsobem představit co nejkomplexněji německou práci v Čechách a její vyspělost. Informační brožura popisovala intence podniku takto: „Vůdčí základní myšlenka, které toto obrovské dílo vděčí za svůj vznik, sahá do doby před více než jedním desetiletím. Již u příležitosti pražské zemské výstavy 1891 bylo poukazováno na to, že tato výstava mohla nabídnout jen neúplný obraz hospodářského významu Čech a jeho postavení v říši, neboť se jí až na několik málo výjimek nezúčastnil německý průmysl. Tehdy poprvé vznikla myšlenka ukázat prostřednictvím mocného shrnutí německé práce v Čechách její velký význam, avšak tento plán se dosud nepodařilo uskutečnit. Až nyní se stal hmatatelnou skutečností a toto velké a svého druhu jediné dílo všech českých Němců je vytvořeno.“⁵⁷³

Národnostní vyhraněnost připravované akce se projevovala i v provádění samotných přípravných prací. Organizátoři vydali například nařízení, podle něhož měli být všichni zaměstnanci výstavy i zodpovědní pracovníci při stavbě (nikoli řadoví dělníci) německé národnosti.⁵⁷⁴ Výkonný výbor žádal dráhy, aby vzhledem k národnímu charakteru výstavy obsazovaly všechny vlaky projíždějící Libercem pouze německým personálem.⁵⁷⁵ Ve výstavních tiskovinách byl podtrhován podíl německých firem z Čech na vybudování a vybavení výstavy, ačkoli za tímto účelem bylo přizváno i mnoho podniků z rakouských alpských zemí a Německa.⁵⁷⁶

Nacionálně laděná rétorika přisuzující výstavě důležité politické poslání zaznívala i při zahajovacím ceremonálu a pak v průběhu celé výstavy. Starosta Liberce a předseda výkonného výboru Franz Bayer při slavnostním zahájení připomněl sice na jedné straně, že výstava má být vzpomínkou na stoleté výročí počátků strojové výroby v Čechách a zmínil rovněž přírodní krásy a bohatý průmyslový život Liberecka, na druhé straně však zaujímal v jeho projevu důležité místo politické poslání výstavy: „V uplynulých

---

⁵⁷² Citováno podle *Katalog* (Reichenberg 1906), s. 44–45.

⁵⁷³ *Reichenberg und die Deutschböhmisches Ausstellung 1906*, (Reichenberg 1906), s. 15.

⁵⁷⁴ MELANOVÁ, M., *Liberecká výstava*, s. 11.

⁵⁷⁵ SOKA Liberec, AML, *Deutschböhmisches Ausstellung*, inv. č. 159, kart. 137.

⁵⁷⁶ Viz *Katalog* (Reichenberg 1906), s. 62–70.

desetiletích se sice v Čechách konalo množství výstav, nebyla však žádná, která by si za cíl vytkla, že v jediném živoucím obraze předvede kulturní význam českých Němců pro velikost a moc Rakouska.“ Bayer dále řekl, že většina vedoucích průmyslových podniků Čech má své hlavní sídlo v německé jazykové oblasti a do svého projevu nezapomněl včlenit téměř obligátní pasáž o výši přímých daní, jimiž Němci přispívají do rozpočtu. Tyto skutečnosti nejsou podle něj dosud oceněny a „národními protivníky“ jsou stále popírány nebo převraceny. To bylo hlavní motivací k uskutečnění této výstavy, podotkl ve svém projevu Franz Bayer.⁵⁷⁷

Výstavy se zúčastnilo zhruba 1 500 vystavovatelů,⁵⁷⁸ nepočítaje v to zemědělskou sekci, což byl jednoznačně největší počet ze všech českoněmeckých výstav před první světovou válkou. Výstava tak podala bohatý obraz o průmyslové a řemeslné výrobě, zemědělství, umění a dalších oborech v německojazyčných oblastech Čech. V tomto ohledu tedy záměr pořadatelů splnila.

Zvláštní pozornost si zaslouží podoba pavilonu hostitelského města. To zde sice jednak představovalo, jak bývalo v takových expozicích obvyklé, svůj historický, demografický a stavební vývoj a činnost různých městských institucí, zároveň však jedna část expozice města Liberce dokládala prostřednictvím údajů převzatých ze spisu *Deutschböhmen als Wirtschaftsgroßmacht* (Německé Čechy jako hospodářská velmoc) německou ekonomickou převahu nad českou. Jeden z grafů uváděl počet českých a německých továren v jednotlivých výrobních odvětvích, jejich odhadní hodnotu a hodnotu ročně vyrobeného zboží. Další graf uváděl výši českého a německého kapitálu v bankách. Jiný graf potom znázorňoval výši daní odváděných českým a německým obyvatelstvem v Čechách. Výsledné součty tvrdily, že v Čechách je 5 159 německých továren v hodnotě 4,785 miliard korun a s roční výrobou v hodnotě 1,721 miliard, zatímco 1 234 českých továren v hodnotě 434 milionu korun vyprodukuje ročně zboží v hodnotě 184 milionů. Na daních Němci měli ročně zaplatit 253 milionů korun, zatímco Češi pouze 130 milionů.⁵⁷⁹ Podobné propočty byly v tehdejší době poměrně časté a sloužily jako důležitý politický argument. Je pochopitelné, že německé propočty se odlišovaly od českých.⁵⁸⁰ Ačkoli se tedy nejednalo o originální počín, zařazení těchto

---

⁵⁷⁷ ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil I, s. 14.

⁵⁷⁸ *Katalog* (Reichenberg 1906), s. 72–281.

⁵⁷⁹ ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil II, s. 337–338 a 348–349.

⁵⁸⁰ Např. na knihu WIESER, Friedrich, *Die deutsche Steuerleistung und der öffentliche Haushalt in Böhmen*, Leipzig 1904 reagovala Národní rada česká spisem, který operoval s jinými údaji a vyvozoval

grafů do pavilonu města Liberce svědčí o tom, že se hostitelské město chápalo jako mluvčí českých Němců a bylo odhodláno bojovat za jejich politické požadavky.

Součástí liberecké výstavy byla také Výstava českoněmeckých měst (*Städteausstellung der deutschböhmisches Städte*). V předchozím textu byla zmíněna drážďanská Německá výstava měst (*Deutsche Städte-Ausstellung*),⁵⁸¹ která měla především zprostředkovávat informace o způsobech řešení problémů moderních měst. Tato témata se objevila také na Výstavě českoněmeckých měst v rámci liberecké výstavy. Například Teplice vystavily kanalizační plán a podrobně představily zajištění veřejné bezpečnosti, expozice Jablonce nad Nisou seznamovala návštěvníky se školskými zařízeními atd.⁵⁸² Nicméně hlavní cíl liberecké Výstavy měst byl výrazně odlišný. Dominantní ideou zde bylo představení jednoty Němců v Čechách a zároveň podání důkazu, že „Českoněmecká výstava není rozhodně jen místním podnikem, nýbrž že celé Německé Čechy se společnými silami podílejí na tomto díle“.⁵⁸³ Výstava měst měla být dokonce reprezentativním středem celé výstavy, a proto byla umístěna do středního traktu hlavní budovy. Informační brožurka popisovala, že každý návštěvník, který vchází hlavním vchodem do centrální výstavní budovy, musí projít výstavou měst a získá tak hned na začátku dojem obecně českoněmeckého charakteru celé výstavy. Pořadatelé usilovali o maximálně jednotný charakter expozic jednotlivých měst, jehož mělo být dosaženo volbou obdobných exponátů a konečnou úpravou jedním architektem. Mezi vystavenými objekty měly být kromě podobizen významných osobností statistické přehledy o počtu obyvatel, historické předměty jako cechovní prapory a poháry, významné písemné památky atd.⁵⁸⁴

Liberecká Výstava českoněmeckých měst neměla za cíl představit úspěšné kroky komunální politiky v jednotlivých městech a přispět tak k nalezení optimálních řešení současných problémů měst. Jednalo se o reprezentativní přehlídku, která měla poukázat na velký počet a význam německých měst v Čechách a dokázat jejich jednotu. Jako reprezentativní přehlídka stála mimo soutěž, jednotlivé expozice nebyly hodnoceny.

---

jiné závěry: *Die nationale Steuerleistung und der Landeshaushalt im Königreiche Böhmen. Antwort auf die Erwägungen des Prof. Dr. Freih. Wieser*, Prag 1905.

⁵⁸¹ Viz IV.3.

⁵⁸² ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil I, s. 338–350.

⁵⁸³ SOkA Liberec, AML, *Deutschböhmisches Ausstellung*, inv. č. 159, kart. 136, informační brožura *Städte-Ausstellung*, s. 1.

⁵⁸⁴ Tamtéž, s. 3–4.

Ctižádnostivý plán se ale ze strany ostatních měst setkal s menším zájmem, než si liberečtí pořadatelé přáli. Samostatnými expozicemi se zúčastnilo pouze 15 měst: Jablonec nad Nisou, Teplice-Šanov, Litoměřice, Vejprty, Šluknov, Kadaň, Chomutov, Varnsdorf, Hostinné, Ústí nad Labem, Děčín, Chrastava, Hrádek nad Nisou, Cheb a Frýdlant v Čechách.⁵⁸⁵ Ostatní pozvaná města odmítla účast s poukazem na vysoké finanční náklady, nedostatek zajímavého výstavního materiálu nebo málo času k přípravě kvalitní expozice.⁵⁸⁶ Většina měst, přesně 46, proto byla představena pouze tabulemi se základními údaji. Několik měst se v Liberci představilo samostatnými expozicemi mimo Výstavu českoněmeckých měst.⁵⁸⁷

Publikace vydaná po skončení liberecké výstavy sice psala o cenné spolupráci měst, jíž byl opětovně potvrzen všeobecně českoněmecký charakter výstavy a dokázáno, „celé Německé Čechy stojí za svojí výstavou“,⁵⁸⁸ ve skutečnosti však byl malý zájem měst o reprezentativní zastoupení na výstavě nepochybně jedním z největších zklamání libereckých pořadatelů.

Naopak velkým úspěchem byla skutečnost, že libereckou výstavu navštívil císař František Josef I. Jeho návštěvu je přitom třeba chápat také především s ohledem na nacionální otázku. Císař se při svých cestách do Čech snažil projevovat svou přízeň oběma národnostem. Proto také navštívil Liberec v roce 1891 jako protiváhu k návštěvě Prahy a tamní české výstavy. Avšak zatímco tehdy v Praze strávil více než šest dní, v Liberci pobyl jen devět hodin.⁵⁸⁹ Ani při dalších návštěvách Čech nevěnoval německým oblastem tolik času jako Praze a dalším českým městům.⁵⁹⁰ Návštěva severních Čech v roce 1906 tak měla dokázat panovníkům spravedlivý přístup k oběma národnostem.

Císař strávil tentokrát na severu Čech tři dny a výstavu navštívil třikrát. V císařově doprovodu byli mimo jiné arcivévoda Ferdinand Karel, který byl protektorem výstavy, český místodržící hrabě Coudenhove a předseda vlády Max Wladimir Beck s ministry Josefem Fořtem, Bedřichem Pacákem a Heinrichem Pradem. Panovník stejně jako před patnácti lety dbal na to, aby při své návštěvě Čech v červnu 1906 rozdělil svou přízeň

---

⁵⁸⁵ Viz ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil II, s. 338–352.

⁵⁸⁶ Viz korespondence výstavních výborů v SOKA Liberec, AML, *Deutschböhmisches Ausstellung*, inv. č. 159, kart. 136.

⁵⁸⁷ Vedle Liberce se samostatnými expozicemi představila lázeňská města Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Františkovy Lázně, Teplice a další.

⁵⁸⁸ ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil II, s. 352.

⁵⁸⁹ GALANDAUER, J., *František kníže Thun*, s. 53–63.

⁵⁹⁰ PERNES, Jiří, *František Josef I. Nikdy nekorunovaný český král*, Praha 2005, s. 423.

mezi Němce a Čechy. V Liberci se proto sešel s představitelem české menšiny Václavem Šamánkem a kromě Liberce a Jablonce nad Nisou navštívil krátce také Kutnou Horu, Kolín, Poděbrady a další česká města.

Česká strana však přesto císařovu návštěvu Liberce a jeho „politické“ výstavy vnímala značně negativně. Viděla v ní vstřícné gesto Vídně vůči politickým požadavkům českých Němců směřujícím k uznání německého uzavřeného jazykového území. *Národní listy* proto v den císařova příjezdu do Liberce psaly: „Je to první větší manifestace Němců v Čechách jako politicko-národního celku, uznaného státní mocí a jejím nejvyšším reprezentantem. Budiž konstatováno, že dosud rozhodující kruhové vyhýbali se přistoupení v tomto směru na německé stanovisko a že obcházeli i nomenklaturu v této věci Němci zavedenou. Dnes Čechoněmecko jest ve Vídni uznáno oficiálně a klamali bychom se velice, kdybychom se domnívali, že národní odpůrci naši nebudou vyvozovati z fakta toho další důsledky, pro jednotu země nebezpečné.“⁵⁹¹

Ačkoli návštěva výstavy panovníkem byla nepochybně velkým úspěchem, zvyšovala výlučné postavení podniku a v důsledku měla i politickou váhu, nelze ji chápat jako uznání politických požadavků stojících v pozadí výstavy. Císař chtěl návštěvou liberecké výstavy především ukázat, že si cení výsledků práce českých Němců a že na jejich úkor neupřednostňuje Čechy. Na závěr svojí návštěvy vyjádřil František Josef I. v otevřeném poděkování českému místodržícímu přání, aby Češi a Němci překlenuli národnostní spory a došli k vzájemné dohodě: „(...) Měl-li jsem v Liberci a Jablonci příležitost přesvědčiti se o velké průmyslné výkonnosti vždy stejně zdatného německého obyvatelstva, naplnil Mne nemenší radostí hospodářský pokrok v krajinách, kde rovněž neúnavný český kmen národní osvědčuje svoji píli a neochabující práci. Čím mocněji však snahy obou kmenů království vzhůru spějí, tím nezbytnější jest národní dohoda, jež by přinesla království ke všem jeho bohatým pokladům ještě drahocenný dar vnitřního míru.“⁵⁹² Po dobu císařovy návštěvy ze strany pořadatelů i místního tisku skutečně zmizel důraz na politické požadavky českých Němců i výpady vůči Čechům a naopak byla opakovaně zdůrazňována loajalita vůči panovníkovi a monarchii. Brzy poté se však rétorika vrátila do dřívějších kolejí.

---

⁵⁹¹ *Národní listy* 46/169, 21. 6. 1906, s. 1.

⁵⁹² Citováno podle: *Národní listy* 46/173, 25. 6. 1906, s. 1–2.

Uspořádání liberecké výstavy souviselo úzce s dlouhodobou snahou Liberce stát se uznávanou metropolí českých Němců. Praha jakožto město s českou většinou obyvatelstva a spravované výhradně Čechy byla českými Němci vnímána stále méně jako jejich hlavní město. Radikální němečtí nacionalisté žádali už od 80. let přeložení německé univerzity a techniky z Prahy do pohraničí. Vytvořilo se hnutí *Los von Prag* (Pryč od Prahy), jehož ideologie se nezakládala jen na myšlence opustit Prahu kvůli ztrátě jejího německého rázu, ale též kvůli liberální orientaci pražských vůdců.⁵⁹³ Libereckou radnici ovládli naopak již v polovině 80. let němečtí nacionalové, reprezentovaní vedle starosty Carla Schückera také již zmíněným Heinrichem Pradem.⁵⁹⁴ Představitelé liberecké komunální politiky systematicky přicházeli s návrhy na administrativní rozdělení Čech a snažili se dosáhnout jednotného postupu německých měst v politických požadavcích. Koncem roku 1897 přijalo liberecké zastupitelstvo požadavek vytvoření provincie Deutschböhmen a ve stejné době odsouhlasilo také výzvu k založení Svazu německých měst. Sjezd zástupců německých měst se konal v následujícím roce v zasedací síni liberecké radnice, ačkoli pražské místodržitelství neschválilo návrh znění statut Svazu. V dalších letech vycházely z Liberce další návrhy na administrativní dělení země, jejichž autory byli především Heinrich Prade a vysoký úředník libereckého magistrátu Otto Ringelhaan, a byla systematicky vyvíjena snaha, aby v případě rozdělení země se Liberec stal hlavním městem Německých Čech.⁵⁹⁵

Velkolepá výstava byla pro Liberec velmi dobrou příležitostí, jak prezentovat roli mluvčího německých národních požadavků a podpořit svou ambici být akceptován jako hlavní město českých Němců. To byl také důvod, proč se uspořádání výstavy záhy po jejím iniciování ze strany místního Živnostenského spolku chopili přední reprezentanti obecní samosprávy v čele se starostou města Franzem Bayerem. Liberecké přehlídce tak byl dán charakter zemské výstavy Německých Čech. Město zde vytvořilo podmínky k tomu, aby byla na jednom místě znázorněna hospodářská i kulturní vyspělost českých Němců a podepřeny tak jejich politické argumenty. Ambicím Liberce odpovídala i

---

⁵⁹³ COHEN, Gary B., *Němci v Praze 1861–1914*, Praha 2000, s. 187–188.

⁵⁹⁴ K ovládnutí města nacionály MELANOVÁ, Miloslava, *Zápas o libereckou radnici v roce 1885. Formování německého nacionálního hnutí v Čechách*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hlavního města Prahy 1994*, Praha 1997 (=Documenta Pragensia 14), s. 171–181.

⁵⁹⁵ TÁŽ, *Hlavní město Německých Čech? Liberec 1848–1918*, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011, s. 285–307.

podoba výše popsaného pavilonu hostitelského města, která spíše než úspěchy liberecké komunální politiky akcentovala vyspělost celého německojazyčného území Čech. Libercem iniciovanou jednotu německých měst pak měla znázornit zmíněná výstava měst.

Podstatná je však otázka, zda tyto liberecké ambice byly skutečně akceptovány. Zaměříme se proto podrobněji na otázku, jaké bylo přijetí liberecké výstavy. Značná pozornost byla výstavě věnována v německojazyčném tisku po celé monarchii i v Německu. Obsáhlý článek o ní přinesly např. *Breslauer Zeitung*, vídeňský *Neuigkeits-Welt-Blatt* nebo ve Štýru vydávaný *Der Alpen-Bote*.⁵⁹⁶ Podrobně se výstavě věnoval také přední vídeňský deník *Neue Freie Presse*. V jednom ze svých článků vyzdvihoval vyspělost českých Němců, kteří podle něj ztělesňují průmysl a pokrok a jejichž práce spojuje zemi se světovou kulturou. Jejich oprávněné sebevědomí vedlo podle listu k uspořádání výstavy, která rozvinuje úplný obraz činnosti Němců v Čechách. V další části se pak článek věnoval hostitelskému městu, které považoval za německou metropoli Čech a jako takovou ji srovnával s Prahou: „(...) v Liberci vidí Němci v Čechách druhé hlavní město země, hlavní město své německé jazykové oblasti, centrum svojí tvůrčí síly. Praha se svými stářím zsedlými věžemi a zeleně zářícími kupolemi kostelů, svým kamenným mostem přes Vltavu a hradbami Hradčan je romantičtější, zde je silně cítit vůně minulých dnů a žádné jiné město není vhodnější vyvolávat romantické sny. Největší průmyslové město Německých Čech je realističtější; zde člověk pochopí velikost a sílu moderního hospodářského života, zde ví, jak si vážit přítomnosti, zde slyší hluk šumícího tkalcovského stavu času. Žádné jiné město v Čechách nemělo větší právo být zvoleno místem slavnosti českých Němců, když se jednalo o představení obrazu německé kulturní práce v Čechách.“⁵⁹⁷

Ptáme-li se však na uznání Liberce coby metropole českých Němců, je důležitý především ohlas v německých periodicích v samotných Čechách. Největší pozornost jí byla věnována pochopitelně v listech vydávaných přímo v Liberci. *Reichenberger Zeitung* i *Deutsche Volkszeitung* často informovaly již od roku 1902 o přípravách výstavy a potom přinášely pravidelně obsáhlé zprávy po celou dobu jejího konání. V den zahájení věnovaly *Reichenberger Zeitung* výstavě osm stran ranního a přes dvacet stran večerního vydání. V úvodním komentáři vyzdvihovaly, že výstava je dílem

---

⁵⁹⁶ Novinové ohlasy pořadatelé sledovali a výstřížky naplnili několik sešitů: viz SOkA Liberec, AML, Deutschböhmisches Ausstellung, inv. č. 159, kart. 139.

⁵⁹⁷ *Neue Freie Presse*, č. 14965, 22. 4. 1906, s. 2–3.

všech Němců v Čechách a že byla uskutečněna díky jejich nacionální jednotě. Článek se zabýval také otázkou, proč se tato výstava koná právě v Liberci: „Že se Českoněmecká výstava koná v Liberci, prvním německém městě Čech, naplňuje jeho obyvatele radostí a hrdostí! A opravdu, sotva která jiná obec je přirozeným a historickým vývojem vhodnější a lépe přizpůsobená být útočištěm a hradem německého charakteru než poslední bašta němectví na hranici říše.“ Článek popisoval severní Čechy jako pradávnu hranici mezi němectvím a slovanstvím, přičemž Liberec je díky přirozené „hradbě pohoří“ chráněn „před cizím národem a cizími zvyky“. Na druhé straně je „svazkem jazyka a kmenového společenství úzce spjat s bratrským lidem Slezska“, a je proto „pevným mostem, který vede k mocnému prameni německé moci a slávy, z něhož čerpáme při útrapách a v tísní stále znovu novou odvahu a sílu.“⁵⁹⁸ Ačkoli s logikou argumentace článku by se dalo polemizovat (Liberec je přinejmenším stejně dobře jako směrem od českého vnitrozemí „chráněn“ horami také od Slezska), je zřejmé, že list byl přesvědčen o předurčenosti Liberce být hlavním německým městem v Čechách, už jen kvůli vhodné geografické poloze.

V tomtéž čísle otiskly *Reichenberger Zeitung* také úvahu libereckého starosty a předsedy výkonného výboru výstavy Franze Bayera, v níž mimo jiné stálo: „Raduj se, Liberci, že všude tam, kde žijí Němci, nachází tvoje pozvání živý ohlas, že můžeš předvést svůj výjimečný význam před všemi německými obcemi našich velebených Německých Čech, že se konečně před celým světem můžeš ukázat jako metropole Německých Čech (...)“.⁵⁹⁹

Deutsche Volkszeitung otiskly v den zahájení výstavy oslavnou báseň libereckého básníka Adolfa Klingera, v níž je Liberec nazýván německou duchovní metropolí Čech; na jiném místě se v těchto novinách se samozřejmostí psalo o Liberci jako metropolí Německých Čech a o tom, že město má reprezentovat před návštěvníky Německé Čechy.⁶⁰⁰

Německý tisk v ostatních městech Čech také věnoval liberecké výstavě velký prostor a přisuzoval jí značnou politickou důležitost. Litoměřický list *Leitmeritzer Zeitung* psal: „Liberecká výstava ukáže světu, co vykonává německý lid v Čechách; vyrostla proto také daleko přes rámec všech výstav, které jsme dosud mohli v Čechách vidět, stala se z ní zemská výstava Němců v Čechách.“ Varnsdorfský *Abwehr* vyzdvihoval politický

---

⁵⁹⁸ Reichenberger Zeitung, 47/116, 17. 5. 1906, s. 1.

⁵⁹⁹ Tamtéž, s. 2.

⁶⁰⁰ Deutsche Volkszeitung 22/135, 17. 5. 1906.

význam výstavy, která má „všem povolaným kruhům otevřít oči ve věci oprávněnosti národních hospodářských a politických požadavků Němců“.⁶⁰¹ Ústecký *Aussiger Tagblatt* v jednom ze svých článků zdůrazňoval politický význam podniku a vyjadřoval přání, aby výstava přispěla k jednotě Němců v Čechách: „Kdyby se Českoněmecké výstavě podařilo spojit navždy znesvářené bratry, to by byl skutečně její nejkrásnější úspěch.“⁶⁰² Na jiném místě pak tento deník vyzdvihoval skutečnost, že akce je oslavována veškerým německým tiskem v Rakousku a Německu a posměšně komentoval negativní reakce českých periodik: „Jakýpak div, když tato výstava leží ‚bratru Václavovi‘ v žaludku; jeho výstavy se s těmi německými samozřejmě nemohou měřit, neboť to, co na nich stojí za vidění, napodobil přece od nás Němců, neboť my jej ve všem předčíme, jen v bankrotech záložen ne.“⁶⁰³

K pozitivnímu hodnocení výstavy se připojil také teplický list *Teplitz-Schönauer Anzeiger*. Ve článku hodnotícím výstavu po jejím skončení stálo, že přinesla důkaz, co dokážou Němci, jsou-li jednotní, důkaz o tom, „že skutečně existují Německé Čechy“. Proto byla podle teplického listu liberecká přehlídka z politického hlediska velmi cenná.⁶⁰⁴

Rovněž v pražských liberálních novinách vzbudila výstava velký zájem. *Prager Tagblatt* o ní přinesl již měsíc před zahájením obsáhlý článek. Cíl výstavy spojit všechny Němce v Čechách, představit výsledky jejich ekonomické a kulturní činnosti a podpořit tím politické požadavky byl autorem článku vnímán veskrze pozitivně. Text vyjadřoval přesvědčení, že záměr pořadatelů má velkou šanci na úspěch, neboť výstavu obětavě podpořili němečtí velkopřemyslníci, velkostatkáři i živnostníci a lze očekávat mimořádný zájem návštěvníků. Článek končil nepřímou výzvou k návštěvě liberecké výstavy, kterou je třeba chápat především politicky: „Masová účast českých Němců na jejich výstavě dá poznat, že tento těžce zkoušený, národním bojem zocelený národní kmen věděl, co chtěl svojí výstavou ukázat, a že je připraven obhajovat také svoje politické cíle se stejnou obětavostí a houževnatostí, s jakou deklaroval ty hospodářské.“⁶⁰⁵

---

⁶⁰¹ Oba listy citovány podle *Reichenberger Zeitung* 47/116, 17. 5. 1906, s. 7.

⁶⁰² *Aussiger Tagblatt* 50/114, 19. 5. 1906, s. 1–2.

⁶⁰³ *Aussiger Tagblatt* 50/121, 28. 5. 1906, s. 4. Článek zde činí narážku na krach některých českých záložen v důsledku zpronevěr.

⁶⁰⁴ *Teplitz-Schönauer Anzeiger* 46/119, 3. 10. 1906, s. 1–2.

⁶⁰⁵ URBAN, W., *Deutschböhmisches Ausstellung in Reichenberg*, *Prager Tagblatt* 30/104, 15. 4. 1906, s. 49–52.

Bohemia věnovala liberecké výstavě v den jejího zahájení dvě úvodní strany. Úvodník nazvaný Slavnost německé práce (*Ein Fest deutscher Arbeit*) se zapojoval do tehdejší rozšířené diskuse o historii osídlení Čech, přičemž zdůrazňoval, že Němci přišli do země jako průkopníci kultury, zakladatelé měst, obdávatelé půdy, řemeslníci a obchodníci a že dodnes svými výkony zaujímají v Čechách prvořadě postavení. Pokračoval, že v době nynějších důležitých politických rozhodnutí je velmi důležité názorně představit kulturní význam českých Němců. Článek proto označoval zahájení výstavy za německý národní svátek („*nationaler Festtag*“) a poukazyval na to, že se na výstavě podíleli Němci ze všech oblastí Čech: „(...) celé Německé Čechy mají podíl na díle, které tam bylo vytvořeno, a slaví odhalení pomníku německé práce“. Úspěch, že se podařilo na výstavě sjednotit německé síly z celých Čech, měl být podle listu Němcům v Čechách příkladem, jehož měli i v dalších aktivitách následovat. Podobně jako *Prager Tagblatt* připojovala se i *Bohemia* k výzvě k co nejpočetnější návštěvě liberecké výstavy s ohledem na německé národní zájmy v Čechách: „Přijďte a pohlédněte, co dokáže německá práce! Přijďte a z uzřeného čerpejte vědomí síly Vašeho národa, ale také vědomí velikosti državy, kterou je třeba bránit!“⁶⁰⁶

Jak dokládají tyto úryvky z periodik, záměr pořadatelů představit na liberecké výstavě co nejkomplexněji výsledky českoněmecké práce a podpořit tak politické požadavky se setkal mezi Němci po celých Čechách s širokou podporou. Jinak tomu bylo ovšem s dalším cílem pořadatelů, a sice podpořit výstavou ambici Liberce stát se obecně uznávaným hlavním městem českých Němců. Novinové články mimolibereckých novin, které jinak výstavu vychvalovaly a které se i přimlouvaly za jednotu Němců v Čechách, se zmínkám o českoněmecké metropoli většinou důsledně vyhýbaly nebo takové postavení Liberce relativizovaly. Například ústecký *Aussiger Tagblatt* věnoval poměrně velký prostor zahájení výstavy, ale necitoval ani jednu zmínku o Liberci jako metropoli Německých Čech, které při něm zaznívaly.⁶⁰⁷ *Prager Tagblatt* ve výše citovaném článku relativizoval status Liberce coby německé metropole v Čechách slovy: „Liberec, který sám sebe rád označuje za metropoli Německých Čech (...)“.⁶⁰⁸ Pouze *Bohemia* nazývala Liberec severočeskou metropolí a radila, aby německá města v Čechách po dobu výstavy zanechala řevnivosti: „Když jindy německá

---

⁶⁰⁶ *Ein Fest deutscher Arbeit*, *Bohemia* 79/135, 17. 5. 1906, s. 1.

⁶⁰⁷ *Aussiger Tagblatt* 50/113, 18. 5. 1906, s. 2–3.

⁶⁰⁸ URBAN, W., *Deutschböhmisches Ausstellung in Reichenberg*, *Prager Tagblatt* 30/104, 15. 4. 1906, s. 49–52.

města Čech soupeří o to, které z nich se rychleji rozvíjí, a žárlivě si přitom hlídají svou jedinečnost, tak dnes mohou bez závidy metropoli severních Čech dopřát tu čest být místem konání velké českoněmecké výstavy, k jejímuž zdaru přispěla všechna města.⁶⁰⁹

Co se týká zájmu návštěvníků, zaznamenala liberecká výstava návštěvnost jako žádná jiná německá výstava v Čechách před 1. světovou válkou, ale přesto nenaplnila příliš ambiciózní očekávání pořadatelů. Celkový počet 1 265 423 návštěvníků byl sice v dosavadní historii výstavnictví českých Němců nevídaný, ale ani zdaleka se nepřiblížil počtu návštěvníků Všeobecné zemské výstavy v Praze v roce 1891, kterých bylo téměř dvakrát tolik, a byl i podstatně nižší než v případě Národopisné výstavy, již viděly také více než dva miliony lidí. Pořadatelé vysvětlovali nižší zájem návštěvníků nepřízní počasí a nedostatečnou vstřícností drah.⁶¹⁰ Tyto skutečnosti se na nižší návštěvnosti bezesporu podepsaly: více než polovina ze 137 dnů trvání výstavy byla deštivá⁶¹¹ a dráhy opravdu nepřišly s výrazně zvýhodněnými nabídkami pro návštěvníky, jak bývalo běžné v cizině. Vedle toho ovšem sehrála podstatnou roli i skutečnost, že výstava nezbudila mezi českými Němci tak mimořádný zájem, s jakým pořadatelé počítali. Podle odhadů tvořili třetinu všech návštěvníků cizinci, které od návštěvy neodradilo ani špatné počasí, ani výše jízdného.⁶¹² Naopak obyvatelé západočeských lázeňských měst a Chebska dávali před Libercem přednost spíše současně probíhající výstavě v Norimberku.⁶¹³

Nižší návštěvnost byla také jednou z příčin značného schodku rozpočtu. Ačkoli příjmy dosáhly výše 1 563 785 korun, bylo to zhruba o čtvrt milionu méně, než předpokládal návrh rozpočtu. Výdaje, činící více než dva miliony korun, navíc přesáhly rovněž zhruba o čtvrt milionu původní předpoklad, takže deficit představoval přibližně půl milionu korun.⁶¹⁴ Díky vstřícnosti města a dalších upisovatelů garančního fondu se sice podařilo tuto částku poměrně rychle urovnat, celkové vyznění výstavy však bylo nepříznivou finanční bilancí ovlivněno značně negativně.

---

⁶⁰⁹ *Ein Fest deutscher Arbeit*, Bohemia 79/135, 17. 5. 1906, s. 1.

⁶¹⁰ Viz dopis výkonného výboru účastníkům garančního fondu, v němž je vysvětlováno, že zhruba jedné pětiny tohoto fondu bude zapotřebí k uhrazení deficitu – SOKA Liberec, AML, Deutschböhmisches Ausstellung, inv. č. 159, kart. 137.

⁶¹¹ Viz MELANOVÁ, M., *Liberecká výstava*, s. 51.

⁶¹² Tamtéž.

⁶¹³ Tamtéž.

⁶¹⁴ Účetní uzávěrku otiskuje: ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil I, s. 161–162.

K celkovému vyznění liberecké výstavy lze souhrnně říci, že její cíl sjednotit Němce z celých Čech, představit výsledky jejich práce a podpořit tak politické argumenty se mezi českými Němci setkal s pozitivním ohlasem, jak o tom svědčí vesměs pochvalné komentáře v českoněmeckém tisku. Bohaté obelání výstavy německými producenty z celých Čech lze také zčásti přičíst jejich identifikaci s jejími politickými cíli, byť se ve velké části případů jistě nejednalo o hlavní motivaci a důležitější roli sehrál ekonomický prospěch plynoucí z účasti na této výstavě. Poměrně malý zájem o prezentaci svých měst projevila obecní zastupitelstva. Ačkoli se výstavní myšlenka u nich setkala obecně s pozitivní odezvou, vzývaná „horlivost“ a „obětavost“ nebyla v případě většiny z nich natolik velká, aby investovala větší finanční prostředky a energii do nákladné a nápadité expozice. Svou roli zde ovšem zřejmě sehrála i řevnivost českoněmeckých měst a obezřetný postoj vůči snaze Liberce stát se hlavním městem českých Němců.

Počet návštěvníků zůstal sice za očekáváním, což svědčí rovněž o menší nacionální „horlivosti“, než na jakou sázeli pořadatelé, přesto však byla návštěvnost liberecké výstavy na českoněmecké poměry rekordní. Ovšem podobně jako v případě vystavovatelů lze i zájem návštěvníků jen zčásti přičíst nacionálnímu a politickému zaměření výstavy. Hlavní motivací byl pro velkou část z nich nepochybně zájem o nové průmyslové výrobky, technické novinky, výtvarné umění a další obory; v neposlední řadě byly důležitým lákadlem zábavní atrakce, kterých bylo na výstavě velké množství.

Co se týká Liberce jako hostitelského města, ujímal se uspořádáním této výstavy stejně jako v dalších aktivitách role mluvčího politických požadavků českých Němců. Tato jeho role byla přinejmenším v případě liberecké výstavy ostatními německými městy v Čechách do velké míry akceptována. Složitější to však bylo s jednoznačným uznáním Liberce jako hlavního města německých oblastí Čech, ačkoli tato ctižádost patřila zřejmě k rozhodujícím motivům pro uspořádání liberecké výstavy a organizátory, místními politiky a místním tiskem byla opakovaně explicitně vyjadřována. Ze strany pořadatelů se po skončení výstavy můžeme setkat s hodnocením, že Liberec je díky výstavě už uznán jako vedoucí město Německých Čech („*nunmehr anerkannte führende Stadt Deutschböhmens*“).⁶¹⁵ Jak bylo ukázáno v úryvcích z vídeňského tisku, mezi Němci v rakouských alpských zemích se snaha Liberce setkala také s pochopením a o Liberci se psalo jako o hlavním městě německé

---

⁶¹⁵ SOkA Liberec, AML, Deutschböhmisches Ausstellung, inv. č. 159, kart. 137, dopis výkonného výboru výstavy zastupitelstvu města Liberce z 9. 10. 1906.

jazykové oblasti Čech. V německých městech v Čechách ovšem vůči prohlášením o Liberci jakožto českoněmecké metropoli převládal i nadále rezervovaný postoj.⁶¹⁶

Libereckou výstavou se inspirovali pořadatelé výstavy v Chomutově v roce 1913. Pojmenovali ji Českoněmecká zemská výstava (*Deutschböhmisches Landesschau*) – podle jejich představy se tedy mělo jednat opět o zemskou výstavu Německých Čech. Takové označení bylo však nadsazené. Ačkoli to byla jedna z největších německých výstav v Čechách před první světovou válkou, v porovnání s libereckou výstavou byl její rozměr mnohem menší. Soustředila se především na řemeslnou výrobu a zemědělství, naopak průmysl na ní byl zastoupen jen skromně a výtvarné umění chybělo zcela. V nacionální rétorice se však chomutovští pořadatelé v čele se starostou města Ernstem Storchem, který byl prezidentem výkonného výboru výstavy, blížili strůjčům liberecké výstavy. O výstavě hovořili jako o „velkém národním činu“ a její návštěvu označili za „národní přikázání“.⁶¹⁷

Dominantou hlavní proměny výstaviště byla mohutná socha německého rytíře. Jednalo se o připomínku historie města, neboť Chomutov byl v polovině 13. století darován řádu Německých rytířů, kteří se zasloužili o příchod německých kolonistů a rozkvět města. Původním záměrem bylo vyrobit sochu z levného materiálu, která zde bude stát jen po dobu výstavy, nakonec se ale podařilo shromáždit dostatek peněz na zhotovení kamenné sochy. Její autor, chebský sochař Karl Wilfert, vytvořil postavu rozkročeného rytíře v dlouhém plášti a s helmicí na hlavě, která v ruce svírá meč a opírá se o štít. Socha se tyčila nad širokým schodištěm, mezi jehož dvěma rameny byla fontána. Rytíř stál na tomto místě až do druhé světové války, po jejímž konci byl jako mnoho dalších německých pomníků zničen.

Více prostoru než na kterékoli jiné českoněmecké výstavě zde dostaly německé obranné spolky. Pořadatelé jim poskytli výstavní prostory bezplatně. Zúčastnilo se 11 spolků nejen z českých zemí, ale i dalších částí monarchie. Byl to Svaz Němců v Čechách (*Bund der Deutschen in Böhmen*), Německý školský spolek (*Deutscher Schulverein*), *Nordmark* z Opavy, *Böhmerwaldbund* z Českých Budějovic, Svaz Němců na jižní Moravě, Svaz Němců v Dolních Rakousích a dále spolky z Tyrolska, Štýrska, Uher, Haliče a Bukoviny. V expozici Německého školského spolku byla

---

⁶¹⁶ Srov. KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011, s. 403–405.

⁶¹⁷ Výzvu pořadatelů otiskla Bohemia 86/243, 4. 9. 1913, s. 13.

prostřednictvím číselných přehledů představena práce jeho odboček ve srovnání se spolky českými, k vidění tu byla dále vyobrazení spolkem financovaných škol a stručné informace o nich, ruční práce dětí ze spolkem financovaných mateřských škol, písemné dokumenty, kasičky pro sbírkové akce atd.⁶¹⁸ Svaz Němců v Čechách vystavoval nástěnnou mapu s vyznačenými sídly místních odboček Svazu a odboček jeho soupeřů – českých obranných spolků Národní jednoty pošumavské a Národní jednoty severočeské. Malé vánoční stromky znázorňovaly jeho vánoční sbírky, polévkový hrnc podporu vývařoven pro chudé, sloupce mincí stipendia žákům. Nechyběly tu opět snímky jím podporovaných škol a sirotčinců. Další fotografie zobrazovaly statky a budovy, které Svaz zakoupil v rámci boje o „národní državu“. Součástí expozice byla i ukázková knihovna.⁶¹⁹

V prostorách výstaviště proběhl také sjezd Německé radikální strany (*Deutschradike Partei*), jehož delegátů se Ernst Storch ujal s mimořádnou pohostinností. Výstavě byla věnována značná pozornost nejen na Chomutovsku, ale podrobně o ní informoval a s jejím nacionálním rázem sympatizoval například i pražský německý deník *Bohemia* či liberecké noviny *Reichenberger Zeitung* a *Deutsche Volkszeitung*.

Když se po skončení výstavy ukázalo, že podnik skončil velkou finanční ztrátou, převzalo město záruky vůči věřitelům. Tuto vstřícnost obhajoval starosta Storch mimo jiné tím, že Chomutov stál během výstavy ve středu německého národního hnutí a politiky a že byl i z hospodářského hlediska po dobu výstavy v centru Německých Čech. Chomutov se tak podle něj dočkal obecného ocenění a vytvořil si pozici, která mu bude do budoucna k užítku.⁶²⁰ V jiných městech se žádosti pořadatelů o finanční podporu při krytí deficitu setkaly ale většinou se zamítnutím.⁶²¹ Z velké národní akce se rázem stala ryze chomutovská záležitost. To vyjádřil otevřeně například jablonecký list *Gablonzler Tagblatt*: „Ve výdajích této akce se nepochopitelným způsobem nedbalo toho, že zemská výstava má přece jen více domácí provinční charakter a Chomutov je pouze malé město. Ale ta různá luxusní vydání, která se dělala, odpovídala velkoměstu a vysloveně říšské výstavě. Chomutovští se teď chtějí obrátit na českoněmecká města, že mají pomoci uhradit deficit. To ale nebude všude dobře přijato, protože právě

---

⁶¹⁸ *Ausstellungs-Zeitung der Deutschböhmisches Landesschau Komotau 1913 1/18*, 10. 8. 1913, s. 1–2.

⁶¹⁹ *Ausstellungs-Zeitung der Deutschböhmisches Landesschau Komotau 1913 1/19*, 13. 8. 1913, s. 1.

⁶²⁰ Podrobněji OKURKA, T., *Českoněmecká zemská výstava*, s. 176.

⁶²¹ Tamtéž, s. 179.

českoněmecká města mají beztak dost finančních starostí. (...) Už jsme zdůraznili, že výstava vzbudila všeobecné sympatie, ale když Chomutov od samého počátku žárlivě trval na tom, že zemskou výstavu uspořádá ve svých maloměstských zdech, tak se také ostatní teď nechtějí vměšovat do domácího sporu Chomutovských, který vznikl kvůli deficitu.“⁶²² Ačkoli ani po skončení liberecké výstavy nebyla ochota ostatních měst přispět na krytí jejího deficitu nijak velká, s podobně jízlivým upozorněním na nepatřičné velikášství pořadatelského města se v jejím případě na stránkách českoněmeckého tisku nesetkáme.

O všech německých výstavách po roce 1897 můžeme říci, že už samotnou rétorikou svolání k výrobcům a neustálým zdůrazňováním jejich německého národního rázu odrazovaly od účasti české výrobce. Národně uvědomělí Češi se také těchto výstav účastnili jen výjimečně. To, jak byla vnímána rétorika pořadatelů liberecké výstavy 1906 českými výrobci, později popsal autor úvodu ke katalogu výstavy v Mladé Boleslavi: „Svolání, kterým se liberecká výstava ohlásila, výslovně uvádělo zájemníkům, že je to výstava ryze německá, pro vystavovatele Němce z Čech, a že má dokázati – uvádíme doslovně z onoho svolání – ‚že právě německý národ v Čechách jest nejušlechtilejším nositelem hospodářského blahobytu říše.‘ Již toto svolání a pozdější jednání výstavního výboru ukázalo, že nesmí na výstavu přijíti nic českého, že žádný Čech nesmí se jí zúčastniti. A skutečně také nemohli se výstavy zúčastniti čeští členové komory liberecké, nechtěli-li učiniti násilí své národní hrdosti.“⁶²³ Z tohoto důvodu byla později pro české výrobce z obvodu liberecké komory uspořádána výstava v Mladé Boleslavi, která naopak proklamovala svůj národně český ráz.⁶²⁴

Případ z ústecké výstavy 1903 pak dokládá, jak to mohlo dopadnout, když se německé výstavy v roli vystavovatele rozhodl výjimečně zúčastnit národně angažovaný český podnikatel. Účast pražského výrobce kočárů Jana Otakara Jecha vyvolala na stránkách německých nacionálních novin skutečný skandál: „Češi na ústecké výstavě: V reklamní části deníku ‚Prager Tagblatt‘ (...) se nachází reklama od firmy J. O. Jech, výrobce vozů, Praha, Postgasse č. 301. Jmenovaný pán se jinak chová jako hlavní mladoček, který nezná ‚Postgasse‘, nýbrž ‚ulici Karolíny Světlé‘ a byl svého času spolu s pekařským mistrem Klímou nejsilnějším zastáncem zavedení pouze českých

---

⁶²² *Das Defizit der Landesschau*, Gablonzer Tagblatt 22/219, 18. 9. 1913, s. 3.

⁶²³ *Katalog* (Mladá Boleslav 1912), s. 4.

⁶²⁴ Viz IV.4.2.

tabulek s pojmenováním ulic v Praze. Tento člověk nemá proto žádné právo vystavovat své zboží na německé výstavě! Je politováníhodné, že vedení o tom nevědělo včas. Když už se ale jednou taková nepozornost přihodila, budou snad Němci vědět, co mají dělat. Tedy pozor!⁶²⁵

U některých podniků, například u velkých akciových společností, byla ovšem sporná otázka, zda se jedná o podnik český či německý, neboť národnost jejich správní rady, akcionářů a zaměstnanců nebyla zdaleka vždy totožná. Například velké strojírny jako byla Akciová strojírna dříve Breitfeld, Daněk a spol., Pražská akciová strojírna dříve Ruston a spol. nebo plzeňské Škodovy závody (pochopitelně ale ne národnostně jednoznačně česká První českomoravská továrna na stroje) se pravidelně účastnily velkých českých i německých výstav. Na jedněch byly přitom považovány za doklad vyspělosti českého, na druhých pak německého průmyslu.

Český tisk informoval o německých výstavách – podobně jako německý o českých – minimálně nebo negativně. Pokud o nich psal, tak zpravidla kritizoval jejich německý charakter, popřípadě informoval o případech krádeží na výstavišti atd. Větší pozornost si v případě ústecké výstavy získala jen zmíněná návštěva pokrokových poslanců, jejichž projevy vyvolaly v českém tisku živý ohlas.⁶²⁶ Podrobnější popis ústecké výstavy přinesl jen ekonomicky zaměřený list *Obzor národohospodářský*, který ji srovnával se dvěma českými výstavami pořádanými ve stejné době v Hořicích a Pardubicích. Článek sice upozorňoval na „politický moment“ ústecké výstavy, ale její německý charakter hodnotil při srovnání s českými výstavami kladně: „Jest zdravý takový výstavní zápas mezi jednotlivými závody pořádajícími městy, celými kraji, ba i národními kmeny. Vzpružuje.“⁶²⁷ Pozoruhodné je také jeho kritické hodnocení nadregionálního záběru výstavy, kdy výrobci ze severních Čech byli zatlačeni do pozadí cizími producenty.⁶²⁸

Velkou pozornost českých periodik, ovšem značně negativní, vyvolala liberecká výstava. Český tisk ji představoval zpravidla jako nepřátelskou akci národního protivníka a všímal si téměř výhradně jejího protičeského zaměření, jejích různých nedostatků a nízké návštěvnosti. Charakteristické bylo například zpravodajství listu *Český Lloyd*, který si výstavy po celou dobu jejího trvání téměř nevšímal a až po jejím

---

⁶²⁵ *Tschechen auf der Aussiger Ausstellung*, Deutsche Volkszeitung 19/179, 2. 7. 1903, s. 2.

⁶²⁶ Viz především *Výstavní hrozby německé*, Lidové noviny 11/167, 24. 7. 1903, s. 1.

⁶²⁷ *Krajinské výstavy v Čechách r. 1903 (Hořice, Pardubice, Ústí nad Labem)*, *Obzor národohospodářský* 8, 1903, s. 462.

⁶²⁸ Tamtéž, s. 464.

skončení přinesl velice obsáhlý rozbor. Podle něj byla liberecká výstava ubohá a nepřinesla svědectví o žádném hospodářském pokroku. To kontrastuje s rozvojem, jaký lze pozorovat u českých výrobců: „Jaký pokrok, jaký vzmach se tu stal v našem českém průmyslu v téže době! (tj. od r. 1891 – pozn. T. O.) Jak by dnes vypadala taková ‚jubilejní‘?“⁶²⁹ Výjimkou mezi českými periodiky byl ve zpravodajství o liberecké výstavě opět *Obzor národohospodářský*. Ten sice na jedné straně velice ostře kritizoval politický podtext tohoto podniku, zároveň ovšem dokázal ocenit i její klady. Chválil například krásu zvoleného místa a podrobně si všímal i vystavených průmyslových a řemeslných exponátů. K mnoha z nich byl sice nesmlouvavě kritický, ale i zde dokázal ocenit kvalitu. Psal například, že „Liebigové mají ve zmíněném rodinném domě bohatou snůšku pěkných výrobků od prvního zpracování vlny až po jemné látky dámské a dokonalé druhy suken. Pěkná je souborná výstavka libereckého společenstva soukeníků. (...) Jako při jiných příležitostech výstavních, tak i zde vzbuzují pozornost nádherné koberce a látky dekorační firmy Ginzkey. (...) Na celém poli textilnictví v Čechách jest na výstavě viděti pokrok“.⁶³⁰ U naprosté většiny českých periodik bylo však nemyslitelné, že by o výstavě napsaly cokoli pozitivního.

Souhrnně lze o výstavách konaných ve sledovaném období v německojazyčném prostředí Čech říci, že se – stejně tak jako české – profilovaly většinou jako akce jednoznačně národnostně zaměřené. Po roce 1897 jejich nacionální ráz obecně zesílil, i když se lišily v míře konfrontační rétoriky a především v tom, do jaké míry bylo jejich konání spojováno s politickými požadavky. U některých velkých výstav, jako v Ústí nad Labem 1903, byli pořadatelé v tomto ohledu relativně umírnění. Naopak pořadatelé chomutovské a zejména pak liberecké výstavy proklamovali podporu politických argumentů jako hlavní cíl celého podniku. Posledně dvě jmenované akce se chápaly jako zemské výstavy Německých Čech a jejich uspořádání úzce souviselo s dlouhodobým úsilím českoněmecké politické reprezentace o administrativní oddělení německojazyčných oblastí Čech. V Liberci se kromě toho na výstavě markantně projevila snaha hostitelského města o získání statusu hlavního města českých Němců.

---

⁶²⁹ *Výstava v Liberci a naše příští pražská*, Český Lloyd 22/127, 6. 11. 1906, s. 793.

⁶³⁰ RÖSSLER, František, *Tři německé výstavy roku 1906 (Drážďany – Liberec – Norimberk)*, *Obzor národohospodářský* 11, 1906, s. 405.

IV.4.4. Utrakvistické a mezinárodní výstavy

Vedle výstav, které se více či méně profilyovaly jako národnostně české, nebo německé, byly pořádány i výstavy, které se národnostnímu zařazení důsledně vyhýbaly nebo které se explicitně prohlašovaly za utrakvistické. Národnostně nevyhraněné bývaly mnohdy odborné výstavy. Příkladem je knihtiskařská výstava v Praze 1895. Mezi vystavovateli byli zastoupeni Češi, čeští Němci (např. liberecká tiskárna bratří Stieplů) i zahraniční vystavovatelé (z rakouských alpských zemí, Německa, Uher atd.). Mezi exponáty najdeme mj. široké spektrum českých i českoněmeckých novin a časopisů (*Národní listy* vedle *Reichenberger Zeitung* atd.), jakož i množství tiskovin v dalších jazycích. Také katalog výstavy se pokouší o česko-německou dvoujazyčnost, byť poněkud nedůsledně.⁶³¹

Nacionálnímu zabarvení se pokoušela vyhnout také mezinárodní kuchařská výstava v Plzni 1904. Katalog výstavy v úvodu zdůrazňuje, že při přípravě výstavy byla směřovací zásada: „Všeliké ohledy na jakékoli snahy politické jsou při tomto podniku zásadně vyloučeny a vystavovatelům bude volno, označiti výstavní předměty své v jednom aneb v druhém v obou zemských jazycích.“⁶³² Český nacionální tisk utrakvistický ráz výstavy nesl se zřejmou nelibostí. Časopis *Plzeňský živnostník* hned ve svém prvním čísle po otevření výstavy referoval sice ještě kladně o obsahu výstavy a o slavnosti jejího zahájení, v dalším článku však informoval o nacionálním konfliktu, k němuž mělo na výstavišti dojít. Skupina německých návštěvníků zde údajně zpívala posměšný kuplet na Čechy „Servus Březina“, proti čemuž se přítomní Češi ohradili, načež jeden z německých poručíků „pokusil se o záchranu slávy matky Germánie“ a se slovy „čechische Pakasch“ vytáhl šavli. Český dav jej poté měl přinutit „k více méně čestnému ústupu“. Článek končí výzvou: „Bylo by na čase, by se podobné výstupy zamezily a aby nebyla národnost naše urážena ledajakým nadutým mladíkem.“⁶³³ Národnostní nevyhraněnost byla pravděpodobně jednou z příčin, proč se plzeňská kuchařská výstava dočkala v českém tisku poměrně chladného nebo i nepříznivého hodnocení. Tak již zmíněný *Plzeňský živnostník* komentoval v srpnu blížící se konec výstavy slovy: „Můžeme právem uzavření výstavy radostněji vítati nežli její otevření.“⁶³⁴

---

⁶³¹ *Katalog odborné výstavy knihtiskařské.*

⁶³² *Katalog* (Plzeň 1904), s. 7.

⁶³³ *Demonstrace na výstavišti*, *Plzeňský živnostník* 3/27, 7. 7. 1904, s. 2.

⁶³⁴ *Plzeňský živnostník* 3/32, 11. 8. 1904, s. 3.

Z velkých všeobecných výstav svůj utrakvistický charakter proklamovala především Jubilejní výstava pražské OŽK 1908. Úvodní stať průvodce je psána v duchu zemského vlastenectví a končí přáním, aby výstava byla úspěšná, neboť toho zasluhuje „celá naše drahá vlast, vším oplývající, co národy povznéstí může, bohatá poklady přírodními, bohatá úrodností země, bohatá pracovitostí a zdatností lidu a nad jiné vysoko vynikající svou kulturou duševní – aby byla též spravedlivě oceněna a ve známost co nejširší uvedena, ke blahu a prospěchu obou národů v ní usedlých!“⁶³⁵

Autor průvodce, sekretář pražské OŽK Rudolf Hotowetz, který byl jednatelem výkonného výboru, ředitelem výstavy a skutečnou duší celé akce, vysvětloval na začátku roku 1907 na stránkách *Národních listů* důvody, které komoru vedou k cílenému úsilí o utrakvistický charakter výstavy. V tomto případě bylo východiskem jeho argumentace přesvědčení, že je to ku prospěchu samotného českého národa. Jednak upozornil na to, že „výlučně českonárodní“ výstava by musela být nutně torzovitá, a tím by „pro nás vznikla skutečná škoda, poněvadž by z kusosti její byly našimi národními odpůrci ovšem ihned činěny důsledky pro nás nepříznivé a zdánlivě více oprávněné, než jsou-li doloženy jen ciframi odhadem zjištěnými a nekontrolovatelnými.“ Jako příklad zde uvedl „nepopřený nezdár letošní německo-národní liberecké výstavy, která proto, že měla vyslovený cíl národnostní, podala jen kusý a v celku dosti chudý obraz německého průmyslu.“ Hlavním argumentem byla ovšem skutečnost, že vzájemné soupeření je pro obě národnosti přínosem: „Nelze popřít, že obdivuhodný rozvoj tohoto království ve všech oborech lidského vědění a umění byl v řadě neposlední podnícen žárlivou a úsilovnou soutěží obou národů v něm usedlých, z nichž každý nad druhý co nejvíce vyniknouti chtěl a stále ještě chce. A není zajisté v zájmu našem, aby tato soutěž, ze které tryská pramen všeho pokroku, zanikla a aby se obě národnosti obehaly čínskou zdí.“ Není-li podle autora takové ohraničení žádoucí na poli politickém, je o to méně žádoucí na poli hospodářském. Právě soutěž s německým průmyslem vedla, jak píše Rudolf Hotowetz dále, k rozkvětu národnostně české ekonomiky, „poněvadž v této soutěži jen zdravé podnikání mohlo obstát.“ Z tohoto důvodu volá po důkladné revizi hesla „svůj k svému“, které nejenže je za současných podmínek stěžejně důsledně uplatnitelné, ale ve své podstatě má zhoubný vliv na ekonomiku: „Neboť znamená ve svých konsekvencích rozviklání všech základů zdravého hospodářství, znemrazení prodavačů (a prodavači ať zboží, ať duševní či tělesné práce jsme konečně všichni),

---

⁶³⁵ HOTOWETZ, R., *Průvodce Jubilejní výstavou*, s. X.

kteří spoléhající na povinnost kupcovu by brzy zlenivěli a prodávali zboží drahé a špatné, aby pak cizí soutěží tím úplněji byli zdeptáni.“ Kromě toho uplatňování tohoto hesla „znamená odvetu se strany Němců a ciziny a přivodilo by v brzkou úplnou debacle našeho hospodářství.“ Pouze za „podstatně stejných podmínek ofertních“, má kupující Čech „mravní povinnost dáti českému výrobku a dílu přednost“. Z těchto důvodů je tedy Hotowetz přesvědčen, „že spoluúčastenství Němců na komorní výstavě nebude nám na škodu (...), naopak, že bude jen vítaným a znamenitým popudem k dalšímu napjetí našich sil, že se srovnání s Němci nepotřebujeme obávat, poněvadž jsme hospodářsky už dosti silní a že srovnání to bude nám dokonce se ctí a prospěchem, pakliže v této soutěži s mocným průmyslem německým dobře obstojíme.“⁶³⁶

Jubilejní výstava pražské OŽK skutečně pečlivě dbala na národnostní utrakvismus. Ve výstavních výborech zasedli Češi společně s Němci, Němci byli významně zastoupeni mezi vystavovateli, průvodce výstavou byl vydán v češtině i němčině.⁶³⁷ Pozitivního přijetí se výstava alespoň zpočátku dočkala i v českoněmeckém tisku. Pražská *Bohemia* věnovala v den zahájení výstavě rozsáhlý článek, ve kterém psala, že tento podnik bude důstojnou oslavou jubilea panování císaře Františka Josefa I.⁶³⁸ a že právě obvod pražské obchodní a živnostenské komory je vhodný k tomu, aby takovou oslavou výstavu podnikl: „Nejenže čítá přes dva miliony [obyvatel], z nichž 110 000 jsou živnostníci, nejenže platí výdělkovou daň, která činí sedminu daně vybrané v celém Rakousku, nýbrž spojuje také sílu, podnikatelského ducha příslušníků obou národních kmenů této země při stejné práci“. Článek dále chválil pražskou komoru, že tyto skutečnosti při pořádání výstavy zohledňovala. „Tím si v tomto případě zajistila nezbytnou účast německého průmyslu,“ pokračovala *Bohemia* a své hodnocení uzavírala slovy, že „komoře se zde šťastně podařil velkorysý podnik“.⁶³⁹ Poměrně dlouhou věcnou zprávu o otevření výstavy přinesly také např. liberecké *Reichenberger Zeitung*.⁶⁴⁰

Avšak *Národní listy* se ve svém článku o zahájení výstavy zaměřily na to, že utrakvistický ráz chladí její kladné přijetí u české veřejnosti. Podrobně popisovaly její

---

⁶³⁶ HOTOWETZ, Rudolf, *Jubilejní výstava obvodu obchodní a živnostenské komory v Praze 1908 se stanoviska národního*, *Národní listy* 47/8, 8. 1. 1907, s. 5.

⁶³⁷ HOTOWETZ, Rudolf, *Offizieller Führer durch die Jubiläumsausstellung des Bezirkes der Handels- und Gewerbekammer in Prag*, Prag 1908. (Kromě toho byla vydána kratší informační publikace také v angličtině.)

⁶³⁸ Výstava byla uspořádána na počest 60. výročí panování císaře Františka Josefa I.

⁶³⁹ *Die Prager Jubiläums-Ausstellung*, *Bohemia* 81/133, 14. 5. 1908, příloha s. 1.

⁶⁴⁰ *Reichenberger Zeitung* 49/115, 14. 5. 1908, Abend-Ausgabe, s. 2.

otevření a srovnávaly ho se začátkem Všeobecné zemské výstavy 1891 a Národopisné výstavy 1895, které tehdy způsobily všeobecné nadšení: „Dnešního dne tomu tak nebylo, neboť při všech sympatiích, jimž výstava se těší, jistou brzdou nadšení zůstává účast druhé národnosti, která v zájmu čestné soutěže je vítanou, ale za politických poměrů dnešních nemůže činiti nároků na obzvlášť radostné projevy.“ Touto okolností vysvětloval list skutečnost, že kromě městem pořízené výzdoby ulic „nejevila Praha zevním, spontánním dekorem majitelů domů onen obraz, jako v dnech zahajování výstav v r. 1891 a 1895.“⁶⁴¹

Již několik dnů po zahájení byl průběh výstavy poznamenán národnostními nepokoji v pražských ulicích, při nichž docházelo k protiněmeckým projevům. Tím byla narušena i dříve kladná recepce výstavy ze strany českých Němců. Již 22. května *Bohemia* psala: „My Němci v Praze jsme čestně a bez postranních úmyslů nabídli naši pomocnou ruku, když jsme byli pozváni ke spolupráci na krásném díle Jubilejní výstavy a v zájmu věci jsme již mlčky přešli mnohé, co nám ve skrytu duše šlo proti srsti. Žádná německá směrovka nám neukazuje cestu k výstavě, která by bez účasti německé kultury, německého umění, německého obchodu a německého průmyslu byla chudší o velkou část svojí krásy a dokonalosti. Ale budiž, nejsme malicherní a nevedeme žabomyší válku tam, kde se jedná o cennou práci týdnů a měsíců.“ Současné události však podle listu překročily únosnou mez, došlo k porušení „výstavního míru“. To znamená, jak píše dále *Bohemia*, ztrátu především pro Čechy, kteří si mají z posledních událostí sami vyvodit důsledky. „My Němci si ale z toho, co přinesly poslední dny, můžeme vzít ponaučení, že všechny svobodomyšlné sblížovací pokusy, i když se mohou zdát sebe více lákavé, se ukážou jako mámení, jakmile se u Čechů dostane ke slovu nacionální šovinismus. A proti tomuto nepříteli existuje jediná obrana: co nejpevnější spojení pod vlajkou národní myšlenky.“⁶⁴²

Narušení „výstavního míru“, o kterém píše *Bohemia*, je třeba chápat jako přirozený důsledek dlouhodobě nevyřešeného česko-německého národnostního problému a z něj plynoucího permanentního konfliktu, který se za dané situace mohlo podařit jen krátkodobě potlačit. Bylo proto jen otázkou času, kdy nějaká událost zhatí naděje na společný výstavní podnik, který by sblížil obě národnosti. „Výstavní mír“ vydržel jeden týden.

---

⁶⁴¹ Národní listy 48/133, 14. 5. 1908, odpolední vydání, s. 1.

⁶⁴² *Bohemia* 81/141, 22. 5. 1908, s. 1.

K vyvrcholení nacionálních střetů došlo pak v době, kdy výstava končila. Německá obstrukce a rvačky mezi poslanci si vynuly 16. října rozpuštění zemského sněmu, načež zorganizoval Václav Klofáč a čeští národní socialisté masový protest proti postupu německých stran a zároveň proti rakouské anexi Bosny a Hercegoviny. V následujících týdnech docházelo v ulici Na příkopě k masovým českým shromážděním, která měla zabránit pochodům německých studentských korporací. Skupiny Čechů házely kamení na německé školy a obchody a útočily na Němce v ulicích. Intenzita nepokojů si vynutila vyhlášení výjimečného stavu v Praze.⁶⁴³ Pražské události na podzim roku 1908 tvoří symbolickou tečku za posledním projektem, který měl spojit Čechy a Němce na „neutrálním poli práce“. O podobnou všeobecnou výstavu obou národností se v Čechách do první světové války už nikdo nepokusil.

---

⁶⁴³ COHEN, G. B., *Němci v Praze*, s. 185–186.

IV.5. Společenská prestiž

K důležitým motivačním faktorům, které měly vliv na některou z forem účasti na výstavách, patří společenská prestiž. Při analýze tohoto fenoménu je třeba rozlišovat dvě základní roviny, a sice společenskou prestiž sociálních a profesních skupin na straně jedné a konkrétních jedinců na straně druhé. V prvním případě se jedná především o sociální prestiž živnostníků a průmyslníků jakožto profesních skupin, okrajově zde můžeme zmínit i historickou šlechtu jakožto sociální skupinu. Ve druhém případě se pak projevuje individuální snaha jednotlivců dosáhnout či prohloubit společenské uznání vlastní osoby a rozšířit svůj společenský vliv.

Na výstavách v Čechách, včetně velkých všeobecných výstav, bývali zastoupeni velmi silně řemeslníci. Velká část výstav měla převážně řemeslnický charakter, který se projevoval také v oslavných textech na řemeslo, jež byly v souvislosti s výstavou publikovány, nebo v různých doprovodných akcích, jako byly slavnostní průvody městem a podobně. Jako příklad oslavného textu můžeme uvést báseň O. Kernstocka zařazenou do průvodce výstavou v Chomutově 1913. Báseň nazvaná *Pozvání na Českoněmeckou zemskou výstavu* má na jedné straně silně nacionální obsah, na druhou stranu je poctou řemeslu a řemeslníkům. Začíná veršem o tom, že řemeslo je klenot národů, dále se zde praví, že bez řemeslníka se neobejde žádný král a hovoří se zde také o kvalitě řemeslných výrobků, kdy dílo doporučuje jméno svého mistra.⁶⁴⁴

Během výstavy v Ústí nad Labem 1903 se zase konaly dva slavnostní průvody řemeslníků městem. Jádrem průvodů tvořily alegorické vozy vypravené živnostenskými společenstvy a jednotlivými živnostníky, které představovaly různá řemesla jako bednáře, pokrývače, kováře, tesaře, knihvazače, krejčí, zámečníky a další. Líčení tohoto průvodu ve výroční zprávě ústeckého Živnostenského spolku je zakončeno slovy: „Tak projížděl vůz za vozem v pestré řadě a zvučně zněly rány kladiv, lomoz náradí, zpěv dětí, tóny hudby, a oko se nemohlo vynadívát na ty krásné malebné skupinky.“⁶⁴⁵ Podobné průvody s alegorickými vozy znázorňujícími řemesla byly pořádány i na dalších výstavách. Tato forma slavnosti symbolicky doplňovala obsah výstav, na nichž byly výrobky řemeslníků obvykle silně zastoupeny. Byla oslavou řemeslné práce a zároveň výrazem toho, že řemeslníci si i ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století

---

⁶⁴⁴ *Amtliches Handbuch* (Komotau 1913), nestr.

⁶⁴⁵ *Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig 1903*, s. 164–167.

udržovali ve společnosti váženost.⁶⁴⁶ Výstavy přitom byly jedním z nástrojů, který pomáhal prestiž řemeslníků udržovat.

Na výstavách můžeme identifikovat také projevy snahy posílit společenskou prestiž průmyslníků jako profesní a sociální skupiny. V jejich případě bývala už ovšem do popředí stavěna individualita jednotlivých průmyslníků. Například ve vestibulu strojovny na Výstavě architektury a inženýrství v Praze 1898 byla instalována expozice strojírenských historických památek s medailony významných českých podnikatelů v oboru strojírenství.⁶⁴⁷

V případě podnikatelů je však charakterističtější individuální snaha konkrétních jedinců dosáhnout či prohloubit prostřednictvím výstav společenské uznání vlastní osoby a rozšířit svůj společenský vliv. Dostáváme se tak ke druhé rovině zkoumání otázky prestiže, jak jsme ji vytkli v úvodu této kapitoly. Pokusme se tedy nyní podrobněji představit, jak mohly výstavy napomáhat jednotlivým zúčastněným aktérům posilovat jejich respekt a vliv.

V první řadě se to týkalo skupiny pořadatelů. Ti mohli jednak svými aktivitami při pořádání výstavy prokázat své mimořádné schopnosti. Pořadatelství velkých výstav bylo organizačně velmi náročnou záležitostí. Pořadatelé museli být schopni zajistit dostatek finančních prostředků, získat podporu vedení města, přesvědčit k účasti vystavovatele, obstarat dodavatele, získat si přízeň tisku, zaujmout širokou veřejnost. Činovníci hlavního výboru museli prokázat řídicí schopnosti při koordinaci činnosti jednotlivých subkomitétů. Museli být schopni rychle řešit nečekané problémy ať už v průběhu přípravných prací nebo v průběhu výstavy. Stejně tak museli být schopni organizačně zvládnout mimořádné situace, jako byl extrémní nápor návštěvníků během různých slavností nebo návštěva císaře. Někdy museli projevit diplomatické schopnosti, jako když se pořadatelé Všeobecné zemské výstavy snažili přesvědčit k účasti německé výrobce a zároveň si zachovat přízeň české veřejnosti. V jiných případech museli být schopni urovnávat osobní spory mezi členy různých místních korporací a podobně.

Veřejnost byla o pořadatelích velkých výstav podrobně informována prostřednictvím tehdejšího tisku. O pořadatelích se psalo často v novinových člancích, byly otiskovány jejich podobizny a v hojně míře byla zveřejňována jejich prohlášení. Nebylo prostě možné nevědět, že František Křižík se významně podílí na Všeobecné zemské výstavě,

---

⁶⁴⁶ Srov. MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Praha 2010², s. 221.

⁶⁴⁷ KAFKA, J. (ed.), *Hlavní katalog (Výstava architektury a inženýrství Praha 1898)*, s. 113.

neboť touto aktivitou si vysloužil větší pozornost tisku než svými vynálezy a podnikatelskými úspěchy. V případě, že svoji úlohu zvládli dobře a výstava se dočkala u veřejnosti (nebo alespoň její podstatné části), kladného přijetí, získávali nebo posilovali si v jejích očích respekt. Pro příklad je možno uvést, jak byla tiskem reflektována aktivita pořadatelů Všeobecné zemské výstavy 1891. Časopis *Světobzor* věnoval pořadatelům dlouhý oslavný článek, v němž mimo jiné stálo: „V důležité, ba slavné pro národ náš té chvíli jest jen spravedlivo vzpomenouti mužů, kteří velikému tomu dílu národnímu věnovali nejlepší své síly (...) a národ, obecnstvo, musí si být vědomo povinné vděčnosti ku všem, kdož nešetřili času, námahy a věnovali i mnohý a značný osobní prospěch, aby sloužili účelu vyššímu, dílu vlasteneckému.“ Článek poté podrobně rozebíral individuální zásluhy jednotlivých členů výkonného výboru a svůj záměr otiskovat v listu průběžně jejich podobizny ospravedlňoval slovy: „A národ, obecnstvo, této povinné vděčnosti dojistá vědomo si bude, a proto nepochybujeme, že plníme jen jeho přání, chystajíce se přinášeti podobizny mužův o zdar naší zemské jubilejní výstavy nejzasloužilejších.“⁶⁴⁸ O členech výkonného výboru hojně psala a jejich podobizny otiskovala i další česká periodika jako např. *Zlatá Praha*.

Je ovšem třeba připomenout, že se pořadatelé mohli dočkat i negativního hodnocení v tisku. Zmínění členové výkonného výboru Všeobecné zemské výstavy byli v jiných listech, například pro nedostatečnou nacionální horlivost, ostře kritizováni a zobrazováni v nelichotivých karikaturách. Pořadatelé museli počítat s tím, že exponovaná funkce ve výstavním výboru jim může přinést sympatie, ale i antipatie veřejnosti.

O tom, jak aktivní účast na pořadatelství výstav mohla posílit respekt daného jedince ve společnosti, nás můžou informovat také například hesla v encyklopediích. Poměrně obsáhlé samostatné pasáže v rámci hesla *Zedtwitz* v *Ottově slovníku naučném* se ještě za svého života (respektive v roce svojí smrti) dočkal předseda výkonného výboru Všeobecné zemské výstavy hrabě Karel Max Zedtwitz. U jeho jména je nejprve uvedeno, že se jedná o majitele velkostatku Krugsreuth u Aše, a jako další údaj o jeho osobě uvádí slovník skutečnost, že „r[oku] 1891 stalo se jeho jméno populárním značnými zásluhami, jichž dobyl si tehdy o skvělý výsledek zemské jubilejní výstavy v Praze jako předseda výkonného výboru“. Teprve poté následují informace o tom, že

---

⁶⁴⁸ *Světobzor* 25/26, 15. 5. 1891, s. 310.

byl prezidentem zemědělské rady, poslancem zemského sněmu a říšské rady, členem ředitelství Zemské banky atd.⁶⁴⁹

O tom, že sami pořadatelé o publicitu – pochopitelně v pozitivním smyslu – stáli, svědčí tiskoviny vydávané samotným výkonným výborem. V katalogích a doprovodných publikacích byly zveřejňovány obsáhlé seznamy členů výstavních výborů, často i s označením profese, a u čelných funkcionářů nechyběla většinou ani podobizna. Tak například v již několikrát zmiňované knize *Sto let práce*, kterou vydal po skončení Všeobecné zemské výstavy 1891 její výkonný výbor, najdeme nejen jména členů výstavních výborů i s uvedením jejich profese (Karel Max hrabě Zedtwitz, zemský poslanec, velkostatkář; Fr. Křížík, továrník; Bohumil Bondy, velkopřumyslník; císař. rada Richard Jahn, továrník; císař. rada Jan Otto, majitel knihtiskárny a nakladatel; císař. rada Václav Nekvasil, stavitel; císař. rada Josef Wohanka, velkoobchodník atd.), ale jsou zde otištěny také půlstránkové podobizny všech předních funkcionářů výstavních výborů.⁶⁵⁰ Rovněž v oficiální publikaci o výstavě v Liberci 1906 se nacházejí seznamy členů jednotlivých výborů s uvedením profese a zpravidla i dalších funkcí. Celý výkonný výbor je v knize vyfotografován.⁶⁵¹ Podobným způsobem prezentovaly své pořadatele také tiskoviny dalších výstav.⁶⁵²

Podíl na pořádání výstavy byl dále dobrou příležitostí k budování společenských sítí. V první řadě se to týkalo navazování či prohlubování osobních kontaktů mezi jednotlivými členy skupiny pořadatelů. František Křížík ve svých vzpomínkách na Všeobecnou zemskou výstavu popisuje, že se jako místopředseda výkonného výboru Všeobecné zemské výstavy často setkával a diskutoval mj. s českým místodržícím hrabětem Františkem Thunem nebo s nejvyšším maršálkem království Českého knížetem Jiřím Lobkovicem, kteří byli oba čestnými předsedy prezidia generálního výboru.⁶⁵³

Vyšší funkce ve výstavním výboru umožňovala ale také navazovat kontakty vně okruhu pořadatelů. Kromě reprezentantů obecní, okresní a zemské samosprávy to byli i ministři, ale rovněž umělci, novináři, architekti, podnikatelé a další osobnosti. Možnost se k tomu nabízela jednak v rámci spolupráce na samotné výstavě (zadávání zakázek na stavební práce, architektonické návrhy výstavních budov, spolupráce s novináři a

---

⁶⁴⁹ Heslo Zedtwitz, in: *Ottův slovník naučný XXVII*, Praha 1908, s. 516–517.

⁶⁵⁰ *Sto let práce I–II*, s. 48nn.

⁶⁵¹ ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil I, s. 51–63.

⁶⁵² Viz např. *Brüxer Ausstellungs-Zeitung*.

⁶⁵³ KRÍŽÍK, F., *Naše Jubilejní výstava*, s. 16–19.

spisovateli na novinových člancích o výstavě atd.), jednak při společenských událostech, které se u příležitosti výstav konaly (slavnostní divadelní představení,⁶⁵⁴ koncerty, plesy a další doprovodné akce, ale i slavnostní zahájení a zakončení výstavy, které bylo také velkou společenskou událostí). Pořadatelům výstav se tímto způsobem nabízela možnost navazování kontaktů do různých sfér společenského vlivu.

Při této příležitosti je možné zmínit rovněž setkání vysoce prestižního charakteru, jako byla setkání s císařem nebo dalšími členy panovnické rodiny. S císařem se ve sledovaném období setkali pořadatelé výstav v Praze 1891 a Liberci 1906. V obou případech je císařova návštěva podrobně popsána v reprezentačních knihách vydaných po skončení výstav,⁶⁵⁵ v případě císařovy návštěvy do Liberce o ní byla dokonce vydána samostatná publikace.⁶⁵⁶ V Praze císař bezprostředně po příjezdu pohovořil jednak s místodržícím hrabětem Františkem Thunem, ministrem spravedlnosti hrabětem Friedrichem Schönbornem, zemským maršálkem a zbrojmistrem hrabětem Grünem, starostou Prahy Šolcem, nejvyšším maršálkem království Českého knížetem Jiřím Lobkovicem a několika generály, ale kromě toho také s předsedou a místopředsedou výkonného výboru výstavy hrabětem Karlem Maxem Zedtwitzem a Františkem Křižíkem. Později císař přijal na Pražském hradě celý výkonný výbor výstavy a na výstavišti oslovil také členy odborných výborů.⁶⁵⁷

Podobně při návštěvě Liberce v roce 1906 hovořil císař nejen s předsedou výkonného výboru Franzem Bayerem, který byl zároveň starostou města, ale také mj. s jednatelem pracovního výboru Erhardem Arnoldem a se členem výkonného výboru, textilním továrníkem Theodorem Liebiegem. V obou případech je v reprezentační knize zaznamenán i obsah rozhovoru.⁶⁵⁸ Výstavy v Ústí nad Labem 1903 se sice nezúčastnil císař, ale mimořádná pozornost byla po dobu výstavy věnována arcivévodovi Ferdinandu Karlovi, který byl jejím protektorem. I setkání s ním bylo prestižní záležitostí a místní

---

⁶⁵⁴ Například výkonný výbor Všeobecné zemské výstavy 1891 se pravidelně účastnil slavnostních představení v Národním divadle společně s představiteli aristokracie, českých politických a kulturních elit i dalších významných osobností – viz PECHOUŠKOVÁ, J., *Národní divadlo*.

⁶⁵⁵ *Sto let práce I–II*, s. 321–328; ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil I, s. 25–42.

⁶⁵⁶ *Die Kaisertage von Reichenberg und Gablonz. Zur Erinnerung an den Besuch der Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906 durch Seine Majestät den Kaiser*, Wien 1906.

⁶⁵⁷ *Sto let práce I–II*, s. 321–328.

⁶⁵⁸ S jednatelem promluvil o tom, že příprava výstavy byla jistě velkou prací a ocenil, že se jí podařilo dovést do konce. Theodoru Liebiegovi řekl: „Vy jste reprezentant velmi staré rodiny. Znal jsem všechny tři generace.“ ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil I, s. 26.

tisk důkladně vyjmenovával jména všech osobností, s nimiž se arcivévoda setkal. Členové výstavních výborů mezi nimi pochopitelně nechyběli.⁶⁵⁹

Výstavy ovšem nabízely možnosti k budování a posilování prestiže také skupině vystavovatelů. Je zajímavé sledovat, jakým způsobem se jednotliví vystavovatelé prezentovali prostřednictvím vystavených exponátů, jaké svědectví o nich měla jejich expozice podat, jak je měla charakterizovat, jakou představu o nich si měl návštěvník odnést. Historická šlechta často připomínala dlouhou tradici hospodaření svého rodu a představila zde i něco ze svého životního stylu. Její pavilony mívaly například podobu letohrádků a průmyslové produkty v nich byly vystaveny společně s loveckými trofejemi a dokumenty o slavné historii rodu. Nové podnikatelské elity naopak zdůrazňovaly současné úspěchy a s oblibou upozorňovaly na to, že za poměrně krátkou dobu se podařilo z velmi skromných poměrů vybudovat veliký podnik.⁶⁶⁰ Někteří vystavovatelé poukazovali na to, že jejich podnik je úspěšným exportérem či nositelem technických a technologických inovací.

V souvislosti s budováním a posilováním osobní prestiže prostřednictvím výstavních expozic je také namístě zmínit, že v expozicích měst bývala někdy vystavena busta či podobizna starosty města a podobizny členů městského zastupitelstva. Ostatně i Výstava měst v rámci liberecké výstavy 1906 počítala s jednotnou úpravou expozic všech jednotlivých měst, v níž by byla mj. sádrová busta současného starosty, fotografie městského zastupitelstva, fotografie či obrazy dřívějších starostů a význačných osobností.⁶⁶¹

V případě návštěvy císaře, předsedy vlády či ministra bývali vybraní vystavovatelé, především představitelé nejdůležitějších závodů dané oblasti, váženému hostu osobně představeni a ten s nimi krátce pohovořil. Taková událost byla pro podnikatele velkou poctou a přinesla mu zaručeně zmínku v tisku – obzvláště v případě, že sám byl vydavatelem novin jako Jan Otto. Jeho expozici na Všeobecné zemské výstavě 1891 navštívil císař a údajně ji ocenil slovy: „Máte skutečně velikou zásluhu o literaturu – máte veliký a krásný podnik.“⁶⁶² V knize o liberecké výstavě 1906 je součástí popisu návštěvy Františka Josefa I. třístránkový seznam vystavovatelů, jejichž expozici císař

---

⁶⁵⁹ Viz zpravodajství ústeckého deníku *Aussiger Tagblatt* o zahájení výstavy: *Aussiger Tagblatt*, 20. 6. 1903, večerní vydání, výstavní příloha a *Aussiger Tagblatt*, 22. 6. 1903, výstavní příloha.

⁶⁶⁰ Tyto rozdílly byly patrné především na Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891. Viz HLAVAČKA, M., *Jubilejní výstava*, s. 24–51.

⁶⁶¹ SOkA Liberec, AML, *Deutschböhmisches Ausstellung*, inv. č. 159, kart. 136, informační brožura *Städte-Ausstellung*, s. 1.

⁶⁶² *Zlatá Praha 8*, 1891, s. 546.

navštívil, popř. s nimiž promluvil.⁶⁶³ Na zhlédnutí expozice císařem a jeho pochvalu se výrobci odvolávali ještě dlouhá léta po výstavě.

Výstavy byly dále vhodnou tribunou, na níž mohlo být prezentováno mecenášství, které rovněž zvyšovalo společenskou prestiž. Bohatí jedinci zde mohli veřejně vystavit své sbírky obrazů či jiných uměleckých předmětů a tím před ní vystoupit jako znalci umění a jeho podporovatelé. Příkladem může být liberecký továrník Heinrich Liebieg, který odkázal svou hodnotnou sbírku umění městu Liberci pod podmínkou, že bude poprvé vystavena na tamější výstavě roku 1906. Sbírka byla součástí expozice pavilonu města Liberce a město se Heinrichu Liebiegovi odvděčilo zhotovením velké busty a jejím umístěním na čestné místo svého pavilonu.⁶⁶⁴

Konečně je třeba stručně zmínit také skupinu „dodavatelů“, která mohla realizací prestižních zakázek na výstavách získávat nebo posilovat profesní i širší společenské uznání. K hrdinům českého národa se například v roce 1891 zařadil architekt průmyslového paláce na pražském výstavišti Bedřich Münzberger. Dobrou příležitost k prokázání profesních schopností, získání respektu, společenského uznání a navázání důležitých kontaktů nabízely výstavy kromě architektů také stavitelům, malířům a dalším profesím.

Na základě předchozího výkladu můžeme dojít k závěru, že výstavy mohly být využívány jako účinný nástroj k budování a posilování profesní a společenské prestiže. Nabízely aktérům především možnost prokázat mimořádné schopnosti, dosáhnout společenského respektu a budovat společenské sítě. Domnívám se, že především podnikatelé tohoto nástroje využívali ve svojí snaze etablovat se ve skupině společenských elit, popřípadě k posilování své pozice v rámci elit.⁶⁶⁵ Podnikatelé mohli prostřednictvím výstav zvyšovat své šance při uplatnění v dalších sociálních polích a rozšiřovat tak svůj společenský vliv. Vedle podnikatelstva druhou významnou skupinou, která prostřednictvím výstav posilovala společenskou prestiž, byli představitelé obecních samospráv. V jejich případě lze předpokládat na jedné straně snahu o upevnění jejich pozic v rámci komunální politiky, zároveň však zvýšení

---

⁶⁶³ ARNOLD, E. (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung*, Teil I, s. 31–34.

⁶⁶⁴ Tamtéž, Teil II, s. 327.

⁶⁶⁵ Srov. ukazatele moderních podnikatelských podle Jiřího Štaifa nebo v přehledu téhož autora uvedená měřítka elitnosti podnikatelů podle Wilhelma Stahla: ŠTAIF, Jiří, *Moderní podnikatelské elity (koncepty, procesy, interakce a reprezentace)*, in: týž (ed.), *Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání*, Praha 2007, s. 22–36, zde s. 30–32.

společenského respektu a rozšíření společenských sítí usnadňovalo cestu do politiky na zemské či říšské úrovni, která byla cílem některých komunálních politiků.⁶⁶⁶ Do jisté míry se otázka společenské prestiže projevuje i v případě řemeslníků (v jejich případě zejména jakožto profesní skupiny) a šlechty.

---

⁶⁶⁶ Srov. PEŠEK, Jiří, *Městská správa mezi „honorationes“ a „Leistungsverwaltung“ kolem roku 1900 ve střední Evropě*, in: FEJTOVÁ, Olga – LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří (edd.), *Osm set let pražské samosprávy*, Praha 2002 (= Documenta Pragensia XXI), s. 141–148, zde s. 141.

Závěr

Když Jednota samostatných řemeslníků v Hořicích přišla roku 1902 s návrhem uspořádat v následujícím roce krajinou výstavu a požádala spolky z Hořic a okolí o spolupráci, setkala se z jejich strany s velmi pozitivním ohlasem. Na základě vzájemné dohody bylo přikročeno k vytvoření výstavního výboru, v němž měly být zastoupeny „všechny vrstvy prací a součinností“.⁶⁶⁷ První schůzi výboru zahájil předseda Jednoty samostatných řemeslníků Jan Novák výzvou „že z jednání vyloučeno býti musí každé stranictví a že snahou naší bude přispívati všemožně k usmíření protiv v občanstvu.“ Jeho slova se mezi přítomnými setkala s „živým souhlasem a pochvalou“.⁶⁶⁸

Jednalo se v případě hořických pořadatelů o pouhou proklamaci bez opory v realitě, nebo na tehdejších výstavách skutečně participovaly všechny vrstvy společnosti a tyto akce byly schopny překlenout společenské konflikty? Pokusme se na tuto otázku odpovědět zároveň s pokusem o shrnující odpověď na otázky položené v úvodu této práce, a sice kdo byli aktéři průmyslových a všeobecných výstav a jaká byla jejich motivace.

Nepochybně jednou z nejdůležitějších skupin, která se výstav účastnila v různých rolích, byli drobní živnostníci. Ti byli velmi často iniciátory výstav a někdy se podíleli významně i na jejich organizaci. Na menších lokálních, na větších krajinou i na zemské výstavě byli silně zastoupeni mezi vystavovateli. Výstavy pro ně představovaly velmi dobrý prostředek, jak získat informace o možnostech uplatnění na trhu, zprostředkovávaly přímý kontakt se zákazníky, byly pro ně reklamou a rovněž jim nabízely poučení, jak mohou své produkty a výrobní postupy zdokonalit. Na výstavách nacházeli drobní živnostníci také široké uplatnění v rolích dodavatelů zboží a služeb pro samotné potřeby výstavy. Kromě toho pomáhaly výstavy udržovat společenský respekt řemeslníků jakožto profesní skupiny ať už prezentací kvality řemeslných výrobků, oslavnými texty či slavnostmi. V neposlední řadě hrály u živnostníků roli také nacionální motivy.

Aktivně se na větších krajinou a odborných výstavách jakož i na zemské výstavě podíleli také velkopřemyslníci. Jejich továrny byly na těchto přehlídkách zastoupeny mezi vystavovateli velkorysími expozicemi, které se těšily značnému zájmu a obdivu

---

⁶⁶⁷ *Hospodářská, průmyslová a umělecká výstava* (Hořice 1903), s. 36–37.

⁶⁶⁸ SOKA Jičín, HPUV, neuspořádaný fond, Protokol o první schůzi výkonného výboru 10. 5. 1902.

návštěvníků. Podobně jako řemeslníkům se jim nabízely možnosti lukrativních dodávek pro potřeby výstavy. Velkoprůmyslníci se jako členové výstavních výborů podíleli mnohdy také na organizaci. Vedle ekonomického zisku, který si od účasti na výstavě slibovali, vystupuje v jejich případě do popředí také motiv budování a posilování osobní prestiže, který měl v důsledku vést k rozšíření jejich společenského vlivu. U části průmyslníků se setkáváme s výraznějšími nacionálními motivy, část byla nacionálně velmi vlažná.

Jak bylo v předchozích kapitolách ukázáno, patřili k významným podporovatelům a někdy dokonce k hlavním pořadatelům výstav představitelé obecních, popřípadě okresních samospráv. V jejich případě byl cílem zejména ekonomický přínos pro obec a její rozvoj, dále prezentace komunální politiky nebo posílení prestiže jednotlivých měst. Motivem mohla být ale také potřeba posílení osobní prestiže samotných činitelů samosprávy, ať už vzhledem k jejich politické činnosti na komunální úrovni nebo ambicím uplatnit se ve vyšší politice. V některých případech se představitelé komunální politiky prostřednictvím výstav vehementně ujímali role národních reprezentantů.

Aktivně výstavy podporovali rovněž mnozí představitelé inteligence, jako byli spisovatelé, učitelé, novináři a další. Jejich motivy byly značně individuální, mnohdy mezi nimi dominovaly motivy nacionální, často se objevoval také například lokální patriotismus. Další profesní skupiny se výstav účastnily v roli „dodavatelů“ (např. malíři, architekti, stavitelé atd.), u nichž mohl hrát roli zejména bezprostřední ekonomický profit, dále profesní prestiž, ale také nacionální cítění. Určitý prostor k uplatnění nacházeli na výstavách i obchodníci.

Vedle měšťanských vrstev byli v oblasti výstavnictví aktivní také představitelé historické šlechty. Většinou v čestných, někdy též ve výkonných funkcích se podíleli na pořádání výstav a účastnili se jich v hojně míře také jakožto vystavovatelé. Mezi jejich motivy patřila kromě ekonomických zájmů osobní prestiž a zejména v případě podpory zemské výstavy také idea zemského patriotismu, která úzce souvisela s politickými zájmy.

Dělnictvo se na pořádání průmyslových a všeobecných výstav zpravidla ve větší míře nepodílelo a pořádalo specifické dělnické výstavy. Bylo pochopitelně zastoupeno svou prací v expozicích továren a živnostníků, což však není pro naše téma až tak podstatné. Průmyslových a všeobecných výstav se účastnilo v roli návštěvníků, ať už individuálně nebo korporativně, celkově lze však říci, že jeho participace na těchto

akcích byla ve srovnání s výše uvedenými skupinami relativně nízká. InSTITUTE výstav využívalo mnohem více ve specifické formě dělnických výstav.

S uvedenou výhradou týkající se dělnictva lze říci, že široké sociální a profesní skupiny společnosti v hojné míře využívaly rozmanité funkce instituce výstav a dokonce vzájemně aktivně spolupracovaly při jejich pořádání. V tomto ohledu plnily výstavy dobře funkci komunikačního média.

Avšak zcela jinak tomu bylo z hlediska komunikace mezi Čechy a Němci. Jednotlivých výstav se obvykle v naprosté většině účastnili výrobci pouze jedné národnosti a velmi často se výstavy více či méně vyhraněně profilyovaly jako konfrontačně laděné národní akce, které se vůči druhé národnosti vymezovaly. Druhá strana pak takové akce buď ignorovala, nebo na ně jakožto na nepřátelské akce útočila. Napříč národnostní hranicí tak byla funkce výstav jakožto komunikačního média silně omezena, respektive deformována.

Na druhou stranu je třeba připomenout, že právě nacionální motivy patřily v uvedeném období k vůbec nejsilnějším hybným silám výstavnictví v Čechách. Velká část výstav byla realizována kvůli nacionálním cílům a obliba mezi širokou veřejností byla do značné míry podmíněna jejich nacionálním kontextem. Uvedl jsem, že funkce výstav jakožto komunikačního média byla vyhrcočeným nacionalismem deformována, bez nacionálních motivů by se však většina velkých všeobecných výstav v takové podobě zřejmě vůbec neuskutečnila. Vyhrcočeně nacionální ráz těchto akcí můžeme sice hodnotit sice negativně, ale i výstavy realizované především kvůli nacionálním cílům plnily řadu dalších funkcí. Tak například liberecká výstava v roce 1906 umožnila uskutečnit jedinečnou reprezentativní přehlídku soudobého českoněmeckého výtvarného umění.

Spektrum motivačních faktorů, které se pokusila představit tato práce, bylo příčinou nebývalé konjunktury výstavnictví v Čechách v období od počátku 90. let 19. století do první světové války. Tuto konjunkturu je ovšem třeba posuzovat také z hlediska postavení výstav v dobovém mediálním kontextu. V mnoha svých funkcích měly výstavy velmi významné, ne-li výlučné postavení. Týká se to mj. jejich funkce média zprostředkujícího informace o nabídce a poptávce na trhu a obecně o průmyslové, řemeslné a zemědělské výrobě v určité oblasti, zprostředkovatele kontaktů mezi výrobci a konzumenty, informačního média v oblasti technických vynálezů, komunální politiky,

výtvarného umění, historie, etnografie a mnoha dalších oborů. Rovněž jakožto zábavní médium měly výstavy v této době prvořadě postavení.

Nabízí se proto otázka, jak se výstavnictví vyvíjelo po první světové válce, kdy se etablovala nová média, která plnila podobné funkce jako výstavy. Jmenovat můžeme za prvé vzorkové veletrhy, které plnily funkci komunikačního média mezi výrobci, obchodníky a odborníky. Rostl význam odborných časopisů jakožto zprostředkovatelů informací pro odbornou veřejnost. Širokou nabídku zboží zákazníkům prezentovaly a bezprostřední nákup umožňovaly ve stále větší míře obchodní domy. Specializované obchodní domy vznikaly v Čechách sice již ve 2. polovině 19. století, k rozkvětu této formy prodeje došlo však až po první světové válce a zejména pak od počátku 30. let 20. století, kdy se začaly prosazovat obchodní domy všeobecného sortimentu.⁶⁶⁹ Vedle toho nastal po první světové válce prudký rozvoj zábavních médií, z nichž především kino si vydobylo velmi silnou pozici.

Do výrazně odlišné situace se výstavnictví v Čechách dostalo po první světové válce také vlivem dalších okolností. Došlo k zásadní změně státoprávních poměrů a politického prostředí. Soužití Čechů a Němců se po vzniku Československé republiky odvíjelo za zcela nových podmínek. Zmínit je třeba také proměny, ke kterým ve společnosti docházelo v souvislosti s hospodářskou modernizací, technickým pokrokem atd.

Všechny tyto okolnosti měly nepochybně značný vliv na proměnu instituce výstav po první světové válce. Obecně lze konstatovat, že v mnoha ohledech společenský význam průmyslových a všeobecných výstav poklesl. Přesto tato instituce existovala i nadále. Konaly se průmyslové výstavy všeobecného obsahu i specializované. Reprezentativní přehlídkou samostatného československého státu se stala v roce 1928 Výstava soudobé kultury v Brně. Důkladná analýza funkcí výstav za nových podmínek po první světové válce by byla přínosná nejen pro studium hospodářských, sociálních či národnostních poměrů meziválečného Československa, ale také by vrhla nové světlo na podstatu samotné instituce výstav a její schopnost reagovat na společenský, hospodářský či politický vývoj.

---

⁶⁶⁹ LENDEROVÁ, M., *Obchody a nákupy*, s. 30–31; JANČÍK, Drahomír, *Vnitřní obchod*, in: LACINA, Vlastislav – PÁTEK, Jaroslav (edd.), *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti III*, Praha 1995, s. 127–155, zde s. 152; pro situaci v Německu význam obchodních domů jakožto konkurenta průmyslových výstav po první světové válce zdůrazňuje GROBBÖLTING, T., „Im Reich der Arbeit“, s. 167–168.

Tuto konstatování může tedy být jedním z podnětů k dalšímu bádání. Ovšem ani problematika výstavnictví období konce 19. a začátku 20. století nebyla nepochybně touto prací vyčerpána zcela. Jiný úhel pohledu, než jaký přinesla koncepce této práce, umožní analyzovat důkladně témata, kterým se tato práce nevěnovala nebo se jimi zabývala jen okrajově.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv města Ústí nad Labem, fond Živnostenský spolek Ústí nad Labem 1873–1939.

Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium für Kultus und Unterricht, 1848–1940, Unterrichtsministerium, Allgemein.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Děčín, fond 1. zemědělská výstava Varnsdorf.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Chomutov, fond Archiv města Chomutov.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Liberec, fond Archiv města Liberec, Deutschböhmisches Ausstellung.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Teplice, fond Spolky v Teplicích, Spolek pro průmysl obchod a živnosti.

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Mladá Boleslav, fond Archiv města Mladá Boleslav.

Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Písek, fond Archiv města Písek.

Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Písek, fond Výkonný výbor Jihočeské výstavy v Písku 1911.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, Státní okresní archiv Jičín, fond Hospodářská, průmyslová a umělecká výstava českého severovýchodu, výkonný výbor Hořice.

Státní oblastní archiv v Zámrsku – Státní okresní archiv Hradec Králové, fond Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava.

Státní oblastní archiv v Zámrsku – Státní okresní archiv Pardubice, fond Východočeská výstava 1903 Pardubice.

Dobový tisk

Aussiger Anzeiger, 1890, 1891.

Aussiger Tagblatt 1903, 1906.

Ausstellungs-Zeitung der Deutschböhmisches Landesschau Komotau 1913, 1913.

Bohemia, 1841, 1890, 1891, 1903, 1906, 1908, 1913.

Brüxer Ausstellungs-Zeitung, 1898.

Čas, 1891.

Česká politika, 1888.

Český Lloyd, 1906.

Deutsche Arbeit. Monatschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen, 1901–1905.

Deutsche Volkszeitung, 1903, 1906.

Die Industrie. Organ für die Interessen der österreichischen Industrie, 1897–1900.

Gablonzer Tagblatt, 1913.

Jizeran, 1912.

Lidové noviny, 1903.

Národní listy, 1888, 1890, 1891, 1903, 1906–1908.

Neue Freie Presse, 1906.

Nová doba 1909.

Obzor národohospodářský 1897–1914.

Plzeňský živnostník, 1904.

Prager Tagblatt, 1906.

Praha. Denní list výstavní, 1891.

Ratibor, 1894.

Reichenberger Wochen-Blatt, 1852.

Reichenberger Zeitung, 1906, 1908.

Středočeský živnostník, 1911.

Světobzor, 1891.

Šípy, 1891.

Teplitz-Schönauer Anzeiger, 1895, 1906.

Tetschen-Bodenbacher-Zeitung, 1902.

Věstník výstavy čes. severovýchodu v Hořicích, 1903.

Zlatá Praha, 1891.

Živnostník. Časopis věnovaný veškerým zájmům živnostnictva v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, 1891, 1892, 1895.

Živnostník. Orgán Živnostenské jednoty pro království České, 1895.

Tištěné prameny

Amtlicher Katalog der Deutschen Gau-Ausstellung für Gewerbe, Industrie und Landwirtschaft Schluckenau 1903, Schluckenau 1903.

Amtliches Handbuch der Deutschböhmisches Landesschau Komotau 1913, Komotau 1913.

ARNOLD, Erhard (Hrsg.), *Die Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906. Industrie-, Gewerbe-, Kunst- und Landwirtschafts-Ausstellung der Deutschen Böhmens*, Reichenberg 1909.

BALOGH, Wilhelm – TOLDY, Franz – GELLERI, Moriz, *Führer durch die Ausstellung*, Budapest 1885.

Bericht des Gewerbe-Vereines zu Aussig a.d. Elbe über seine Thätigkeit im Jahre 1891, Aussig 1892.

Bericht des Gewerbe-Vereines zu Aussig a.d. Elbe über seine Thätigkeit im Jahre 1892, Aussig 1893.

Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig über seine Thätigkeit im Jahre 1893, Aussig 1894.

Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig über die Thätigkeit im Jahre 1900, Aussig 1901.

Bericht des Gewerbe-Vereines in Aussig über die Thätigkeit im Jahre 1903, Aussig 1904.

Catalog der Gewerbe & landwirtschaftlichen Ausstellung in Eger 1892, Eger 1892.

Česká společenstva živnostenská v království Českém 1909, [Praha 1910] (= Úřední publikace c. k. obchodního ministeria instruktora živnostenských společenstev s českou řečí jedací v království Českém, sv. 2).

Deutsche Gewerbe-, Industrie & landw. Ausstellung Tetschen 1902, Tetschen 1902.

Die Kaisertage von Reichenberg und Gablonz. Zur Erinnerung an den Besuch der Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906 durch Seine Majestät den Kaiser, Wien 1906.

Erinnerung an die Nordostböhmisches Gewerbe-Ausstellung in Hohenelbe vom 15. Juli bis 15. September 1896, Hohenelbe 1898.

Festschrift zur Feier des 20jährigen Bestandes des Gewerbe-Vereines in Aussig a. E. am 1. October 1893, Aussig 1893.

Festschrift zur Feier des 30jährigen Bestandes des Gewerbevereines in Aussig, Aussig (1903).

Führer durch die Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906, Reichenberg (1906)².

Führer durch die Nordostböhmisches Gewerbe-Ausstellung Hohenelbe 1896, Hohenelbe 1896.

GALLY, J. M. (Hrsg.), *Amtlicher Katalog und Führer durch die unter dem höchsten Protektorate Sr. k. u k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ferdinand Karl stehende Allgemeine Deutsche Ausstellung für Gewerbe, Industrie und Landwirtschaft in Aussig 1903*, Aussig 1903.

HOŘICA, Ignát, *Práce organizační*, in: *Sto let práce. Zpráva o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 I–II*, Praha 1893, s. 43–65.

Hospodářská, průmyslová a umělecká výstava českého severovýchodu v Hořicích roku 1903. Hlavní katalog, Hořice 1903.

Hospodářská, průmyslová a umělecká výstava (Hořice 1903).

HOSTINSKÝ, Otakar, *Umění výtvarné*, in: *Sto let práce. Zpráva o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 III*, Praha 1895, s. 579-610.

HOTOWETZ, Rudolf, *Offizieller Führer durch die Jubiläumsausstellung des Bezirkes der Handels- und Gewerbekammer in Prag*, Prag 1908.

HOTOWETZ, Rudolf, *Průvodce Jubilejní výstavou obvodu Obchodní a živnostenské komory v Praze 1908*, Praha 1908.

Jednání obchodní a živnostenské komory v Praze roku 1887, Praha 1888.

Jednání obchodní a živnostenské komory v Praze roku 1890, Praha 1891.

Jubilejní výstava obvodu obchodní a živnost. komory v Praze r. 1908. Úřední skupinový katalog č. 4 pro třídy výstavní V., II. a III. Školství. Města (mimo Prahu). Obchodní a živnostenské korporace, Praha 1908.

Jubilejní výstava zemská království Českého v Praze 1891, Praha 1894.

KAFKA, Josef (ed.), *Hlavní katalog a průvodce. Výstava architektury a inženýrství spojené s výstavou motorů a pomocných strojů pro maloživnostníky, s přidruženou výstavou vynálezů pro živnostníky a s odbornou výstavou klempířů zemí koruny České v Praze 1898*, Praha 1898.

KAFKA, Josef (ed.), *Illustrovaný průvodce všeobecnou zemskou jubilejní výstavou s průvodcem Prahou*, Praha 1891.

KAFKA, Josef (ed.), *Národopisná výstava československá v Praze 1895. Hlavní katalog a průvodce*, Praha 1895.

Katalog I. dělnické výstavy v Praze ve dnech 15. srpna až 8. září 1902, Praha 1902.

Katalog II. odborné výstavy truhlářské a příbuzných odvětví v Praze 1905, Praha 1905.

Katalog der Gewerbe- und Industrie-Ausstellung, verbunden mit einer Ausstellung antiker und moderner kunstgewerblicher Gegenstände in Teplitz 1879, Teplitz 1879.

Katalog der Gewerbe- & Industrie- Ausstellung verbunden mit einer Exposition landwirtschaftlicher Maschinen und Geräte in Aussig 1880, Aussig 1880.

Katalog der Gewerbe- und landwirthschaftlichen Ausstellung in Eger 1881, Eger 1881.

Katalog Jubilejní dělnické výstavy živnostenské, hospodářské a průmyslové výroby na Kladně r. 1911, Kladno 1911.

Katalog krajské hospodářsko-průmyslové výstavy v Slaném, Slaný 1897.

Katalog děl uměleckých na výstavě českého severovýchodu v Hořicích, Hořice 1903.

Katalog der Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906, Reichenberg 1906.

Katalog der Land-, forstwirtschaftlichen und gewerblichen Regional-Ausstellung in Schluckenau 1895, Schluckenau 1895.

Katalog der landwirthschaftlichen Regional-Ausstellung für den nördl. Theil des Königreiches Böhmen in Böhm.-Leipa am 25., 26., 27. und 28. September 1880, Böhm.-Leipa 1880.

Katalog der von der hohen Landesstelle bewilligten Kunstausstellung in Reichenberg 1841, Jungbunzlau 1841.

Katalog. Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava pro východní Čechy v Hradci Králové, Hradec Králové 1894.

Katalog jubilejní krajiné výstavy v kr. m. Písku 1912, Písek 1912.

Katalog krajiné hospodářské, průmyslové a technologické výstavy v Hoře Kutné, Kutná Hora 1900.

Katalog krajiné průmyslové, hospodářské a národopisné výstavy v královském horním městě Příbrami, Příbram 1894.

Katalog odborné výstavy knihtiskařské v Praze 1895, Praha 1895.

Katalog okresní hospodářsko-průmyslové výstavy v Chrudimi od 10. do 25. srpna 1907 konané, Chrudim 1907.

Katalog první mezinárodní výstavy pro umění kuchařské, hostinství a příbuzná odvětví v Plzni, Plzeň 1904.

Katalog severočeské hospodářské a živnostensko-průmyslové výstavy severních a severovýchodních Čech v Mladé Boleslavi roku 1912, Mladá Boleslav 1912.

Katalog národopisné a řemeslnicko-živnostenské výstavy na Smíchově, Smíchov 1893.

Katalog výstavy technických pomůcek pracovních pro malé živnosti v Praze, Praha 1894.

Katalog zur Gewerbe-, Industrie- und landw. Ausstellung in Aussig 1893, Aussig 1893.

LIER, Jan, *Úvod*, in: *Sto let práce. Zpráva o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 I–II*, Praha 1893, s. 3–39.

MARIAN, Alexander, *Alt-Aussig auf der Allgemeinen Deutschen Ausstellung für Gewerbe, Industrie und Landwirtschaft 1903*, Aussig 1903.

Národopisná výstava Československá v Praze 1895, Praha b.d.

Officieller Führer in die Nordwestböh. Ausstellung für deutsche Industrie, Gewerbe und Landwirtschaft in Brüx 1898, Brüx 1898.

Offizieller katalog der Spezial-Ausstellung technischer Arbeitsbehelfe für das Kleingewerbe auf der Nordböhmisches Industrie- und Gewerbeausstellung in Teplitz 1895, Teplitz 1895.

Ottův obchodní slovník, Praha (1914–1924).

Ottův slovník naučný, Praha 1888–1909.

Prämiierungsliste der unter dem höchsten Protektorate Sr. k. u k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ferdinand Karl stattgehabten Allgemeinen Deutschen Ausstellung Aussig 1903 für Gewerbe, Industrie und Landwirtschaft verbunden mit Wettstreit für Erfindungen und Neuheiten, Aussig 1903.

Protokoll der Sitzung der Egerer Handels- & Gewerbekammer vom 28. März 1889, (Eger 1889).

Protokoll der Sitzung der Egerer Handels- & Gewerbekammer vom 10. Oktober 1889, (Eger 1889).

Protokoll der Sitzung der Egerer Handels- & Gewerbekammer vom 6. März 1890, (Eger 1890).

- Protokoll der Sitzung der Egerer Handels- & Gewerbekammer vom 29. Mai 1890*, (Eger 1890).
- Průvodce po zemské jubilejní výstavě se stručným popisem Prahy a okolí*, Praha 1891².
- Rechnungs-Abschluss über die Allgemeine Deutsche Ausstellung für Gewerbe, Industrie und Landwirtschaft, Aussig (1905)*.
- Reichenberg und die Deutschböhmisches Ausstellung 1906*, (Reichenberg 1906).
- RESSEL, G. A., *Bericht über die Kunst-, Industrie- und Gewerbe-Ausstellung in Leitmeritz 1877*, Tetschen 1878.
- RIEGER, František Ladislav (ed.), *Slovník naučný*, Praha 1885–1890.
- RICHTER, Ignaz, *Der Gewerbeverein der Stadt Reichenberg während eines Zeitraumes von fünfzig Jahren 1841–1891. Eine Schilderung seiner Thätigkeit*, Reichenberg 1893.
- Sitzungs-Protokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1887*, Reichenberg 1888.
- Sitzungs-Protokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1888*, Reichenberg 1889.
- Sitzungs-Protokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1889*, Reichenberg 1890.
- Sitzungs-Protokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1890*, Reichenberg 1891.
- SKEDL, Arthur (Hrsg.), *Der politische Nachlaß des Grafen Eduard Taaffe*, Wien 1922.
- Sto let práce. Zpráva o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 I–III*, Praha 1893–1895.
- ŠTYCH, Antonín (ed.), *Katalog pavillonu král. hlav. města Prahy a odborných skupin městských na výstavě Obchodní a živnostenské komory Pražské pořádané k oslavě 60letého panování Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I.*, Praha 1908.
- TOBISCH, Eduard, *Der Gewerbeverein der Stadt Reichenberg. Eine Skizze seiner Thätigkeit seit der Gründung bis zur Gegenwart*, Reichenberg 1875.
- TOMASCHEK, Franz, *Fachgenossenschaft oder Collectivgenossenschaft. Ein Beitrag zur Frage der Organisation unseres Gewerbestandes*, Reichenberg [1902].
- Vollständiger Bericht über die landwirthschaftliche Regional-Ausstellung für den nördlichen Theil des Königreiches Böhmen in Böhm.-Leipa im Jahre 1880*, Böhm.-Leipa 1880.
- Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze. Hlavní katalog*, Praha 1891.
- Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze. Výstavní katalog královského hlavního města Prahy*, Praha 1891.
- Východočeská výstava r. 1903 v Pardubicích. Katalog. Druhá umělecká výstava v Pardubicích ode dne 25. července do 8. září 1903*, Pardubice 1903.
- Východočeská výstava v Pardubicích 1903*, Pardubice 1903.
- Výstavní katalog královského hlavního města Prahy. Pavillon číslo 64*, Praha 1891.

VYSTYD, Antonín, *Jubilejní výstava v Sedlčanech 1898. Pamětní list*, Sedlčany 1898.

Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, rok 1895.

ZÍBRT, Čeněk, *Česká chalupa*, in: *Sto let práce. Zpráva o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 III, Praha 1895*, s. 631–643.

Literatura

ALBRECHT, Catharine, *Pride in Production: The Jubilee Exhibition of 1891 and Economic Competition between Czechs and Germans in Bohemia*, *Austrian History Yearbook* 24, 1993, s. 101–118.

AUGUSTA, Pavel – HONZÁK, František, *Sto let Jubilejní*, Praha 1991.

BECKMANN, Uwe, *Gewerbeausstellungen in Westeuropa vor 1851. Ausstellungswesen in Frankreich, Belgien und Deutschland. Gemeinsamkeiten und Rezeption der Veranstaltungen*, Frankfurt am Main 1991.

BÍLEK, Karol, *Národopisná výstava na Sobotecku (Z času výstav na Jičínsku)*, in: BLÜMOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jitka (edd.), *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice 2005, s. 111–117.

BISTEGHI, Stefan, *Messeanlagen in Österreich. Entwicklung, Struktur, Bedeutung*, Wien 1995.

BLASCHKE, Karlheinz, *Die Stadt Leipzig und ihre Messen. Funktionale Beziehungen zwischen Stadtgrundriß, Messebetrieb und Stadtbild*, in: JOHANEK, Peter – STOOB, Heinz (Hrsg.), *Europäische Messen und Märktesysteme in Mittelalter und Neuzeit*, Köln–Weimar–Wien 1996, s. 295–304.

BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef, *Národopisná výstavka okresu vodňanského v režii českých spisovatelů*, in: BLÜMOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jitka (edd.), *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice 2005, s. 121–128.

BLÜMOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jitka (edd.), *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice 2005.

BROUČEK, Stanislav, *Národopisná výstava československá a česká společnost*, in: PARGAČ, Jan (ed.), *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*, Praha 1996, s. 7–30.

CARPENTER, Kenneth E., *European Industrial Exhibitions before 1851 and Their Publications*, *Technology and Culture* 13, 1972, s. 465–486.

CLARK, Peter, *European Cities and Towns 400–2000*, New York 2009.

COHEN, Gary B., *Němci v Praze 1861–1914*, Praha 2000.

CORNELIBEN, Christoph, *Die politische und kulturelle Repräsentation des Deutschen Reiches auf den Weltausstellungen des 19. Jahrhunderts*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 3/2001, s. 148–161.

Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996.

Die nationale Steuerleistung und der Landeshaushalt im Königreiche Böhmen. Antwort auf die Erwägungen des Prof. Dr. Freih. Wieser, Prag 1905.

DOMEČKA, L., *Průvodce národopisnou výstavou severovýchodních Čech 1894 uspořádanou v Hradci Králové*, Praha 1894.

DREESBACH, Anne, *Gezähmte Wilde. Die Zurschaustellung „exotischer“ Menschen in Deutschland 1870–1940*, Frankfurt am Main 2005.

ENGLIŠ, Karel, *O živnostenské otázce a politice*, Kroměříž 1913.

FASORA, Lukáš, *Představitel obecní samosprávy. Příklad Rudolfa Rohrera*, in: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.), *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2004, s. 124–139.

FASORA, Lukáš, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*, Brno 2007.

FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*, Brno 2006.

FASORA, Lukáš – KLADIWA, Pavel, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850–1918. Dílčí výsledky výzkumu v České republice*, in: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*, Brno 2006, s. 11–40, zde s. 29.

FELBER, Ulrike – KRASNY, Elke – RAPP, Christian, *Smart Exports. Österreich auf den Weltausstellungen 1851–2000*, Wien 2000.

FELLNER, Manuela, *Zur Geschichte des Museums*, in: ZUNA, Gabriele (Hrsg.), *TMW – Technisches Museum Wien*, München 2002.

FERGUSON, Eugene S., *Expositions of Technology, 1851–1900*, in: KRANZBERG, Melvin – PURSELL, Carol W. Jr. (edd.), *Technology in Western Civilization I*, New York – London – Toronto 1967, s. 706–726.

FORET, Miroslav et al., *Vystavujeme na veletrhu*, Praha 2002.

FRIEBE, Wolfgang, *Architektur der Weltausstellungen 1851 bis 1970*, Leipzig 1983.

FUCHS, Eckhardt, *Das Deutsche Reich auf den Weltausstellungen vor dem Ersten Weltkrieg*, in: týž (ed.), *Weltausstellungen im 19. Jahrhundert (Comparativ. Leipziger Beiträge zur Universalgeschichte und vergleichenden Gesellschaftsforschung 9/5–6)*, Leipzig 1999, s. 61–88.

GALANDAUER, Jan, *František Ferdinand d'Este. Následník trůnu*, Praha – Litomyšl 2000.

GALANDAUER, Jan, *František kníže Thun. Místodržící Českého království*, Praha – Litomyšl 2007.

GALBAVÁ, Lucie, *Východočeská výstava v Pardubicích v roce 1903*, bakalářská práce, Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií 2003.

GALLY, J[osef] M., *Das Ausstellungswesen und sein Wert für Handel, Gewerbe und Industrie, Exportförderung und Fremdenverkehr. Studien, Erfahrungen und Reformvorschläge eines praktischen Fachmannes*, Wien–Leipzig 1911².

GEORGIEV, Jiří, *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, Praha 2011.

GÖRNER, Josef, *Od Vlasteneckohospodářské společnosti k Zemědělské radě*, Vědecké práce Československého zemědělského muzea 7, 1967, s. 167–180.

GREENHALGH, Paul, *Education, Entertainment an Politics. Lessons from the Great International Exhibitions*, in: VERGO, Peter (ed.), *The New Museology*, London 1989.

GRIESSMAIER, Viktor, *Hundert Jahre Österreichisches Museum für angewandte Kunst*, in: *100 Jahre österreichisches Museum für angewandte Kunst. Kunstgewerbe des Historismus. Ausstellung, veranstaltet vom Verein der Museumsfreunde, durchgeführt vom Österreichischen Museum für angewandte Kunst*, Wien 1964, s. IX–XV.

GROßBÖLTING, Thomas, „*Im Reich der Arbeit*“. *Die Repräsentation gesellschaftlicher Ordnung in den deutschen Industrie- und Gewerbeausstellungen 1790–1914*, München 2008.

GRUBER, Josef, *Obchodní a živnostenská komora v Praze. Její vývoj, dnešní činnost a organisace*, Praha 1908.

GRUBER, Josef, *O vývoji živnostenského zákonodárství v Rakousku a o cílech reformy živnostenské*, Praha 1904.

GRUBER, Josef, *O komorách obchodních a živnostenských*, Praha 1904.

GRULICH, Petr, *Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové 1910–1949. Protektor hospodářských a nacionálně politických zájmů českých podnikatelů na severovýchodě Čech*, Praha 2005.

HABÁNOVÁ, Anna, *Plánovaná novostavba galerijní budovy v Liberci v první polovině 20. století*, *Fontes Nissae* 11, 2010, s. 77–93.

HÁJEK, Jan, *Novoslovanský sjezd a společenské akce v Praze v létě roku 1908*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Pražské slavnosti a velké výstavy* (= *Documenta Pragensia XII*), Praha 1995, s. 283–303.

LOZOVIUK, Petr, *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*, Leipzig 2008.

HÁJEK, Jan – JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.), *O hospodářskou národní državu. Úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Praha 2009.

HÁJEK, Jan – KUBŮ, Eduard, *Ekonomický nacionalismus českých zemí sklonku 19. a první poloviny 20. století jako střeoevropský „model“*. *Pokus o vymezení specifického typu*, *ČČH* 104, 2006, s. 783–820.

HALADA, Jaroslav – HLAVAČKA, Milan, *Světové výstavy. Od Londýna 1851 po Hannover 2000*, Praha 2000.

HALTERN, Utz, *Die Londoner Weltausstellung von 1851. Ein Beitrag zur Geschichte der bürgerlich-industriellen Gesellschaft im 19. Jahrhundert*, Münster 1971.

HAMANNOVÁ, Brigitte (ed.), *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 2001².

HASLINGER, Peter, *Einleitung: Wen und wovor schützten Schutzvereine? Problemaufriss und Versuch einer Einordnung*, in: TÝŽ (Hg.), *Schutzvereine in Ostmitteleuropa. Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860–1939*, Marburg 2009, s. 1–6.

HLAVAČKA, Milan, *Jubilejní výstava 1891*, Praha 1991.

HLAVAČKA, Milan, *Písecká hospodářská výstava 1867*, in: BLŮMOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jitka (edd.), *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice 2005, s. 11–24.

HLAVAČKA, Milan, *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006.

HLAVAČKA, Milan – KOLÁŘ, František, *Češi, Němci a jubilejní výstava 1891*, ČČH 89, 1991, s. 493–518.

HOFFMANN, František, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009.

HOCHMUTH, Enrico, *Industrie- und Gewerbeausstellungen in Sachsen 1824–1914 und ihr Beitrag zur kommunalen und regionalen Standortbildung*, disertační práce, Universität Leipzig, Fakultät für Sozialwissenschaften und Philosophie 2007.

HOJDA, Zdeněk, *Geneze uměleckých výstav v Praze 1791–1851*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Pražské slavnosti a velké výstavy* (= Documenta Pragensia XII), Praha 1995, 317–324.

HOLMAN, B., *Živnostenské epištoly I*, Brno 1899.

HOLMAN, B., *Živnostenské epištoly III. Vzdělávací ruch v živnostnictvu*, Brno 1904.

HOŘEJŠ, Miloš, *Die nationalen „Schutzvereine“ in Böhmen, Mähren und Schlesien (1900–1938). Mitgliedschaft, finanzielle Einnahmen und Wirkung*, in: KUBŮ, Eduard – SCHULTZ, Helga (Hg.), *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten*, Praha – Berlin 2004, s. 197–220.

HOTOWETZ, Rudolf, *Průvodce Jubilejní výstavou obvodu Obchodní a živnostenské komory v Praze 1908*, Praha 1908.

HOUFEK, Václav (ed.), *120 let muzea Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1996.

HOUFEK, Václav – OKURKA, Tomáš, *Německé muzejnictví a výstavnictví v Čechách*, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011, s. 195–234.

HOZÁK, Jan, *Příběh Národního technického muzea*, Praha 2008.

HUBER, Franz, *Die Ausstellungen und unsere Exportindustrie*, Stuttgart 1886.

HYE, Hans Peter, *Bürgerlichkeit im Spiegel des Vereinswesens am Beispiel der nordböhmisches Stadt Aussig (Ústí nad Labem)*, Österreichische Osthefte 36/1, 1994, s. 85–108.

JAKUBEC, Ivan, *Die Geschichte eines Vertreters des tschechischen Handelsstandes: Alois Oliva (1822–1899)*, Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 14, 2011, s. 97–107.

JAKUBEC, Ivan, *Obchod – symptomatické pole nacionálních zápasů*, in: JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.), *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha 2011, s. 125–167.

JAKUBEC, Ivan, *Die Emanzipation der ethnisch tschechischen Kaufmannschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Am Beispiel der Entwicklung des Prager Handelsstandes*, in: KUBŮ, Eduard – SCHULTZ, Helga (edd.), *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten. Die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive*, Praha – Berlin 2004, s. 105–119.

JAKUBEC, Ivan, *Vývoj obchodu. Období 1848–1914*, in: JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (edd.), *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2006, s. 277–316.

JANÁČEK, Josef, *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze*, Praha 1955.

JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005².

JANČÍK, Drahomír, Vnitřní obchod, in: LACINA, Vlastislav – PÁTEK, Jaroslav (edd.), *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti III*, Praha 1995, s. 127–155.

JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.), *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha 2011.

JELÍNEK, Tomáš, *Zemská výstava v Klementinu roku 1791*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Pražské slavnosti a velké výstavy* (= Documenta Pragensia XII), Praha 1995, s. 325–331.

JINDRA, Zdeněk, *Úvahy o česko-německých hospodářských vztazích na přelomu 19. a 20. století*, *Hospodářské dějiny* 20, 1992, s. 63–74.

JIRÁNEK, Tomáš, *K jubileu našeho císaře. Výstava obchodní a živnostenské komory v Praze 1908*, *Dějiny a současnost* 30/12, 2008, s. 24–27.

JIRÁNEK, Tomáš, *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v Českých zemích 1850–1918*, Pardubice 2004.

JOHANEK, Peter – STOOB, Heinz (Hrsg.), *Europäische Messen und Märktesysteme in Mittelalter und Neuzeit*, Köln–Weimar–Wien 1996.

JUDSON, Pieter M., *Die Schutzvereine und das Grenzland: Strategien zur Verwirklichung von imagined borderlands*, in: HASLINGER, Peter (Hg.), *Schutzvereine in Ostmitteleuropa. Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860–1939*, Marburg 2009, s. 7–19.

KAISER, Wolfram, *Inszenierung des Freihandels als weltgesellschaftliche Entwicklungsstrategie. Die „Great Exhibition“ 1851 und der politische Kulturtransfer nach Kontinentaleuropa*, in: BOSBACH, Franz – DAVIS, John R. (Hrsg.), *Die Weltausstellung von 1851 und ihre Folgen*, München 2002, s. 163–180.

KAISEROVÁ, Kristina, *Karel Klostermann a Alexander Marian. Plzeň - Ústí nad Labem na přelomu 19. a 20. století*, Ústí nad Labem 1997.

KAISEROVÁ, Kristina – KAISER, Vladimír (edd.), *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995.

KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011.

KAUFHOLD, Karl Heinrich, *Messen und Wirtschaftsausstellungen von 1650 bis 1914*, in: JOHANEK, Peter – STOOB, Heinz (Hrsg.), *Europäische Messen und Märktesysteme in Mittelalter und Neuzeit*, Köln–Weimar–Wien 1996, s. 239–294.

KINKOROVÁ, Radka, *Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava v roce 1893 v Domažlicích*, in: *Musa pedestris. Sborník ke čtyřicátému výročí městského archivu v Plzni a šedesátým narozeninám Jaroslava Douši*. Plzeň 2010, s. 198–212.

KLIMEŠ, Ivan – RAK, Jiří, *Filmaři na slavnostech – slavnosti ve filmu (okolo roku 1900 v Praze)*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Pražské slavnosti a velké výstavy* (= Documenta Pragensia XII), Praha 1995, s. 305–309.

KOCH, Georg Friedrich, *Die Bauten der Industrie-, Gewerbe- und Kunst-Ausstellung in Düsseldorf 1902 in der Geschichte der Ausstellungsarchitektur*, in: MAI, Ekkehard – POHL, Hans – WAETZOLDT, Stephan (Hrsg.), *Kunstpölitik und Kunstf6rderung im Kaiserreich. Kunst im Wandel der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Berlin 1982, s. 149–165.

KOLÁŘ, František – HLAVAČKA, Milan, *Jubilejní výstava 1891*, Praha 1991 (= Slovo k historii 28).

KORITENSKÁ, Pavla, *Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava v Hradci Králové v roce 1894*, Hradec Králové 1994.

KORN, Oliver, *Hanseatische Gewerbeausstellungen im 19. Jahrhundert. Republikanische Selbstdarstellung, regionale Wirtschaftsf6rderung und bürgerliches Vergnügen*, Opladen 1999.

KRASNY, Elke, *Zukunft ohne Ende – das Unternehmen Weltausstellung*, in: FELDERER, Brigitte (Hg.), *Wunschmaschine Welterfindung. Eine Geschichte der Technikvisionen seit dem 18. Jahrhundert*, Wien – New York 1996, s. 314–338.

KRAUS, Vladimír, *Dějiny Typografické besedy I*, Praha 1998.

KRETSCHMER, Winfried, *Geschichte der Weltausstellungen*, Frankfurt/Main – New York 1999.

KRIST, Miloslav, *100 let první výstavy umění kuchařského a hostinství v Plzni*, Plzeň 2004.

KROKER, Evelyn, *Die Weltausstellungen im 19. Jahrhundert. Industrieller Leistungsnachweis, Konkurrenzverhalten und Kommunikationsfunktion unter Berücksichtigung der Montanindustrie des Ruhrgebietes zwischen 1851 und 1880*, Göttingen 1975.

KŘEN, Jan, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990.

KŘIČKA, Jiří a kol., *Dílo sedmi generací. 150 let Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 2008.

KŘIŽÍK, František, *Naše jubilejní výstava v Praze 1891*, Praha 1933.

KUBAČÁK, Antonín, *Vývoj zemědělského muzea v Praze v letech 1891–1989*, Vědecké práce Národního zemědělského muzea 30, 1993, s. 39–71.

KUBŮ, Eduard, *Hospodářský nacionalismus*, in: *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*, Praha 2002, s. 30–33.

KUBŮ, Eduard –SCHULTZ, Helga (edd.), *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten. Die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive*, Praha – Berlin 2004.

KUKUČÍN, Martin, *Pražské siluety*, Praha 1988.

KUSAMITSU, Toshio, *Great Exhibitions before 1851*, History Workshop 9, 1980, s. 70-90.

LÁBEK, Ladislav, *Plzeňské výstavy a jejich medaile 1854–1942*, Minulostí západočeského kraje 6, 1968, s. 99–111.

LACINA, Vlastislav, *Hospodářství českých zemí 1880–1914*, Praha 1990.

LAŠŤOVKA, Marek et al., *Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990*, Praha 1998.

LENDEROVÁ, Milena, *Obchody a nákupy*, in: LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009.

LNĚNIČKOVÁ, Jitka, *České země v době předbřeznové 1792–1848*, Praha 1999.

LNĚNIČKOVÁ, Jitka, *Pražské průmyslové výstavy v letech 1828–1836*, *Historický obzor* 4, 1993, s. 172–177.

LUCKHURST, Kenneth W., *The Story of Exhibitions*, London – New York 1951.

MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Praha 2010².

MAJER, Jiří, *Školy a musea v boji za technickou vzdělanost*, in: *Na prahu naší techniky*, Praha 1957, s. 259–361.

MÁLKOVÁ, Květoslava, *Vývoj živnostenské otázky v rakouském Slezsku 1859–1914*, Bruntál 2010.

MANSFELD, Bedřich, *Činnost Jednoty průmyslové*, in: *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833–1933*, Praha 1934, s. 318–378.

MANSFELD, Bedřich, *Organisace Jednoty průmyslové*, in: *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833–1933*, Praha 1934, s. 299–317.

MAYER, Daniel, *Pohledy do minulosti elektrotechniky*, České Budějovice 1999.

MELANOVÁ, Miloslava, *Hlavní město Německých Čech? Liberec 1848–1918*, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011, s. 285–307.

MELANOVÁ, Miloslava, *Liberecká výstava 1906*, Liberec 1996.

MELANOVÁ, Miloslava, *Zápas o libereckou radnici v roce 1885. Formování německého nacionálního hnutí v Čechách*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hlavního města Prahy 1994*, Praha 1997 (=Documenta Pragensia 14), s. 171–181.

MENDL, Bedřich, *Český průmysl před sto lety a počátky Průmyslové jednoty*, in: *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833–1933. Sborník statí o vzniku, vývoji a působení Jednoty Průmyslové*, Praha 1934, s. 7–168.

MENDL, Bedřich, *Vývoj řemesel a obchodu v městech pražských*, Praha 1947.

MIECK, Ilja, *Deutschland und die Pariser Weltausstellungen*, in: FRANCOIS, Etienne et al. (Hrsg.), *Marianne – Germania. Deutsch-französischer Kulturtransfer im europäischen Kontext 1789–1914 I*, Leipzig 1998, s. 31–60.

MOUTVIC, Miroslav, *Pražské vzorkové veletrhy 1920–1951*, Praha 2000.

NEMRAVA, Antonín, *Sdělovací technika*, in: JÍLEK, František (ed.), *Studie o technice v českých zemích 1800–1918 IV*, Praha 1986, s. 203–236.

NEUDHARD, Heinrich G., *Provinz als Metropole. Salzburgs Aufstieg zur Fachmesse-Hauptstadt Österreichs. Von den Anfängen bis Ende der 1970er Jahre*, Wien 2006.

NOBACK, Victor, *Ueber die erste Gewerbe-Ausstellung anno 1791 nebst einer geschichtlichen Skizze der allgemeinen Gewerbe-Ausstellung in Böhmen*, Prag 1873.

NOEVER, Peter (Hrsg.), *Tradition und Experiment. Das Österreichische Museum für angewandte Kunst Wien*, Salzburg – Wien 1988.

NOVÁKOVÁ, Lenka, *Okresní hospodářská a průmyslová výstava v Nasavrkách 1910*, bakalářská práce, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická 2009.

NOVOTNÝ, Jan, *Návštěvníci zemské jubilejní výstavy v Praze 1891*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Pražské slavnosti a velké výstavy* (= Documenta Pragensia XII), Praha 1995, s. 345–354.

Obchodnický spolek Merkur v Praze na paměť svého 50.letého trvání, Praha 1912.

OKURKA, Tomáš, *Českoněmecká výstava v Liberci 1906*, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011, s. 309–326.

OKURKA, Tomáš, *Českoněmecká zemská výstava v Chomutově 1913*, in: RAK, Petr (ed.), *Comotovia 2007. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 550 let udělení znaku města Chomutova (1457–2007)*, Chomutov 2008, s. 160–185.

OKURKA, Tomáš, *Průmyslové a živnostenské výstavy v severních a severozápadních Čechách před 1. světovou válkou*, in: OUBRECHTOVÁ, Marcela – ZEMAN, Václav (edd.), *Fenomén muzeum v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011, s. 118–133.

OKURKA, Tomáš, *Všeobecná německá výstava v Ústí nad Labem 1903*, Ústí nad Labem 2005.

Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950 I, Wien 1954.

PAQUET, Alfons, *Das Ausstellungsproblem in der Volkswirtschaft*, Jena 1908.

PARGAČ, Jan (ed.), *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*, Praha 1996.

PAVLŮ, Dušan, *Veletrhy a výstavy. Kultura, komunikace, multimedia, marketing*, Praha 2009.

PAZDERA, David, *Zapomenutý triumf. Karel Krnka a Zemská jubilejní výstava*, in: BLÜMOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jitka (edd.), *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice 2005, s. 75–92.

PECHOUŠKOVÁ, Jana, *Národní divadlo a Jubilejní zemská výstava v Praze*, in: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Pražské slavnosti a velké výstavy* (= Documenta Pragensia XII), Praha 1995, s. 365–387.

PEMSEL, Jutta, *Die Wiener Weltausstellung von 1873. Das gründerzeitliche Wien am Wendepunkt*, Wien 1989.

PERNES, Jiří, *František Josef I. Nikdy nekorunovaný český král*, Praha 2005.

PERNES, Jiří, *Nejstarší pokusy o muzejní dokumentaci zemědělství v českých zemích*, Vědecké práce Národního zemědělského muzea 30, 1993, s. 13–29.

PEŠEK, Jiří, *Městská správa mezi „honorationes“ a „Leistungsverwaltung“ kolem roku 1900 ve střední Evropě*, in: FEJTOVÁ, Olga – LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří (edd.), *Osm set let pražské samosprávy*, Praha 2002 (= Documenta Pragensia XXI), s. 141–148.

PEŠEK, Jiří, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850–1920*, Praha 1999.

PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (edd.), *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hlavního města Prahy 1994*, Praha 1997 (=Documenta Pragensia 14).

PÖHLMANN, Wolfger, *Handbuch zur Ausstellungspraxis von A–Z*, Berlin 2007.

POSPÍŠILOVÁ, Marie, *Výstavní činnost Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách ve 30. letech 19. století na Pražském hradě*, in: *Průmysl a technika v novodobé české kultuře*, Praha 1988, s. 59–85.

POZETTO, Marco, *Max Fabiani. Ein Architekt der Monarchie*, Wien 1983.

PRAHL, Roman, *Poznámka k současné výstavě a k „výstavě na Výstavě“ před sto lety*, in: *Umění na Jubilejní výstavě před sto lety (katalog výstavy Národní galerie v Praze a Západočeské galerie v Plzni)*, Praha 1991, s.3–4.

RAUCHOVÁ, Jitka, *Počátky divadla Uranie*, in: BLÜMOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jitka (edd.), *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice 2005, s. 144–150.

ROCHE, Maurice, *Mega-events and Modernity. Olympics and expos in the growth of global culture*, London – New York 2000.

RÖSSLER, František, *O podporování malých živností zemí a státem. (Akce maloživnostenská)*, Praha 1900.

SCHMIDT, Willy, *Die frühen Weltausstellungen und ihre Bedeutung für die Entwicklung der Technik*, Technikgeschichte 34, 1967, s. 164–178.

SCHOLZE, Jana, *Medium Ausstellung. Lektüren musealer Gestaltung in Oxford, Leipzig, Amsterdam und Berlin*, Bielefeld 2004.

SCHÖN, Wolf, *Der Triumph des Industriezeitalters. Paris 1889 und die Weltausstellungen des 19. Jahrhunderts*, in: SCHULTZ, Uwe, (Hg.), *Das Fest. Eine Kulturgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*, München 1988, s. 329–340.

SCHWANKL Herbert R., *Das württembergische Ausstellungswesen. Zur Entwicklung der allgemeinen Gewerbe- und Industrieausstellungen im 19. Jahrhundert*, St. Katharinen 1988.

SKLENÁŘ, Karel, *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea*, Praha – Litomyšl 2001.

SLOKAR, Johann, *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I. Mit besonderer Berücksichtigung der Großindustrie und unter Benützung archivalischen Quellen verfaßt*, Wien 1914.

SMUTNÝ, Bohumír, *Loscani a Chamaré o východočeském plátenictví. Studie o hospodářské politice habsburské monarchie mezi slezskými válkami a válkou sedmiletou a edice korespondence z let 1754–1757*, Zámorsk 1998.

Sto let Severočeského muzea v Liberci, Liberec 1973.

- ŠPECINGER, Otakar, *První vzorkový veletrh v Čechách r. 1754*, *Hospodářské dějiny* 13, 1985, s. 89–117.
- ŠPĚT, Jiří, *Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945)*. Brno 2003².
- ŠPIRITOVÁ, Alexandra, *Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách*, *Paginae historiae* 3, 1995, s. 9–23.
- ŠTAIF, Jiří, *Moderní podnikatelské elity (koncepty, procesy, interakce a reprezentace)*, in: týž (ed.), *Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání*, Praha 2007, s. 22–36.
- ŠTEMBERK, Jan, *Právní vývoj*, in: JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (edd.), *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2006, s. 55–76.
- ŠŤOVÍČEK, Jan, *První dělnické výstavy*, in: *Město a jeho kultura. Sborník k padesátinám docenta PhDr. Zdeňka Pince*, Praha 1994, s. 93–125.
- ŠUSTA, Josef, *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II*, Praha 1963.
- The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford 1996⁵.
- Umělecká beseda 1863–2003*, Praha 2003.
- UMLAUFT, Franz Josef, *Geschichte der deutschen Stadt Aussig, Bayreuth* 1960.
- URBAN, Otto, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982.
- Veletržní a výstavní plakáty ze sbírek Moravské galerie v Brně a Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, Moravská galerie v Brně, Pražákův palác, 1. 10. – 22. 11. 1998*.
- VESELÝ, Josef, *Naše jubilejní výstava, její národohospodářský účel a podmínky jeho zdaru lidu českému na uváženu*, Praha 1891.
- VEVERKOVÁ, Irena, *I. krajinská výstava 1902 v Kladně*, *Slánský obzor* 10, 2003, s. 57–67.
- VLNAS, Vít (ed.), *Obrazárna v Čechách 1796-1918. Katalog výstavy, uspořádané Národní galerií v Praze u příležitosti dvousetého výročí založení Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění v Čechách*, Praha 1996.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, *Zlaté časy české reklamy*, Praha 1999.
- VYSEKALOVÁ, Jitka – HRUBALOVÁ, Monika – GIRŠALOVÁ, Jana, *Veletrhy a výstavy. Efektivní prezentace pro úspěšný prodej*, Praha 2004.
- WIESER, Friedrich, *Die deutsche Steuerleistung und der öffentliche Haushalt in Böhmen*, Leipzig 1904.
- WIKIDAL, Elke, *Gewerbe- und Industrieausstellungen im österreichischen Vormärz. Ihre Entstehung und Bedeutung im Kontext der industriellen Entwicklung der Zeit*, diplomová práce, Universität Wien, Geisteswissenschaftliche Fakultät 1994.
- WILDE, Kurt, *Die erste Deutsche Städte-Ausstellung 1903. Zeitpunkt und geschichtlicher Hintergrund*, in: *Dresdner Hefte. Beiträge zur Kulturgeschichte* 18, 2000, Heft 63 (Große Ausstellungen um 1900 und in den zwanziger Jahren), s. 29–35.

WÖRNER, Martin, *Vergnügung und Belehrung. Volkskultur auf den Weltausstellungen 1851-1900*, Münster 1999.

ZALKA, Elisabeth, *Die Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906*, diplomová práce, Geisteswissenschaftliche Fakultät, Universität Wien, 1998.

Internetové zdroje

Encyclopaedia Britannica, 11. vyd., 1911, online <<http://www.1911encyclopedia.org/Fair>>

GEPPERT, Alexander C. T. – COFFEY, Jean – LAU, Tammy, *International Exhibitions, Expositions Universelles and World's Fairs, 1851–2005. A Bibliography*, Wolkenkuckucksheim. Internationale Zeitschrift für Theorie und Wissenschaft der Architektur (Special Issue, 2000) [online], <<http://www.tu-cottbus.de/theoriederarchitektur/Wolke/eng/Bibliography/ExpoBibliography.htm>>

<http://teplice-teplitz.net/autori/karta/jmeno/13-max-loos-von-losimfeldt>

Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950, Online Edition, <<http://www.biographien.ac.at/oebl?frames=yes>>

Seznam obrazových příloh

- Obr. 1 Vojtěch Hynais, Plakát Všeobecné zemské výstavy v Praze 1891 (Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze)
- Obr. 2 Karel Vítězslav Mašek, Plakát Výstavy architektury a inženýrství v Praze 1898 (Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze)
- Obr. 3 Alfons Mucha, Plakát Hospodářské, průmyslové a umělecké výstavy českého severovýchodu v Hořicích 1903 (Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze)
- Obr. 4 E. Langbein, Plakát Všeobecné německé výstavy v Ústí nad Labem 1903 (Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze)
- Obr. 5 Melchior Annen, Plakát první mezinárodní výstavy pro umění kuchařské, pohostinství a příbuzná odvětví v Plzni 1904 (Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze)
- Obr. 6 Robert Leinweber, Plakát Českoněmecké výstavy v Liberci 1906
- Obr. 7 Výstavní výbor Všeobecné zemské výstavy v Praze 1891 (Zlatá Praha, 1891)
- Obr. 8 Všeobecná zemská výstava v Praze 1891, expozice firmy František Křížík (Sto let práce)
- Obr. 9 Všeobecná zemská výstava v Praze 1891, pavilon města Prahy (Sto let práce)
- Obr. 10 Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava severovýchodních Čech v Hradci Králové 1894, pavilon průmyslu a živností (fotografie ze sbírek Muzea východních Čech v Hradci Králové)
- Obr. 11 Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava severovýchodních Čech v Hradci Králové 1894 (fotografie ze sbírek Muzea východních Čech v Hradci Králové)
- Obr. 12 Pavilon plzeňského Měšťanského pivovaru na výstavě v Podmoklech 1897 (pohlednice ze sbírek Oblastního muzea v Děčíně)
- Obr. 13 Průmyslová výstava v Mostě 1898, hlavní prostranství s pavilonem strojírenství vlevo (fotografie z Fotoarchivu Oblastního muzea v Mostě)
- Obr. 14 Balón na výstavě v Děčíně 1902 (fotografie ze sbírek Oblastního muzea v Děčíně)
- Obr. 15 Všeobecná německá výstava v Ústí nad Labem 1903, centrální prostranství s hudebním altánem (kolorovaná pohlednice ze sbírek Muzea města Ústí nad Labem)
- Obr. 16 Všeobecná německá výstava v Ústí nad Labem 1903, „Staré Ústí“ (kolorovaná pohlednice ze sbírek Muzea města Ústí nad Labem)
- Obr. 17 Českoněmecká výstava v Liberci 1906, pohled na hlavní pavilon od přehrady (fotografie ze sbírek Severočeského muzea v Liberci)
- Obr. 18 Českoněmecká výstava v Liberci 1906, představení Afrika společnosti Carla Marquardta (pohlednice ze sbírek Severočeského muzea v Liberci)
- Obr. 19 Českoněmecká zemská výstava v Chomutově 1913, socha německého rytíře (pohlednice ze sbírek Oblastního muzea v Chomutově)